

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.

DEEL II.
1918—1919

ST. MICHIELS GESTEL — 1919.

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.**

DEEL II.

1918 — 1919.

ST. MICHIELS-GESTEL — 1919.

INHOUD:

Geschil over de collatie der St. Antonius-kapel te Deest (gem. Druten), door Dr J. S. van Veen	blz. 1.
De troebelen in het Bossche vicariaat tijdens de overheersching van Napoleon I, door Ferd. Franssen	blz. 12, 158, 338.
Franciscus Sonnius, door Dr Th. Goossens .	blz. 49.
Een jaar kapelaan te Helmond (1773—1774), door C. J. Zwijssen	blz. 79, 285.
De kerken van Rixtel en Helmond, door A. Frenken	blz. 102.
Accoord tusschen de priesters der kerk en de regeerders der stad van Helmond, door A. Frenken	blz. 107.
Geschillen tusschen Gaspar Gellius, pastoor van Helmond, en de kerkmeesters der stad, door A. Frenken	blz. 113.
Kerkstoringen in de 17e eeuw, door Alph. G. A. Mosmans	blz. 122.
De eerste Noordbrabantsche Jezuïet, P. Cornelius Brogelmans 1514—1578, door L. van Miert, S. J.	blz. 133.
Bijdragen tot de Kerkelijke Geschiedenis van Budel en Westerhoven in de 15e eeuw, door Fr. D. van Adrichem O. F. M.	blz. 141.
Heusdensia, door A. A. J. Karthon	blz. 147.
Franciscus en Johannes Andellius, door E. P. van Andel	blz. 200.
Het Klooster Nazareth te Waalwijk (± 1450—± 1750), door J. van der Hammen Nicz.	blz. 204.

Het Beeld der Zoete Moeder te 's-Hertogenbosch, door Dr Th. Goossens.	blz. 237.
Een geschil over de pastorie van Oyen, door Dr J. S. van Veen.	blz. 305.
Rosmalen, door G. Wuisman Ord. Carm. . .	blz. 318.
De Relikwieën van St. Oda, door A. J. van Erp.	blz. 329.
Het percentage van den doopnaam Maria in vroeger en lateren tijd, door Jan Mosmans.	blz. 332.
Anthonius van Gils, door H. van Alfen . .	blz. 336.
Leestafel	blz. 358.
Kroniek van het Bisdom 's Bosch 1918. . . .	blz. 368.
Registers	blz. 386.

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.**

DEEL II.

AFLEVERING 1.

ST. MICHIELS-GESTEL — JUNI — 1918.

INHOUD:

Geschil over de collatie der St. Antonius-kapel te Deest (gem. Druten), door Dr J. S. v. Veen.	blz.	1.
De troebelen in het Bossche vicariaat tijdens de overheersching van Napoleon I, door Ferd. Franssen	blz.	12.
Verslag over het vikariaat Grave aan den Minister van Eeredienst in 1809, door Dr W. Goossens	blz.	41.
Franciscus Sonnius, door Dr Th. Goossens .	blz.	49.
Een jaar kapelaan te Helmond, door C. J. Zwijsen	blz.	79.
De kerken van Rixtel en Helmond, door A. Frenken	blz.	102.
Accoord tusschen de priesters der kerk en de regeerders der stad van Helmond, door A. Frenken	blz.	107.
Geschillen tusschen Gaspar Gellius, pastoor van Helmond, en de kerkmeesters der stad, door A. Frenken	blz.	113.
Kerkstoringen in de 17e eeuw, door Alph. G. A. Mosmans	blz.	122.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift, te adres-
seeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS,
Seminarie „Beekvliet”, St. Michiels-Gestel.

Geschil over de collatie der St. Antonius- kapel te Deest (gem. Druten).

door

Dr. J. S. VAN VEEN.

Op den laatsten dag der maand April van het jaar 1456 verkochten de kerkmeesters van Deest met toestemming der ingezetenen aan 'den hofmeester der abdij 's Gravendaal of Nieuwklooster, die daar meer bezittingen had, een stuk land met het doel om de opbrengst aan te wenden tot den bouw van eene kapel met kerkhof ¹⁾).

Deze kapel werd gewijd aan den H. Antonius abt en gaf in 1557 en volgende jaren aanleiding tot een geschil, waarin het Hof van Gelderland te hulp werd geroepen. De toenmalige pastoor van Afferden, tot wiens kerspel Deest behoorde, Steven Heyen ²⁾), wendde zich in Juni 1557 tot genoemd lichaam met een verzoekschrift, waarin hij o. a. te kennen gaf, dat indertijd de buurschap Deest met vergunning zijner voorgangers, pastoors van Afferden, eene kapel had gebouwd, waarin wekelijks twee missen werden gedaan; dat de pastoor van Afferden uit den aard der zaak collator was, aangezien „lychtelich is aff tho nemen dat, wanneer by dem pastoor eenner keispellkercken eenner affgelegener buerschappen een cappell tho bouwen und myssen daerin thoe doen gegost und geconsentiert wordt, dat derselviger pastoor und synen naekommelyngen behoerren tho behalden plenum ius der cappellen tho conferieren, want anders soldt sych sulx in preiuditium parochialis ecclesie, onder wen die cappell

¹⁾ R. Scholten, Das Cistercienserinnenkloster Grafenthal oder Vallis Comitum, blz. 221.

²⁾ Hij was kanunnik en scholaster van St. Steven te Nymegen. Zijn naam komt ook voor in de vormen Heyden, Verheyden en Verheyen.

dan gelegen weer, streckende wesen"; dat hij dan ook na het overlijden in 1556 van den kapelaan Johan Roemer, die sedert 1526 in dienst was geweest, Johan die Hey had aangesteld; dat desnietteenstaande een huisman van Deest, met name Jorien van den Graeff, zich van de kapel en de daartoe behoorende goederen had meester gemaakt, al het kerkgereedschap, sieraden enz. daaruit had verwijderd en naar zijn huis laten brengen, de sleutels tot zich genomen en die Hey verhinderd had zijnen dienst in de kapel te verrichten; dat hij, pastoor, zulks vernomen hebbende, zich in persoon naar Deest had begeven en in tegenwoordigheid van eenen notaris en getuigen van den Graeff de sleutels had afgeëischt, waarop hij echter niets dan „spytze und injuriose" woorden te hooren had gekregen; voorts dat van den Graeff eenen geestelijke uit de Betuwe had laten komen en door dezen den dienst in de kapel liet verrichten.

Kortom Jorien van den Graeff gedroeg zich in allen deele, alsof hij collator was.

Naar aanleiding van deze klachten schreef het Hof op 23. Juni 1557 aan den ambtman van Maas en Waal, dat hij van den Graeff bij zich moest laten komen en hem gelasten alles in den vorigen toestand terug te brengen, tenzij hij van oordeel was, dat hij recht had om te handelen, gelijk hij had gedaan; in welk geval hij van dat recht aan het Hof moest doen blijken ¹⁾.

Meer dan een jaar verliep, zonder dat het Hof iets op zijn schrijven vernam. Is het vreemd, dat pastoor Heyen ongeduldig werd en opnieuw bij het Hof aanklopte? Dit verzoek had ten gevolge, dat bij schrijven van 7. Juli 1558 aan den ambtman het vorige bevel werd herhaald ²⁾. De ambtman betoonde zich merkwaardig nalatig, of moeten wij aan onwil zijnerzijds denken? Hoe het zij, eerst in Maart 1559 had het Hof het antwoord van des pastoors tegenpartij ontvangen. Hiermede kon Heyen zich geenszins vereenigen,

¹⁾ Brieven van het Hof met het kwartier van Nymegen N° 3502.

²⁾ Ald. N° 3722.

hetgeen aan het Hof aanleiding gaf om bij schrijven van 9. Maart ¹⁾ den ambtman te gelasten van den Graeff tegen 24. April voor het Hof te bescheiden, ten einde tegen den pastoor te worden gehoord.

In deze zaak ging alles den slakkengang: op 18. April ²⁾ antwoordde de ambtman, dat van den Graeff, die sedert geruimen tijd ziek was, dringend verzocht den verhoorsdag zes weken uit te stellen, welk verzoek, gelijk wij later zullen zien, ingewilligd is.

Wij willen inmiddels het antwoord nader in oogenschouw nemen. De lezer moge dan in afwachting van 's Hoves beslissing zich een oordeel vormen over de gegrondheid van beider aanspraken. Ik weet daartoe niet beter te doen dan het stuk in zijn geheel mede te deelen:

„Myne gantz williger dienst ende wes ick guetz vermach, zy U. W. E. ende L. alletijt voiraen bereyt.

Weerdige, hoichgeleerde, edell, ernntfeste unde froeme, bysundere, lieve heeren, Ick Jorien van den Graeff hebb U. W. Ed. ennde L. brieff van dato den VIII. Julii XV^cLVIII myt eyner lanckwilliger supplicatioen, dorch meister Steven Heyen overgegeven, dorch den ernntfesten ende vroemen Harman van den Poll, amptman etc., hoeren lesenn, dairinne hy sich beclacht seer groetelick van my verkort toe siin, unnde will U. W. E. ende L. daerop voer eyne onderdenyge antwort niet erhaldden ³⁾, wie dat sich Jorryen van den Graeff wall byllicker over meister Steven Heyen hed toe beclagen etc.

Irstelick isset waerachtich, dat miin vrow van Nyencloester in der tiit ende die gemeyn naberen van Deest die kapell dair yrst hebben laten setten recht voir die doer van eenen bouwhoff, die miin vrouwe van Nyencloister toebehoert, geheiten den Reventer, in der menyngen, wanneer miin vrouw off oir jofferen dair komen in den Reventer op oir gueder, dat zy alsdan eenen priester krygen, die hoer dair alsdan mys in lees ⁴⁾.

¹⁾ Ald. N° 3870.

²⁾ Ald. N° 3894.

³⁾ Hij bedoelt *verhaldden* = verbergen.

⁴⁾ Deze bewering is opvallend, aangezien van deze medewerking van de abdis bij den bouw der kapel uit den brief van 1456 niets blijkt, althans

Item dairnae isset waerafftich, dat dair siin gewest guede, froeme luide, als nementlick Jacob van Riimsdiick ende joffer Merry, siin huysvrouw, ende Walraven Mom ende Jan van Wees ende joffer Fy, siin huisvrouw, ende hebben in die voirs. kapell gesticht twee myssen ter weeck ¹⁾ om sunderlingge oirsaken, die oer dairtoe bewegen hebben, als dat het bynae een halff miill wechs van der kercken is ende des wynters den wech myt water besloten is, dat men hem sonder waegen niet gaen en kan ende sonder parikell oers lyeffz den wech nyet wall ryden en moegen, alsoe dat alsdan die goede alde mans ende vrouwen die twee missen ter weeck in die kapell hoeren; ennde op dieselfste twe daege alst die twee myssen in die kapell begyfticht siin toe doen, soe hefft die pastoir oock op elcke dach mys in siin kerck toe doen, die dair oick begyftich siin.

Item tenn dorden, als die kapell nu begyftich is myt die twee myssen ter weeck, soe sall men bewysen, dat miin vrouw van Nyencloister in der tiit myt die gemeyn naeberen vann Deest die myssen hebbenn laiten doen den eenen priester voer ende den anderen priester nae sonder becroenen van den pastoir inn der tiit.

Item dairnae hefft miin vrouw van Nyencloister ende die naeberen van Deest enen priester aengenomen op die kapell ennde hefft toe Deest gewoent ende hefft dair schoell gehalden ennde miin vrouw voirs. heft hem alle daege een maeltiit gegeven ennde dit is geschiet sonder bekroenen van den pastoir in der tiit ende hy en ysser oick by, aen off over gewest off geroepen. Dit voirs. sal men bewysen.

Item als desen voirs. priester siin tiit uyt is gewest, soe hefft miin vrou voirs. ende die gemein naberenn van Deest wederom eenen anderen priester aengenomen op die kapell ende hefft oick toe Deest gewoent ende voir die naberenn kynderen schoell gehalden ende miin vrouw voirs. hefft hem

niet uit het regest bij Scholten. Deze zegt alleen: „Kirchmeister von Deest verkaufen unter Zustimmung der Eingesessenen an den Hofmeister der Abtei ein Stuck Land mitten zwischen Erbe des Klosters und verwenden das Geld, in die eere Gaits tot stichtenisse ind tymmeringe eenre cappellen ind kerckhoff". Van eenen nauwgezetten geleerde als Dr Scholten was, mogen wij als zeker aannemen, dat hij, had de brief iets van medewerking der abdis bij den bouw bevat, dit zoude vermeld hebben. Daarbij wijst het kerkhof zeer bepaald op gebruik der kapel ten behoeve der inwoners van Deest.

¹⁾ Vermoedelyk heeft deze stichting niet lang na die van de kapel zelve plaats gehad. In 1482 is sprake van Johan van Wees als overleden en in 1467 van Jacob van Riemsdiick (Scholten a. w., blz. 222, 223).

in den Reventer soe duck laten gaenn eeten alst hem belieffden, ende dit voirs. is oick geschiet sonder becroenen offte bywesen van den pastoir in der tiit.

Item dairnae hefft dair een schemell vrouw gewoendt tot Deest ende hefft gehadt eenen soenn, die priester warden woll, geheiten heer Jan van Roemen. Denselfsten her Jan hefft gelopen ende hefft miin vrouw van Nyencloester gebeden, dat sy hem die kapell woll geven siin leve lanck. Ennde voert insgelycken hefft hy oick voert gebeden die gemeyn naeberen van Deest ende oick niet allen die naberen van Deest, dan hy heft den pastoir vann Aefferden in der tiit, heer Antonis die Leuw, gebeden ende Derrick Wilhemss ende Harman Luiben, dat sy wollen myt hem gaen tot ettelicke butenerven ende helpen hem oick bydden, dat zy hem die stem geven wolden; welkeer, soe veer noet doet, men bewysen sall dat sulx geschiet is; ergoe en cost heer Antonis die Leuw geen gyfter gewesen.

Ennde der tiit mach heer Jan voirs. den pastoir in der tiit, heer Antonis die Lewe, oick gebeden hebben om die stem, dat ons onbewost is, ende uyt crafft van den wyll mester Steven Heyen nu seggen, dat hy dair een gyfter aff is; ennde in sulcker gestalt wie voirs. heft heer Jan van Roemen die kapell siin leven lanck beseten ende gebruickt.

Item soe meister Steven Heyen, pastoir in Aefferden, in siinre supplicacien liit verluiden, wie dat hy die kapell aen hefft gefangen als een possessoer ende collatoer ennde hefft se volgens die gegeven synen kappelaen, heer Jan die Hey, diewelkoer den denst rustelick ende vredelick hefft gedaen over die twee maendt etc., allet wyder inhalt derselver supplicacien; dairop doet Joryen van den Graeff U.W.Ed. ende L. eyne onderdenige bericht ende secht, dattet wairachtich is, dat heer Jan van Romen, die de duckgemelte kapell bedient hefft, ten Nyencloester in was gegaenn myt sulcker condition, dat hy mester in den Reventer wesen soll ende miins vrouwen van Nyencloester gueder toe Deest reieren ¹⁾ soll, ende als hy storff, soe soll miin vrouw voirs. al siin guet behalden, dat hy affterliet, buten bekroenen van synen erffgenamen. Dus hefft her Jan den deinst in die kapell gedaenn ennde doe hy stoerff, was dat jaer om, dat die rent van die twee missen verschenen was, op ongeverlick twee maendt nae. Doe lieth miin vrouw voirs. heer Jan die Hey

¹⁾ Regieren, beheeren.

die twee maendt den dienst voirt uyt doen, hen dat die reent woll verschenen was, ende doe hebben die naberen van Deest den deinst voirtaen willen laeten doen, geliick sy van altz gewoentelick waeren, datselfz mester Steven Heyen doe behyndert hefft.

Item soe meister Steven Heyen oick let verluiden in siin suplycaty van een registerboick der heeren van Santen etc., allet wyder inhalt der suplycatienn; dairop will Jorryen van den Graeff U. W. E. ende L. voir eyne onderdenich antwoirt nyet erhalten, wie dattet ommers die onwedersprekelicke waarheit is, dat die heren vann Santen oer leven oer myt die kapell gekroent en hebben off enich gerechticheit dair-aen begeert off gehadt en hebben, ende die pastoir, heer Steven Heyen, en sall niet bewysen myt synen brieff, dairin hem die pastoerschap van Aefferden die heren van Santen gegeven hebben, dat hem die heeren van Zanten worder ennich gerechticheit hebben gegeven, dan alleen die pastoerschapp van Aefferden, ende den brieff en sall oick geen menty maken van die kapell. Ende offet schoen weer, als niet en is, dat hem die kapell met die pastoerschap gegeven weer, soe en kust mester Steven Heyen nochtans geen gyffter van die kapell gewesen, wie hy hem vermyet ¹⁾, ennde die pastoeren van Aefferden in der tiit en hebben geen gebreeck by diese twee missen, want men die niet en moet doen dan op weeckdaege ende niet op hielge daeg, dat zy doch nyet bestoeren en kunnen guedt toe doen, want dattet doch tot geenre prejudity orer progiaellkerck en kan gewesen, wie meister Steven voirs. hem liit duncken.

Item soe oick meister Steven Heyen, pastoir voirs., oick sich liet verluiden in siin suiplickatie, als dat ener, genant Jorryen van den Graeff, sich ondernomen soll hebben die goeder der kapellen ende oick die kelck ende ander myss-gewaet, tot der kapellen gehoerende, ende inn siin huis gedraegen soll hebben, alles wyder inhalt derselver suplycatien; dairop en wyll Jorryen van den Graeff U. W. E. unnde L. vuer eyne onderdenige antwoert nyet erhalten, wie dattet wairafftich sy, dat heer Jan vann Roemen in synen leven die kelck ende allet dat myssgewaet ende voert alles goens, wes hy menden, dat men dairuyt gestollen soll hebben, alletit met toe hus nam ende sloet dat dair in een kyst. Ennde als nu heer Jan voirs. in Godt verstorven was, hefft miin

¹⁾ = vermetet d. i. aanmatigt.

vrouw van Nyenkloester den cost in den Reventer gebraken ende den rentmeister nu inn der tiit toe Nymegen laiten woenen, ende den rentmester hefft doe dat mysghewaet uytten huis qwiit willen wesen; dairop den rentemeister van wegen miinder vrouwen myt die gemeyn naberen verdraegen siin, dat men dat misghewaet brenggen solde tot Jorrien van den Graeffs huis, soe hy doch kerckmeister vann der kapellen was, ende verwaren dat, hen dat die kapell beter besorcht weer myt sloeten, soe die slaet niet en dochten, alsoe dat zy die alde sloeit van die kyst hebben laten slaen ende hebben dair nu nye sterke sloet voer laeten maicken, wie men bewysen sall, soe veer noet geboert.

Item soe meister Steven Heyen inn syne supplicaty hem seer hoegelick beclaecht, wie dat Joeryen vann den Graeff den dienst Gaetz in der kapellen behindert ennde dat guedt der kapellen onder sich sleet, allet wyder inhalt der supplicatien; dairop doet Jorrien van den Graeff als een kerckmeister van der kapellen voirs. van wegen miin vrouw van Nyencloister ende van wegen die gemeynn naberen van Deest ende oick van wegen ende uyt bevell van etlicke buetenerven U. W. E. ende L. dem bericht op, wie dat meister Steven Heyen nyet een sall bewysen, dat die naberen van Deest boeven tiit van prescription ¹⁾ den dienst der kapellen ongedaen hebben gelaiten, ten zy gewest by noetsaicken. Oick en sall die pastoir voirs. niet konnen bewysen, dat dair eenich van die naebere siin, die hoer hebben begeeren toe riken myt der kapellen guedt, dan contrary sal men bewysen, soe die kapell niet een oert brabans des jaers en hefft, dairmyt men hoer gelaez ²⁾ dicht ende (hoer) dack dicht helt ennde voert wiin, broet, was ende mysghewait om coeep; dan datselffz brengen die naberen uytter lieffden Gaetz op onder hoer selven, opdat den dienst Gaedtz gedaen mach warden, ennde siin diegeen niet, die den dienst Gaedes begeren toe behynderen, gelick wie meister Steven Heyen nu ondersteet toe doen, wie men bewysen sall. Die naberen hedden gemeynt, soe die pastor voirs. ongeveerlick hondert ryder des jaers inn apcenty ³⁾ boert van die pastoerschapp van Aefferden, die oer voirders oick met hebben helpen begyfftigen, dair hy naeu een mys off vesper in die kerck gedaen en hefft, dat hy nu

¹⁾ prescriptie = verjaring.

²⁾ vensterglazen.

³⁾ Dit beteekent, dat hij zijne kerk door eenen vice-cureit liet bedienen.

genoch heed den wyen voer toe dryncken: hy en behoefden hoer oeren kapellen renten dair niet toe toe nemen off onder hem toe slaen.

Item dat meister Steven Heyen voirs. den dienst Goetz in der kapellen behyndert ende toe nyet begeert toe maicken, is wairafftich. Irstelick is wair, dat die pastoir in siin kerck mys hefft, als die missenn inn die kapell siin begyffticht, dairdorch hy ten beyden syden een must verlaeten. Ten anderen en willen die naberen die kapell uyt oeren budell niet langer in dack ende gereeck halden wie voirs. Ten dorden siinn dair guede, vroem luyd, die wall thien off twelf jaer lanck oick een mis ter weeck hebben laiten doenn ennde den priester een rent voir bewesen, ennde nu zy hoeren, dat meister Steven Heyen siin handt oick in die capellen rent will slaen, nu lajten zy die mys op een ander stede doen. Ende soe veer meister Steven Heyen die naberen myt oer kapell liit bewarden ¹⁾, geliick sy boeven tiit van preciptien hebben gedaen, soe willen die guede luyd die mys wederomb leggen in die kapell ende die dair dan erfelick begyfftigen ende anders nyet.

Nu kunnen U. W. E. ende L. waell spoeren, dat mester Steven voirs. den dienst Gaetz der kapellen begeert toe behynderen ende toe nyet toe maicken, want die dair die twee myssen ter weeck hebben begyfftiget ende die erfngenen hoeren, dat meister Steven Heyen die oick onder sich sleet ende behelt, soe moegen die erven die oick weer nae sich nemen ende die op een ander stee laiten doen.

Is derhalven ons gemeynen naebere van Deest ons oetmodelicke bydden unde begeeren van U. W. E. ende L., dat U. W. E. ende L. ons wolden laeten halden ende blieven in ons rustelicke ende vredelicke posses, hen ter tiit toe wy een beter bescheit ende beschien ²⁾ gesyen hebben dan wy noch gedaen hebben, dair wy alsdan myt recht niet tegen geseggen en kunnen.

Item die gemeyn naebere van Deest siin oick wall willich en vredich oirsaicken toe verblyeven by sees off acht van die ridderschap uytter bancken vann Haeren ³⁾ ende die amptman tot een overmann ⁴⁾. Oick siin zy willich, soe veer meister Steven het begeert, dat die amptman alsdan

¹⁾ liet begaan.

²⁾ Gewoonlijk in den vorm *schijn* = bewijs.

³⁾ Bergharen.

⁴⁾ Zij verklaren zich dus bereid de zaak aan het oordeel van scheidslieden te onderwerpen.

dair twe van Roe. Keys. Maj. hoegen, wysen Raiden dairby verschrieft op costen van den ongeliick, hetwelck Joryen ende die gemeyn naberen van Deest voir eyne onderdenige antwoerd myt wederseyndonge der supplicatien nyet en hebben willen verhalten denselven U.W.E. ende L., die Godt almechtich langhe vroelick ennde gesont bewaeren moet."

Wij zien dus, dat de zaak liep over een principieel punt, nl. over de vraag, aan wien het recht van collatie toekwam. Hooren wij nu de voorloopige uitspraak van het Hof van Gelderland van 7. Juni 1559, die te vinden is in het Actenboek van genoemd Hof. Ik acht het niet noodig dit stuk in zijn geheel mede te deelen, daar het eerste gedeelte in hoofdzaak bestaat uit de recapitulatie van de ons reeds bekende argumenten van beide partijen. Alleen wil ik de aandacht vestigen op de omstandigheid, dat de verweerder de abdis van Nieuw klooster bepaaldelijk noemt „fundateresse der capellen", waarvan m.i. niets is gebleken, en dat de pastoor als eischer zich bereid verklaarde oude brieven over te leggen ten bewijze, dat de pastoor van Afferden in het bezit was van het recht van collatie.

Na beide partijen te hebben gehoord deed het Hof deze uitspraak:

„Is eyntlick by tusschenspreken und onderhandelongs der vurs. Raeden und mit consent beyde der partyen voir afscheidt genomen, dat die vurs. her Steven Heyen die recrendie ¹⁾ hebben und behalden, sall ter tiit toe und soe lange, dat die saecke alhier uuytfundich gemaickt sall ziin, in voegen ende manieren hiernae volligende, to weten dat Joryen van den Graeff, beclaechede, sall die sleutelen, kelck, misgewaet und ornamenten den vurs. heeren Johan Hey terstondt geven und volligen laeten, diewelcke dan oick die missen in der capellen doen und die vruchten voirtaen und ter tiit toe dat anders geordonneert sall wesen, bueren sall.

Und soevoel den vurs. XLVIII Carolus gulden ende etlicke snaphaenen betreft ²⁾, dieselve sullen in handen van

¹⁾ Voorloopig bezit. Ducange geeft de volgende omschrijving: *In integrum restitutio, missio in possessionem, quae alicui iure debetur, adeo ut res ipsa ei, dato vade, reddatur et restituatur, interim maxime dum lis intentata finiatur.*

²⁾ Eischer beweerde, dat dit geld, voor het herstel der kapel bestemd, door kapelaan van Roemen was nagelaten.

Alart Hackfort, burgermeister der stadt Nymmegen, gelacht worden binnen een maendt nae date van desen, om to syner tiit gebuerlicker wiis aen de reparatie und sunst tot prouffyte der capellen verstreckt to worden. Und heefft die vurs. Joryen dieselve pennongen op gemelten Alart Hackfort (tegenwoirdich ziinde ende den last aen sich nemende) binnen een maendt beloefft over to leveren.

Und soevoele die vruchten oder opkumpsten der capellen betreft, die noch onbetaelt ziiin, dieselve sullen by vurs. her Johan Hey, capellaen, gemaent, doch in des vurs. Alardts Hackfort als sequesters handen gelacht ende bewaert worden tot prouffyt desghoenen, die naemaels daertoe gerechticht to siin bevonden worden sall.

Und sal die vurs. her Steven Heyen, pastoir tho Afferden, binnen een maendt van date van desen siin eysch ende conclusie in materia possessoria by geschrifte verfatten, alle originale schiin, bescheidt ende bewiis, daertoe dientlick, mitsamt dese tegenwoirdige acte off copie autentick, by den greffier deses Hoeffs geautentizeert, daerby vuegen und denselven greffier behanden, om copien van dyen den vurs. Joryen van den Grave gehandtreuyckt to worden, diewellicke dan binnen een maendt nae ontfanck van dyen gehalten wordet syne antwoirde ende conclusie oick by geschrifte to stellen und gemelten greffier mit allen daertoe dientlicken originalen schyne und bescheide off copien, geautentizeert als boven, to behanden, om binnen noch een maendt gerepliceert und binnen een ander maendt geduplicateert to worden, allet nae ontfanck; und 't geheele proces, alsoe volschreven und volfoert ziinde, sal 'tselve ter eerster gelegener tiit by Cantzler und den Raeden vurs. dorchsien und gevisiteert und folgantz daerinne erkent worden alst nae bevinde behoren sall.

Aldus geschiet tot Arnhem den VII. Junii XV^cLIX".

Gelijk men ziet, het was eene voorloopige uitspraak, maar die niet ten nadeele van den pastoor was, zoodat wij mogen aannemen, dat het Hof de beweringen der tegenpartij niet zeer gegrond heeft geacht, maar haar toch de gelegenheid niet wilde benemen om die nader te staven. Van dit proces schijnt niets te zijn gekomen; althans onder de processtukken van het Hof is hierover verder niets te vinden, zoodat de

waarschijnlijkheid groot is, dat de verweerder, ziende, dat zijne kansen slecht stonden, eene schikking met den pastoor verkozen heeft boven een kostbaar proces.

Ten slotte zij hier — al staat het buiten de eigenlijke zaak — gewezen op de stemming, die bij de parochianen heerschte ten opzichte van niet resideerende pastoors, en dat niet alleen te Afferden.

De Troebelen in het Bossche Vicariaat tijdens de Overheersching van Napoleon I

door

FERD. FRANSSEN.

IIe DEEL.

I. J. SMITS, UITVOERDER DER JURISDICTIE.

Nadat wij het eerste deel van ons geschiedverhaal met de ballingschap van President A. van Gils en Prof. G. Moser hebben afgesloten, zullen wij in dit tweede gedeelte „volgens opgezet plan het Handschrift-Smits zoo nauwkeurig mogelijk volgen, terwijl wij daarbij die authentieke bescheiden zullen overleggen, die het verhaal kunnen aanvullen en bevestigen”.¹⁾

„De president van Gils maakte mij voor zijn vertrek ten volle bekend met alles, wat het bestuur van ons Vicariaat aanging, hetgeen ik dusver zelf niet geweten had. Dat de Heer de Wijs provicarius gesteld was, doch dat hij (president) belast was met de uitvoering van al deszelfs machten. Dat hij mij vervolgens namens den Heer de Wijs al de machten overgaf, die hij bezeten en uitgeoefend had. Dat ik nochtans, zooveel als zou mogelijk zijn, mij met den Heer de Wijs verstaan moest.

Ik stond daar als door een donderslag getroffen: op een oogenblik mij belast te zien met zulke verantwoording in mijne jonge jaren, zonder ondervinding, in die hachelijke omstandigheden, beroofd van den raad en de hulp dier voortreffelijke mannen, door wier beleid de zaken van ons bisdom in de afwezigheid van den Vicarius zoo wijselijk waren bestuurd geworden.

¹⁾ Zie Deel I, blz. 84, 85 en 365.

Mijne grootste bekommernis was die, wegens de geestelijken, welke invloed zouden hebben in de voorhanden zijnde organisatie, of deze geen *scheurmakers* zouden worden en buiten de Katholieke Kerk geraken, beroofd *ipso facto* van de jurisdictie, die zij te voren wettig bezeten hadden.

Het gevoelen der heeren van Gils en Moser, gelijk ook van den heer Oomen, gewezen president van het seminarie van Breda, was, dat wanneer iemand openlijk de organisatie goedkeurde, daar invloed in nam en geheel deze onwettige verordening toestemde, hij zich alsdan *in statu perfecti schismatis* zou stellen, en zijn overige jurisdictie verliezen; een gevoelen, hetwelk zij niet als zeker voordroegen, maar als meest overeenkomstig de canones der Kerk; ten welken einde mij de primus Oomen eene geleerde dissertatie toezond. ¹⁾

* *

Bij het vertrek der heeren van Gils en Moser, heb ik hen vergezeld tot Tilburg en onderweg alle zwarigheden, die ik voorzag, voorgesteld om hunne wijze raadgevingen in te winnen. Na met vele tranen afscheid genomen te hebben, ben ik naar het seminarie teruggekeerd, waar den volgenden dag de maire en *grand costume* kwam onderzoek doen, of de heeren vertrokken waren.

Dien dag ging ik een compliment van dankbetuiging maken bij den heer de Grancy voor de diensten aan onze heeren bewezen met hun zijn chaise ter hunner vervoering te verleen. De heer de Grancy drong er sterk op aan, dat ik bij den prefect eene visite zou gaan maken, en met den heer van Camp moest spreken. Hij bood mij hiertoe zijn dienst aan, zeggende, dat het noodzakelijk was om het seminarie te behouden, daar hetzelfde anders zou gesupprimeerd worden. Mijn antwoord was, dat ik bij den prefect geen zaken had. Dat ik slechts provisioneel met het bestuur van het seminarie belast was. Dat ik alleen naar de prefecture zou gaan, als ik er zou ontboden worden en dan brevier en slaapmuts zou in den zak steken, om hetzelfde lot als mijne meesters te ondergaan.

En wat den heer van Camp betrof, dat ik met denzelven niets wilde te doen hebben.

Dit antwoord disoriënteerde den man, die gelijk hij zelf te

¹⁾ Dissertatie Arch. Sem. Beekvliet.

kennen gaf, door den prefect was aangezocht om mij dit voorstel te doen. Hij zeide dan, dat het hem speet, dat ik zoo dacht, dewijl het seminarie nu ging vernietigd worden. Ik antwoordde: „Wij zullen daarmede dan ook geduld moeten nemen.” ¹⁾

* *
*

„De zaken bleven in het Seminarie, zoo goed als mogelijk was, haren gang gaan totdat de zoolang gevreesde organisatie van de kerken in de stad voltrokken was.

Ten einde de groote verwarring door deze organisatie te weeggebracht te beseffen, moet ik eerst den toestand van de kerkelijke zaken, die vóór de organisatie in den Bosch bestond, beschrijven.”

Hier volgt dan, in het Handschrift-Smits eene beschrijving hoe in 's Bosch vóór 1803 bestonden „zeven kerken, onder welke drie pastorijen”, hoe in dat jaar van Alphen „eene verordening gemaakt had, volgens welke de stad verdeeld zou worden in vier parochiën”, welke verordening van den Vicarius bij uitsterving zou gerealiseerd worden en die „een beginnende executie verkregen had na het overlijden van den pastoor van St. Jacob in 1804, in wiens plaats de heer Molenmakers werd aangesteld, door wiens promotie de kerk genaamd „*de Boerenmouw*”, welke hij eerst bediend had, gesloten werd.” Wij verwijzen hiervoor naar ons vroeger artikel Deel I blz. 174.

Volgens het decreet van Napoleon moesten alle kerken gesloten worden, uitgenómen St. Jan en de Kruiskerk; al de goederen der gesloten kerken moesten naar St. Jan overgebracht worden om tusschen die twee te worden verdeeld, zoo herinnert Smits verder. En deelt dan nog mede: „de pastoor van St. Jacob moest zijn huis inruimen (volgens een later decreet) aan den pastoor van St. Jan.”

„Bij supplicie verkreeg naderhand de heer Hoogaerts, dat de kerk „*achter Tolbrug*” als een oratorium mocht open-

¹⁾ Cfr. „Beekvliet's Eeuwfeest”, blz. 27.

blijven. ¹⁾ Vooral deze bijzonderheid verlieze men niet uit het oog; en aan de scherpzinnigheid van den geachten lezer laten wij het verder te bepalen of misschien ook eene — en zoo ja, welke *persoonlijke* reden — Deken Hoogaerts bewogen kan hebben de kerk „achter Tolbrug” als oratorium open te houden.

Volgen wij thans weder het Handschrift.

* *
*

Zaterdag den 1^{en} Augustus werden plechtig alle klokken geluid van St. Jan om de geffectueerde organisatie aan te kondigen en het volk voor de solemniteit van den volgende dag uit te noodigen, als wanneer de heer Hoogaerts als pastoor van St. Jan plechtig daarvan zou bezit nemen door een solemnelen dienst en sermoot.

Zondag den 2^{en} verrichtte de heer Hoogaerts den plechtigen dienst in St. Jan, geassisteerd door den heer Staessens als diaken en Stevens, secretaris van den heer van Camp, als subdiaken. De deken beklimt den kansel en verheft hemelhoog Napoleon als verdediger van den godsdienst.

Denzelfden Zondag preeken de heeren Sporenberg en Swaans, kapelannen van den deken en van Staessens ten sterkste tegen de kerkscheuring, die begonnen was. Den volgende Dinsdag kregen echter beide een decreet van den prefect thuis, waardoor hun verboden werd voortaan nog te prediken in eenige kerk van het departement des Bouches du Rhin. ²⁾

¹⁾ In het „Arrêt” van 27 Juli 1812, bestaande uit vier artikelen, lezen wij onder Art I „L’église, dite du Tolbr, déservie par le sieur Hogaerts, supprimée par le décret imperial, qui vient d’être cite, restera ouverte provisoirement comme oratoire, jusqu’à la décision de son Excellence, Monseigneur le Ministre des Cultes.”

Eigendom Dr J. v. Gils.

²⁾ Den 13en Augusti heeft de Eerw. Heer Gerardus Constantinus Molenmaekers, pastor van St. Jacob tot ’s Bosch alsmede zijnen Capellaan den Eerw. Heer Arnoldus Franciscus Moors op order van den Prefect de stad s Bosch moeten ontruimen, gelijk zij ook dadelijk circa twee uren ’s middags gedaan hebben en moeten zich begeven naar Antwerpen, alwaar zij het order van verdere deportatie moesten afwachten en staan onder de surveillance van den Commissaire générale de police van Antwerpen. *Gesch. Bladen* I, afl. 4, blz. 20.

Pastoor Molenmaekers wist te „ontsnappen en een schuilplaats te vinden bij zijn familie te Geel, waar hij verblijf hield tot aan Napoleons val. Allard,

Door deze handeling van den heer Hoogaerts betreffende de organisatie werd de Provicarius en diens raad in de uiterste verlegenheid gebracht. Nog immers bestond twijfel, of de deken zich *ipso facto* niet in statu perfecti schismatis gesteld had en gevolgelijk naar het gevoelen der heeren van Gils, Moser en Oomen zijne jurisdictie als pastoor verloren had en in geestelijke zaken niet moest gevluht worden.

Ik verzamelde dan al de stukken wegens de organisatie met een omstandig verhaal van al wat er was voorgevallen en zond dezelve naar de twee ballingen, diè destijds nog te Mechelen waren, gelijk ook aan den heer Oomen te Breda.

„Het antwoord van Mechelen ¹⁾ kwam overeen met dat van Oomen te weten, dat naar hun gevoelen de heer Hoogaerts zich in statu perfecti schismatis gesteld had. De heer Oomen gaf mij in bedenking of het geen zaak ware den heer Spoorenberg als *deservitor* „achter Tolbrug” aan te stellen.

„De heeren van Gils en Oomen verklaarden nochtans, dat dit hun gevoelen wel was, maar dat het niet zeker ging.”

Smits en Hoogaerts.

Toch werd het Smits al spoedig onmogelijk zich praktisch buiten de kwestie te houden. 't Was den 4en Augustus, dat hij een brief ontving van Dekan Hoogaerts met dezen inhoud:

„Nademaal ik Zondag in de groote kerk den parochialen dienst doe en de heer Volders overmorgen vertrekt (voor hoelang weet ik niet) en nochtans mijnheer de prefect verzoekt, dat Zondags in onze kerk „achter Tolbrug” twee missen zouden zijn, zoo vind ik mij verplicht Uew. te verzoeken van aan eenen priester alhier te laten weten om bij ons te komen lezen of anders eenen uit het Seminarie herwaarts te zenden om ten half elf de Mis te zingen. Vertrouwende, dat U deze voldoening aan de stad niet zult weigeren en wij dus verdere confusie mogen voorkomen, blijf ik met allen eerbied met afwachting van antwoord enz. —

„Waarop ik,” schrijft Smits, „het volgende antwoord gegeven heb:

A. v. Gils, blz. 202. Schutjes IV, 727. Kapelaan Moors, die sinds Febr. (= Januari) 1811 uit de gevangenis te Vincennes ontslagen, sinds Kapelaan was van St. Jacob, werd na deze tweede gevangenneming medeballing en reisgezel van Moser en v. Gils.”

¹⁾ In het Arch. Sem. Beekvliet zijn en de brief van v. Gils en de „Thesis” van Oomen.

Amplissime Domine,

„Ik ben ten hoogste verwonderd, dat U^Eerw. eenen assistent vraagt, ten einde in staat te zijn zonder confusie buiten uwe parochiekerk de parochiale dienst te verrigten, hetgeen aan alle regels van onze Moeder de H. Kerk en wel bijzonder aan de wetten en gebruiken van ons Vicariaat strijdig is. Verders kan het aan U^Eerw. niet onbekend zijn, dat ons Seminarie van ouds, ook tijdens, dat onze Vicarius Apostoliek nog hier was, alleen gewoon is geweest om bij voorkomende gevallen assistenten te zenden tot het in stand houden van *eene wettig gevestigde orde van zaken*, maar geenszins om veranderingen of nieuwigheden in te voeren.

Ik bevind mij dan in de noodzakelijkheid te moeten antwoorden, dat ik niet bevoegd ben om aan U^Eerw.'s verzoek te voldoen en dat ik noch *direct* noch *indirect* eenigen invloed kan nemen in deze uwe handelwijze. Wanneer hieruit eenige confusie volgt, zal die op U, Mijnheer de Deken, neerkomen. Want met uwe parochiale dienst te blijven verrichten in de kerk, waarin het wettig gezag U^Eerw. gesteld heeft, zal U^Eerw. tegelijk voldoen aan den wil van Uwen wettigen overste, aan de wetten van onze Moeder de H. Kerk, aan het verlangen van meest alle uwe parochianen, en zelfs wegens de twee Missen „achter Tolbrug“, aan het verlangen van Mijnheer den prefect.”

Denzelfden dag nog ontvangt Smits een nieuw schrijven van Deken Hoogaerts:

Mijnheer de President,

„Ik ben nog meer verwonderd, dat U^Eerw. mij durft verwijten, dat ik onwettig mijnen parochialen dienst doe buiten mijne parochiekerk. Daar ik wettig Pastoor van St. Janskerk ben aangesteld, welke mijne ware, wettige en eigenlijke parochiekerk is, en welke ik door wettige autorizatie van mijnen wettigen, geestelijken overste ten dien einde gereconcilieerd heb, en waarin Z. H. W. gelijk hij mij den 4 July jl. schreef, nooit verboden heeft dienst te doen.

Ik had juist, toen Nol kwam, een tweeden brief gereed, waarin ik mijn gedaan verzoek herhaalde en liet daarin ter uwer verkiezing mij voor altijd eenen tweeden kapelaan toe te voegen, die denzelven meer dan iemand in het Vicariaat om mijne veelvuldige bezigheden van overlang had moeten

hebben; en hetgeen om het geval van mijnheer Sporenberg weldra noodzakelijk kan worden. Maar in dit geval verzoek ik, dat het er een zij, die Fransch kan, om ook eens van dien kant, zoowel als een ander ontlast te worden.

Alle gevolgen van weigering laat ik voor uwe rekening. Ik blijf in haast, enz.

„Na ontvangst van dezen brief begreep ik wel, dat mijn verblijf in het seminarie van korten duur zou wezen. Ik begaf mij dan den volgenden dag naar Eindhoven om afscheid van mijne ouders en van mijne familie te nemen, terwijl ik hierdoor tevens gelegenheid had om den Provicarius in Boxtel te spreken en met ZEerw. over de zaak te handelen. De heer de Wijs maakte intusschen een antwoord vaardig op den tweeden brief van den heer Deken, dat zeer sterk en van denzelfden inhoud was als de brief, dien ik aan den heer Deken ben gaan voorlezen, gelijk straks zal worden verhaald.”

* *

„In het seminarie wedergekeerd, ontving ik eenen brief van den heer Oomen, dien ik had geraadpleegd en die mij ten sterkste afried *in schrift* te antwoorden, maar mij den raad gaf van de zaak mondelings tusschen vier oogen te gaan behandelen en de *monitoria* te doen wegens de kerkscheuring, waaraan Hoogaerts zich plichtig gemaakt had, door in alles de schismatieke organisatie van Napoleon goed te keuren en zich daarnaar te gedragen.

De heeren Vissers, van de Ven, van Cuyck en allen, die ik kon raadplegen, geviel deze raad van den heer Oomen zeer, dat ik namelijk in persoon den Deken moest gaan spreken en den brief voorlezen, dien ik tot antwoord ontworpen had en die door deze allen werd goedgekeurd.”

* *

„Middelerwijl had er Zondag den 9^{den} Aug. in de stad eene allergrootste verwarring geheerscht wegens het Mis hooren. „Achter Tolbrug” was er maar ééne Mis, welke de heer Sporenberg daags te voren in de kerk gezegd had te zullen zingen ten half tien. Doch de heer Deken dwong hem die te lezen ten half acht, zoodat er slechts heel weinig volk in de kerk was. De aandrang van de geloovigen bij de Kruiskerk was zoo groot, dat men met ladders aan de ramen klom om Mis te hooren. Velen der burgerij gingen naar Vucht of Orthen om de heilige dienst bij te wonen.

Hierop kreeg ik den 10 Aug. den derden brief van den heer Deken, die aldus luidde: ¹⁾

Mijnheer de President,

De weigering van eene op verzoek van Mijnheer den prefect door mij verzochte Mis heeft gisteren alhier eene groote confusie en sensatie teweeg gebracht, welke ik vrees, dat aan UEerw. zal geweten worden. UEerw. zegt, dat niemand van ons buiten onze kerkschuur, daar wij te voren in genoodzaakt waren onze diensten te doen, dezelve mag verrichten. Waarom is het dan aan de heeren, wier kerkschuren gesloten zijn, toegelaten in particuliere huizen dienst te doen? Zoo dit hun toegelaten kan worden, dan kan hun zulks ook toegelaten worden in open kerken. Zelfs is het nooit of nergens gepractiseerd, dat men in huizen misleest, wanneer men het gevoegelijk in eene kerk kan en mag doen. Waarom is het dan aan den heer Staessens, van Hooff en Swaans en anderen toegelaten dienst te doen in de kruiskerk, welke hunne oude kerkehuis niet is, en die zij (zooals de pastoor verklaart) zonder iemand daarover te schrijven of te spreken zoo maar betrokken hebben. En mij zou het niet toegelaten zijn dienst te doen in mijne *ware, wettige* en eigenlijke parochiekerk, welke is de St. Janskerk; van welke ik *wettig* pastoor ben en welke ik op *wettige* autorisatie van mijnen wettigen geestelijken overste, om er dienst in te doen, gereconcilieerd heb; want waartoe dient toch anders de reconciliatie? Of is er een wezendlijk kerkelijk interdict? Den vierden July ll. was het er nog niet.

Menigvuldige geleerde in het canoniek recht ervaren mannen, die buiten ons Vicariaat wonen en die zonder vooroordeel en onpartijdig de zaak beoordeelen, schrijven mij, dat ik niet slechts *mag*, maar zelfs *moet* mijne parochiale dienst verrichten in mijne parochiekerk, nu ik kan, wijl dezelve ter uitoefening van onzen godsdienst wettiglijk en behoorlijk in staat gesteld is. En UEw. Mijnheer, — integendeel, — omdat ik zulks doe, weigert u aan mijnheer den prefect en aan de stad de voldoening van eene Mis te bezorgen in de kerk achter Tolbrug, die hierom door mijnheer den prefect opengehouden is.

Welk eene onbezonnenheid! Ik herhaal dus nogmaals mijn gedaan verzoek om voor a.s. Zaterdag eenen assistent te

¹⁾ Arch. Sem. Beekvliet.

hebben. Ik verzoek vóór morgenavond antwoord, ten einde mij wegens alles te kunnen verantwoorden, wanneer ik door hoogere macht deswegens gevraagd worde.

Beschouw, bid ik U, dezen met geen ander oogmerk geschreven, dan om, zoo het mogelijk is alle onaangenaamheden te voorkomen en aldus te toonen, dat ik in alle oprechtheid ben, enz.

„Ik zag nu,” zoo vervolgt Smits, „dat mijn verblijf in het Seminarie weldra ging eindigen en dat ik met antwoorden niet langer moest vertragen. De Heer Vissers kwam den 11en Aug. in het Seminarie, aan wien ik den laatsten brief van den heer deken te lezen gaf, benevens mijn antwoord, dat ik plan had dezen te gaan voorlezen en waarin ik sedert onze laatste samenkomst volgens deszelfs aanmerkingen eenige veranderingen gemaakt had.”

Wij onderbreken hier het verhaal van Smits om naar aanleiding van eene zinsnede uit deken Hoogaerts' brief hier een schrijven in te lasschen van den Vicarius Apostolicus van Breda, A. van Dongen. Deken Hoogaerts vermeldt n.l., dat hij omtrent het betrekken der St. Janskerk „menigvuldige geleerde personen” heeft geraadpleegd. Onder dezen was ook de Vicarius van Dongen.

Ziehier het schrijven zonder eenig verder commentaar van onzen kant. ¹⁾

Breda, den 24 Juni 1812.

Seer Eerwaarde Heer,

Ik bevatte zeer wel den staat van het verschil en volherde in mijne opinie dat UEerw. de kerk illico moest betrokken hebben; de magt tot reconciliatie bevat de permissie om er gebruik van te maken, te meer daar het uw eijge kerk was, daar UEw. Pastoor van is. De kerk agter de tolbrug konde mede behouden worden. UEw. zoude daardoor verloren hebben, maar egter al geleefd hebben, en dit komt daarnaar terug; Moogder eens of tweemaal dienst indoen, dan moogder altoos dienst in doen; door het dralen heeft afgunst en nijd veel gewonnen, het gemeen tot zich getrokken; en nu zullen er bergen van moeilijkheden moeten opgeklautert worden,

¹⁾ Arch. Bisdom 's Bosch.

daar men in den beginnen nauwelijks tegen een heuveltje had te vegten gehad; doch dit is te laat. Schrijven aan uwe vicarius dunkt mij voor mij niet raadzaam te zijn, voorzigtigheid mag noyt van mijne zijde wijken; ook zie ik er geen vrugt in, ten waare hij om het vertrek van twee, die hij zeer vreesde ruymmer adem kunnende scheppen, van gevoelen veranderde.

Zeer geern kwam ik uwen ongelukkigen Monseigneur bezoeken, maar hier is al mede voorzigtigheid noodig, hoe wel wij in volle rust zijn; het zaat van tweespalt (vooral als er nyt en afgunst onder schuylt) heeft niet veel wind noodig om tot aangrenzende oorden over te wayen. Kwam hij eens naar Hilvarenbeek, daar zoude ik mij geern tegelijk laten vinden. Raat hem toch van zich passive te houden, van niets te doen daar hij door van intrusie zoude kunnen beschuldigd worden; hij moet wèl doen daar hij kan en niets doen, daar hij niet mag; zijn gedrag moet doen zien, dat hij even als zijne tegenstanders de H. Kerk aankleeft en haare regten wil handhaven. De Hemel geve, dat aan den tweespalt en on-eenheden, die in dezelve plaats hebben, al eens een goed einde koome.

Blijve met alle agtinge

Seer Eerwaarde Heer
Uw onderdanige Dienaar
A. van Dongen V. A.

P. S. Gisteren is mij verzekert, dat uit Parijs eene commissie tot Mechelen koomt, waarvoor de Heeren N.N. zullen moeten compareeren.

2do. Er werd vertelt, dat in de beschuldiging tegen van Gils ook kwam, dat hij jurisdictie had verkeend; ik geloof dit niet, ben er egter nieuwsgierig naar.

Luisteren wij thans naar wat Smits ons omtrent zijn bezoek bij Hoogaerts mededeelt:

„Ik begaf mij om drie uren (dienzelfden 11 Aug.) naar de stad ten einde mijn brief aan den heer deken voor te lezen. Binnen komende zeide ik: Uwe brieven heb ik ontvangen en ik had reeds het antwoord geschreven. Doch ik heb geoordeeld, dat het beter zou wezen u zelf dit antwoord te komen voorlezen, dan kunnen wij verder over de onderhavige zaak spreken.

„Ik begon mijne lezing, die gedurig onderbroken werd,”

Amplissime Domine,

Mijn inzicht is niet geweest door mijn laatsten UEerw. eenige verwijtingen te doen, dit laat de christelijke liefde niet toe, bijzonderlijk in deze omstandigheden; maar alleen aan UEerw. het gevoel van mijne verplichtingen kenbaar te maken in eene zaak, waarin ik zoo nauw betrokken werd en die van groote gevolgen zijn kan. De reden dan, die mij bewogen heeft om den verzochten assistent of kapelaan te weigeren, is de innerlijke overtuiging van mijne conscientie, dat ik noch direct noch indirect eenigen invloed mag nemen in de nieuwe organisatie, het nochtans zijn zou, wanneer ik door het zenden van eenen priester het UEerw. gemakkelijk maakte de nieuwe, door de organisatie onwettig opgerichte parochie in de zoogenaamde cathedrale kerk van St. Jan te betrekken en te bedienen. Deze organisatie, Mijnheer, in het kerkelijke, zonder eenigen invloed, ja in weerwil van het geestelijk gezag ingevoerd, is rechtstreeks strijdig met de rechten onzer Moeder de H. Kerk, aan derzelver vrijheid en onafhankelijkheid van alle wereldsche oppermachten, waarmede zij van haren goddelijken Stichter begiftigd is. Immers alles wat door de organisatie gesteld is of nog gesteld zal worden, is eene inbreuk op het wettig gezag der Kerk, ook in die voorwerpen, welke ontwijfelbaar aan haar alleen onderhoorig zijn als: het oprichten van een nieuw bisdom; het te niet doen van oude en daarstellen van nieuwe parochiën; het veranderen en uitbreiden en inkorten der wettige jurisdictie; het invoeren van nieuwe geestelijke titels wegens de beneficiën of geestelijke bedieningen; het beheer en de beschikking over kerkelijke goederen en die dingen, welke tot het uitoefenen en den luister van den godsdienst gebruikt worden. — De organisatie stelt dan eene nieuwe orde van zaken in omtrent het kerkelijke, geheel onafhankelijk van het geestelijk gezag der Kerk en wel bijzonderlijk van den Apostolijken Stoel, aan wien het alleen toekomt diergelijke verregaande schikkingen en veranderingen te maken. Gelijk inderdaad voor deze alléén dit onlangs geschiedt is in Frankrijk door het Concordaat tusschen den paus Pius VII en het Fransch Gouvernement te weten voor de *landen*, welke *alsdan* onderhoorig waren aan de Fransche republiek.

Degenen dan, die in deze landen de organisatie als wettig erkennen met zich aan dezelve te onderwerpen en den on-

wettigen handel van het wereldsch gezag hierin ten volle goedkeuren, miskennen hierdoor het *eenige, alléén wettig* gezag van de H. Kerk en scheiden zich als het ware af door hunne daden van het middelpunt der christene éénheid, en kunnen niet meer als Roomsche Katholieken beschouwd worden.

Inderdaad, wij zien, dat dusdanig altijd het oordeel van den H. Stoel geweest is in soortgelijke gevallen, als onlangs nog dat van Pius VI en met hem van de bisschoppen van Frankrijk, door wie als schismatiek verklaard werden diegenen, welke volgens de *constitution civile du clergé* hunne parochiekerken aanvaardden en de geestelijke bediening waarnamen, als o. a. blijkt uit de bulle „Charitas”, gegeven den 3 April 1791.

Het is dan aan mij niet, Mijnheer de Deken, noch aan Uew. geoorloofd deze onwettige daargestelling van geestelijk bestuur door ons gedrag goed te keuren of daarin eenigen invloed te nemen. Immers wij zouden ons plichtig maken aan kerkscheuring, die door de nieuwe organisatie wezenlijk wordt ingevoerd. Nu, Mijnheer de Deken, welke moeten de gevolgen zijn, zoo voor Uew. als voor de geheele stad, indien Uew. voortgaat met zich zelven ten allen deele aan de organisatie te onderwerpen!

De redenen, die Uew. aanvoert, om de onwettigheid van alles te verbergen zijn even ongegrond als ongerijmd.

Vooreerst beroept Uew. zich op den titel van Pastoor van de St. Janskerk. Maar, Mijnheer, hoe ongerijmd is dit niet! Pastoor te zijn gesteld van eene kerk, die bij Uew's aanstelling sedert bijna 200 jaren in het rustig bezit was van andersgezinden! Neen, Mijnheer, uw titel van St. Jan bepaalt zich bij dat gedeelte der stad, hetwelk weleer onder de pastorijs of plebanie van St. Jan ressorteerde, waardoor Uew een gedeelte der jurisdictie, te weten alleen betreffend *doopen* en *trouwen* heeft verkregen. Eveneens gelijk uw titel van deservitor van St. Pieter niet verstaan kan worden van een kerkgebouw, hetwelk niet meer bestaat, maar alleen van dat gedeelte der stad, hetwelk weleer onder de parochie van St. Pieter behoorde. Na de Spaansche revolutie is sedert lang door het geestelijk gezag de kerk achter Tolbrug aangewezen voor dien geestelijke, die dat deel van de pastoreele jurisdictie, waarvan boven gesproken is, zoude uitoefenen over beide die gedeelten der stad, welke voorheen onder St. Jan en St. Pieter ressorteerden.

Ten tweede beroept zich UEw. op het wettig reconcilieeren van St. Jan, op permissie van Hoogwaardig Heer. Alsof de permissie van eene kerk reconcilieeren in zich vervatte de autorisatie om dezelve als parochie te betrekken. Neen, Mijnheer, eene kerk reconcilieeren bevat alleen in zich dezelve bevoegd te maken om te kunnen gebruikt worden tot uitoefening van den godsdienst; maar om die met der daad te gebruiken, nog meer om daarin zijne parochie te transfereeren, is iets meer noodig. Bewijzen hiervan zijn verscheidene groote kerken van ons Vicariaat, die nooit geprofaneerd zijn geweest en dus geene reconciliatie noodig hebben, en nochtans tot uitoefening van den godsdienst niet mogen gebruikt worden zonder eene stellige autorisatie van Hoogw. Heer, welke autorisatie ZHE. ook somwijlen geweigerd heeft.

Het geldt hier ook niet gevolgtrekkingen te maken van dingen, die nooit bestaan hebben. En ik ben in mijn gemoed overtuigd en roep God tot getuige mijner rechtzinnigheid, dat ZHE. nooit de intentie gehad heeft van door de permissie van de kerk te reconcilieeren, UEw. te geven de permissie van dezelve als parochie te betrekken. Neen, deze permissie van reconcilieeren heeft hij UEw. maar *conditionaat* willen geven, in geval te weten, dat dezelve wettig zou betrokken worden „*suppositis supponendis*.”

Ten laatste wettigt gij uw gedrag op *geen verbod te hebben*. Doch gij kent de omstandigheid des tijds en de benauwde omstandigheden, waarin hij verkeert op wiens stilzwijgendheid gij u beroept. Dit verbod behoeft niet gegeven te worden, maar volgt van zelf; daar ieder pastoor verbod heeft op eigen gezag zijne kerkelijke diensten naar een ander gebouw over te brengen. UEw. zou dan een stellig gebod of eene autorisatie moeten kunnen aantoonen van het wettig geestelijk gezag om elders dan *achter Tolbrug* uwe parochiale diensten te mogen verrichten. Doch hoeveel te meer zou dit noodig zijn voor St. Jan, daar alles tot nog toe door het *wereldsch* gezag, in *weerwil* van het *geestelijk* gezag, onwettig opgericht, geregeld, beschikt en bestuurd wordt?

Er is dan niets, Mijnheer, dat uw gedrag kan wettigen. Integendeel, alles duidt aan, dat UEw. voortgaat uit kracht der nieuwe organisatie, eveneens gelijk degenen deden, die uit kracht van de *Constitution du clergé* hunne geestelijke be-dieningen aanvaardden.

De gevolgen hiervan, Mijnheer, zijn onberekenbaar. Ik bezweer u, door het dierbaar bloed van Jezus, wil deze eens

in de tegenwoordigheid van uwen Rechter rijpelijk overwegen, niet volgens de menschelijke voorzichtigheid, maar volgens de regels van het heilig Evangelie. Gedenk de verplichting van den eed, dien UEW. bij zijne heilige Wijding en inleiding in zijne parochie in handen van het geestelijk gezag heeft afgelegd. Gedenk de duizenden zielen, die aan uwe herderlijke zorg zijn vertrouwd en wier bloed God eens van uwen handen zal afvragen. Wee aan u, wanneer zij door uw voorbeeld buiten den schaaftal van Christus hunne verdienis gehaald zouden hebben. Indien het menschelijk opzicht of de tijdelijke vrees u terughoudt, gedenk dan dat gewichtig sterfuur, dat misschien zoo nabij is. Gedenk, zeg ik, wat UEW. alsdan zou wenschen voor als nu gedaan te hebben.

Ik roep God tot getuige, Mijnheer, dat alleen de last mijner bediening en het gevoel van mijn gewetensplicht mij bewogen hebben om mijn vorigen brief aan UEW. te schrijven; en dezen aan UEW. te doen geworden. Het is in het dal van Josaphat, dat ik UEW. beroep op onzen algemeenen Rechter over de rechtvaardigheid dezer mijner zaak, die dezelfde is als die van de geheele Kerk en over de zuiverste oprechtheid mijner meening in deze aan UEW. te schrijven. Indien onverhoopt hieruit voor mij kwade gevolgen voortvloeien, zal ik mij hiermee troosten, dat ik mij van den plicht mijner conscientie hierin gekweten heb, en met een gerust geweten de ballingschap, den kerker, ja den dood zelven te gemoet zien.

In deze gevoelens blijf ik met alle oprechtheid enz.

„Ik begon mijne lezing, die gedurig onderbroken werd met uitroepen: dit zijn *loci communes*, wat doen die ter zake! Zeg iets wat de stad betreft en de kerk van St. Jan.

Ik verzocht, dat de Deken wat geduld zou nemen, dat die zaak aanstonds zou komen. Doch zoodra ik kwam aan de woorden: „UEW. beroept zich op den titel van Pastoor van St. Janskerk,” werd de man ten uiterste gram en riep met groote drift: „Zult gij weigeren in mij den titel van pastoor van St. Jan te erkennen?” Ik smeekte, dat hij wat bedaren zou en riep God tot getuige, dat ik uit een *eenvoudig* en *zuiver* inzicht gekomen was om het *groote schisma* dat op handen was te voorkomen. Op mijnen eed zei hij: „Zoo veel wil ik er niet van zeggen, maar ga dan voort.”

Doch de lezing werd telkens afgebroken door de woorden: „Ik wil niet meer hooren; zult gij mij den titel van pastoor van St. Jan betwisten?” Ik zeide, dat ik hem den titel niet

betwistte, in zoover hij pastoreele jurisdictie had over dat gedeelte der stad, hetwelk weleer onder de parochie van St. Jan ressorteerde, maar, dat hij geen pastoor was van de kerk of het gebouw van St. Jan. „Dat is klaar,” zeide hij, maar hij wilde mijne redenen niet aanhooren. Hij verweet aan de oversten van het Seminarie al het kwaad, dat er gebeurd was en nog stond te gebeuren.

„Gij zult nog wel zeggen,” vervolgde de man, „dat ik in St. Jan geen Mis mag lezen!”

„Ja,” antwoordde ik, „dat zeg ik U zekerlijk.”

Waarop hij zich beriep op het gevoelen van vele kanunniken en mannen, die zeer ervaren waren in de kanonieke rechten, door hem geconsulteerd, wier overeenstemmend gevoelen was, dat hij niet alleen vermocht, maar zelfs moest zijne diensten in St. Jan verrichten.

„Gij raadpleegt,” hernam ik hierop, „degenen, die de zaak niet genoeg kennen en verzuimt diegenen te raadplegen, die gij moest raadplegen, te weten uwe wettige overheid.”

Hij gaf ten antwoord: „Dit doe ik meer dan gijlieden.”

En nadat ik dit ontkend had, ging hij eindelijk henen, zeggende: „Ik wil niets meer hooren!”

Toen moest er het groote woord uit.

„Ik heb U nog iets te zeggen, namelijk, *dat ik U dan uit naam van het gezag van het Vicariaat van 's Bosch verbod geef van uwe parochiekerk naar St. Jan over te brengen.*”

Waarop de man in gramschap mij tot driemaal toe de vraag deed, of de Vicarius, die te Parijs was, hem dit verbod gedaan had.

Ik antwoordde hem, *dat het wettig gezag van het Vicariaat van 's Bosch hem door mij dit verbod deed aanzeggen.*

Als hij nogmaals zijne vraag herhaalde, zeide ik: „Dit is nu dikwijls genoeg gezegd; waartoe noodig hetzelfde zoo dikwijls te herhalen?”

„Den 5en Julij,” hernam hij, *bestond dit gebod nog niet; maar ik zal er mijn gebruik van maken.*”

„Dat kunt gij doen, maar spaar het Seminarie en de Diocese!”

„Dat is wel,” zeide hij en bracht mij stilzwijgend aan het poortje, hetwelk hij zeer heftig achter mij toewierp.

Ik keerde naar het Seminarie weder, waar ik de heeren F. de Wijs en Vissers vond, aan wie ik alles verhaalde.

De Kwestie over de Recon- ciliatie der St. Janskerk.

Het schijnt ons hier de juiste plaats omtrent deze kwestie een en ander mede te deelen, zooals Smits elders, n.l. aan 't einde van het eerste deel van zijn Handschrift doet. Smits leidt zijne mededeelingen in met deze woorden:

„Daar de Heer Deken zich altijd beroepen heeft op den brief van Hoogwaardig Heer, waardoor hij gemachtigd is geworden om St. Jan te reconcilieeren, zoo moet ik de geschiedenis van dezen brief omstandig verhalen. De Heer Deken had al vroeg zich op dezen brief beroepen en hem aan sommigen laten lezen, waarop de heer van Gils den 23 Mei 1811 aan den Vicarius te Parijs den volgende brief schreef”....

Den bedoelden „brief van Hoogwaardig Heer” vinden wij niet in zijn geheel noch in het Handschrift, noch bij de „vele stukken en brieven of in het oorspronkelijke of in afschrift zorgvuldig” door Smits bewaard.

Wel vonden wij het uittreksel, door ons reeds vroeger medegedeeld. ¹⁾

In het dossier-Hoogaerts, ons welwillend door Dr. P. v. Gils afgestaan, komt echter dit merkwaardig schrijven voor, dat wij daarom hier eene plaats behooren te geven. De brief is niet gedateerd, maar alle omstandigheden wijzen er op, dat hij in Februari 1811 geschreven is.

Eerw. Heer Deken,

Uw geëerde van den 4 dezer heeft mij wat opgebeurd, beschouwende Ulieden aller welwezen als het mijne persooeneel; ik hope, dat de uitval aan het verlangen zal beantwoorden.

Indien het recht van begraven in dezelve blijft voortduren, zal er geene reconciliatie mogen plaats hebben; de begravenissen in dezelve verboden zijnde zal de reconciliatie wel niet noodig zijn, maar echter zeer betamelijk. En schoon ik mij met mijn B(isdom) niet bemoeie, noch mag bemoeien, wil ik UEw. daartoe in secretesse de noodige permissie toe geven behoudens dat zulks in stilte geschiede, met de noodige priesters geassisteerd en januis clausis, om geene aanstootelijkheid

¹⁾ Deel I, blz. 201.

te geven aan de andere gezindten. UEw. kan dit in vertrouwen aan de anderen zeggen, priesters te weten. Om iemand, die verouderd is in zijne pastoreele functiën en S. Th. L., die zich wel wil verleenen om van tijd tot tijd te catechizeeren en te prediken, zulks te weigeren, zoude zeer stooten; ik houde mij dus verzekerd, dat UEw. zulks toelatende, schoon buiten den regel, niet zal geblameerd worden, in vertrouwen nochtans, dat men zich in alles zorgvuldig zal wachten van al hetgene in deze tijden maar eenen schijn zoude kunnen hebben van aan bekibbeling of aanstootelijkheid bij sommigen onderworpen te zijn, iets, hetgeen men altijd kan observeeren.

De tijding wegens Mgr. (v. Velde) ontstelt mij; ik heb medelijden met zijne jaren en zwakke gezondheid, intusschen zijne weltevredenheid beurt mij wat op. Het zal mij een singulier genoegen geven, wanneer ik de eer mag hebben, hem te zien en te spreken. De tijding van den Amplissimus, ¹⁾ doet mij ook zeer aan; niet zoozeer om hem, voor wien men den dood mag beschouwen als een geluk, als wordende weggerukt mogelijk, opdat zijne oogen niet zouden zien „mala gentis suae”, maar om de Missiën, welke zich hierdoor in verlegenheid zullen bevinden.

Wees verzekerd, dat uwe gevoelens ten mijnen opzichte juist dezelfde zijn, welke ik UEw. toedraag en dat ik ben met allen eerbied en oprechtheid,

UEw. genegen Dienaar.

Ps. Ik hope, dat Mr. zijn aandeel altoos van mij zal hebben genoten.

Wij brengen hier in herinnering den brief van Hoogaerts aan van Alphen, 1 Maart 1811 gedateerd, ²⁾ waarin nu wel de volgende zinnen duidelijk worden: „Wat Mijnheer van C(amp) aanbelangt, ik ben er dusver ten uitersten over voldaan. Hij heeft van de permissie nog geen gebruik gemaakt, — zelfs weet hij nog niet, dat ik ze hem kan geven; ik heb ze maar uit voorzorg gevraagd, gelijk ook die wegens de groote kerk.”

Na de reconciliatie, zoo verhaalt Smits, heeft de Deken zich al vroeg op dezen brief beroepen en hem aan sommigen

¹⁾ Herman ter Hulscher, aartspriester van Holland.

²⁾ Bossche Bijdragen, D. 1, blz. 356.

laten lezen. Zulk een openbaar beroep en tegelijk eene publicatie van dat schrijven vinden wij in eene „Allocutio Domini Hoogaerts, Plebani ad suos” Dominica 1^a Adventus 1811. ¹⁾ Wij laten deze hier volgen en merken op, dat het tekstverschil met den brief wel zal moeten toegeschreven worden aan het feit, dat deze allocutie door een der toehoorders werd opgeschreven. ¹⁾

Beminde Parochianen,

Ik achtte het mijn plicht Ul. eene zeer gewichtige zaak voor te houden en wel:

1. Of er in de groote kerk mag dienst gedaan worden;
2. Of men den dienst aldaar mag bijwonen?

Met verwondering en leedwezen ontwaar ik, dat door velen hieraan wordt getwijfeld, doch wat het eerste aanbelangt: als bij decreet van Z. M. den Keizer van den 8 Dec. 1810 de groote kerk tot uitoefening van den katholieken godsdienst aan ons wierd afgestaan, vervulde hij mijnen en ons aller wensch. Dan hebbe ik Hoogw. Heer toen te Mechelen omtrent de reconciliatie geraadpleegd, welke mij van daar het volgende antwoordde:

(In secretis) „Eerw. Heer! Indien men in de kerk blijft begraven, kan er geen reconcilieeren plaats hebben; maar dit verboden zijnde, is het wel niet zeer noodzakelijk, maar mag echter geschieden. Dit geschiede dan door behoorlijke priesters geassisteerd en met geslotene deuren, ten einde andere gezindheden geen stoornis te geven.

Hoewel ik in mijn bisdom niet meer kan of mag beschikken, wil ik evenwel dit onder secrete aan U Eerw. melden.”

Schoon ik dezen brief onder geheimhouding moet bewaren, oordeel ik het mijn plicht dien te openbaren en breng dien bij deze ter kennis van Ul. allen. Indien iemand aan de echtheid van dezen brief twijfelt, dien noodig ik solemneel zich, wanneer 't hem gelust, bij mij te vervoegen ten einde hij denzelve leze.

Wat het tweede aanbetreft: dat vervalt van zelf. Want wijl het eerste op order van Hoogw. Heer den Vicarius Apostolicus, mijn en ul. wettig opperhoofd, met zijn toestemming is gedaan geworden, mag ik en ieder priester, dien ik

²⁾ Arch. Sem. Haaren.

daartoe permissie geef, aldaar Mis lezen, en vervolgens mag ook ieder die Mis, het lof en andere diensten bijwonen.

Ik moet dit zeggen om vele benauwde zielen gerust te stellen en het kwaadspreken te vermijden. Dan dat zij van mij zeggen wat zij willen: ik betuig voor God geen tijdelijk belang hierin te zoeken, maar alleen den luister van den godsdienst en ul. tijdelijk en eeuwig geluk. Mijn gemoed is vrij; God kent dit. Ik zal gerust Gods oordeel, in 'twelk mijn en ul. zielen uit mijne handen zullen gevraagd worden, afwachten. Ik vertrouw het zal hiermede gaan zooals verleden jaar paschen met het bidden voor den keizer. Als ik besloten had dit te doen, werd ik voor een afgevalen aangezien; ik had dit toen van Zijne Heiligheid, den Vicarius en nog eenen — Verder dan hieraan te twijfelen of zulks niet te doen is groot. ongelijk aandoen aan den eerbied voor de godsvrucht onzer voorvaderen, die dit gebouw uit zucht voor den godsdienst gebouwd hebben, en ook aan de gunst des Keizers, zoodat degenen, die daar geen gebruik van maken, zich in gevaar stellen van te vallen in de ongenade Gods en des Keizers.

Neemt dan, beminde Parochianen, deze mijne vaderlijke en herderlijke vermaning in liefde aan, zooals ul. die uit liefde gedaan werd en te dien einde zal ik met een bijzondere intentie het H. Sacrificie der Mis gaan opdragen.

Aanteekening:

Ter staving zijner gezegden voegde hij er tusschen beide nog bij deze woorden: „Ben ik dan niet dezelfde man, die vóór twee jaar zooveel vertrouwen verdiende. Ik herdenk nog met dankbaarheid de gebeden, die door Ul. in mijn laatste ziekte voor mij gestort zijn.”

Wij volgen thans weder het Handschrift.

„De Heer Deken had al vroeg zich op dien brief beroepen en hem aan sommigen laten lezen, waarop de Heer van Gils den 23 Mei 1811 aan den Vicarius te Parijs den volgende brief schreef onder bedekte termen, alsof hij fabrikant was. Aldus: Hoogwaardig Heer was de groote baas of principaal. Het groot fabriek was de St. Janskerk; de kleine fabrieken waren de andere kerken. De bazen, of (compagnie) alhier waren: F. De Wijs (provicarius), v. Gils, Moser, Smits. Welnu de Heer President schrijft als volgt:

23 Mei 1811. ¹⁾

„De quaestie van het groot fabriek te betrekken scheen in het begin redelijk onverschillig ook aan de compagnie. Dit werd echter nog al betwist door die de zaak van nabij zagen. Doch sedert is alles zoo veranderd, dat alle belanghebbenden, bazen en gemeenen daar groot nadeel uit voorzien, mogelijk den laatsten slag voor de negotie. Het finaal en eenparig besluit was dan genomen, dat ieder in zijn fabriek zou blijven werken en af zou zien van het groote, onaangezien ook alle gevolgen, welk besluit ook kenbaar gemaakt was aan die *ex officio* de bazen kwam aanzoeken om het gebouw te betrekken. Doch nu de zaak aan het werk zou gaan, zegt de eerste klerk ²⁾ commissie te hebben van zijn principaal om de laatste formaliteit te verrichten, die er vereischt wordt om daarin te kunnen trekken, waaruit hij verder besluit deszelfs wille ook te zijn, dat hij er bezit van neme, ook dat de anderen hetzelfde met hunne gasten betrekken.

Deze commissie zonder plaats of dagteekening wordt aan vele eenvoudigen kenbaar gemaakt, ook aan sommigen getoond. Een der belanghebbenden heeft die nu onlangs ook eens in handen mogen hebben, doch niet houden, noch uitschrijven. Dit stuk dient dan om de gemeenen tegen de bazen op te hitsen, alsof dezen de schikkingen van hun principaal niet wilden uitvoeren. Dezen gelooven nochtans, dat er meer noodig zou zijn om hunne eigen fabrieken te mogen verplaatsen, ja, denken zelfs, dat de principaal dit niet zou toelaten, als hij van alles onderricht was. Men is verwonderd, dat zulke onbepaalde commissie gegeven is, ^{1°} in eene zaak, die veel afhangt van de omstandigheden en welke vervolgens, nu goed of onverschillig zijnde, mettertijd slecht en zeer nadeelig kan worden, ^{2°} zonder kennisgeving aan hem, die nu voor het goed order moet instaan, en daarvoor verantwoordelijk is.

De Heer Bich ³⁾ konde zulks lichtelijk ontvluchten met te zeggen, dat hij niets schikken wil, eer hij zelf ter plaatse tegenwoordig zal zijn, om alles zelf te kunnen onderzoeken en met kennis van zaken voor te gaan. Of wil hij eenige orders of commissie geven, welke machtie der in hem erkent, dan ware het te wenschen, dat hij die niet dan door het gewone kanaal dede toekomen, opdat men hem, ware het noodig,

¹⁾ Copie Arch Sem Beekvliet.

²⁾ de Deken.

³⁾ v. Alphen.

de redenen, die er tegen zijn, onder het oog konde brengen. Anders worden er tegenstrijdige orders gegeven op denzelfden naam en firma, waardoor alles in de war zoude geraken.

Dit alles a go(u)verno. Verzoeken dus den Heer Bich bij gelegenheid daarover te onderrichten. —

„Hierop kwam den 30sten Mei een brief van een Franschen priester Godefroy, aan wien de heer van Gils zijn brief geadresseerd had, van den volgende inhoud:

Mon cher (O.) Hier j'ai reçu votre lettre du 23. Point de disposition encore sur votre pétition concernant l'exportation de grains. (Dit schreef de man om den vijand te misleiden, wanneer de brief somtijds zou geopend worden. ¹⁾ Je ne manque de pousser l'affaire. M. de Bich qui adopte en tout sens vos pensées, est bien affligé de voir, qu'on abuse si étrangement de ce qu'il a écrit il y a quatre mois et qu'on en déduit des conséquences, qui ne sont point contenues dans ce qu'il a avancé et bien contraires à ses pensées: ainsi n'a-t-il pas voulu se mêler dans aucune manière dans vos affaires, comme il vous indiquera en peu de jours, en désirant rien si ardemment que ce que la fabrique continue en tout sur l'ancien pied. Voilà ce qu'il m'a dit, m'enjoignant en même temps, de vous prier d'en faire usage avec la plus grande prudence, car il est fort brouillé avec son maître, dont il dépend à présent, qui lui a défendu sous des peines les plus menaçantes de se mêler dans ses affaires.

Mon cher ami

Votre très humble serviteur

V. Kennis.

Paris le 30 Mai 1811.

Den 3 Juni schreef Hoogwaardig Heer den volgende brief: ²⁾

Geëerde Vriend,

Den 30 Mei heb ik met de post in weinige woorden geantwoord. Het is ongelukkig met intriganten te doen hebben. Van hier heb ik hem nooit geschreven; van Mechelen hem afgeslagen mij te komen zien en meermalen verzocht mij met

¹⁾ Aanteekening Smits.

²⁾ Copie Arch. Sem. Beekvliet.

geen brieven meer lastig te vallen. Indien hij met open kaart speelde en alles liet zien, zoude hij alleen daardoor confuse moeten zijn. Ik ben nooit veranderd geweest; integendeel van dag tot dag meer gevestigd en versterkt. Dit heb ik hem indertijd zoo duidelijk doen weten, dat ik zelfs vreesde, dat hij daarvan kwaad gebruik ten mijnen opzichte zou kunnen maken, ten welken einde ik J. van.... heb verzocht dit voor te komen; en hij zelf op het lest heeft zich bij mij geëxcuseerd over zijnen raad, dat hij alles uit liefde voor mij had geschreven, zoodat zijne gevoelens met mijne antwoorden geenszins strookten.

Uwe klachten zijn billijk en steunen op vaste gronden, waarvan ik nooit ben afgegaan dan in dat éénig ongelukkig geval, hetgeen unique was en om unique reden van geen gevolg kan zijn. Van het ander is toch *niets* van aan, maar van mijnen kant onnoozel. Hij schreef mij te M. dat het groot fabriek mettertijd zou moeten betrokken worden, dat daar geen wederhouden aan was na enz. Dit veronderstellende vraagt hij, of het zeker niet zoude moeten gezuiverd worden? Zoo ja, door wie? Van niets anders is er geschreven. In die veronderstelling zijnde, dat het fabriek vroeg of laat zoude moeten betrokken worden, antwoordde ik eenvoudig: Indien de oude pretentiën van hetzelfde gedurig te besmeuren blijven, gansch niet. Zoo die vervallen is 't zelfs nog niet noodig, maar de natuur der plaats pleit daarvoor; vindt U goed casu quo hetzelfde te zuiveren, doet dat, ik geve daarvoor de noodige macht aan u, maar in stilte, met gesloten deuren om oude fabriekanten deswegens niet te stooten. Ik heb hierin gehandeld, daar gelijk elders, zonder de minste achterdocht en ik laat het aan een ieder over te oordeelen of de gevolgen, welke ik ontken en verfoei, daarin zijn opgesloten, te meer, daar mijne gevoelens desaangaande genoeg bekend zijn. Het was een antwoord over eenë kwestie in suppositie. 't Is waar, ik ben daarin ook afgegaan van mijn princip, van mij nergens in te laten, hetgeen ik hem gedurig heb voorgehouden, en wanneer hij mij bleef lastig vallen, voorgevende niet te weten, wat te doen, heb ik hem geantwoord: *Habent Moysen et prophetas, eos audiant!* Ik ben dan daarin afgegaan van mijn princip, maar zonder achterdocht. Wil hij zich op mij beroepen, dat hij dan alles openlegt voor zijne mede-bazen.... Uw vriend vertrouwt weder in zijn vorig crediet te zullen komen, hetgeen hij vermeent niet verdient te hebben te verliezen. De intriges heeft

hij niet kunnen voorzien. Vaart wel, gaat voort op den ouden voet en vergeet niet, die Ulieden alle altoos heeft in zijne gedachten. Ik blijve met allen eerbied

Geëerde Vriend,

3 Juni 1811.

UE. Dw. Dienaar
M. Theunisse.

Vlucht van Smits.

„Na dit alles voorzag ik,” — weder volgen wij woordelijk het verhaal van Smits, — „dat ik, of wel bij den prefect zou ontboden worden, om er mijn brieven van deportatie te ontvangen, gelijk de heeren van Gils en Moser, of wel, dat men mij gewapenderhand zou komen oplichten. Ik maakte dan eenige beschikkingen wegens brieven en documenten en sprak met den heer Ph. v. d. Ven over het plan, dat ik gemaakt had wegens hetgeen ik in beide gevallen doen zou.

Ik had het besluit genomen om, indien de prefect mij mocht ontbieden, mij derwaarts te begeven; doch, kon het zijn, mij door de vlucht te redden en mij schuil te houden, indien men mij met de gewapende macht aan het lijf wilde. En dit wel te meer, daar de heer van Gils vóór zijn vertrek meermalen gezegd had, dat het eenige middel om de zaken des bisdoms in gang te houden, hierin bestond, dat hij die de jurisdictie uitoefende, zich verborgen hield, wijl men anders den eenen na den anderen zou oplichten om zoo zijn doel te bereiken.

„Ik ging om 11¹/₄ ure het middagmaal nemen bij den pastoor van St. Michiels-Gestel. Na het eerste gerecht kwam ijlings de schoolmeester aanloopen om den heer kapelaan te boodschappen, dat de Marechaussés, benevens de Ondermaire in een rijtuig gezeten (de heer Kolf) naar het Seminarie gereden waren.

Ik kende hiervan genoegzaam het doel en begaf mij opstaande-voet recht door de straat op Gemonde aan, en aldaar over de Houtbrug gaande, verschuilde ik mij zelf in het bijliggende Houtbosch tot 5 uur namiddag en ging toen schuins den Steenweg kruisende op het dorp Esch aan en bleef daar op de pastorie tot half tien 's avonds. De pastoor, die juist naar het Seminarie was, vertelde mij bij zijne wederkomst, dat de maréchaussee's er geweest waren met een rijtuig om mij op te lichten, dat men mij lang gezocht had, dat eindelijk

de marechaussée vertrokken was, doch twee manschappen er op executie waren achtergebleven, wien dagelijks vijf franken moesten betaald worden, totdat ik mij zou hebben aangeboden."

Wat de pastoor van Esch hier aan Smits vertelt, wordt alleszins bevestigd uit het volgende schrijven: ¹⁾

Bois-le-Duc, le 12 Août 1812.

A Monsieur Cappon, M^{al} des logis de la Gendarmerie Impériale de Résidence à Bois-le-Duc, présentement à St. Miechel-Gestel.

Monsieur le Maréchal des logis,

Les ordres dont vous êtes porteur concernant Mr. Smits, directeur du Séminaire de St. Miechel-Gestel, doivent recevoir leur entière exécution; en conséquence vous ordonnerez au Gendarme Lesselm, de rester dans le Séminaire où il sera nourri et payé à raison de 5 francs par jour, jusqu'à ce que Mr. Smits se soit présenté. Vous préviendrez les personnes, attachés au Séminaire susdit, que rien ne pouvant revoquer les ordres intimés à Mr. Smits, ils doivent l'engager à y obéir. Persuadez les bien, qu'il ne lui sera rien fait, qu'au contraire on aura pour lui tous les égards, mais qu'il ne peut absolument pas se dispenser à se rendre à la destination, qui lui est assignée par le Gouvernement.

Si Mr. Smits se présentait de bon gré et qu'il voulut partir accompagné d'un Gendarme seulement, j'autorise le Gendarme Lesselm à se charger et à le remettre au lieu indiqué, ce dont il me sera justifié par un reçu constatant la remise, qu'il en aura faite. Quant à vous, Mr. le Maréchal de logis vous vous rendrez de suite avec votre voiture à Bois-le-Duc.

Je vous salue

Le Capitaine Commandant
de la Gend^{rie} des Bouches du Rhin
(signé) Renault.

„Ik vertrok,” — zoo verhaalt Smits wederom zelf, — „in den laten avond van Esch naar Haaren, waar ik ten half elf aankwam en met moeite in de pastorie op een zoo ongelegen uur werd binnengelaten.

¹⁾ Arch. Sem. Beekvlhet.

De pastoor van Esch maakte aan 't Seminarie mijne verblijfplaats bekend. Dienzelfden dag werd Pastoor Molenmakers naar Antwerpen gevangelijk weggevoerd.

* *
* *

„Het gouvernement bevond zich door mijne vlucht nog in grootere verlegenheid, daar ik met de uitoefening der jurisdictie door het geheele Vicariaat belast was en het algemeen vertrouwen der geestelijkheid genoot. Het kon zich thans tot niemand meer wenden ten einde een middel te zoeken om eenigen schijn van wettigheid aan de organisatie te geven.

Men trachtte op alle wijzen al diegenen, die met mij in eenige betrekking stonden eene groote vrees in te boezemen voor de noodlottige gevolgen, indien ik weigerig bleef mij over te geven. Men zou dan het Seminarie uiteendrijven, maréchaussees bij mijne ouders op executie leggen, tot ik mij overgaf, zelfs mijne erfgoederen afslaan. Ik zou, in weerwil van pogingen om mij schuil te houden vroeg of laat evenwel in handen vallen, in welk geval het erger met mij zou afloopen. Thans kon ik nog zonder geleide van gewapende macht met een pas, in het Seminarie gelaten, mij naar Rotterdam begeven.

De Baron de Grancy, die zeer met mij bevriend was, werd door de Regeering gebruikt om den heer Philippus v. de Ven en anderen schrik aan te jagen, en dit wel met zulk gevolg, dat den vijfden dag na mijn vertrek de heer van Drunen, kapelaan te Boxtel, mij een brief kwam brengen van den Heer v. d. Ven, waarin mij namens de heeren Vissers, den Pastoor van Gestel en Grancy, geraden werd, mij in handen van het Gouvernement te stellen, om de bovengenoemde gevolgen en den algemeenen ondergang mijner familie, die onvermijdelijk scheen, te voorkomen. Men bepaalde den dag, waarop men mij met de koetskar van Boxtel zou komen afhalen.

Ik antwoordde, dat *hangen geen haast heeft*; dat ik verwonderd was over hunnen raad, die enkel door vrees en schrik was ingegeven, ontstaan door bedreigingen, die nog geene dadelijkheden hadden ten gevolge gehad. Dat de menschelijke vrees nooit iets goeds had te weeg gebracht en men door schrik bevangen niet lichtelijk een besluit veranderen mocht, dat in kalmte was genomen, vooral in zulke gewichtige zaken, te meer, daar er nog niets gebeurd of gedreigd was, dat mij bevreesdde of niet voorzien was geworden. Dat hij, die de jurisdictie uitoefende moest verborgen blijven, daar

anderszins het oplichten en vervoeren geen einde hebben zou, totdat men iemand vonde, die zich nopens de nieuwe organisatie wat gemakkelijk toonde, en dus door mijne verschuiling anderen werden vrijgelaten. Dat ik mij gansch voor de goede zaak had opgeofferd, wat er ook de gevolgen van mochten wezen, als ik eenmaal mijnen vijanden in handen viel; en dat ook mijne ouders zonder twijfel als zeer goede Katholieken zijnde, zich gaarne voor de zaak van de godsdienst eenige tijdelijke opofferingen zouden getroosten. Verders, dat ik onze ballingen te Mechelen zou raadplegen en nog dien zelfden nacht den Deken van Udenhout zou gaan spreken.

Ik begaf mij werkelijk denzelfden avond naar Udenhout om het gevoelen van den Deken te hooren; deze ried mij ten sterkste af mij over te geven.

Vandaar ging ik naar Loon-op-Zand en zond van hier een bode naar Mechelen en een anderen naar den heer Oomen (Breda). Beide antwoorden verboden mij den raad in den bewusten brief vermeld, te volgen. De heer van Gils schreef mij: „Indien gij u overgeeft, kom ik zelf gevluht om mij in de Meijerij te versteken.”

Het geduld van den Prefect Frémin de Beaumont werd door Smits wel op de proef gesteld. Eene nieuwe dagvaarding ¹⁾ van uit den Bosch verzonden op 22 Aug. 1812 geeft hiervan blijk. Het schrijven is gericht aan

Messieurs les Prêtres du Séminaire de
St. Michiel-Gestel,

Messieurs,

Le tems, que Monsieur le Baron Préfet du Département des Bouches-du-Rhin à bien voulu accorder à Monsieur Smits étant expiré et au-delà, et ce Monsieur, persistant à ce qu'il parait dans sa désobéissance, puis qu'il ne s'est pas montré depuis sa fuite, — je vous prie, Messieurs, de vouloir bien remettre au Gensdarme, chargé de la présenter léze ze (?) de la part du Gouvernement, qui a été intimée à M. Smits de se rendre à Rotterdam.

J'ai l'honneur Messieurs de vous saluer.

Le Capit. Command. de la Gend^{te} Impériale
des Bouches du Rhin.

¹⁾ Arch. Sem. Beekvliet.

Smits bleef zich schuil houden. Van uit zijn schuilplaats schrijft hij echter een heerlijken brief ¹⁾ aan zijne ouders, broeders en zusters, die ons het karakter, den gemoedstoestand en de schoone ziel van dezen man openbaart:

„Ik weet niet,” zoo vangt hij aan, „waarmede ik mijnen brief beginnen zal, of met mij zelf geluk te wenschen, dat ik waardig bevonden ben voor den naam van Jezus en de H. Kerk vervolging te lijden, — of wel met Ulied. te troosten over het ongeluk, dat Ul. te dier gelegenheid misschien zal overkomen. De Voorzienigheid heeft mij tot nog toe op eene wondere wijze uit de handen mijner vijanden verlost.

Ik geniet eene volkomene gezondheid en ben gansch overgegeven in den wil Gods. Niets van het tijdelijke ontbreekt mij. In het midden der onrust, waarin ik sedert geleefd heb, geniet ik door Gods goedheid dien zoeten troost, die Jesus beloofd heeft aan diegenen, die vervolging lijden voor Zijn H. Naam. 't Is hierdoor, dat God mij schijnt te willen versterken om het besluit vol te houden, dat ik (zoo ik vertrouw) door Zijne H. bestiering gemaakt heb, te weten: van mij gansch volkomen op te offeren voor het behoud van zijne H. religie in ons land.

Ja, waarde en teergeliefde Ouders, mijne conscientie zegt mij voortdurend, dat ik mij zelf niet vrijwillig mag overgeven aan het lot, waartoe de vijanden der religie mij verwezen hebben uit dit boos inzicht: om alle wettig geestelijk gezag uit te roeien of hetzelfde dusdanig te verduisteren en te verwijderen, dat het niet meer werken kan. De deftigste mannen, die ik geraadpleegd heb, zeggen mij, dat ik in conscientie verplicht ben mij te schuil te houden en dat dit het welzijn van onze H. Religie van mij vordert. Ik ben daartoe ook geresolveerd.

Als ik daarna in handen vallende, eene zwaardere straf op mijnen hals haal, zal ik mij daarin getroosten, dat ik de plicht van mijn geweten volbracht heb.”

Dan betreurt Smits verder, dat wellicht ook zijne ouders en familieleden om zijnentwille zullen vervolgd worden. Hij bidt God het lijden alléén te mogen dragen en het van dezen af te weren. Wil God het anders en ook hen „een deel van den bitteren kelk doen proeven”, zoo bidt hij: „dat de

²⁾ Arch. Sem. Beekvliet. (Brief zonder datum).

Heer Ul. toch wil versterken en troosten" en vertroost hen met de woorden van Jezus: „Gelukkig zijn zij, die vervolging lijden om wille der gerechtigheid," enz.

En hij vervolgt: „Edoch ik kan niet denken, dat deze vervolging voor Ul. van langen duur kan zijn; en zij zal zich bij tijdelijke goederen bepalen, voor zooveel ik daarop aanspraak kan hebben.

Hierom renuncieer ik zoover, van nu af daaraan, en al de schade, die men de familie om mijnentwil zal aandoen, wil ik gaarne dragen. Ik vertrouw vastelijk op de woorden van den Zaligmaker: „Wie zijn vader of moeder, zijn huis of goed om mijnentwille zal verlaten enz."

Draagt het kruis dan, dat God u oplegt; verbant alle haat en afkeer tegen hen, die naar onze meening, ons dit leed veroorzaakt hebben, bidt voor hen. Bidt ook voor mij. Ik zal van mijn kant hetzelfde doen en God onophoudelijk voor Ul. bidden. Laten wij in het H. Hart van Jezus al onzen troost zoeken. Dáár zullen wij elkander dagelijks vinden."

* *

Over de wijze, waarop Smits zich van zijne zware taak wist te kwijten, en over de moeilijkheden die hij daarbij ondervond, verhaalt hij ons in enkele hoofdstukken, waaraan wij nu het voornaamste ontleenen zullen.

„Eene groote zwarigheid, zoo vangt hij aan, was de wijze, waarop ik de jurisdictie in mijne schuilplaats, die onbekend moest blijven, in het geheele Vicariaat zou kunnen uitoefenen; immers niemand dan ik stond bekend als deze jurisdictie bezittende en van uit mijn verborgen schuilhoek moest ik met alle geestelijken gemeenschap kunnen hebben. Er werd dan goedgevonden van aan de Heeren Dekens de macht te verleen van dispensatie 4° et 3° gradu aequali, daar in overige gevallen de dispensatie zou gegeven worden door den Deken van Boxtel, door tusschenkomst van de heeren Vissers of Ph. v. d. Ven. Al het andere werd aan mij overgelaten.

De plaats van mijn verblijf was behalve aan de drie genoemde heeren aan niemand bekend dan aan den broeder van den heer v. d. Ven, Henricus genaamd. Toen ik later te Diessen verblijf hield, kenden het ook mijn broeder, de dokter, en de heer Rovers, kapelaan te Hilvarenbeek thans (1841) deken te Oirschot.

Al mijne brieven ontving ik door expressen uit handen der bovengenoemde heeren; zoo zond ik ook de mijne, om hier of daar in de brievenbus gelegd of door onbekenden besteld te worden.

In den beginne wist men niet, met welke oogen de Regeering dit zou aanzien; of zij den priesters, door mij gezonden, wel toelaten zou, hunne bedieningen uit te oefenen, of zij ten minste niet trachten zou uit de brieven, die de gezonden priesters vertoonen konden, mijne verblijfplaats op te sporen. Hierom verleende ik aan de heeren v. Baar, thans commissaris voor het geestelijk beheer te Maastricht en v. d. Meijden, tegenwoordig pastoor te St. Oedenrode, de zeer onbepaalde macht om overal in ons bisdom de bediening van kapelaan waar te nemen, doch *juxta veterem et in dioecesi probatum ordinem et non aliter vel alio modo*, dit laatste: ten einde de op handen zijnde organisatie uit te sluiten.

Deze brieven waren geantidateerd, als waren zij vóór mijn vertrek uit het Seminarie geschreven, en er was een tweede brief bijgevoegd, die hun verbood van die macht gebruik te maken dan ter plaatse, hun door de professoren van het Seminarie aan te wijzen.

Ook den Hemel zij dank, het Gouvernement heeft nergens wegens de promotiën eenige moeilijkheid gemaakt, noch daaruit gelegenheid gezocht om mijne verblijfplaats te kennen. Deze was op de pastorijen van Haaren, Diessen en Oirschot; ook nog, doch voor korten tijd te Udenhout, Loon-op-Zand en Best."

„Daar ik," zoo schrijft Smits elders, „mijn schuilplaats altijd had in de nabijheid van Boxtel, was mijne gemeenschap met den Provicarius zeer gemakkelijk, zoodat ik weinige zaken van belang, zonder deszelfs voorkennis en uitdrukkelijke goedkeuring heb behoeven te verrichten."

Verslag over het Vikariaat Grave aan den Minister van Eeredienst in 1809

door

Dr. W. GOOSSENS.

In het oud-bisschoppelijk archief, dat in het Groot Seminarie te Roermond bewaard wordt, troffen wij tot onze verwondering ook nog tal van stukken aan, die dagteekenen van na de opheffing van het bisdom in 1802. Voor een deel betreffen zij de administratie van Mgr. van Velde de Melroy ¹⁾, die het overschot van zijn bisdom op het grondgebied der Bataafsche Republiek had blijven besturen. Onder die stukken nu bevindt zich een gedrukte brief ²⁾ van Van der Capellen ³⁾, minister van Eeredienst van het Koninkrijk Holland, met tal van vragen over de toelagen aan de geestelijken, en gedateerd van 15 September 1809. De bisschop beantwoordde, dat schrijven met een uitvoerig verslag over den finantiëelen toestand der geestelijkheid in het gebied, waarover zijne geestelijke rechtsmacht zich uitstrekte. Dat gebied, hetwelk gewoonlijk

¹⁾ Over Joannes Baptista Robertus, baron van Velde de Melroy, den laatsten bisschop van het oud bisdom Roermond, zie men J. Habets, *Geschiedenis van het bisdom Roermond*. Roermond, deel II (1890), blz. 619 en volg., L. H. C. Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom's Hertogenbosch*. St. Michiels-Gestel, deel I (1870), blz. 229 en volg. en A. H. Martens van Sevenhoven, *Beschrijving eener verzameling stukken, afkomstig van J. B. R. baron van Velde de Melroy, in Verslagen van 's Rijks oude archieven*, deel XXXVI (1913), blz. 128 en volg.

²⁾ Portefeuille 53, omslag 11.

³⁾ Mr. Godert Alexander Gerard Philip baron van der Capellen, heer van Berkenwoude en Agterbroek, geb. te Utrecht 15 Dec. 1778, overl. op „Vollenhoven" bij de Bilt 10 April 1848. In Dec. 1808 was hij door koning Lodewijk tot staatsraad en 27 Mei 1809 tot minister van eeredienst en binnenlandsche zaken benoemd. Zie *Nieuw Nederlandsch biografisch Woordenboek*, Deel I. Leiden 1911, kol. 569.

het apostolisch vikariaat van Grave genoemd werd, behoort thans tot het bisdom van 's Hertogenbosch. Wij laten derhalve het bisschoppelijk antwoord als eene kleine bijdrage tot de geschiedenis van het Bossche diocees hier letterlijk volgen. Het gebrekkige Nederlandsch worde licht den kerkvoogd vergeven, die, te Brussel geboren, zijne opvoeding in de Zuidelijke Nederlanden had genoten en steeds gewoon was geweest zich van de Fransche taal te bedienen.

De bisschop, voorheen, van Ruremonde aan
Z. E. de minister van Eeredienst etc.

Hoogedele Gestrenge Heer,

Mij is den 27sten van Herfstmaand zeer wel geworden de aanschrijving van Uwe Exc. van 15 van Herfstmaand 1809, n. 1, 1ste divisie, 2de bureau, aan welke eerder zoude voldaan hebben, bijaldien door menigte bezigheden en verscheidene absentien niet was belet geworden, waarom U. E. verzoekte dit uitstel niet te quaade te nemen.

Alvoorens in het bijzonder te beantwoorden de punten door U. E. voorgesteld, vermeene ik, dat het dezelve niet onaangenaam zal zijn den staat mijner geestelijke jurisdictie hier voor te dragen, welke bestaat uit de 3 districten: Cuyck, Nimmegen en Drueten. Het eerste bevattende de stad Grave, lande van Cuyck en de heerlijkheid Boxmeer, het tweede de stad, schependom en rijk van Nimmegen, en het derde het quartier Drueten en lande tusschen Maas en Waal: in het geheel 54 parochiën, welke bediend worden door 78 priesters. Ieder district heeft een aartspriester ofte landdeken en aan het hoofd van alle bevind zich de bisschop, voorheen, van Ruremonde, houdende zijne residentie te Grave.

Wat voor het eerst de bisschop betreft, het is notoir, dat alle de goederen en inkomsten gelegen zijn in het Fransch Kyserrijk en dus de bisschop van deze berooft is, alsook van het jaarlykx tractement van 700 guldens, welke eertijds en tot afstand der stad Venlo door de Hoogmogende Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden aan hem betaald wird; blijvende alleenelyk aan hem overig eenen chijs van 3 gld. geaffecteerd op het clooster der PP. Carmelieten te Boxmeer.

Zedert het jaar 1795 heeft de bisschop voornoemd alleen alle de functiën en bedieningen van het bisschoppelijk character,

zonder welke de R. C. religie niet kan bestaan, uitgeoeffend voor de R. C. onderdanen van het koninkrijk Holland en blijft deze nog uitoeffenen, zelfs jaarlykx door een deel van het rijk zich begevende, ten einde zoowel de arme dan de rijke hiervan kunnen deelachtig zijn en geen R. C. ingezetenen genoodzaakt zijn buiten land de bedieningen van het bisschoppelijk ambt te gaan zoeken, waardoor eertijds veel geld buiten het land gedragen wird. Gelijk U. E. kan aanmerken, alzoo sedert 3 September 1802 tot op heden binnen dit rijk door den ondergeteekenden aan 309726 R. C. het H. Vormsel is bediend en over de 800 tot de H. Orders zijn ingeweid. Nogtans, hoe groot ook die dienst is, heeft de bisschop geen de minste salaris ooit van het Bataafsch gouvernement bekomen, hoewel onder het voormaalig staatsbewind aan hem een vlijende hoop tot een eerlijk bestaan gegeven was.

Alleenelyk heeft het Departementaal bestuur van Brabant, in overweging nemende de groote diensten door de bisschop aan de R. C. van dit departement gedaan, uit het superflue der door hun in amodiatie genomen geestelijke goederen van het bisdom 's Bosch, toegestaan eene jaarlijksche somme van 2000 guldens, dus in aanmerking zijner bisschoppelijke bedieningen 500 guldens meerder als aan de vicarii apostolici, aan wie ieder eene somme van 1500 gld. was toegelegd. Welke 2000 guldens sedert jare 1804 zijn betaald, gelijk tegenwoordig door de publieke schatkist nog betaald worden, en het eenigste bestaan voor de bisschop opleveren. In hoeverre zulx evenredigt de groote diensten, welke de R. C. ingezetenen van het rijk door de bisschoppelijke bedieningen genieten, neme ik de vrijheid met eene gepaste eerbied aan de rechtvaardige bemerkingen Uwer Excellentie over te laten en dit point ernstelyk in zijne goedgunstigheid aan te bevelen, ten einde het Z. M. mogte behaagen het gering bestaan volgens de waardigheid van den bisschoppelijken staat te verdubbelen ofte te vergrooten, zoo ende gelijk het Hoogstdezelve in zijne wijsheid zal goedvinden.

De woning, welke de pastores uit het district van Cuyk aan hunnen geestelijken oversten bezorgd hebben, en waarvan zij de noodige onkosten beswaarlijk dragen, is belast met 5000 guldens capitaal à 5 p.c.

De 3 aartspriesters ofte landdekens hebben in hunne hoedanigheid geene bijzondere competentien dan alleenelyk bij het overlijden van een hunner pastores een gering jus stolae in de uitvaart.

Wegens de heeren pastores, hoewel in de 3 districten eenig onderscheid is, bestaat nogtans in het algemeen genogzaam dezelve wijze, op welke in het onderhoud der geestelijken word voorzien, waardoor de door U. E. voorgestelde vragen worden beantwoord als volgt, en wel:

1° Dat zedert den jaar 1591 alle de geestelijke goederen, ook die, welke aan het bisdom Ruremonde door de koning Philippus II waren toegeëigend, door de opkomende Protestanten zijn geconfiskeerd geworden, de priesters verbannen en de R. C. godsdienst in het heymelijk is moeten uitgeoefend worden tot in het jaar 1672, wanneer wederom eenige bekende oratoria ofte bidplaatsen toegelaaten zijn. Intusschen waren de priesters berooft van alles, wat hun in recht toequam, en waarop zij voor de uitoeffening hunner bediening rechtvaardige aanspraak hadden. Er moeste dan gezorgd worden om eenig bestaan voor hun te vinden, waarom men moeste toevlugt nemen tot de godvruchtige mildaadigheid der geloovigen, die door vrijwillige liefdegiften, gelijk in de eerste dagen van het Christendom, hunne bedienaars van den H. godsdienst moesten ondersteunen. Hieruit komen de jura stolae, welke niets zeker hebben dan ten volle onzekerheid en geheel van den wil der onderdaanen afhangen. Daar den eersten ijver gemeenelijk door de tijd verflouwt, is het onnoodig voor te dragen in hoeverre deze liefdegiften verminderd en op veele plaatsen als geheel vernietigd zijn, zoodat op verscheidene plaatsen een pastoor nauwelijx kan bekomen wat voor een armste bestaan noodzakelijk is.

Onder geheele mijne geestelijke jurisdictie zijn geene vaste tractementen. De pastor der parochie St. Anthony in het district Cuyk, voorheen behoord hebbende aan de graven van den Berg, heeren van Boxmeer, heeft, gelijk alle zijn (confratres) in de landen van Ravenstein en Megen, eenige zekere inkomsten uit eenige godvruchtige fundatiën en stigtingen gelijk ook de 2 capellaanen in dezelve parochie. De pastor en capellaan te Grave hebben door een goedgunstig besluit van Z. M. eene toelage, d'eenen van 400 en den anderen van 200 (gulden), en zulkx zedert 22 van Grasmaand in 's Bosch door den koning gegeven. De pastorye Millingen, district Nimmegen, geniet een bestaan van 750 door den bisschop vastgesteld op de kerkelijke goederen. Maar voorders heeft geene pastorie eenige landerijen, thienden, interessen ofte vicarieën, zijnde deze nog wel op veele plaatsen in esse, maar in handen der Gereformeerde, gelijk in de opgave over

2 jaren gedaan, bewezen is, zoodat den algemeenen voet, waarop het bestaan der pastores gereguleerd is, door het volgende plaats heeft:

1° uit de collectens in de kerk met de schaal op de Zondfeestdagen, en welke meest bestaande in eene duit in de grootste gemeentens nauwelykx 70 gld. per jaar opleveren.

2° in sommige kerken uit de verpachting der banken, waarvan de helft tot onderhoud der kerk ofte kerkeschuren moet dienen.

3° uit den omgang door de gemeentens van boter, kooren etc.

4° uit de zoogenaamde vierdeelaarsgelden, welke alle 3 maanden in de gemeente worden opgehaald en waarover voorders n. 4.

2° De administratie der kerkefondsen, die zeer weinig in getal en zeer gering zijn, word uitgeoefend door den pastor en twee kerkmeesters onder opzicht van den aartspriester ofte landdeken van het district, aan wie ook de behoorlijke rekening moet gedaan worden, en die gehouden is van alles verslag te doen aan de bisschop. Voorders hebben deze fondsen niet gemeen met het inkomen ofte bestaan der geestelijke.

Doch over de armefondsen zijn de allerrechtvaardigste clagten reeds aan Z. M. voorgedraagen, want, niettegenstaande deze meestendeels alle uit de mildaadigheid der R. C. familiën voor de Reforme, dus wel expresselijk volgens intentie der fundateurs voorheen R. C. gelaaten zijn, worden bijnaar in alle parochiën niet alleenelyk de R. C. van de administratie dezer fonds uitgesloten, maar, hoe tegenstrijdig ook aan eene waare barmhartigheid, worden de R. C. niet oft nauwelykx hiervan medegedeyld, zijnde zij nogtans alle kinderen van denzelven goedhartigen vader, en getrouwe onderdaanen van den besten der koningen, onder wiens heylzaam bestuur de Goddelijke Voorzienigheid ons geplaatst heeft. Des nood zijnde kan op dit point naadere verclaaring worden gegeven.

3° De usantiën, welke door de kerkelijke en synodale wetten gesteld zijn, worden verschillend op verschillende plaatsen onderhouden. In Catholijke landen zijn deze usantiën zelfs door de wereldlijke magt gehandhaaft, maar, gelijk in het Hollands aandeel van het bisdom Ruremonde geene on- ofte quaadwillige in recht konde aangesproken worden ofte gedwongen tot betaalingen oft bijbrengen van hetgene zij aan den bedienaar van het H. Autaar verpligt en schuldig

zijn, is door onze Doorluchtigste voorzaaten wijselijk vastgesteld dusdanige in de kerk aan het publiek voor te dragen als geene aanspraak hebbende op de geestelijke bedieningen; immers is het een gemeen regel, dat den arbijder zijn loon waardig is. Den armen en onvermogenen betalen niets van het tarief, welk zoo nauw gesteld is en genoegzaam in de 3 districten bestaat uit 2—4 ofte 6 stuyvers, welke men geeft in het doopen der kinderen, 1 gld. ofte 30 stuyver voor het trouwen en voor eene uitvaart, zijnde het ligt meestendeels voor de kerk.

⁴ De vaste inkomsten van de pastorye Millingen 750 — — doch word nauwelykx 600 betaald — — uit de kerkegoederen; van de pastorye St. Anthony, district Cuyk, 350; van ieder der 2 capellaanen circa 200 gld. uit eenige godvrugtige stichtingen; van de pastor en capellaan te Grave te samen 600 gld. uit de somme van 200,000 door Z. M. gesteld ter dispositie van Z. E. de minister van den Eeredienst; van de pastor en capellaan te Mil 25 guldens uit de thiende der abdye Postel.

De andere pastoryen bestaan uit het vierdeeljaarsgeld, welk op eenige plaatsen is 100, op andere 200, weinige van 300 en maar eene nu onlangs gesteld en op conditie tot dat Z. M. goedheid hun pastor zal ondersteunen, op 400 gld. Dit vierdeeljaarsgeld word volgens contract en verplichting onder de R. C. gemeentens alle 3 maanden door eenige omgehaald en uitbetaald aan de pastor: maar de tijdsomstandigheden verminderen hetzelfde zoodanig, dat welhaast de R. C. geestelijke zich zullen verplicht vinden van deur tot deur voor hun bestaan te zoeken, gelijk in de stad Nimmegen men verplicht is viermaal 's jaars een ommegang te doen tot het vinden der sustentatie.

Ik vreeze het geduld Uwer Excellentie te misbruiken met meerder op dit point aan te haalen, waarom ik de vrijheid neme hierbij te voegen een lijst van ieder parochie, uit welke Uwe Excellentie ook zal zien hoe groot de pastorijen ofte vrije woningen, welke de gemeentens aan hunne pastores gehouden zijn te bezorgen, belast zijn ¹⁾, en kan dus gemakkelijk oordeelen hoe beswaarlijk dit aan deze gemeentens moet vallen een en ander te bezorgen.

⁵ De jura stolae voortkomende uit het doopen, trouwen etc. evenals bij de Gereformeerde plaats heeft, zijnde in evenredigheid der talrijkheid en vermogen der parochiën, brengen

¹⁾ Van die lijst was geen concept of minuut meer aanwezig.

in veele nauwlykx 5 guldens, in het meestendeel 10 en in eenige nauwelykx 50 guldens.

6° Bynaar in alle de parochiën is de pastor belast met het bezorgen van wijn, brood, het wassen en repareeren van het kerkegoed, van het linnen, de kerken en sacristye schoon en zuiver houden. Maar alzoo het bestaan der pastoors nauwelykx tot een arm leven bybrengd en alle kerken genoegzaam slecht voorzien zijn, moet dikwijls tot nieuwe offeringen in de gemeentens toevlugt genomen worden, ten einde de goddelijke diensten met eenige eerbied en deftigheid te kunnen uitoefenen, alsook moet geschieden voor het onderhoud der kerkgebouwen, want daar de inkomsten der pastores geensints met de kerk vereenigd zijn, zijn deze ook niet verplicht voor het onderhoud van het gebouw te zorgen.

De capellaanen, uitgenomen in de parochie St. Anthony, zijn alle tot last van de pastores, die gehouden zijn aan hun vrije tafel te geven, welke (last) naar maate de duurte der tijden daagelijcx aangroeit (en) bij veele zeer beswaarlijk valt. Nogtans is geene mogelijkheid tot andere stelling zonder de gemeentens opnieuw te belasten.

7° Gebruik maakende van de vrijheid, welke U. E. bij dit artikel wel heeft gelieven toe te staan, agte ik het mijne pligt te zijn Uwe Excellentie in consideratie en overweging voor te dragen het volgende:

De intentie van Z. M. gemanifesteerd bij Hoogstdeszelfs besluit van 11 van Herfstmaand n. 41 schijnt te zijn, dat de somme van 100,000 guldens aan die geestelijke, welke geen genoegzaam bestaan hebben, als toelage worde verdeeld, dus zonder verminderinge van hetgene zij thans genieten. Wanneer nu van 's lands wegen van deze somme eenig aan de geestelijke word toegelegd, welk zekerlijk niet toerikende tot een eerlijk bestaan kan zijn, zullen de geestelijke als geheel van het land gesalariseerd aanschouwd worden, de liefdegiften, waaraan de geloovige tot heden gewoon zijn, zullen ophouden en het lot der geestelijke, in plaatse van volgens de welmeenende intentiën des konings te verbeteren, zal zeer verslegt worden. Bijaldien dan de R. C. geestelijke niet in evenredigheid en gelijkheid met de Gereformeerde predikanten tot een eerlijk bestaan kunnen gesalariseerd worden met in aanmerking te nemen die, welke gehouden zijn een capellaan ofte assistent te hebben, alsook de gelegenheid van plaats, van platten lande ofte stad, komt het mij voor, dat het welwezen der Religie, welke zonder bedienaars niet

kan bestaan, en die men bij gebrek van een taamelijk salaris op den duur niet kan blijven vinden, vereischt, dat men Z. M. ootmoedigst smeeke, opdat Hoogstdezelve toestond aan de respective geestelijke oversten een bepaalde somme tot onderhoud van behoeftige R. C. priesters in forme van toelaage, om door de kerkvoogden, ook onder schriftelijke verantwoording van de hoeveelheid en aan wie, te worden uitgedeeld aan de meest noodhebbende pastores. Alsdan zoude men voorkomen de gegronde swaarigheden, welke te vreezen zijn bijaldien eenig en niet tot een bestaan toerijkende salaris door het land immidiaat word gegeven. Want, om maar een voorbeeld bij te brengen, in Grave zijn 1884 R. K. en nauwelijcx 220 Gereformeerde. Deze hebben twee predikanten gelijk de R. C. hebben een pastoor en capellaan, welke met byde nog niet zooveel uit lands schatkiste genieten dan eene predikant, waar dan ook veele knorringen onder de R. C., welke reeds om de 400 guldens, welke hun pastor zijn toegelegd, zich vrij agten van de gewoonlijke milde giften. De parochie Mil heeft een Gereformeerden zijnde de koster, wiens vrouw en kinderen tot de R. C. religie behooren, er zijn 900 R. C. Den predikant geniet er 600 guldens. Hieruit zal U. E. kunnen opmerken, hoezeer het met de vaderlijke zorg van Z. M. en Hoogstdeszelfs gemanifesteerde intentie om goed te doen aan de R. C. geestelijke konde overeenkomen, bijaldien eene somme aan de R. C. kerkvoogden wierd toevertrouwd, gelijk aan mij tot heden, maar alleen voor het district Cuyk, doch nog al te geringe, eene somme van 3000 guldens tot soutien en geestelijke eindens is toegestaan.

Dat het mij ook toegelaaten zij Uwe Excellentie te verzoeken, om door zijne krachtige vermogens bij Z. M. te bewerken, dat deze somme van 3000 guldens ten einde voormeld nog blijve continueeren, om de schulden, met welke het district Cuyk nog is beswaard, eindelijk te kunnen uitblussen.

Welk alle aan de goedgunstigheid Uwer Excellentie aanbevelende, hebbe d'eer met eene oprechte hoogachting en ware eerbied te zijn,

Weledle Gestrenge Heer,
Van Uwe Excell.

den oodmoedige en onderdanige dienaar,
(was geteekend) J. B. R., bisschop voorheen van Ruremonde.
Amsterdam, 30 van Slagtmaand, 1809.

*Eigenhandig door den bisschop geschreven concept in het archief
van het oud bisdom Roermond, portefeuille 53, omslag 10.*

Franciscus Sonnius

door

Dr. TH. GOOSSENS.

In aansluiting bij de stukken over Franciscus Sonnius, hier reeds gepubliceerd ¹⁾, volgt thans historisch materiaal, hetgeen zijne verhouding tot het Domkapittel te Utrecht kan belichten. T. a. p. hebben wij de officiële akte gegeven, waarbij hij — na sterk verzet van de zijde der kapittelheeren — tot kanunnik werd aangenomen: hier zullen wij dan de betrekkingen van Sonnius tot dat kapittel nader zien uiteengezet uit de notulen van de kapittelvergaderingen, welke thans in het Rijksarchief te Utrecht berusten. Die aantekeningen, welke over 25 jaar loopen (1544—1569), zijn voor het leven en karakter van Sonnius wel zeer leerzaam en met een kort woord mag hier even op de belangrijkheid daarvan gewezen worden, doch eerst in eene volledige biografie zullen zij haar vol gewicht in de schaal kunnen leggen. Ter vergemakkelijking van het citeeren zijn de akten van een volgnummer voorzien.

Allereerst vinden wij hier de minuten (n. 1 en 2) van de grosse, welke in deel I reeds is afgedrukt (blz. 51—55). Volledigheidshalve mogen deze hier nog gegeven worden, vooral omdat dan ook het verschil kan blijken tusschen de openbare en de niet-voor-publiciteit-bestemde akte. Dan volgt het eerste optreden van Sonnius in Den Dom, toen hij op O. L. Vr. Geboorte 1545 de Hoogmis zong en ook denzelfden dag zijn eed aan het kapittel aflegde (n. 3—7). Eerst drie jaar later komt Sonnius zich metterwoon te Utrecht vestigen (n. 9): toen was hij ook pas teruggekeerd van het concilie van Trente,

¹⁾ *Bossche Bijdragen*, Dl. I, blz. 47—55.

waarvan hij als theoloogant van den bisschop van Doornik, Karel van Croy, het eerste gedeelte had bijgewoond. ¹⁾ In het laatst van 1548 kreeg hij stem in het kapittel (n. 10), maar het onafgebroken verblijf van één jaar in zijn kapittelstad, waartoe hij volgens de statuten streng verplicht was, viel hem te lang. 16 Mei 1549 verzocht hij het kapittel hem te ontslaan van dien plicht, omdat hij eene aanstelling had ontvangen als inquisiteur (n. 11). Elders heb ik gelegenheid gehad op het gewicht van deze mededeeling te wijzen ²⁾; daaruit immers is met vrij groote zekerheid op te maken het juiste jaar van de benoeming van Sonnius tot inquisiteur, waarover tot nu toe op voetspoor van Gachard algemeen 1545 werd aangegeven. ³⁾ Over Sonnius' inquisitie-reizen handelen dan nog vele posten (n. 13, 14, 15, 18, 25, 29, 30 en 39). Op verschillende tijden werden hem opdrachten gegeven van zeer uiteenloopenden aard (n. 16, 21, 22, 23, 24, 28, 31, 32, 33, 34, 36, 37 en 38) en werden hem allerlei functies toevertrouwd (n. 17, 20 en 27). Daaruit blijkt voorzeker de groote werkzaamheid van Sonnius, maar ook het vertrouwen, dat zijne medekanunniken in zijn oordeel en schrandereheid stelden.

Doch ook in meer wijden kring werd zijne geleerdheid gewaardeerd. Bij de hervatting van het concilie van Trente werd Sonnius aangewezen om daar op te treden als vertegenwoordiger der leuvensche universiteit, waartoe de kanunniken hem 8 Augustus 1551 verlof verleenden (n. 19), en in 1557 werd hem weder toegestaan afwezig te zijn (n. 41), toen hij op bevel van den spaanschen koning zich naar Worms moest begeven om bij het twistgesprek tegenwoordig te zijn, dat daar door de roomsche theologen, o. a. ook Petrus Canisius, tegen de protestanten zou worden gehouden. ⁴⁾ Doch een

¹⁾ L. Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, Dl. II (1872), blz. 99.

²⁾ Th. Goossens, *Franciscus Sonnius in de pamfletten* ('s-Hertogenbosch, 1917), blz. 23 vlg.

³⁾ A. w., blz. 20.

⁴⁾ O. Braunsberger S. J., *Petrus Canisius. Ein Lebensbild* (Freiburg i. Br., o. J., [1917]), S. 84.

nog gewichtiger opdracht gewerd hem in 1558, waarvan ook hier in deze notulen de weerslag te vinden is. Philips nl. had aan Sonnius opdracht gegeven om te Rome de oprichting voor te bereiden van de nieuwe hiërarchie in de Nederlanden. Maar om tijdens zijne afwezigheid toch de inkomsten van zijn kanonikaat te kunnen trekken, moest hij ook van het kapittel verlof tot die reis bekomen. 21 Maart 1558 (n. 42) komt hij met zijn verzoek in het kapittel en grondt dat hierop, dat het eene zaak betreft, die voor geheel de kerk van belang is, zonder nochtans die zaak nader aan te geven. Er waren echter weinig kapittelheeren ter vergadering en wat Sonnius verzocht, „erat grossum”, was groot, noteerde de kapittelsecretaris, zoodat men het best oordeelde de vergadering te verdagen tot den 24sten. Toen bracht Sonnius een andere reden voor den dag, wellicht om te zekerder en zonder gevaar voor zijn geheimen last de gevraagde toestemming te bekomen. Reeds lang had hij plan gehad, zoo bracht hij voor, om een pelgrimstocht te doen naar de graven der apostelen Petrus en Paulus te Rome, en om nu door deze bedevaart niet al te zeer geschaad te worden in zijne inkomsten, verzocht hij in het genot te mogen blijven van alle vruchten, alleen die uitgezonderd, welke uitsluitend aan persoonlijke residentie verbonden waren. Na rijpe overweging werd aan Sonnius het gevraagde verlof toegestaan met algemeene stemmen (n. 43), en van elders weten wij, dat hij reeds daags daarna (25 Maart) naar Brussel vertrok ¹⁾, om daar de laatste voorbereidselen te treffen voor zijne reis. In den nazomer van 1559 was Sonnius teruggekeerd en werd hem medegedeeld, dat daarmede ook de verleende gunst had opgehouden (n. 44 en 45). Maar dan komen er moeilijkheden over de betaling. De kanunniken hebben al bij gerucht vernomen, dat de reis van Sonnius iets meer is geweest dan een devote pelgrimage naar Rome, en dat Sonnius, in plaats van hunne belangen te beschermen, ze ten ernstigste geschaad had.

¹⁾ A. Miraeus, *Diplomatum Belgicorum nova collectio*, t. III (Bruxellis, 1734), fo 520.

De proosdij nl. van Westfriesland, die onder hunne jurisdictie stond, en het zeeuwsche gebied (Middelburg c. a.), waarover de aartsdiaken van Den Dom rechtsmacht had, zouden door de nieuwe hierarchie respectievelijk aan de bisdommen Haarlem en Middelburg toevallen, en daarom weigeren zij hem uit te betalen, tenzij hij eerst uitsluitsel geeft over doel en resultaat van zijne reis (n. 46). Doch dat verschil werd spoedig bijgelegd (n. 47). In het jaar 1560 blijft de verstandhouding nog tamelijk goed, omdat Sonnius in de gelegenheid was te Brussel, waar hij voor de regeling der nieuwe bisdommen zeer veel vertoefde, aan het kapittel zijn hulp te verleenen in een proces, hetwelk het daar te voeren had (n. 49). In het najaar echter zien wij de verhouding tusschen hen weer geheel veranderd. Sonnius kon wegens zijn werkzaamheden natuurlijk niet voldoen aan zijn residentieplicht; de kanunniken eischten die residentie als *conditio sine qua non* voor de uitbetalingen. De kanunniken bleven onvermurwbaar (n. 51); zelfs de herhaalde brieven en bedreigingen van de Landvoogdes (n. 52), zelfs een koninklijk schrijven ¹⁾ kon geen wijziging brengen in hun gedragslijn, totdat in 1569 plotseling in de vergadering van 24 Maart (n. 53) Sonnius weer genoemd wordt. Het kapittel besluit dan drie zijner leden naar Den Bosch te zenden om met Sonnius, die reeds lange jaren bisschop was, door minnelijke schikking tot een vergelijk te komen. Wat was daarvan de oorzaak? Een brief van Sonnius aan Viglius geeft ook hier het antwoord. Alva had zich met de zaak gemoeid en kort en goed den kanunniken bevolen het aan Sonnius verschuldigde te betalen, wilden zij hun goederen niet met beslag belegd zien. ²⁾ Met het gevolg, dat reeds 13 April d. a. v. het kapittel de getroffen overeenkomst goedkeurt (n. 54). Duizend Carolus' guldens zouden aan Sonnius worden uitbetaald en zonder onkosten zou deze zijn kanonikaat aan zijn neef of iemand anders mogen overdragen.

¹⁾ P. F. X. de Ram, *Francisci Sonnii ad Viglium Zuichemum epistolae* (Bruxellis, 1850), p. 82, 83.

²⁾ O. c., p. 111.

En dat geschiedde 22 April van datzelfde jaar (n. 55). Sonnius komt dan nog éénmaal persoonlijk te Utrecht om, tot bezegeling van den gesloten vrede, zijn neef Cornelius de Campo in het bezit te stellen van zijne waardigheid. Zoo kwam aan dien strijd in eigen kamp een einde, maar hij blijft een der tragische momenten in het leven van Sonnius, wiens hervormingsarbeid zoo vaak gedwarsboomd is door hen, die juist aan zijne zijde hadden moeten staan, in plaats van tegenover hem.

1.

6 October 1544.

Die Lune, VIa mensis Octobris, capitulo indicto, compa-ruerunt in capitulo venerabiles domini Hermannus de Gauda, decanus beate Marie, et Petrus de Malen, canonicus S. Salvatoris ecclesiarum trajectensium, procuratores venerabilis viri D. Francisci de Campo a Zon, prout de eorum procuratorio docebant et per organum antedicti domini Hermanni decani exposuerunt ad eorum notitiam devenisse quod canonicatus et prebenda in ecclesia trajectensi quos quondam venerabilis vir dominus Franciscus de Quercu ejusdem ecclesiae dum vixit, obtinebat, per obitum ejusdem domini Francisci extra romanam Curiam defuncti, vacabant et de presenti vacarent. Idcirco prefatus dominus Hermannus de Gauda, decanus quo supra nomine procurator, se ad dictos canonicatum et prebendam, sicut premittitur vacantes, vigore litterarum nominationis principali suo per decanum, receptorem et procuratores venerande facultatis artium almi studii generalis lovaniensis gratiose concessarum ac prefatis dominis decano et capitulo ecclesie trajectensis die XXIIa mensis Octobris anno XV^cXLIII insinuatarum, cum ea qua decet reverentia admitti petiit et postulavit salvis statutis juribus et consuetudinibus ecclesiae trajectensis predictae exhibendis notulis insinuationis et intimationis predictae.

Reverendi prelibati domini decanus et capitulum previa communicatione et matura deliberatione ac lectis per me notarium capituli infrascriptum notulis insinuationis, ac inspecto et masticato tenore bulle seu indulti apostolici, ob certas causas animos eorundem dominorum ad hoc moventes continuarunt hanc causam ad quindenam et ad reditum decani trajectensis crastina die versus oppidum de Hoirn ituri, petentes ut dictus procurator se nomine principalis sui se contentum

reddere et patientiam habere dignetur, promittentes quod interea temporis neminem ad possessionem dictorum canonicatus et prebende admittent aut desuper capitulum annuent nec concedent et quod tunc omnem favorem et gratiam ipsis possibilem prestabunt, ostendent ac propter doctrinam et qualitatem persone sue tale ministerium exhibebunt, quod nec prelibatus dominus Hermannus de Gauda, decanus, procurator, nec dominus Franciscus de Campo principalis ullam causam conquerendi habebunt, modo sine prejudicio ecclesie et sine lesione jurium, statutorum et consuetudinum ejusdem fieri possit. Super quibus etc., presentibus D. Theoderico de Malsen et Thoma Persoels vicariis testibus.

Notulen, 1542—1545, f° 126 verso.

2.

24 October 1544.

In facto canonicatus et prebende vacantium per obitum quondam Domini F. de Quercu, canonici trajectensis, acceptate vigore nominationis lovaniensis in mense apostolico ut infra.

Die Veneris, XXIIIa mensis Octobris, capitulo per juramentum cum denario indicto, domini decanus et capitulum ecclesiae trajectensis sub previa ac solemnī protestatione, quod decanus et capitulum predicti nullo modo agnoscunt aut quomodolibet agnoscere seu confirmare intendunt privilegium seu privilegia nominationis seu nominationum Sixti pape quarti, Leonis decimi, Adriani sexti aut Clementis septimi studio generali lovaniensi leodiensis dioecesis aut facultati artium ejusdem studii concessum seu concessa, in quantum mentionem faciunt de mensibus ordinariorum, qui prefatis decano et capitulo vigore concordatorum germanice nationis habentium vim et naturam contractus, qui sunt de jure gentium, debent permanere salvi, integri et illibati, immo tenent et reputant quantum ad illos menses predictum seu predicta privilegium seu privilegia aut indulta surrepticia et obrepticia ac ipso jure nulla, et importunitate sollicitantium, ordinariis collatoribus desuper non vocatis neque auditis, impetrata seu potius extorta. Qua protestatione previa et eadem semper salva admiserunt venerabilem et eximium virum D. Franciscum de Campo a Zon, sacre theologie professorem, ad canonicatum et prebendam de mense Septembris, qui est apostolicus, per

obitum antedicti D. Francisci de Quercu ut premittitur vacantes, salvo tamen jure cujuslibet quantum ad taxam ac jurbus, consuetudinibus et statutis ecclesie trajectensis.

Super quibus etc. etc., in domo capitulari minore ejusdem ecclesie presentibus Malsen, domino Alexandro de Oistrum, Johanne de Beelien, notario capituli ecclesie beate Marie trajectensis et Wilhelmo Lobe sculteto testibus. Quibus peractis dominus decanus trajectensis D. Petrum de Malen, canonicum sancti Salvatoris, procuratorem dicti domini Francisci principalis sui, religione indutum in et ad chorum adduxit et in sinistra parte chori superius installavit in nomine Patris et Filii et Spiritus etc., presentibus Malsen, Lobe et domino Egberto Luyssinck testibus etc.

Notulen, 1542—1545, f° 128 verso et 130 recto.

3. 7 September 1545.

Dominus Franciscus de Campo obtinet licentiam celebrandi primum actum.

Die Lune, VIIa mensis Septembris, capitulo indicto, venerabilis et eximius vir dominus Franciscus de Campo a Zon, sacre theologie professor, canonicus trajectensis, petiit a dominis vicedecano et capitulo ecclesie predictae licentiam pariter et assensum celebrandi primum actum suum in ecclesia trajectensi in ordine sacerdotali juxta statuta et consuetudinem ejusdem ecclesie etc. ipso die Nativitatis beate Marie. Quibus auditis prefati domini vicedecanus et capitulum previa deliberatione annuerunt et concesserunt prefato domino Francisco de Campo licentiam celebrandi primum suum actum in ordine sacerdotali de consensu tamen illius cujus interest, salvis statutis et consuetudinibus dicte ecclesie etc.; An. de Liwert fuit Notarius.

Notulen, 1545—1547, f° 33 recto.

4. 7 September 1545.

Licentia celebrandi primum actum.

Eodem die, capitulo indicto, prelibati domini vicedecanus et capitulum annuerunt domino Johanni Beyer, canonico trajectensi, licentiam celebrandi primum actum suum in ecclesia

trajectensi in ordine subdiaconatus ex speciali gratia, quum ipse dominus Johannes sit presbiter, et attento quod dominus Franciscus de Campo eodem die primum actuum suum faciet cantando summam missam in die Nativitatis beate Marie, de consensu tamen illius cujus interest etc.

Notulen, 1545—1547, fº 33 verso.

5. 8 September 1545.

D. Franciscus a Son celebravit primum actum.

Die Martis, VIIIa mensis Septembris predictus dominus Franciscus de Campo fecit primum actum suum in ecclesia trajectensi cantando summam missam, dominis Jacobo de Dordraco evangelium et Johannes Beyer epistolam legentibus, in ipso die Nativitatis beate Marie, astantibus dominis Gerardo Beek et Gerardo Rycoldi ministris altaris, presentibus eisdem ministris etc.

Notulen, 1545—1547, fº 33 verso.

6. 8 September 1545.

Jo. Beyer celebravit primum actum.

Eodem die prefatus dominus Johannes Beyer, canonicus trajectensis, fecit primum actum suum in ecclesia trajectensi legendo epistolam, dominis Francisco de Campo summam missam et Jacobo de Dordraco evangelium cantantibus, astantibus et presentibus ministris altaris etc.

Notulen, 1545—1547, fº 33 verso.

7. 8 September 1545.

F. de Campo prestitit corporaliter juramentum.

Eodem die sepedictus dominus Franciscus de Campo, admissus per dominos vicedecanum et capitulum, prestitit corporaliter juramentum, per procuratorem suum dominum Petrum de Malen, canonicum S. Salvatoris, pro admissione ad prebendam suam trajectensem prestitum, et dedit osculum pacis etc., presentibus Malsen et D. Henrico Johannis, vicariis testibus etc.

Notulen, 1545—1547, fº 33 verso.

8. 23 November 1546:

Admissio supplementi pro D. Francisco a Zon.

Die Martis, XXIIIa mensis Novembris, capitulo indicto, admissus est venerabilis et egregius vir, dominus Franciscus de Campo a Zon, sacre theologie doctor, canonicus trajectensis, ad supplementum vacans per obitum quondam reverendi et eximii viri, domini Johannis van der Vorst, decani et canonici ejusdem ecclesie trajectensis, vigore litterarum provisionis sibi per archidiaconum trajectensem concessarum etc. Actum ut supra, presentibus domino Theoderico de Malsen et domino [oninge vuld] de Campo, fratre dicti domini Francisci ¹⁾, testibus etc.

Notulen, 1545—1547, f° 82 verso.

9. 22 Juni 1548.

Admittitur Zonnius ad primam residentiam.

Die Veneris, XXII Junii, capitulo indicto, venerabilis et eximius vir, dominus Franciscus Sonnius, canonicus trajectensis, petiit se per dominos vicedecanum et capitulum ejusdem ecclesie ad primam suam annalem residentiam admitti juxta statuta et consuetudinem ecclesie predictae etc. Unde prelibati domini vicedecanus et capitulum previa aliquali deliberatione admiserunt dictum dominum Franciscum ad residentiam suam annalem predictam, salvis statutis et consuetudinibus etc. Actum ut supra, presentibus Malsen et Antonio de Luwere testibus etc.

Notulen, 1547—1554, f° 64 recto en verso.

10. 29 October 1548.

Sonnus admittitur ad capitulum etc.

Die Lune, XXIXa Octobris, capitulo indicto, comparuit coram venerabilibus dominis vicedecano et capitulo ecclesie trajectensis dominus Franciscus de Campo a Zon, canonicus trajectensis, ibidemque exposuit se debitum tempus a tempore admissionis ad prebendam complevisse juxta statuta et con-

¹⁾ Bedoeld zal zijn Christianus van de Velde, kanunnik te St. Oedenrode.

suetudines ecclesie predictae, petens se ad capitulum et capitularia secundum qualitatem prebende sue admitti etc. Unde prelibati domini, audito prothocollo admissionis ad prebendam predicti domini Francisci, eundem ad capitulum et capitularia secundum qualitatem prebende sue admiserunt, et prestito per eundem dominum Franciscum consueto juramento ministravit ladas saccari juxta consuetudinem ejusdem ecclesie etc.

Notulen, 1547—1554, f° 79 verso.

11.

16 Mei 1549.

Zonnius petit absolutionem a prima residentia ante tempus absolutum.

Die Jovis, XVI Maji, capitulo per juramentum ad instantiam domini F. Zonnii indicto, idem dominus Zonnius exposuit dominis decano et capitulo se per Cesaree Majestatis litteras vocatum esse ad visitandum et inquirendum super heretica pravitare per Hollandiam, Zelandiam et Frisiam etc., petens ea de causa se a prima sua residentia, quam nondum perfecerat, absolvi etc. Unde domini decanus et capitulum prehabita matura deliberatione, considerantes statutum prime residentie annalis inviolabiliter fuisse et esse semper observatum nec unquam cum quovis cujuscumque etiam status vel conditionis vel quacumque de causa seu necessitate fuisset desuper dispensatum etiam ad unum diem, responderunt dicto domino F. Zonnio nec ipsos nunc quoque audere seu posse aut debere idipsum statutum infringere, attento quod idipsum nunquam factum fuisse reperiatur, requirentes eundem D. F. Zonnum, ut ipse quoque nollet pro hujusmodi statuti infractione insistere, presertim quum reliquum sue residentie sit tantum modo spacium quatuor vel quinque septimanarum.

Notulen, 1547—1554, f° 102 recto.

12.

25 Juni 1549.

D. F. Zonnius absolvitur a prima residentia.

Eodem die [die Martis, XXV Junii], dominus Franciscus Zonnius, canonicus ecclesie trajectensis, petiit se per dominos decanum et capitulum ecclesie predictae absolvi a prima sua

annali residentia et ad secundam admitti etc. Unde prelibati domini previa aliquali deliberatione eundem dominum Franciscum Zonnum a sua prima annali residentia absolverunt et ad secundam, si opus est, admiserunt. Et prestitit juramentum quod durante dicta residentia non pernoverunt ex civitate trajectensi etc. a die inchoationis ejusdem etc.

Notulen, 1547—1554, f° 109 verso.

13. 19 Augustus 1549.

Committitur D. F. Zonnius ad faciendam inquisitionem per preposituram Westfrisie.

Die Lune, XIXa Augusti, capitulo indicto, domini decanus et capitulum deputarunt et commiserunt dominum Franciscum Zonnum, ipsorum confratrem, ad inquirendum et visitandum jurisdictionem prepositure Westfrisie, spectantem ad predictos dominos, super heresi aliisque criminibus et abusibus etc., discernentes eidem litteras commissionis in forma amplissima etc.

Notulen, 1547—1554, f° 114 verso.

14. 12 November 1549.

D. F. Zonius facit relationem suam.

Eodem die [die Martis, XIIa Novembris], dominus F. Zonius fecit relationem commissionis sue, sibi per predictos dominos nuper injuncte ad visitandum jurisdictionem Westfrisie etc.

Notulen, 1547—1554, f° 126 recto.

15. 14 November 1549.

Dominus Franciscus Zonnius reputatur presens in omnibus durante commissione sua inquisitionis heretice pravitatis.

Die Jovis, XIIIa Novembris, capitulo per juramentum indicto, ad respondendum et resolutionem capiendam petitis per dominum Franciscum Zonnum, canonicum ecclesie predictae, concernentibus perceptionem presentiarum, durante absentia et sua vacatione in negotio inquisitionis etc. et de cursu temporis

residentie pro maiore parte anni, junctis litteris Reginalis Majestatis super eodem negotio ad capitulum datis de data XIXa Julii anno XLIX, domini decanus et capitulum matura prehabita deliberatione decreverunt ante omnia Reginali Majestati super eisdem litteris respondendum esse etc.; quantum vero ad cursum temporis attinet, iidem domini contenti sunt cum propter dicti domini Zonnii benemerita tum alios respectus ipsorum dominorum animos moventes, quod quamdiu idem dominus F. Zonnii officium predicte inquisitionis heretice pravitatis exercebit per districtum diocesis trajectensis, habebitur pro presente in omnibus et alias minime, relinquentes hoc ejusdem domini F. Zonnii conscientie, et quod interim gaudebit presentis, collationibus omnibusque aliis emolumentis quibus absentes in negotio capituli de consuetudine gaudent et gaudere soliti sunt etc., presentibus duraturis usque ad nostram revocationem etc.

Notulen, 1547—1554, f° 126 verso.

16. . 13 November 1550.

Quinque ecclesiarum decisio super vinalibus dandis.

Anno XV^c quinquagesimo.

Die Jovis XIIIa Novembris capitulo quatuor ecclesiarum trajectensium videlicet majoris, sancti Petri, sancti Joannis et beate Marie imprimis indicto, et in hunc usque diem previis nonnullis aliis capitulis continuato ad instantiam et requisitionem venerabilium dominorum vicedecani et capituli ecclesie sancti Salvatoris trajectensis ex una, et reverendi et venerabilis dominorum Cornelii Myropii prepositi et archidiaconi et Francisci Zonnii canonici ecclesie trajectensis ut procuratorum reverendi et illustris domini Roberti a Bergis, prepositi ecclesie sancti Salvatoris antedictae, de et super questione et controversia inter antedictas partes ratione solutionis duplicium vel simplicium statutorum seu vinalium ex causa dande possessionis prepositure sancti Salvatoris antedicti ex et potissimum quod intercesserit persona media in cujus favorem resignatio prepositure antedictae priusquam prefatus dominus Robertus eandem obtinuerit erat facta etc. existentibus et ortis, ac in declarationem et decisionem — — uti dicitur — — dominorum prelatorum et capitulorum predictarum quatuor ecclesiarum hinc inde amicabiliter compromissis partibus ex altera, reverendi vene-

rabiles ac magistri domini prelati et capitula antedictarum quatuor ecclesiarum trajectensium in domo capitulari minori ecclesie trajectensis capitulariter congregati in previa matura deliberatione ac constituto ipsis legitime de resignatione ejusdem prepositure in favorem antedictae persone medie facta consideratisque in hujusmodi considerandis unanimiter dicunt, decernunt et declarant prefatum reverendum et illustrem dominum Robertum a Bergis ex consuetudine predictarum ecclesiarum fore et esse obligatum prefatis dominis vicedecano et capitulo sancti Salvatoris trajectensis satisfacere et exolvere duplicia statuta et vinalia ipsosque dominos vicedecanum et capitulum eadem duplicia statuta et vinalia merito exigere posse. Actum ut supra.

Die Mercurii XXVIa Novembris capitulo quatuor ecclesiarum predictarum specialiter indicto lecti sunt acti prescripti decreti coram dominis prelati et capitulis prefatarum quatuor ecclesiarum. Et per eosdem unanimiter denuo approbati etc. Actum ut supra me presente

Lamzweerde, Notario.

Notulen, 1547—1554, f° 160 recto et verso.

17. 1 Mei 1551.

Continuatio camerariorum.

Die Veneris, prima Maii, capitulo indicto, domini decanus et capitulum continuarunt eorum camerarios, videlicet Aelbertum Vorstium bonorum divisorem, dominos Lambertum ten Duynen majorem camerarium, Joannem Beyer in minorem camerarium, Anthonium de Amerongen bonorum cerevisiae et Franciscum Zonium et Michaellem Beck ab Helmont in computatores

Notulen, 1547—1554, f° 171 recto.

18. 26 Mei 1551.

Licentia facta D. F. Zonnio ad inquirendum super heretica pravitate.

Eodem die [die Martis, XXVIa Maii], capitulo per juramentum, previo alio capitulo, indicto, reverendi nobiles ac

magistri domini decanus et capitulum ecclesie predictae, receptis aliis litteris Reginalis Majestatis, concesserunt et pro hac vice ex speciali gratia dederunt domino Francisco Zonnio licentiam absentandi se et inquirendi in negotio heretice pravitatis sub eisdem gratia, modo et conditionibus die Jovis, XIIIa Novembris anno XV^cXLIX, eidem concessis et superiore loco prefato registratis, consentientes etc. quod eadem gratia licentie inquirendi extendat se extra diocesim trajectensem, non tamen extra provinciam, ita tamen quod per hujusmodi gratiam non derogetur statutis et consuetudinibus ecclesie predictae et salvis eisdem.

Notulen, 1547—1554, f° 171 verso en 172 recto.

19.

8 Augustus 1551.

Concessio fructuum pro domino F. Zonnio durante Concilio generali.

Die Sabbati, octava Augusti, capitulo per juramentum, previo alio capitulo, indicto super petitione domini Francisci Zonnii, per Reginalem Majestatem deputati ad proficiscendum ad Concilium generale celebrandum Tridenti unacum aliis sue Majestatis deputatis, petentis durante absentia sua ab ecclesia trajectensi perceptionem omnium fructuum sue prebende etc., domini decanus et capitulum ecclesie trajectensis previa matura deliberatione eidem domino Francisco Zonnio, ipsorum confratri ad dictum concilium deputato ut supra, ex speciali gratia pro hac vice annuerunt petitionem suam, decernentes, declarantes et ordinantes unanimiter nemine discrepante, quod idem dominus F. Zonnius quamdiu heserit in dicto concilio, necnon eundo et redeundo ad idipsum gaudebit omnibus et singulis sue prebende fructibus et emolumentis tam capitularibus quam aliis perinde ac si personaliter resideret et quemadmodum gaudent et percipiunt canonici ejusdem ecclesie infirmi, exceptis solis iis que sunt corporalia etc., decernentes eidem domino Francisco etc. dandas literas procurationis nomine dicti capituli ad — — si necesse sit — — ibidem in dicto concilio agendum et defendendum negotia capituli et ecclesie antedictae etc., quod idem dominus Franciscus, sicut prelibatis dominis prius facere obtulerat, ita et in se faciendum suscepit etc.

Notulen, 1547—1554, f° 177 verso.

20. 3 Maart 1553.

Zonnius deputatur magister fabricę.

Die Veneris, tertia Martii, capitulo indicto domini decanus et capitulum ecclesie trajectensis deputarunt et nominarunt dominum Franciscum Zonium magistrum fabricę ecclesie trajectensis, qui magisterium fabricę tandem post aliqualem difficultatem acceptavit.

Notulen, 1547—1554, f° 239 recto.

21. 7 Maart 1553.

Deputatio.

Die Martis, septima Martii, capitulo indicto domini decanus et capitulum ecclesie trajectensis deputarunt dominos Henricum Godefridi, Mauritium Groeff, Joannem Beyer, Joannem de Vechta et Fr. Zonium ad prosequendum processum contra relictam Segere de Rumpst et Henricum Zuerbeeck in facto computationis vinorum renensium.

Notulen, 1547—1554, f° 239 verso.

22. 24 Maart 1553.

Deputatio.

Eodem die [die Veneris, XXIIIa Martii], prelibati domini deputarunt dominos Aelbertum Vorstium, Arckelens, Beyer, Vechta et Zonium ad audiendum et communicandum cum Wilhelmo Thim tam super expositis per eum pecuniis quam aliis concernentibus negotia ecclesie nostre et ad referendum etc.

Notulen, 1547—1554, f° 240 verso.

23. 4 April 1553.

In facto subsidii.

Die Martis, 4a Aprilis, capitulo indicto domini decanus et capitulum ecclesie trajectensis deputarunt dominum F. Zonium ad concipiendam informationem pro deputatis ad Regi-
nalem Majestatem in facto subsidii mediorum fructuum etc.,

dantes et concedentes eidem plenariam potestatem unacum aliarum ecclesiarum et conventuum deputatis eandem informationem formandi, limitandi, ad consentiendum vel negandum dictum subsidium, et casu quo iidem deputati ad Reginalem Majestatem in totum exemptionem ejusdem subsidii medietatis fructuum obtinuerint vel saltem super aliqua mediocri summa juxta dictam informationem ratione mediorum fructuum per clerum trajectensem solvenda concordaverint, extunc etiam consentiendum in subsidium XXXa florenorum a statibus provincie trajectensis petitorum. Si vero iidem deputati nec totalem exemptionem predicti subsidii mediorum fructuum aut saltem diminutionem XVa florenorum ratione dictorum mediorum fructuum per suam Majestatem petitorum obtinere nec impetrare quiverint, extunc nec in subsidium XXXa florenorum a dictis statibus petitorum consentiendum.

Notulen, 1547—1554, f° 241 verso

24. 6 April 1553.

In eodem facto.

Die Jovis, 6ta Aprilis, dominus F. Zonnius presente domino decano trajectensi dixit et declaravit se renunciare predictae commissioni et nec eandem acceptare. Actum in domo minori capitulari ecclesie trajectensis.

Notulen, 1547—1554, f° 241 verso.

25. 14 April 1553.

In facto presentiarum Zonnii.

Eodem die [die Veneris, XIIIa Aprilis], domini prelibati declararunt se inherere adhuc decreto per ipsos emanato super presentiis domini F. Zonnii durante commissione inquisitionis heretice pravitatis juxta decretum desuper emanatum XIIIa Augusti anno XLIX.

Notulen, 1547—1554, f° 243 recto.

26. 5 Mei 1553.

Campingy transfert domum suam claustralem.

Eodem die [die Veneris, quinta Maii], dominus Rodolphus

Campingnij transtulit domum suam claustralem domino Francisco Zonnio, in presentia dominorum Anthonii de Amerongen, Henrici Godefridi, Joanne (!) Beyer et Galena, canonicorum capitularium. Actum in domo minori capitulari anno et die predictis.

Notulen, 1547—1554, f° 246 recto.

27. 16 Februari 1554.

Deputatur magister fabrice.

Veneris, XVIa Februarii, capitulo indicto, domini decanus et capitulum ecclesie trajectensis surrogarunt et deputarunt ac nominarunt dominum Anthonium de Amerongen in magistrum fabrice ecclesie nostre in locum domini Francisci Zonnii canonici etc.

Notulen, 1547—1554, f° 280 verso.

28. 16 Februari 1554.

In eodem facto, [in facto vacationis prebende prepositi Leijdensis]. Eodem die [Veneris, XVIa Februarii], quia in causa prebende vacantis per mortem domini Amelii de Zuylen de Nyevelt competitores hincinde exhibuerunt multa et diversa munimenta et jura contententes respective jus sibi competere ad eandem prebendam ac petentes in et ad possessionem admitti etc., domini decanus et capitulum deputarunt ad examinandum et visitandum eadem jura dominos Cornelium de Nyeroyde, Mauritium de Arckelens, Joannem Beyer, F. Zonnium et Joannem de Bruheze et ad referendum capitulo etc.

Notulen, 1547—1554, f° 281 recto.

29. November 1554. ¹⁾

D. F. Zonnius facit relationem suam.

Dominus Franciscus Zonnius fecit dominis decano et capitulo relationem eorum que nomine eorundem dominorum in

¹⁾ De datum, welke niet is ingevuld, moet vallen na 9 en vóór 26 November.

jurisdictione Westfrisie post reditum ex Phrisia gessit, et inter cetera retulit eisdem, qualiter mandasset decano ejusdem jurisdictionis sub pena quinquaginta Carolorum, ut intra triduum remitteret filiam suam monialem ad monasterium et conventum suum, quam domi sue invitis patre et matre ejusdem conventus detinebat.

Notulen, 1547—1554, f° 308 recto

30.

29 Mei 1555.

Licentia absentandi pro D. Zonnio.

Die Mercurii, XXIXa Maji, capitulo per juramentum, previo alio capitulo, indicto, domini decanus et capitulum ecclesie trajectensis insequentes litteras requisitorias Reginalis Majestatis, Antwerpie scriptas sub data anno 55° die Xa Maji, concesserunt et pro hac vice ex speciali gratia dederunt domino Francisco Zonnio licentiam absentandi se et inquirendi in negotio heretice pravitatis sub eisdem gratia, modo et conditionibus die Jovis, XIIIa Novembris anno XLIX eidem concessis et in prothocollo ecclesie anni predicti insertis et registratis, consentientes etiam quod eadem gratia licentie inquirendi extendat se pro hac dumtaxat vice extra diocesim trajectensem, ita tamen quod per hujusmodi gratiam nullatenus derogetur statutis et consuetudinibus ecclesie predictae. Actum ut supra, me presente.

Lamzweerde, notarius capituli.

Notulen, 1554—1563, f° 14 recto.

31.

30 September 1555.

Deputatio dominorum capitularium ad interessendum capitulis Statuum.

Eodem die [die Lune, XXXa Septembris], deputati sunt domini Johannes Vechta et Franciscus Zonnius ad eundem, singulis capitulis ad congregandos Status provincie trajectensis indictis, ad cameram Statuum cum domino decano et ibidem audiendum ea, que proponuntur ac resolutiones capitulo referendum, et habebunt quotannis pro labore unam libram prout computatores, salvo quod dum aliquis vel neuter eorundem

vacare nequeat alium in suo respective loco procurabit ex capitulo nostro.

Notulen, 1554—1563, fº 23 recto.

32. 17 Januari 1556.

In eodem facto [quinque ecclesiarum in facto electionis decanorum.]

Die Veneris, XVIIa Januarii, capitulo indicto, domini decanus et capitulum deputarunt dominos Johannem de Vechta et Zonnum ad consulendum et avisandum cum reliquis deputatis ecclesiarum super electione decanatus beate Marie trajectensis.

Notulen, 1554—1563, fº 32 verso.

33. 15 April 1556.

Deputatur ad visitandam domum succentoris.

Item [die Mercurii, XVa Aprilis], deputati sunt domini decanus, Beyer, Vechta et Zonnius ad visitandum domum succentoris stantem opt oude kerckhoff et ad referendum capitulo.

Notulen, 1554—1563, fº 44 verso.

34. 24 April 1556.

Ambarum ecclesiarum in causa de Westerloe.

Eodem die [die Veneris, XXIIIa mensis Aprilis], domini decanus et capitulum Majoris, vicedecanus et capitulum sancti Salvatoris ecclesiarum trajectensium, requisierunt dominum F. Zonnum profecturum nunc in Brabantiam, ut nomine eorundem dominorum vellet assistere domino de Frentze ad impetrandum quod commissarii deputati ante annum ad faciendum enquestam in hoc negotio faciant suum officium et hujusmodi enquestam effectualiter perficiant.

Notulen, 1554—1563, fº 46 recto et verso.

35.

1 Mei 1556.

Continuatio camerariorum.

Veneris, prima Maji, capitulo indicto continuati sunt omnes camerarii et Vechta claviger, et in locum Zonnii ad comparandum in capitulis Statuum deputatus est Nijenroide.

Notulen, 1554—1563, f° 46 verso.

36.

28 Juli 1556.

In causa decanatus Westfrisie.

Eodem die [die Martis, XXVIIIa Julii], prelibati domini, attendentes quod magister Johannes de Medenblick recusaret satisfacere conditionibus nuper super deservitura jurisdictionis Westfrisie cum fratre suo et patre initis et conceptis, ablegarunt eundem, mandantes scribi litteras ad eum, qui nuper per dominum Zonnum erat promotus ad idem officium comorantem Dordraci.

Notulen, 1554—1563, f° 53 verso.

37.

25 September 1556.

Deputatio ad inducendum decanum Westfrisie.

Eodem die [die Veneris, XXVa mensis Septembris], prelibati domini deputarunt dominum Franciscum Zonnum canonicum et Lamzweerde notarium ecclesie predicte ad proficiscendum expensis ecclesie nostre unacum decano futuro in Hoirn eundemque in possessionem ejusdem decanatus ponendum et inducendum, ac registra et munimenta servientia pro exercitio jurisdictionis ibidem a decano defungendo petendum et recipiendum dictoque decano futuro tradendum [...] alia etc.

Notulen, 1554—1563, f° 62 verso.

38.

2 October 1556.

Relatio D. Zonnii.

Eodem die [die Veneris, 2a Octobris], dominus Franciscus

Zonnius deputatus unacum notario capituli ad proficiscendum in Hoirn, ibidem inducendum novum decanum, fecit relationem suam.

Notulen, 1554—1563, fº. 63 recto.

39. 17 Februari 1557.

Relatio domini Zonnii in facto captivorum civilis et sancti Jacobi, ecclesiarum trajectensium capellanorum.

Eodem die [die Mercurii, XVII Februarii], venerabilis dominus magister Franciscus Zonnius, canonicus trajectensis ac inquisitor heretice pravitatis, per Sedem Apostolicam et Reginallem Majestatem deputatus, exposuit dominis decano et capitulo sibi et domino Nicolao de Castro factam esse predictam commissionem inquisitionis per civitatem et territorium trajectense, et licet eadem commissio esset adeo ampla et derogatoria omnis tam ordinarie jurisdictionis episcopalis quam capitulorum ac aliorum quorumcumque, ita ut ipsis liceret neglectis et pretermisissis eisdem ordinariis et capitulis hujusmodi commissionem tam in civitate quam provincia trajectensi executioni demandare; nihilominus, quia, sicuti dixit, intellexit eam inolevisse laudabilem consuetudinem ac observantiam, etiam in libro camere descriptam, ut hujusmodi exercitium inquisitionis in civitate trajectensi, presertim contra pastores ejusdem civitatis ac suppositos ecclesiarum absque cognitione reverendissimi Episcopi trajectensis et ecclesie cathedralis ejusdem civitatis conventia non fuisse hactenus factam; dixit et asserebat se nihil velle facere in prejudicium jurisdictionis dicte ecclesie, petens desuper consilium prefatorum dominorum decani et capituli predicti. Et quia prefati domini decanus ¹⁾ previa matura deliberatione presentium rerum statum clademque et calamitatem Ecclesie Catholice considerantes, omnino necessarium fore invenirent oportuna remedia apponere ac erraticos pastores et concionatores in exemplum aliorum corrigere idque ipsis foret admodum difficile facere; decreverunt et declararunt se contentos esse, quod prefatus dominus Zonnius predictam commissionem unacum suo collega in civitate trajectensi pro hac vice et absque eo quod trahatur in consequentiam exercent ac contra sacellanos ecclesiarum civilis

¹⁾ Hier moet aangevuld worden *et capitulum*,

et sancti Jacobi trajectensium, nunc captivos in Vredenborch, justitia mediante procedat, eosdemque, si ita res exegerit, per sententiam suam contra eos ferendam ad faciendam revocationem et abjurationem errorum suorum in consistorium Curie Regie Majestatis Trajecti vel alibi, ubi ipsis visum fuerit, duci faciat, dantes ad hoc eidem domino Zonnio nomine sui capituli et ecclesie omnimodam potestatem, auctoritatem et facultatem, ratificantes etiam omnia et singula per eos contra dictos sacellanos hactenus facta, acta et gesta, salvo quod per hunc actum nullum dicte ecclesie jurisdictioni generetur et irrogetur prejudicium et quod non trahatur in sequelam hujusmodi actus et consensus, salvis etiam statutis et consuetudinibus ejusdem ecclesie.

Notulen, 1554—1563, f° 72 verso—f° 73 recto.

40.

26 April 1557.

Gratia facta D. Petro Grynsvelt ¹⁾ super perceptione grossorum fructuum sue vicarie.

Eodem die [die Lune, XXVIa Aprilis], prelibati domini annuerunt gratiose domino Petro Grynsvelt, vicario ecclesie trajectensis, quod dum proficiscitur cum domino Francisco Zonnio, suo hero, in negotio inquisitionis heretice pravitatis pro rato temporis sue absentie percipiet grossos fructus sue vicarie nec habebit exivit, dummodo tamen constiterit ipsum cum dicto suo domino in dicto negotio abfuisse et alias minime.

Notulen, 1554—1563, f° 76 verso.

41.

12 Juli 1557.

Gratia facta D. F. Zonnio ratione profectionis sue in Germaniam.

Die Lune, XIIa Julii, capitulo per juramentum, previo alio capitulo, indicto super petita gratia per dominum Franciscum Zonnum deputatum per Regiam Majestatem ad proficiscendum cum aliis commissariis Wormaci ibidemque interessendum colloquio, servando inter protestantes et doctores catholicos

¹⁾ Moet luden: *Grinsven*, vgl. *Bossche Bijdragen*, Dl. I, blz. 124.

etc., domini decanus et capitulum, attendentes negotium istud esse maximi momenti et concernere universalem ecclesiam, ex speciali gratia pro hac vice annuerunt et consenserunt unanimiter eidem domino Zonnio, quod durante tempore absentie sue in dicto colloquio reputabitur *presens in omnibus tam presentiis quam grossis fructibus sue prebende necnon collationibus beneficiorum eodem modo quo sibi similis gratia concessa fuit per prefatos dominos dum ad concilium oecumenicum tridentinum, nuper celebratum, pro parte profectus fuit, salvis semper statutis et consuetudinibus dicte ecclesie.*

Notulen, 1554—1563, f° 81 verso.

42.

21 Maart 1558.

Zonnius profecturus ad Urbem.

Die Lune, XXIa Martii, capitulo indicto super proponendis per dominum Franciscum Zonium, deputatum per Regiam Majestatem ad Curiam romanam in causa universalis ecclesie etc., quia domini erant pauci et id quod petebat erat grossum, videlicet quod durante absentia posset haberi *presens in grossis fructibus sue prebende tantum, continuarunt hoc capitulum per juramentum usque in diem Jovis proximum.*

Notulen, 1554—1563, f° 104 verso.

43.

24 Maart 1558.

Zonnius profecturus ad Urbem.

Anno XV^c quinquagesimo octavo, die Jovis XXIIIa Martii, capitulo per juramentum, previo alio capitulo, indicto, venerabilis et eximius vir, dominus et magister Franciscus Zonnius, sacre pagine professor ac canonicus prebendatus insignis ecclesie cathedralis trajectensis reverendo, venerabilibus, nobilibus et eximiis dominis decano et capitulo ejusdem ecclesie exposuit et declaravit sibi jamdudum eam fuisse mentem, propositum et intentionem oportuno tempore devotionis ergo visitare limina sanctorum Petri et Pauli Apostolorum in urbe romana, et ne hujusmodi sue peregrinationis causa fructuum dicte sue prebende nimium dispendium patiatur, antedictis dominis

decano et capitulo supplicavit, ut sibi desuper licentiam concedere ac secum ut durante tempore ejusdem sue peregrinationis omnes et singulos quoscunque fructus grossos etiam capitulares ejusdem sue prebende, exceptis presentiis et distributionibus quotidianis, percipere ac in tabula collationum beneficiorum pro suis vicibus stare possit juxta statutum et consuetudinem desuper in eadem ecclesia introductam et observatam gratiose dispensare dignarentur. Unde prelibati domini, prehabita super premissis matura deliberatione, concorditer et nemine discrepante, eidem domino Francisco Zonnio, eorum confratri, tam vigore statuti de peregrinantibus editi quam ad sollicitandum negotia ecclesie predictae — — si que habeat in urbe romana — —, ex gratia licentiam et facultatem suscipiendi dictam peregrinationem ac visitandi limina sanctorum Petri et Pauli Apostolorum annuerunt et concesserunt, decernentes eundem dominum Franciscum potiri et gaudere debere omnibus et singulis quibuscunque fructibus grossis etiam capitularibus sue prebende prout peregrinantes gaudere soliti sunt, quodque stabit in tabula collationum beneficiorum ejusdem ecclesie perinde ac si presens et personaliter resideret, exceptis tantummodo presentiis et distributionibus quotidianis, et hac quidem gratia anno integro a data presentium computando, dummodo tamen idem dominus Franciscus Zonnium infra annum predictum non redeat ad residentiam, et post eundem integrum annum elapsus usque ad dictorum dominorum decani et capituli notoriam revocationem duratura, salvis semper in reliquis statutis et consuetudinibus ecclesie predictae. Actum ut supra me presente

Lamzweerde, notario capituli.

Notulen, 1554—1463, f° 106 verso—f° 107 recto.

44.

15 September 1559.

Revocatio gratie facte domino Zonnio.

Die Veneris, XVa Septembris, capitulo per juramentum indicto, previo alio capitulo, domini decanus et capitulum considerantes venerabilem dominum Franciscum Zonnium, sacre pagine professorem, canonicum trajectensem, eorum confratrem, ex suscepta et peracta sua peregrinatione ad visitandum limina sanctorum Petri et Pauli Rome rediisse in Brabantiam suamque peregrinationem effectum sortitam et

consummatam esse, eoque ipso gratiam sibi a dictis dominis pro facienda hujusmodi peregrinatione concessam de percipiendis fructibus sue prebende juxta actum capitularem desuper expeditum cessasse ac cessare; iidem domini decanus et capitulum unanimiter decreverunt dictam gratiam esse revocandam prout revocant per presentes, mandantes hujusmodi revocationem antedicto domino Francisco Zonnio intimari. Actum die et anno predictis, presentibus domino Hieronimo Verlenio et Henrico Cronenborch testibus.

Notulen, 1554—1563, f° 189 recto.

45. 28 September 1559.

Zonnus acceptat revocationem gratie.

Eodem die [die Jovis, XXVIIIa Septembris], lecte sunt littere domini Francisci Zonnii, canonici trajectensis, quibus dominis decano et capitulo significat sibi intimatam esse revocationem gratie sibi alias concessae ratione peregrinationis, agens dominis gratias etc.

Notulen, 1554—1563, f° 190 verso.

46. 24 Januari 1560.

In facto gratie domino F. Zonnio absenti facte.

Die Mercurii, XXIIIa Januarii, capitulo per juramentum, previo alio capitulo, indicto ad instantiam reverendi et eximii viri, domini et magistri Francisci Zonnii, sacre theologie professoris, petentis solutionem sibi fieri ratione prebende sue de annis quinquagesimo sexto, septimo etc., aut rationem indicare cur id minus fieri velint etc., reverendus et venerabiles domini decanus et capitulum previa matura deliberatione unanimiter dixerunt et declararunt, quod, quia prefatus dominus Franciscus Zonnus, eorum confrater, ante profectionem suam romanam, gratiose sibi per prefatos dominos peregrinationis gratia concessam, eisdem dominis firmiter addixit in pleno capitulo tunc habito legationem suam futuram fore in utilitatem ecclesie trajectensis et minime in illius detrimentum vel aliquod dampnum, et ad eorundem dominorum pervenerit aures hujusmodi suam legationem et profectionem fuisse et esse ecclesie trajectensi tam ratione jurisdictionis Westfrisie quam etiam juris-

dictionis archidiaconi ejusdem ecclesie multum dispendiosam, se non posse propterea in hac parte ejusdem domini Francisci Zonnii petitioni annuere nisi primitus ipsis constet de fine et effectu ejusdem sue legationis.

Notulen, 1554—1563, f° 203 verso.

47.

1 Maart 1560.

In facto domini Zonnii.

Die Veneris, prima Martii, capitulo per juramentum, previo alio capitulo, indicto, domini decanus et capitulum ex certis causis animum suum ad hoc moventibus cassarunt mandatum alias camerariis factum de ministrando domino Francisco Zonnio fructus prebende sue, mandantes eisdem camerariis dicto domino Zonnio solvere fructus sibi competentes et cessos pro annis XV^cLVII et LVIII, eidem debitos ex gratia sibi concessa ratione peregrinationis per eum de consensu dominorum predictorum suscepte ad limina beatorum Petri et Pauli.

Notulen, 1554—1563, f° 206 verso—f° 207 recto.

48.

26 April 1560.

In facto sedilium chori trajectensis.

Die Veneris, XXVIa Aprilis, domini decanus et capitulum deputarunt dominos Rodolphum Mylart, Cornelium de Nye-roide, Franciscum Zonnum et Johannem de Bruheze, canonicos capitulares, ad communicandum cum scrinificis super confectioe novorum sedilium ecclesie, et ad referendum capitulo, et dominus decanus aderit eisdem commissariis.

Notulen, 1554—1563, f° 210 recto.

49.

5 Juli 1560.

Zonnius reputatur presens ob commissionem.

Eodem die [die Veneris, quinta Julii], prelibati domini deputarunt et commiserunt dominum Franciscum Zonnum, canonicum trajectensem, ad sollicitandum Bruxelle in Cancellaria Brabantie progressum et sententiam processus inter dominam

de Frentze et ambas ecclesias trajectenses introducti contra dominum de Peterssen etc., necnon negotia et commissionem alte jurisdictionis domini de Hagesteyn; et reputabitur presens in omnibus ¹⁾ durante sua absentia.

Notulen, 1554—1563, f° 213 verso.

50. 15 November 1550.

Revocatur gratia domini Francisci Zonnii.

Die Veneris, XVa Novembris, capitulo per juramentum, previo alio capitulo, indicto, domini decanus et capitulum revocarunt gratiam absentie domino Francisco Zonnio, canonico trajectensi, alias super complenda residentia factam, attendentes quod jam compleverit residentiam anni quinquagesimi noni, prout in literis ad eundem Zonnium scriptis latius, quarum minuta filaci est affixa.

Notulen, 1554—1563, f° 220 verso.

51. 16 Januari 1562.

Apostilla super requesta per D. Franciscum Zonnium porrecta.

Die Veneris, XVIa Januarii, anno ut supra, capitulo per juramentum indicto super requesta nomine venerabilis domini Francisci Zonnii, canonici trajectensis, petentis reputari presens etc.; domini decanus et capitulum previa matura deliberatione dederunt eidem super requesta predicta in scriptis appointementum ut sequitur:

„Alsoe dye suppliant in dese zyne requeste versouckt tgene dat directelick is tegens het originaël fundament van dye goede oude statuyten ende observantiën, altyts onverbreeckelick in den kercken den Doem geobserveert, dye welcke hem suppliant kennelick zyn ende oick by eede gelyck dye ander canonicken der kercken voirs. bezworen heeft te onderhouden ende tachtervolgen, soe ist dat dye eerwerde heeren doemden ende capittle ten Doem int versouck in den zelver requesten gedaen, illorum juramento salvo, den suppliant nyet en kunnen believe, begeerende, dat dye suppliant denzelven

¹⁾ Hierachter is doorgeslagen: *exceptis distributionibus personalibus etc.*

heeren van desen verdragen ende van voider versouck ophouden will." Actum ut supra.

Notulen, 1554—1563, f° 278 verso.

52.

17 April 1562.

In causa domini Zonnii.

Eodem die [die Veneris, XVIIa Aprilis], prefati domini decreverunt scribendas esse litteras ad Ducissam parmensem responsivas in causa domini doctoris Zonnii juxta minutam desuper confectam et ibidem lectam.

Notulen, 1554—1563, f° 289 verso.

53.

24 Maart 1569.

Deputatur commissio ad D. Sonnum.

Die XXIIIa mensis Martii, capitulo pridie indicto, venerabiles domini vicedecanus et capitulum ecclesie trajectensis deputarunt venerabiles D. Johannem Axelium, Joannem de We et Engelbertum a Bruhezen ad proficiscendum Buscuducis ad reverendissimum D. ejus civitatis Episcopum, dantes plenum mandatum amicabiliter transigende controversie quam cum eodem habent super certorum annorum fructibus etc.

Notulen, 1567—1574, f° 47 recto.

54.

13 April 1569.

Approbatio concordiae factae inter reverendum Episcopum Buscuducis et capitulum nostrum.

Die decima tertia mensis Aprilis reverendus ac venerabiles domini decanus necnon Johannes a Bruhezen tezamen Jacobus de Poelenborch et Engelbertus a Bruhezen, commissarii, capitulo ad hoc indicto, fecerunt dominis vicedecano et capitulo ecclesie trajectensis, suis confratribus, relationem, quomodo et qualiter cum reverendissimo domino D. Francisco Sonnio, episcopo busciducense, tractassent et finaliter composuissent amicabiliter videlicet talem qualem controversiam capitulum

cum prelibato Reverendissimo habent super certorum annorum fructibus videlicet LX en LXI necnon aliorum subsequentium quibus episcopatum busciducensem absque dote competente possedit, videlicet quod capitulum predictum sue Pietati reverendissime numerabit mille florenos Carolinos, viginti stuferis pro floreno computatis, semel, eo salvo quod ubi eadem sua Pietas reverendissima intendat resignare et transferre in nepotem vel alium quemlibet suos canonicatum et prebendam, quod extunc non solvet consueta vinalia etc. capitulo juxta statuta ecclesie competentia ad usum fabrice etc. Qua quidem relatione per predictos dominos decanum et alios facta, perque vicedecanum et capitulum audita, iidem domini eandem concordiam sic cum Reverendissimo prefato factam approbarunt prout approbant etc. Et ulterius quandoquidem omnia vinalia ad usum fabrice ecclesie nostre semper applicate sint et eidem competant, ac ob predictam remissionem eorundem sepedicto Reverendissimo busciducensi factam, fabrica nimium frustraretur; sic iidem domini decanus, vicedecanus et capitulum ordinarunt et decreverunt, quatenus si contingat Reverendissimum prefatum suos canonicatum et prebendam resignare, quod extunc camerarius bonorum divisorum summam, pro vinalibus numerari solitam, magistro fabrice tradet et exolvat ad eum finem ut fabrica non pateretur in hoc damnum singulique domini capitulares non frustrarentur distributionibus juxta antiquam consuetudinem illis quomodolibet ex predictis vinalibus competentibus etc. Actum ut supra.

Notulen, 1567—1574. fº 50 recto et verso.

55.

22 April 1569.

Admissio D. Cornelii de Campo ad canonicatum et prebendam.

Die XXIIa mensis Aprilis, capitulo indicto, comparuit coram venerabilibus dominis vicedecano et capitulo ecclesie trajectensis reverendissimus in Christo pater, dominus Franciscus de Campo a Son alias Sonnius, episcopus busciducensis, canonicus prebendatus et supplementatus ejusdem ecclesie, et ibidem per os M. Henrici Medemblick, licentiatum, petiit et obtinuit ab eisdem dominis licentiam permutandi prefatos canonicatum et prebendam cum supplemento que idem Reverendissimus possidet in eadem ecclesia; et ad interessendum eidem per-

mutationi deputati sunt D. M. Joannes Wede et Maximilianus a Walschapple, canonici capitulares. Qui quidem deputati postquam interfuissent hujusmodi permutationi, celebrate coram D. vicario Reverendissimi trajectensis, redeuntes ad capitulum antedictis dominis vicedecano et capitulo retulerunt prefatam permutationem rite et canonice celebratam esse cum D. Cornelio de Campo, sue Pietatis reverendissime prefate nepote, eundem D. Cornelium provisum esse de eisdem canonicatu et prebenda unacum supplemento. Quo facto dictus D. Cornelius ibidem presens petiit ab iisdem dominis se in et ad realem et actualet dictorum canonicatus et prebende cum supplemento possessionem admitti etc. Unde prelibati domini vicedecanus et capitulum previa aliquali deliberatione eandem permutationem, sic ut premittitur factam, approbarunt eundemque D. Cornelium de Campo in et ad realem possessionem ejusdem cum supplemento admiserunt, salvis statutis et consuetudinibus ecclesie etc. Et prestito per eundem juramento consueto et quod prebendam suam nulla pensione cum gravamine capituli vel successorum suorum gravaverit, fuit illi per prelibatum dominum vicedecanum datum almutium canonicale et idem sic religione indutus per eundem in et ad chorum ductus et in sinistra parte chori ejusdem installatus in nomine Patris et Filii etc., presentibus domino Adriano Wilhelmi et Magistro scholarium. Deinde vero idem dominus Cornelius revertens ad capitulum dedit dominis canonicis capitularibus, confratribus suis, osculum pacis etc. Quo facto petiit quatenus domini dignentur sibi concedere diem Lune videlicet divi Marci ad celebrandum actum. Unde iidem domini, considerantes hujusmodi petitionem rationi esse consonam ipsumque dominum Cornelium esse presbyterum, concesserunt eidem ut antedicto die D. Marci celebrans et prestans actum suum caneret summam missam etc. ¹⁾

Notulen, 1567—1574, f° 51 recto et verso.

¹⁾ In eene „Lijst der kanunniken ten Dom door Wouter Brock" (Utrecht, Rijksarchief, collect. 1892, n. 14) staat over dezen neef van Sonnius aangeteekend: Cornelius van den Velde, presbiter, admissus est 23 Aprilis anno (15)69 ad prebendam et supplementum permutatione facta cum D Francisco van den Velde Sonnio, canonico capitulari et tunc primo episcopo buscoducensi, patruo ejus. Idem admissus est ad capitulum 24 Aprilis anno 1573. Natus est Pentecostes [= 16 Mei] 1535 Antwerpiae Obiit 3 Februarii 1581, aetatis suae 46.

Een jaar Kapelaan te Helmond 1773—1774

door

C. J. ZWIJSEN.

Eenigen tijd geleden had ik enkele werkzaamheden te verrichten in het Kerkelijk Archief der St. Lambertusparochie te Helmond. Ik vond daar een klein geschreven boekje, dat in hooge mate mijn aandacht trok. Het droeg voor binnentitel:

Manueel oft

**Annotatiën dew: (ick) 1773 den 17 December, wanneer
(ick) te Helmond ben gekomen, gemaakt
en accuraat vernieuwd heb.**

Anno 1778.

Buitenop staat: *Varia functionem Pastoris et Vicarii ejus concernentia in festis per annum etc.*

Het bleek mij, na eenig onderzoek, te zijn geschreven door *Siardus Mertens*, toentertijd Kapelaan te Helmond, en behoorend tot de Abdij van Postel. (Hij was geboren te Tongerlo in 1732).

Het handschrift is niet onduidelijk, maar zeer klein geschreven, zoodat het met een loep het best gelezen wordt. *L'histoire n'est pas faite pour les myopes.* Die spreuk van zijn tijdgenoot, den grooten *Joseph de Maistre*, vindt hier dubbele toepassing. Geen bijziende zal zijn handschrift gemakkelijk lezen, en, — wat feitenmateriaal betreft, — moet men ook een eenigszins ruimen blik gebruiken. Want de schrijver daalt dikwijls in zulke minutieuse bijzonderheden af, dat men zich afvraagt: waartoe dat alles? Ik vind voor dat afdalen tot in de minste bijzonderheden een dubbele verklaring.

Vooreerst was de schr. eertijds in zijn Abdij te Postel *circator*, dat is rondgaande toezieners, of alles in de Abdij wel in den haak was. Vandaar zijn geoeffend critisch politie-oog.

Tweedens, heeft hij de traditiën van de pastorij van Helmond op papier willen vastleggen voor 't geval hij later zelf geroepen zou kunnen worden tot de pastoreele bediening. Hij is ook inderdaad zijn pastoor J. F. Vervlassen ¹⁾, destijds reeds hoogbejaard, opgevolgd in 1781. ²⁾

Hij heeft dag voor dag, of liever feestdag voor feestdag, opgeteekend, wat in kerk en pastorie voorviel, te beginnen met Kerstmis. Wij leven als het ware met hem mede; want hij geeft ons een duidelijken kijk op hetgeen het kerkelijk leven in die dagen was met zijn goede en minder goede hoedanigheden. Wij houden de lezers van dit tijdschrift niet voor bijzienden, voor wie de geschiedenis niet geschreven is, maar geven den inhoud gelijk hij in het H. S. staat, vertrouwend, dat de lezers ruimte van blik en breedte van opvatting genoeg zullen hebben, om de toestanden van toen niet te gaan toetsen aan de onze, maar ze te nemen geijk zij zijn. 't Zijn feiten, die beoordeeld moeten worden in het licht van die dagen en omstandigheden. ³⁾

Ofschoon mij strengelijk houdend aan den tekst, heb ik mij toch een kleine omzetting veroorloofd om het Kerkelijk jaar te kunnen beginnen met het begin, d. i. met den Advent.

I.

St. Andries. Rekening van de Kerk.

Twee dagen voor St. Andries worden de *twee regeerende kerkmeesters* geroepen en komen om de rekening van de kustersse af te nemen. Den boekhouder komt ook mé, doch

¹⁾ J. F. Vervlassen, te Eersel geb. 1702, benoemd tot Pastoor van Helmond 1731.

²⁾ Zich zelven teekent hij *Fr. Lud.* Vervlassen. Zie kerkrekeningenboek Arch. S. Lamb.

³⁾ Hier past een woord van dank aan den Hoogerw. Deken M. Rath, pastoor der St. Lambertusparochie, voor de bereidwilligheid, waarmede ZHE. toestond, het H. S. te copieëren en te publiceeren.

dien heeft er niets te doen en van den Eventuijn ¹⁾ is er nu en dan ook al eens bij geweest, en zoo zal dit allenstens in 't gebruyk komen en de Pastoor laet dit al gelden.

N. B. De kerkmeesters hebben voor dezen al dikwils gezeydt dat de rekening van de kustersse ook moest geschieden op den dagh van de groote rekening van St. Andries, en den pastoor antwoordde altijd, dat dit noijt geschied is nog geweest etc.

De kustersse doet Rekening van het aenstookgeldt tw. wat zy ontfangen heeft.

De kustersse heeft het derde part van den drup en zy zou geerne de helft gehadt hebben en den Pastoor zegde *neen* en zy heeft dat voor het bewaren.

Ook heeft zy het *oude* was een dubbeltjen minder.

De kustersse 1777 haer rekening gedaen hebbende zou nog 10 stuijv. moeten geven hebben bij het ander van haer geld, en zy zeyde: mijn Heer Pastoor scheld mij dat quijt; ziet daer niet op enz. Den Pastoor antwoorde, dat moeten de 2 hier zijnde regeerende kerkmeesters doen; zij zyde: als *gij* mij dat maer wilt geven, dan zullen zij wel tevreden zijn; dan juyst niet meynens, die zegde zeer wel: *De Kerck is een weeze*, daer moet voor gezorgd worden etc. Toen zegde de kerkmeesters, laet het maer zoo, Heer Pastoor, en de 10 St wierden haer gegeven.

De Kustersse klaeghde eens over 10 à 12 jaer, dat den klot ²⁾ nu zoo dier was (nota Bene. Zy heeft 1 gulden voor klot voor de Bigtstoelen en voor den autaer) en dat eenen *guld* niet genoeg was voor een karre klot en toen zeyde Antoon van der Elzen ³⁾: dan schryft al 2 guld. voor haar voor een karre klot en zoo heeft zy nu, en die 2 gulden blyven al betaelt te worden voor den klot.

Aen de Kerkmeesters word den caffè gepresenteert en de kustersse drinkt met hun als zij wilt, tw. in d'eetkamer.

Den Boekhouder wort er ook verzogt als den Pastoor niet de 2 regeerende kerkmeesters gezien heeft en als er eenen van de 2 regeerende kerkmeesters mankeert dem suppleert den boekhouder.

Het drupken dat hun gegeven wort naer den caffè was

¹⁾ Een der twaalf kerkmeesters, maar niet behoorend tot de twee regeerende.

²⁾ Turf.

³⁾ Een der in 1763 regeerende kerkmeesters. Zie Kerkrekeningenboek 1763. Arch. S. Lamb.

1774 wat brandewijn met *nelis* en klapsijroop in eene grooten roomer en wat daer toe (daarbij).

Van de rekening verder.

Op St Andries dagh komen alle de 12 kerkmeesters ¹⁾ te saemen omtrent 4 uren en hun worden gegeven schoone uytgebrande pijpen en tabak gelijk den Pastoor rookt: ook wort hun gegeven twee differente soorten van wijn tew. franschen en rooden, den rooden koopt den Pastoor by Oliviers eenen halven anker tegen 15 guld. den anker, den franschen is coutans (Coutances) en in 1777 was het hoogen Anjou van Bos Coppell: daer worden 3 a 4 boeken nieuwe kaarten gehaelt dog men speelt niet voor dat de rekening gedaen is. Naer de taefel als er de kerkmeesters allemaal zijn, dan haelt den Pastoor het kasken met het geld van zyn kaemer, en als de rekening gedaen is dan draegt hij dat met den oudsten kerkmeester weer naer zyn kaemer; den pastoor heeft e'n sleuteltien en den oudsten regeerenden kerkmeester ook eenen van 't kasken, zy onderteekenen alle de rekening.

Als de rekening geteekent is dan zegt den Pastoor: ick zal d'oude regerende kerkmeesters met een glas wijn bedanken en ik zal er nieuw moeten kiezen (oft stellen) en dan een glas wijn nemende zegt hy: ick bedanke Uw N. N. *voor uwen trouwen dienst* en dan wederom schinkende zegt: *ick kieze uw N. N. voor regerende kerkmeesters en ick heb de eer van uw te feliciteeren.*

Als de nieuwe kerkmeesters gestelt zijn vraegt den pastoor altyd in 't *generael oft ze niets te zeggen* hebben? Piet van Moorsel heeft 1776 bedankt en toen in 1777 gonk alles wel.

Den Pastoor heeft 't zedert eenige jaeren ieder meyt op dezen dag een sestaltv: gegeven (5¹/₂ stuyver).

1777 waren er 22 flessen wijn gedronken.

1776 viel St. Andries op eenen Saterdagh en om den mageren dag werden de kerkmeesters niet verzogt als Sondags en dan wort Sondags ook de rekening gedaan.

Daer wort geen taefel gedekt maer de meijt maekt 17 à 18 dubbele boterams en legt tusschen ieder een stuk van een

¹⁾ Hunne namen waren in 1773 volgens het Kerkrekeningenboek: 1. Jan van den Reek, regerend; 2. Joannes B Swinkels, idem; 3. Pieter Olifiers; 4. Wilh. van Hoek; 5. Jan van der Wallen; 6. Petrus Swinkels; 7. Joost Clumpers; 8. Jan van Osch; 9. Peter van der Wallen, 10. Peeter van Lieshout; 11. Jan van den Eventuijn Ontbrak Pieter van Moorsel (Arch. S Lamb.)

groote fricadelle, die te voren daertoe gemaekt wort, oft als er geen fricadelle is dan tusschen ieder een stuk groot kout gebraedt zoo lang als 't broodt is, en dat wort op een schotel rond gepresenteert; ook wort gepresenteert een schotel met beschuit en gerookt vlees ook op een schotel. Dan spelen zy met de kaart tot half 12 of 11 uren.

Mij dunckt dat beter was de Fricadel op tafel te zetten oft gebraed enz. en dat ieder naer zijn goeste namp, maer de kamer was wat kleijn.

Den Pastoor drinkt de gezontheijdt van ieder kerkmeester in 't bijzonder volgens ouderdom, ook de respective vrouwen (oft die geen vrouw hebben dan hun zuster oft dogter gelijk Jan van Os etc.) v.g. Joannes Swinkels uw Heerbroeder Wintersel ¹⁾, Oliviers uw Heerneef van Hoek enz.

Dan Zijn Hoogweerdighejdt.

dan 't welvaren van de H. Kerk

dan 't welvaren van 't kerkenhuys.

dan 't welvaren van Helmont (dit heb ick gedaen als den pastoor 1776 en 77 slaepen was)

dan een glaskin van vrientdschap

dan continuatie van gezondhejdt.

finaliter de beste nagt rust.

Dispensatie van Bruers en quezels. ²⁾

Als zy komen dispensatie vragen om in den advent vlees te eten, dan doet den Pastoor hen 7 Paternosters lezen en ick gelijk Hansken ³⁾ maer 5.

St. Eligius 1 December.

Voorgaende jaeren hebben de smeders en tingieters op dezen dag een misse laeten doen, maer 1774 niet en dit is den lesten keer.

St. Nicolaes 6 December.

Op dezen dag laet het leeg ambagt tw. winkeliers, Herbergiers en bakkers etc. een misse doen met 2 Heeren en

¹⁾ Leonardus Swinkels toen pastoor te Wintelre, in 1780 pastoor te Deurne.

²⁾ Van St. Norbertus.

³⁾ Hansken, die nog meermalen zal voorkomen, was de voorganger als kapelaan van Siardus Mertens, den schrijver. Zijn eigenlyke naam was Joannes Cools, van Eynthout. Hij werd in 1773 pastoor te Arendonk.

den Pastoor doet die ten 9 uren en ick heb d'eerste. De vrouw van Verhoyzen, die 1774 Deken was ¹⁾, bragt 3 gld. voor de misse en zeyde, dat den knecht van 't ambagt daar eenen schelling moest van hebben, en den Pastoor liet haer door Pieternel (de meyt) zeggen, dat er eenen *ducaton* toe stond tw. 3 gld. 3 st. dew. zy er toen bij dede. N. B. het jaer te voren 73 hadden ze maer 28 st. omgehaelt. Ick heb (*uti alias*) 10 st. van Assisteeren behalv. op Norbertus en Caecilia.

Naer de misse roept den Pastoor af: eenen *Pater* en *Ave* voor d'Afgestorve vrienden van 't leeg ambagt. In 1776 was er in den offer 2 dubbeltiens 4 stuyvertiens 2 sestalv. en de rest duyten.

Ambrosius 7 December.

Op dezen dagh doet den Pastoor een zingende misse ten 8 uren. Naer de misse roept hij af *Pater* en *Ave* voor d'afgestorve van de vrienden van de gene die deze misse hebben laten doen.

Jacobus van der Velde en Broeder Pieter van Laer hebben 1773 omgehaelt 32 stuyv. en 1774 31 stuyv. en somtijds min. Zy quamen Zondags te voren ten 5 uren en bleven tot half 9. Den Pastoor presenteerde hun een fles wijn, maer wilden niet, maer rookten en kregen n'een boteram met vlees en caffè.

1775 hadden zy 30 st. 1776 en 77 was Wouter zijn bruer en Piet Hensen, alias van der Vorst, agt dagen te voren rond geweest en bragten 1776 aen 25 stuyv. en 1777 maer 24 stuyv. en de rest besteden zij aan de *keers* van St. Ambrosius en ontrekken 't den Pastoor en daer was 1776 maer 8 stuyv. offer en dus de zangers en een kan bier is er maer 16 stuyv. over en bleven 1777 zitten van omtrent 7 uren tot 11 uren (de kerkmeesters waren just hier) en den Pastoor zeyde mij dat het voor 24 stuyv. veel te lang was.

Hun werd geen wijn gepresenteert maer alleen oud bier en tabak, dogh mij dunckt dat als ze wel wat aenbrengen het beter was wijn te presenteren . . .

1781 naer de misse *Pater* en *Ave* voor de zielen van d'afgestorve vrienden van St. Ambrosius' Confrérie. 16 zijn er ten offer geweest en 't heeft noyt beter geweest. 't Was beter naer de misse *Pater* en *Ave* voor de zielen van de *Bie-luy* als te zeggen: *Confrerie*.

¹⁾ D. i. Verhoyzen, niet de vrouw was Deken.

Conceptio B. M. V. 8 December.

Op dezen dag heeft de Schut (gilde) van onze lieve Vrouwe tw. 1775 (zynde den eersten keer 't zedert 8 of 9 jaer omdat de Schut veel schuld had) wederom een misse laten doen dogh maer met eenen Heer en voorheen geschiede deze Misse in festo 7 Dolorum en den Pastoor heeft vele jaren gemordt omdat er geen misse geschiede en zeyde tegen vrouw Soissen, alias Zanders, dat de Schut *revenue* had om daer een misse te laten voor doen en zy zeyde dat ze ook veel schuld hadde.

Ondertusschen bragt Jenne mi Soissen 1777 5 schellingen om een misse te doen en den Pastoor die zeyde tegen mij dat behoorde al een ducaton te zijn; doch liet het gelden.

1780 is op dezen dag 't zedert 20 jaren wederom met twee Heeren de Misse geschied voor de lieve vrouwe Schut en aen ons live vrouwen autaar. Naer de misse *Pater* en *Ave* voor d'afgestorve zielen van ons live vrouwe gilde, dan nogh naer de zielen *Pater* en *Ave* voor de weldoeners van deze kerke.

St. Lucie 13 December.

Op dezen dag doet den Pastoor een zingende Misse ten 8 uren en de tweede ten half 10 en dit Zondag te voren afgeroepen, omdat er vele vieren en die vieren die vasten ook doorgaens en 't waer beter d'eerste te half 8 en de tweede ten half 10, omdat ze meest misse hooren en dan zouden kunnen wisselen, en zoo ook moest het op St. Barbara zijn; en ik knorsde omdat hij zonder mijn weten 1774 mijn misse ten 10 uren had afgeroepen.

De Kerkmeesters staen ook. ¹⁾

Daer wort in 't geheel geen catechismus gedaen. Daer geschied ook Lof volgens oude gewoonte en wort van my na mijn misse afgeroepen ten half 3.

1780 was er een misse met 2 Heeren.

Als St. Lucie op eenen Zondag valt dan wort ze ook op den Zondag gehouden en wort noyt uytgesteld oft geanticipeert, dat is wort altijd op den regten dag gehouden. Als den Pastoor den casuyfel in 't sacristie uytgedaen heeft, rijkt de Communie uyt en zingt nog de collect. de S. Lucia.

¹⁾ Waarschijnlijk wil dit zeggen, dat zij op hun post in de kerk zijn, om te collecteeren.

Guld. Misse op Woensdag den quatertemperdag in den Advent.

Dicitur votiva de Beatâ de Adventu. Gloria. Credo.

Deze Misse roept den Pastoor Sondaghs te voren af tew. een weynig naer half 7 ('t waer beter gelijk overal ten 6 uren) en 't was 1774 bynaer 7 uren.

St. Thomas 21 December.

Op dezen dag geve ick ordinair als het geen Sondag is de pryzen voor die de lesse opzeggen bestaende in een beeldeken van *Parquement* oft uytgesteken gelyk 1774 en 1775 en een gebedeken en St. Jans Evangelie boekxkin.

Op dezen dag beginnen d'eerste communicanten te staen niet meer gelijk 1774 eenen jongen en een meysken maer heb 1777 doen staen 4 jongens, aan ieder kant 2, en dan 4 meyskens over de hand dog eerst 4 jongens en zal dit zoo blijven doen gelijk 1777 gezeydt hebbe.

Kerstmisse.

Heb anno 1777 en voorgaende jaren *al dags* voor de vigilie bigt gehoort van corts naer half 9 tot by 11 uren.

Vigilie.

ben op dezen dag ten half 9 naer de kerk gegaen en had gedaen ten 11 uren en den Pastoor had gedaen 't quaert naer 9 uren en heeft er toen geen meer gehadt.

Naer middag hebben wy van 4 uren beginnen te hooren en ick had gedaen ten 7 uren en den Pastoor cort naer 6 uren.

Kersdagh.

Op Kersdag worde ick gewekt ten 3 uren en omdat ick op dezen dag altijd moet preken zoo ging ick omtrent 4 uren en daer preke ick altijd in ¹⁾: en als die uyt is gaen ick bigt hooren tot omtrent 6 uren, want ten 6 uren begin ick de Lieve Vrouwe Misse en mijn derde *lezende* misse daer op ook aen den autaeer van onze Lieve Vrouwe.

N. B. als d'eerste misse uyt is draeg ick den Kelk naer Ons Lieve Vrouwe autaeer en dan gaen ick naer 't sacristye my uijt kledende etc.

¹⁾ De gewoonte, om in de Kerstmis te preeken, bestaat nog heden ten dage in de St. Lambertuskerk te Helmond.

als mijn derde misse uyt is dan wederom bigt hoore oft gaen caffè drinken dog ick ben dit jaer in de kerk gebleven tot half 12 en liet er 20 gaen en den Pastoor had ten 11 ure gedaen.

Den Pastoor quam dit jaer gelyk de voorgaende tegen 5 uren naer de kerk en naer d'eerste misse distribueert hy de Communie.

N. B. 1774 zeyde den Pastoor, dat men van Kersmis af tot drij koningen staet maekt op 1600 man.

St. Jansdag wort ook afgeroepen gelyk Stephanus te vieren als den Zondag omdat hij Patroon van den Bosch is; dit wilt den Vicarius om die reden.

Op dezen dagh wort er naer middag noyt bigt gehoord, maer omdat ick het Lof doen dan heb ik nog al gehoord tot 4 uren oft half 5 gelyk de voorgaende jaren.

Ulterius van Kersmisse.

Men brengt op de vigilie oft dags voor de vigilie den grooten kop ¹⁾ naer de kerk en als er nogh hostiën in den kleinen kop zijn, die worden op Kersdag *eerst* gedistribueert. Dan brengt men dien kop naer de communie gedistribueert te hebben in 't sacristije in 't kelkkastken en als 't volk uit de kerk is, zet men dien in 't kastken op St. Josephs-autaer om hem den tweeden Kersdagh schoon te maken.

Op Kersdag is de laetste misse met de remonstrantie en den Pastoor consacreert de groote hostie in zijn tweede oft eerste misse en daerom omdat er geen plaets is in 't tabernakel brengt men den klynen kop weg, ut supra.

Den Pastoor doet twee lezende missen tw. de eerste om 8 uren, de tweede ten half 10 en de laatste daer agter, zonder van den Hoogen autaer af te gaen, dus alle 3 op den hoogen autaer.

Op dezen dagh roept den Pastoor in alle dry de missen jaergetyden oft maendstonden af. Ick bidde naer d'eerste misse alleen voor de zieken en den Pastoor in alle 3 de missen.

Dit jaer zijn er 1200 hostiën geconsacreert geweest en daer zyn omtrent ook 1200 geweest.

Den offer bragt dit jaer op 25 guldens en voor dezen 28 guld. en somtijds wel 2 à 33 guldens.

1776 waeren der 1000 hostiën geconsacreert, maer omdat

¹⁾ Van *Cuppa*; dus ciborie.

het jubilé was, waeren der maer 700 geweest en dus overal een derde minder.

Den offer was 1776 maer 13 gulden en 1778 1200 hostiën en den offer was 25 guld. en waren er 1300 geweest.

N. B. Op Allerkinderen-dag hebben de meyskens een fles rijnwijn en bruer Hendrik was verzogt en zij zijn meester.

Van St. Stephanus en d'andere Kersdagen.

Ben op dezen en d'andere Kersdagen altijd omtrent zes uren naer de kerk gegaen en deze dry dagen zonder uitgaen gebleven tot half 12 en liet er ieder keer nog wel 20 zitten.

Den Pastoor komt altijd eerst naer de kerk als d'eerste misse bijnaer oft heel uyt is om de Communie uit te ryken naer d'eerste misse.

Op St. Stephanus word naer middagh bigt gehoort en dat roep ick af naer 't Lof tew. ten half 5 oft van half 5 tot 7 uren. Maer niet op St. Jan oft Onnoozel Kinderen.

N. B. van den grooten catechismus.

1777 den 27 10ber heeft broer hendrik mij gezeydt: den Pastoor van Arendonk met dit Hooghtyd somtyds wel 4 weken oversloeg eer dat hy de lesse liet opzeggen en dus heb ick op Kersdag geen clynen catechism. gedaen, maer liet Bruer Hendrik tot half 3 vraegen, maer op St Stephanus liet ick de *jongens* staen en vroegh hun als *moris est*: en zoo ook den tweeden en derden Kersdag.

en dus heb ick de lesse ook niet laeten opzeggen voor op den Eersten Zondag naer dry Koningen en eerder geen grooten catechismus gedaen, maer wel gevraegt en 't is dan vacantie en als ick 't zou te druk hebben zou het bruer wel kunnen laten doen, tog is 't best dat ick wat vroegh.

Vacat.

Als Kersmis op eenen werkdag valt is 't Zondag daer naer altijd vacat en dan wort er ook niet gepreekt, omdat er in de weke sermoon geweest is, dog ick heb dat eens gedaen 1774 en daernaer niet meer. En als er twee vacatten zyn, dan wort er den tweeden vacat tog altyd gepreekt en dit jaer 1778 namp ick het Evangelie van Dom: *infra Oct. Nativitatis*.

Nieuw jaer.

Dags voor nieuw jaer wort er noyt namiddag geen bigt

gehoort, maer omdat het op de Zondag t.w. St Sylvester obligatie is van mishooren, zoo heb ick op dezen dag tot 8 uren bigt gehoord en 's middags naer 't Lof tot half 5 oft 4 uren en liet er dit jaer wel 20 henen gaen, omdat (ick) altyd dan alleen moet hooren.

1776 hebben wij dags voor nieuwaer bigt gehoord omdat er zoo weynig geweest waren, dogh dit was om den jubilé.

Op den avont van nieuw jaer comen de zangers, dat is dags voor nieuwaer, ordinair omtrent half 8 oft somtyts wat laeter en daer wort in tijds een goed vuur aangestookt en daer wort hun oudbier gegeven en den Pastoor geeft hun, dat is: laet hun door de meyt *eenen gulden geven* en geeft of doet dien *niet* uyt den offer geven oft communiebank, maer haelt dien van zyn kamer, zoo ick gezien hebbe. En als de zangers een deuntien gespeelt en eens gezongen hebben, dan gaen ze weer henen en blijven maer een quartier aan de Pastrij en den Pastoor *nog ick* kom er bij; maar den Pastoor van Arendonk ginck er somtyts wel bij en dede hun dan wel krassen oft anders vrolyk zijn.

Verders gaen zy op dezen avond over al zingen ook bij de boeren en Nieuw jaer schrijven. En zy hebben op nieuw jaers dag een *halve tonne bier*, maer den Pastoor wilt niet, dat er oijt vrouwvolk by komt.

Dit (?) brengt nu niet meer als 13 à 14 guldens op.

N. B. op nieuwaers dagh komt den zangmeester tegen half een oft één uur met den lijst van de dooden en van de *zingende* missen en den Pastoor ziet alles op den leest (lyst) naer en houdt dien leest om de dooden van dat jaer op te teekenen op het *Mortuarium* 'twelk hy 't zedert het jaer 48 onderhouden heeft en 1777 moest hy aen den zangmeester van zingende missen betalen 18 (agtien) guld. en 't jaer te voren 21 guld: en den Pastoor bewaert alle het geld van jaergetyden en maentstonden en Missen *daartoe* van St Catharina af tot nieuwe jaers dag om hem te betalen. Als hy komt krygt hy oud bier en 1778 hebbe gezien dat hy ook wat vlees van de meyt kreegh en op-at onder ons taefel eer wij in huys quamen.

Om de rusie die er dikwels geweest is, heeft Pastoor Verlassen verboden dat er geen vrouwen of meijskens met het nieuw jaer by de zangers mogen komen.

N. B. Verders heeft den zangmeester 1774 gezegt en vertelt dat er eenen Ryksdaelder aen een vrouw persoon gegeven wierdt voor het schoon maeken van het oxzael, waerop den

Pastoor antwoordde wie daer permissie toe gaf en dat alle rekening voor hem moet geschieden en dat het hem toe staet zangers af en aen te stellen etc.

N. B. Den Rentmeester op ordres van den Heer ¹⁾ heeft 't zedert het jaer 1773 op nieuwjaersdag (somyts 2 a 3 daegen daernaer) aan den Pastoor voor 't zielboek van de familie af te lezen gegeven 15 guldens tew: 10 guldens voor den Pastoor en 5 guld: voor de kerk en den Pastoor geeft die 5 guld. daghs oft 2 a 3 daegen daernaer aen den Boekhouder.

1777 heeft den Pastoor aen de zangers van Missen gegeven 21 en 1776 18 gulden, 1778 20 guld.

Verders geef ick aen ieder meyt voor eenen nieuw jaer eenen zeeuw en somtyts aan Pieternel 1 schelling of 2 voor 't naeyen van nieuw lijnwaert. Den Pastoor geeft ieder meyt maer eenen Patacon ²⁾.

Ick geve te nieuw jaer 2 dubbeltiëns aen den klepperman en den Pastoor eenen schelling aen den klepperman. — Aen den jongen die de peruquen haelt geve ick 1 dubbeltiën. Aan den Peruquier den 3 a 4 Jan: oft den 2 geven wij ieder 2 guld.

Januarius verder.

Den aflaet van den Zoeten Naem word niet afgeroepen en is noyt afgeroepen geweest tenzij sedert 1783 ³⁾ 1778 zijnder omtrent 60 geweest voor den eersten keer namiddag behoort in 1785 en waren er 300 geweest en zal dat moeten continueeren.

17 Jan. S. Antonius.

Op St Antonius Dagh die volgens oud gebruyk in de Meyerye als Patroon tegen de pest gevierd wordt, zijn er maer 2 Missen. Den Pastoor doet ten 8 uren de eerste en hij roept zondags te voren af dat er op dien dag ten 8 uren een zingende misse zal geschieden en dat de tweede misse op dien dag zal geschieden ten 10 uren.

Naer d'eerste misse word d'antiphone gezongen de S^o

¹⁾ De Heerlijkheid van Helmond was eeuwen lang in het bezit der aanzienlijke familie van Cortenbach. Later ging zij over in de adellijke familien van Arberg en van van Valanjen. Deze waren Katholiek Heden ten dage behoort kasteel en heerlijkheid aan de protestantsche familie Wesselman

²⁾ *Patacón* is een Spaansche zilveren munt, ter grootte van onzen rijksdaalder.

³⁾ Toen de schryver reeds pastoor was. (Later bijgevoegde noot).

Antonio en de collecte de S. Rocho gelijk te Postel aen den voet van den Autaer.

Den cappellaen doet de tweede en is maer een lezende, en die uijt zynde roept hij het lof af tew: ten half 3. daer is geen klynen catechismus en word niet gevraegt. De menschen viere meest alle mael en op dien dag vasten ze ook meest en ten is geen obligatie van Misse te hooren.

Sebastian.

den 17 dezer oft eenige daegen komender 3 a 4 van St Sebastianus' schut de misse bestellen en betalen daervoor als regten eenen ducaton oft dat is 3 guld. 3 stuyv. deze misse is met 2 Heeren en den Pastoor geeft aan den cappellaen 10 stuyv. voor 't assisteeren en men incenseert den autaer voor den introitus en het offertorium.

De Misse is *In virtute* uti in missali staende quasi 2° loco. den gloria ut in festo duplici, daer is ook *Credo*.

De Misse uyt zijnde roept den Pastoor voor al af eenen *Pater* en *Ave* voor d'afgestorve broeders van St Bastiaens gulde oft schut dan bidt hij ook voor de zieken en werpt hij wijwater.

Als de Misse bestelt wordt dan wort er hun wijn gepresenteert en rooken een pijp, maer 1778 hebben zij geen wijn gewilt noch den Pastoor noch ick is bij hun in de keuken geweest 'twelck anders wel zou betamen en ook doorgaens geschied bezonder a Parocho.

Voor dezen begonst de misse ten half 10 tew: 1774, maer 1778 verzogten zij die een weynig naer 9 uren en dit is geschied dog zij waren ten 9 uren al in de kerk.

Nogh in deze noch in lijkmissen laet den Pastoor noyt de de pateen kussen.

Nota bene daer is noyt zoo goeden offer geweest als 1774 volgens zeggen van den Pastoor en daer waren 4 sch. 2 dubbeltiens en 8 stuyv. en de twee principalen hebben voortijds met hun tweenen maer eenen schelling geoffert.

Den tambour en den knecht *moeten* ook offeren maer den speelman niet, dog dien heeft dit jaer ook geoffert en dus waeren er maar 11 gulde broeders.

N. B. niemant mag minder offeren als een stuyvertien en dus alle wit geld.

Daer word naer de Misse ook wij water geworpen.

Februarius.**Licht-misse.**

Ben op Lichtmis avont ¹⁾ ten half 9 naer de kerk gegaen en had gedaen 't quaert naer 12 uren. 's Namiddags ben ten 4 uren naer de kerk gegaen en gebleven tot 7 uren en daer schoten er nog 9 over en in 1778 nog 4. Op lichtmis-dag ben 1774 't quaert naer 6 uren naer de kerk gegaen en 1778 ten 6 uren en vout er 4 aen den stoel en had gedaen 1774 en 78 omtrent 9 uren.

Daer zijn er 1774 geweest 300 en daer was 1774 op de communie-bank geofferd 1 daelder in zilver geldt, daer onder eenen sch. en 1 daelder in duyten.

De Keersen worden geweyd op oft aen den hoogen autaer en die geweyd zynde werpt hij het wijwater. Den Pastoor gaet met een keers naer den autaer de hoogmis beginnende en houd die in de hand aen den Epistel en ook onder 't Evangelie.

1778 vallende Lichtmisse op eenen maendagh zijn er 3 daegen te voren 400 hostiën geconsacreert en Zondags nog 100 en die 500 waren op Lichtmisdag al op en op dien dag zijn er nog 100 geconsacreert zoodat er 1778 met dezen feestdag en den eersten Zondag van de maent, die dags te voren viel, wel 500, dico *vyfhondert* geweest zijn ruym, dog de weke te voren waren er 4 lijken geweest dog dat was niet veel volk.

N. B. omdat Lichtmis op eenen maendag viel hebben wij Zaterdag naer middag en Zondags ook naer middag gezeten van half 5 tot 7 uren en had dit afgeroepen.

Op lichtmis-dag heb alleen de Kinders gevraegt en doen staen en is noyt grooten catechismus.

Vasten-Avond en den Vasten afterroepen.

Op den Zondag quinquagesima wort den vastenbrief gepubliceert, dat is, daer wort gezeyd wat er in den Vasten mag gebruykt worden en gederft etc. etc.

Maer wat de *soldaeten*, *d'officiers* of dienstboden aengaet die bij gereformeerde wonen, wegens het vlees eten van hun, daer word noyt iets van gezegt in de kerk: dat is tijts genoegh dat te zeggen, tw. als de soldaten oft d'officiers of meesters zulkx komen vragen aan den Pastoor en men moet dan de dienstboden en alle andere tusschen vier oogen ver-

¹⁾ Bedoeld wordt: 's morgens vóór Lichtmis.

maenen dat zij die dispensatie niet mogen misbruyken en die nog met andere als van den Vicaris voorgeschreven recompenseeren en dat zij moeten denken, dat zij catholijk zijn etc.

Den Cappellaen moet volgens een oud gebruyk 's maendags te vasten-avond de Bruers tracteeren met heet brood en caffè en onze meytten bij bruer Hendrik, Bruer Jan en br. Martinus Lebbe altyd en voor altyd byverzocht zoo lang ick Cappellaen ben Bruer Peter van Laer en den jongen Daen van de Laer en 1774 en 1775 ook d'Advokaats quezel maer daernaer niet meer.

Hebbe 1774 voor het brood gegeven en caffè 3 sestaltv. en daer schoten 12 duijten over. De Boter, zuyker doet den Pastoor.

Verders Vasten Avond.

N. B. dijnsgdachs te vasten avond doet den Pastoor een *zingende misse* ten 8 uren (voor dezen ook 's maendaghs, maer 1777 niet) opdat het volk op deze daegen zoude bidden en daer komen er ook vele te kerken. Deze Misse word op quinquagesima afgeroepen, en den Pastoor heeft die altyd gedaen.

As woensdagh.

Op dezen dagh gaen ick met den Pastoor te saemen naer de kerk 't quaert voor 7 uren oft omtrent 7 uren en den Pastoor in 't sacristye komende wyd de assen uti habetur in Missali en dan geve ick een kruijsken in 't sacristye aen den Pastoor en den Pastoor aan my; dit gedaen zijnde gaen wij byde de kerk in tot omtrent de kerkmeesters-kooij ¹⁾ en omtrent half 8 als wanneer den Pastoor de *zingende misse* begonst (om rede van den biddag der gereformeerde die op dezen dag alsdan gesteld was) ben ick *in de kerkmeesters-kooy* gegaen tot omtrent den Epistel, wanneer ick gedaen had, en ben naer 't sacristye gegaen: de misse uyt zijnde, zijn wij byde wederom in de kerk gegaen blijvende den pastoor aan de Communiebank en ick naar de kooy. Gedaen hebbende ben ick in 't sacristye gebleven en nu en dan cruyskens gegeven in 't sacristye of aen de communiebank tot dat te half 10 mijn misse begost, dan is den Pastoor Thê gedronken hebbende onder mijn misse in de kooy wederom gaen cruyskens geven.

¹⁾ D. i. bank. Op vele plaatsen van N.-Brabant noemt men aldus de banken.

N. B. Omtrent de laeste misse komen de principale en heb den Rentmeester ¹⁾ in zijn kooij een gegeven.

N. B. 1773 voor den eersten keer en 1774 zijn de cruyskens volgens ordonantie van den Vicarius met de vingers moeten gegeven worden, dog dit is smorsig, alhoewel het te Roomen, zoo men zegt, ook geschied.

Als het geen biddagh is dan is de eerste misse maer ten 8 uren.

Als ze ²⁾ met een stokken gegeven worden, dan kan men die doen uytvegen als de gereformeerden daerop zouden knorzen, dog dit heeft den Pastoor niet meer willen doen 't zedert 1773.

De kusterssen branden de asschen. 't Is gebruyk dat men aan goede vrienden en borgers eenen zaligen Vasten gaet wenschen en dit doet den Pastoor op dezen dag aen den Rentmeester Grooten Akkers.

Biddagh der Gereformeerde.

Dezen biddagh wordt Sondaghs tevoren van den Pastoor en Cappellaen afgeroepen en was in 1774, 75, 76 en 77 gestelt op den aswoensdag dog 1778 op den 18en Febr.

N. B. de manier van dezen te publiceeren is dus van mij zeer schoon gezegt gedaen tew.

Toekomenden Dagh N. N. is het den algemeenen biddagh, die van Haer Hoogmogende tot welvaeren (oft wel wezen) van het Vaderland is ingestelt en die een ieder geboden wort stiptelijk te onderhouden en denzelven zediglijk en christelijk te vieren en over te brengen en hun vierige gebeden aen Godt op te draegen ten einde den genaedigen en barmhertigen Godt ons en geheel het landt wilt bewaeren van straffen en onheylen, die ons boven 't hooft hangen.

Den Pastoor zegt er bij: „is 't dat het ons zalig is.”

Dit is in 1774 van den Vicaris geboden semel pro semper.

De zingende Misse uyt zijnde gaet den Pastoor naer 't sacristye en de Litanie van alle Heyligen, die omtrent de Communie begint, boven gezongen zijnde gaet den Priester

¹⁾ Bedoeld wordt de Rentmeester van het kasteel, dat in die jaren (tot 1781) toebehoorde aan de familie van Arberg-Valamjen. In 1781 ging het over aan de familie Wesselman. Zie Sassen *De Heeren van Helmond*, 1882.

²⁾ De Cruyskens

in de Alba en Stool voor den hoogen autaar en zingt daer de versikels: *Salvos fac servos tuos* etc. uti in processionale pag. 49 en dat gesongen zijnde roept de zieken af en dat er af te roepen is en werpt wijwater en leest geen Litanie van Ons Lieve Vrouw.

Op die dagen mogen geen winkels openstaen oft niets verkoopen oft geen bier tappen op pene van 3 guld. oft geen wagten doen en aen de passagiers alleen mag men tappen.

Op die dagen mag men wel gaan klappen gelijk wij bij de Grooten Akkers gedaen 1774.

N. B. 1778 had den Pastoor dags te voren de missen afgeroepen en alleen gezeyd dat ze zouden geschieden volgens de oude gewoonte en dus begost hij de zingende Misse ten 8 uren en ick hadde mijne gezeyd te doen ten half 10, maer omdat de menschen dan niet konnen wisselen zoo had ick 1778 cort voor 8 uren iemand naar 't sacristye gezonden en laten zeggen dat hij de laeste misse zou afroepen ten 10 uren en dus was beter dat hij d'eerste voortaan afriep ten half 8 en de mijne ten half 10.

N. B. Het Lof wordt naer de laeste misse afgeroepen ten half 3 maer daer is geen catechismus oft niets te vragen, maer op de Zondagen is er altijd enkel lof.

Dom. I quadrag.

Dezen dag wordt afgeroepen, dat d'eerste mis zal beginnen 't quaert voor 8 uren en heb ook d'eerste week den catechismus begost ten 7 uren en afgeroepen.

Catechismus in den Vasten voor de eerste Communicanten.

Den Catechismus voor d'eerste communicanten word Sondags te voren van den Pastoor alleen afgeroepen in d' 8 ure oflaeste misse oft van den preekstoel.

Dezen Catechismus word volgens oude gewoonte afgeroepen Dom. 2a in quadragesima dat is die begint 's maendags naer den tweeden Zondagh in den vasten en begint ten 7 uren en die word ook afgeroepen.

Den Pastoor en Cappellaen doen dezen Catechismus over hand tw. den Pastoor 's maendags en Donderdags en den Cappellaen dynsdags en Vrijdags, en 's Woensdags en Saterdags is 't noijt catechismus.

N. B. Den Pastoor 1776 klagende dat hem het Catechismus doen lastigh viel hebbe hem dat om zijn claegen afge-

nomen en hebbe van 1776 dien alleen gedaen in den Vasten en ook 1777 dogh sine sequela oft praejudicie van mijn opvolgers.

N. B. Dezen catechismus in den Vasten roep ick nu 't zedert 1776 alleen af *tew.* Dom: 2a Quadrages. en den Pastoor laet dit staen omdat ick, zegde hij, 1777 dat op mij genomen had alleen te doen, daer ick op knorste en dus 1777 had ick dien moeten afroepen: *fei.* 2a post Dom. 2m Quadrag. Die in den Vasten den catechismus doet, die doet ook altyd d'eerste misse.

Van St Thomas af heeft Hansken, mijn voorzaat, d'jongers doen staen *tew.* 4 en 4 en ick ook en 1777 heb doen eerst 4 jongers en dan 4 meyskens overhand.

1774 had den Pastoor my verzogt om de laetste misse ten half 10 te doen en heb dat gedaen tot Paschen toe en dan afgebragt en dit hadden eenige borgers verzogt om beter te kunnen wisselen, en ick zeyde: om beter op stay caffè te kunnen drinken.

Meditatie-preken.

Den Pastoor moet hier altyd de Meditatie preken en als hy in de weke mediteert, hetgene hy maer eens in de weke doet *tew.* 's woensdaghs, dan doet hy 's woensdaghs altyd een zingende Misse dew. hy Sondaghs te voren afroept om het volk aen te moedigen en van deze zingende Missen daer treckt hy niets van nog ook de zangers en deze begint te 7 uren.

A^o 1774 begost hy maer voor den eersten keer te 's woensdaghs te mediteeren *tew.* 's woensdaghs voor half vasten, zynde den 9en Meert. Hy zong de misse aan St Josephs autaar zonder Epistel of Evangelie doch wel *Gloria* en 2 collecten en de pefatie tot aen *Vere dignum et justum est* en de rest van de pefatie lezende, naer de misse, onder het leste Evangelie zongen de zangers den Hymnus *Vexilla* en dezen gezongen zynde riep den Pastoor de zieken af, dogh den Pastoor zong geen versikel oft collecte oft iets anders.

1774 's Woensdaghs voor half vasten begonst hij van de verraderije van judas: et abierunt retrorsum et ecce duo gladii hic en hy mediteert naer den Epistel oft Evangelie. ,

1775 begonst hij te mediteeren den *tweeden* Zondag in den Vasten en dan alle woensdagen en misschien ook op die Zondagen als hy moet preken en 1775 begonst hy van den val van Petrus.

N. B. in de Goede weke dan mediteert hy 's woensdags niet, maer dan doet hy dit op goede Vrijdag ten 7 uren en naer die meditatie roept hy den dienst af tew: missa sicca ten half 9.

Hy zeyde dat hy 1774 wat laet begonst had te mediteeren tew. 's woensdags eerst voor half Vasten en dat hy de vorige jaren wat vroeger begonst had.

1779 had hy Dom. 2a Quadrag. afgeroepen van 's Woensdags de zingende misse te doen een weynig naer 7 uren en 't volk dogt dat hy dan ook zou gemediteert hebbe, dogh dede maer de zingende misse zonder preken en waren dus bedrogen.

Als hij 's woensdags mediteert dan doet hij de zingende misse *altijd* aan St Josephs autaer en stelt de Reliquien van het H. Cruijs uyt vóór de misse om ze te vereeren. Als de zangers zingen: O *Crux ave* dan geeft hij de benedictie met het cruijs.

Als Annuntiatie oft St Joseph buyten den Woensdag vallen dan plag mijn voorzaet Hansken op die dagen in plaats van 's Woensdags te mediteeren op eenen der twee.

St. Josephs' dagh.

Daghs te voren oft twee dagen te voren word er van de timmerlieden en metsers te saemen een Misse bestelt en my dogt dat aen den Pastoor een daelder daervoor gegeven wierd oft 28 st. Onder de Misse gaen ze ten offeren.

Deze misse als ook het Lof geschied aen St Josephs autaer omdat het hier nog obligatie is van misse te hooren en dus geschied het lof maer eens 's jaers aan St Josephs autaer.

Den zondagh en daghs te voren heb er 16 a 17 de bigt gehoort en 1778 24.

1778 heeft den Pastoor voor de misse gehadt just 25 stuiv. en niet meer en was tevreden.

De laeste misse was 1778 en geschiede voor de timmerluy.

Annuntiatie.

1774. Ben daghs te voren ten half 9 naer de kerk gegaen en heb 's morgens 20 gehoort, naer middag ben ten 4 uren gegaen en ook 20 gehoort. Op den dagh (zelf) ben ten 6 uren gegaen en heb 23 gehoort.

Daer worden 300 hostiën geconsacreert.

Ludolphus 29 Meert.

Op dezen naemdagh van den Pastoor worden de Norbertus quezels en Bruers verzogt naer de misse van den Pastoor op den caffè en daer worden rinxkens by gezet en platte beschuytiëns op een bordt voor ieder 2 a 3 en den Pastoor drinkt met hun, dogh heeft dit jaer 1774, dat wonder was, alleen gedronken. Naer den caffè wordt hun een lekker drupken gegeven.

De quezels en bruers communiceeren voor den Pastoor.

Den pastoor geeft op dezen dag *geen* een portie meer, maer geeft goeden wijn, tew. een fles.

De bruers en quezels die communiceeren onder de misse die worden verzogt en dus is Mechel en Bruer Hendrik wel tevreden geweest en Bruer Cornelis daerbij.

Passie-Zondagh.

Op dezen Zondagh (oft wel op Annuntiatie als het naer dezen Zondag valt) wort afgeroepen dat d'eerste misse op *PalmenZondagh* zal beginnen ten 6 uren, d'andere missen en verranderen niet.

Wit spijsje voor de zieken.

Als ze in de goede weke aen den Pastoor voor de zieken komen vragen om zuyvel of wit spijs te mogen gebruyken tew. 's Woensdags en Vrijdags (gelyk ordinair is in de goede weke) dan zegt hy hun permissie gevende dat ze n'en Pater-noster oft 3 zouden bidden.

Palmenzondagh.

's Vrydags of Saterdaghs consacreert men 3400 hostiën.

Nota van den copiist: In de goede Week heeft de drukte van het „bigt hooren“ den schrijver parten gespeeld. Althans zijn handschrift bevat zóóveel onleesbaars, dat ik er mij niet aan waag, het te copieeren, ofschoon voor elken dag der week iets staat aangeteekend. De lezer verliest er niet veel bij, dewijl het hoofdzakelijk gaat over de uren van „bigt hooren“ en het aantal gehoorde.

Fer. 5 (Witte Donderdag).

Op dezen dag begint den Pastoor de misse ten 9 uren, onder den *Gloria* bellen de jongers. Den pastoor gaat onder

den *gloria* voort. De Misse uyt zynde doet den Pastoor n'en Pluviael aen, aen den autaer, dan incenseert hij en draegt Ons Heer naer St. Josephs autaer, zet Ons Heer op de plaets en incenseert *zonder oyt benedictie* te geven en den hymnus omtrent uytzijnde gaet hy naer 't sacristye zich uytkleeden. Den hymnus *Pange lingua* begint naer den *Ite Missa est*, dogh den Pastoor zingt *niets*.

Den bruer brengt den kelk voor 't H. Graf uyt 't sacristye aen de Communie op den autaer. De Communie wort om 7 uren, oft wat naer, uitgerijkt.

Op dezen dag word er naer den middag geen bigt gehoord.

Op dezen dagh ben ick ten 3 uren naer de kerk gegaen tot 4 uren en den Pastoor komt om 4 uren agter in oft omtrent vooraen in de kerk en hy leest daer zyn getijden.

De collatie is 's avonds maer *modo ordinario* en 's middags ook, maer dog goeden wijn.

Op dezen dag roept den Pastoor af, dat hij morgen de Passie zal preken ten 7 uren.

H. Graf.

Den offer vant Heylig Graf op de schotel is voor den Pastoor en bragt onder de quezels Verhezen 17 à 18 stuyvers op in 1777 8 stuyv.

Fer. 6.

Op dezen dagh preekt den Pastoor altyd het eynde van de passie ten 7 uren en doet niets aen als een superpellice en stool, en de Passie gepreekt zynde roept hy af en zegt den dienst zal vandaeg verder beginnen ten half 9 en dus bleef hy nog 3 quartier in 't Sacristye, en mij dunckt dat het beter waer dat Sondaghs te voren af te roepen tew. dat op dezen dag alles naest een zal geschieden.

N. B. Vandaegh tew. 1777 heeft den Pastoor *niet* afgeroepen dat wij ten 4 uren zouden bigt hooren en dus hebben wij op dezen dagh 1777 geen bigt gehoord nog wij hebben dat noyt gedaen als eens, zeyde den Pastoor, met eenen jubilé en ook 1774 en 1775 dit heeft my den Pastoor gezeyd 1777 omdat hy eens zou kunnen rusten.

Verders van 't Passie-preken op dezen dagh.

Op Witten Donderdag 'savonts 1777 zeyde den Pastoor: ick ben dit jaer met de Passie nogh maer gekomen tot aen

de penitentie van Petrus. Omdieswil, zeyde hy, als ick ze alle jaer heel preke is 't altijd 'tzelve en dus zal ick 1778 beginnen daer ick opgehouden hebbe, tew. van de penitentie van Petrus.

Näer zeyde hy: ick neme op Goeden Vrydag altyd het eynde van de Passie en dan beginne ick het volgende jaer wederom daer ick 't jare te voren opgehouden heb en dus zal ik 1778 beginnen van de penitentie van Petrus en op Goeden Vrydag 1777 het cruys gemaect hebbende begonst hy met eenen text uit de Schriftuur en dan zeyde hij: *Den Zaligmaker, Beminde toehoorders, is opgeklommen aen het cruys niet als eenen coninck maar als eenen misdadiger.* Vide Bakx oia pag. 520, et hoc etiam dixit 1775 en zoo altijd overhand, de laeste meditatie oft slot uyt Bakx.

Pro confirmatione 1777 zeyde hij: nu zal ick aentoonen en voor oogen stellen hoe hy gestorven is. Dogh eer wij voortgaen laet ons eerst keeren naer het cruys en nederknielende zeggen: o Crux Ave spes unica.

N. B. dit vers en het ander boven gezongen zijnde stont hy op en begonst de confirmatie met de woorden van Bakx pag. 508 in fine: hij hangt aen het cruys; ibid. in fine pag. istius etc.

Conclusio. Daerom sluijte ick en zegge: *quid retribuam domino* Bakx pag. 532. hy viel op zijn knien niet, noch het volk onder de conclusie. Hij heeft het principaelste maer uit Bakx gezegd, want anders zou het te lang geduert hebben.

De Passie uyt zynde en den dienst ten half 9 afgeroepen zijnde, beginnen de zangers en zingen den heelen hymnus: *Stabat Mater Dolorosa* en den Pastoor zonder verders iets te doen gaet naer 't sacristye.

Wij hebben 's middags altijd gehad boon-soupe. 2° Dier tijne (?) boonen met boonnat gestooft 3° boonen met boom olie adeoque 3 differente portiën boonen. Daerby gestoofde appelmoes gestoofde pruijmen beschuit en vijgen. dit is de taefel.

N. B. 1778 in plaets van boon-zoupe hadden wij een weynig gepelde gerst in water gekookt en daernaer daer eenen goeden scheut renschen wijn in. Is zeer goed. En daernaer een beschuijt toe en gestoofde appelmoes met wel corinten in, en pruymen voor boter, en vijgen. De zoupe was zeer goed: ook hadden wij boonen alleen daerbij een schorseneelen

en oliekoeken. — Niets beter voor potagie als boonen gestooft met appels en ajuijn.

N. B. Op dezen dagh roept den Pastoor naer de meditatie nog af, dat den Dienst, de Misse morgen zal beginnen ten 9 uren of quaert voor 9 uren.

Sabbatho Sancto.

1774 ben op dezen dagh ten 6 uren gegaen en gezeten tot 12 uren en 80 gehooft.

Op dezen dagh moet den Cappellaen de Paes Keerse weyden en zingt den *Exultet* (Hansken deed het lezende) en als hy die begint dan komt den Pastoor uyt het sacristye en gaet agter in de Kerk het wijwaeter weyden alles volgens de rubriek zingende wat gezongen moet worden. Eer dat den Pastoor naar 't Sacristye gaet werpt hij eerst wijwater over 't volk enz.

Vunt olie oft weyden op Paes-avont.

Den vunt wordt aan de Pastry geweyd dat is alleen de H.H. Oliën worden er daer in gedaen. C sc. Chrisma, O: oleum catechumenorum: Uyt de kerk t'huys komende giet men d'oude vunt uyt agter in den (tuint?) dat is daer agter de plankkens.

Dan wordt de vunt geschuert en den Bruer brengt in eenen ketel uyt de kerk het wywaeter, die geschuert zijnde doet men het nieuw wijwater dan doet men de H.H. Oliën er in uti in Missali Rom. die aan de Pastry is. Den Pastoor doet dit met 2 pennen en niet met de vingers. Alles is lezende. 1776 had er te veel in gedaen.

Zoo geschied het ook met Sinxen.

(Wordt vervolgd.)

De Kerken van Rixtel en Helmond

door

A. FRENKEN, pr.

„De kerk van Helmond erkent die van Rixtel voor moederkerk, met welke zij reeds van de 13e eeuw, als onder éénen pastoor vereenigd, voorkomt.” Aldus Coppens *Nieuwe Beschr. v. h. Bisdom v. 's Hertogenbosch* III 1, blz. 359.

„Ofschoon alle pouillés zonder uitzondering de kerk van Helmond als eene *ecclesia* aangeven en die van Rixtel als eene *appendix*, beweert Coppens, dat Rixtel de moederkerk van Helmond is, zonder echter bewijzen voor zijne bewering aan te halen.” Aldus Schutjes *Gesch. v. h. Bisdom 's Hertogenbosch* IV 117.

„Is de moederkerk Rixtel of Helmond?” zoo vraagt Welvaarts in zijne studie „*Bijzonderheden van Helmond*”, voorkomend in den *Noordbrabantsche Almanak 1890* blz. 259 e. v. ¹⁾. Uit zijn antwoord blijkt, dat toch Coppens, zooals gewoonlijk, wel weer gelijk had. De bewijzen, die Welvaarts voor zijn antwoord aanhaalt, achten wij met hem voldoende „om voortaan elken twijfel aangaande dit vroeger verschil weg te nemen en om in Rixtel met zekerheid de moeder te vinden, ofschoon de dochter Helmond sedert lang de moeder ver over het hoofd is gegroeid.” Aan zijn betoog had de schrijver nog kunnen toevoegen het gezag van Wichmans, pastoor te Mierlo en deken van het dekenaat Helmond, die Rixtel eveneens de moederkerk van Helmond noemt. Zie zijn *Brabantia Mariana* blz. 402 en 857.

Beide kerken stonden onder het patronaat der Abdij van Floreffe en waren, hoogstwaarschijnlijk van den beginne af,

¹⁾ Zij werd ook als brochure uitgegeven onder den titel: „*Bijzonderheden van Helmond en Rixtel naar Postel's Archieven.*”

onder één pastoor vereenigd. En om den aanwas der bevolking beider plaatsen en om den niet geringen afstand was de pastoor later genoodzaakt, een deservitor aan te stellen. Doch ook toen nog bleef de vereeniging beider kerken zeer ten ongerief der inwoners van Rixtel strekken.

In 1586 wendden zich daarom Jacobus Oudart, heer van Rixtel, alsook de schepenen, kerkmeesters en H. Geestmeesters met de overige inwoners van Rixtel tot bisschop Clemens Crabeels met het verzoek, beide kerken vaneen te willen scheiden.

Die deservitor immers — zoo betoogden zij — werd slechts voor één jaar en dan nog voor een zoo-laag-mogelijk loon gehuurd; hij verbleef meestentijds in Helmond, waar hij den pastoor in diens ministerie gewoonlijk behulpzaam was. Zoo kwam het, dat het goddelijk officie te Rixtel dikwijls weinig loffelijk vervuld of geheel verzuimd en het zielenheil der parochianen verwaarloosd werd, vooral ten tijde van besmettelijke ziekten, als wanneer de huurling de schapen, die immers de zijne niet waren, in den steek liet. In zulk een tijd gebeurde het nu en dan, dat volwassenen zonder H. Sacramenten en pasgeboren kinderen zonder doopsel kwamen te sterven.

Daar kwam bij, dat in den winter om de overstromingen Helmond van Rixtel uit soms twee of drie weken lang niet te bereiken was, zoodat men dan heel dien tijd van geestelijke hulp verstoken bleef; en des nachts kon men den geestelijke nooit ontbieden, wijl dan de poorten der stad Helmond gesloten waren.

Daar de deservitor bovendien slechts voor één jaar in dienst trad, zeide hij meestal als het jaar om was, en soms al eer, bijzonder als hem vetter ambt werd aangeboden, zijne betrekking te Rixtel vaarwel.

Om aan al deze en nog meer andere bezwaren tegemoet te komen, zagen de requestanten geen beter middel, dan voor Rixtel ten eeuwigen dage een eigen pastoor aan te stellen, die gehouden was, aldaar persoonlijk te resideeren en gedurig aanwezig te zijn. Reeds alleen hierom mocht hun verzoek wel met recht ingewilligd worden — meenden zij — wijl de

kerk van Rixtel de hoofd-kerk en moeder, die van Helmond slechts de dochter was en wyl de pastoor dier kerken alleen uit de rijke opbrengsten der tienden van Rixtel zijne inkomsten en competentie trok, waarvan hij te Helmond leefde en onderhouden werd.

Zij vroegen derhalve beide kerken te scheiden en de kerk van Rixtel opnieuw op te richten tot parochiekerk of eene eeuwigdurende vicarie met één priester, die ter plaatse persoonlijk resideeren zou, en haar volgens de voorschriften van het Provinciaal Concilie van Mechelen uit de opbrengsten der tienden van Rixtel of anderszins behoorlijk te doteeren.

De Bisschop vaardigde daarop 11 Aug. 1586 een open mandaat-brief uit, dien men in zijn geheel, doch kennelijk onnauwkeurig, bij het aangehaalde opstel van Welvaarts vindt afgedrukt.

Het schrijven is gericht aan al de priesters, geestelijken, notarissen en openbare schrijvers, die den Bisschop onderworpen waren; doch wij veronderstellen, dat het slechts aan enkelen dezer in Helmond, Rixtel of de omgeving bezorgd werd.

De Bisschop vond het gedane verzoek billijk en maakte zijn voornemen om de kerken te scheiden kenbaar. Doch om voorzichtig en wettig in deze voort te gaan, gelastte hij, openbaar te maken, dat allen, die iets tegen deze zaak meenden te pretendeeren te hebben, op een te bepalen dag en uur zich te 's Bosch bij hem of zijnen officiaal hadden te vervoeegen.

Ook moest het mandaat-schrijven in de kerken van Helmond en Rixtel afgekondigd en een echte copie er van aan de deuren dier kerken aangeplakt worden.

Volgens Coppens l. c. blz. 411 werd 15 Sept. bepaald als de dag, waarop betrokkenen hunne bezwaren konden indienen.

Naar het schijnt, werd den Abt van Floreffe onmiddellijk na uitvaardiging van den mandaat-brief eene copie dezes gezonden door Mr. Jacob Becx, licentiaat in de rechten en schout der stad Helmond; waarschijnlijk zond deze tevens een gedeelte van het pachtgeld der tienden ¹⁾ en noodigde

¹⁾ Hem (met zijne moeder Margriet) waren door den Abt de tienden uitgegeven.

hij den Abt uit, tot afdoening van zaken over te komen

Wij maken dit op uit het afschrift eener missive ¹⁾, d d 7 Sept door Jan van der Linden, Secretaris des Heeren Abts aan genoemden schout toegezonden

Wij laten het stuk hier volgen

Heere Scoltet, sunderlinghe goede Heere ende Vriendt

Wij zijn seere verwondert geweest, dat ul ons dese wete gedaen heeft van die separatie van der Kercken van Helmont ende Ricstel, op handen wesende doer die importune sollicitatie van mijn Heere van Ricstel met zijn consorten, want die sollicitanten zouden dat op hunnen costen hebben moeten doen, ende oick hebbende van te voren daer af wat gehoort, zoe hadde ick alreede last gegheven eenen goeden heere ende vriendt, te protesteren van nulliteyt, ende mits dat ons niet geinsinueert en was, zoe hadden wij cause van ignorantie ende alzo soude hen besoenigheren nul geweest hebben Maer aengesien dat tselve ons nu geinsinueert is, zoe moeten wij ons opponeren of consenteren sulken tacite, anders zoe soudon zij op die thienden vallen ende dan zoude mijn Heere zijn thienden ten hoogsten ende bij proclamatie moeten vuytgeven ²⁾

Dat mijn Heere in dat quartier soude commen, en is niet moeghelycken, eensdeels om die periculen, die dagelycx op die weghen zijn voer sulcken persoonen over lant te reysen, ende oick mits dat die costen zoe groot zouden zijn, want wij die macht niet en hebben, mits allen onse goeden hier omgetuylt blijven ligghen ende egheene hoeveners en connen gevinden, want die hoeven ende huysen verbrant, gedestruueert ende vervallen zijn, aengesien, dat wij die macht niet en hebben, om die selve op te maecken, mits het pensioen van duysent guldens, dwelck wy ³⁾ jaerlycx den bisscop van Naemen gheven moeten ende nochtans meer dan om viere duysent guldens erfgoet vercocht ende verset hebben

Dus wilt in alles het beste doen Ghij hebt wel gesien, dat vele van henne narentie valsch is Zij segghen onder ander, hoe dat Ricstel die moederkercke is, dwelck geloghen is, want die moederkercke by Binderen pleech te staene buyten der stadt van Helmont, alzo ghy vinden sult by uwe brieven vanden bisscop van Luyck van die translatie vander kercken

¹⁾ Gemeente-Archief van Helmond n. 2065

²⁾ Iets wat den tiendenaar Mr Jacob Becx allesbehalve welgevallig zou zijn

³⁾ Het gecursiveerde hier en hieronder werd in het stuk zelf onderstreept

van Helmont, die ick hier voermaels gesien ende gelesen hebbe.¹⁾ Ende wilt onsen pastoor van Lishout daeraf copie doen hebben²⁾, want het soude een groote scande zijn, die kercke van Ricstel met loghenen die moederkercke te maecken van alsulcken stadt als Helmont is. Ende daerop zoude mijn heer van Ricstel wel *zijn hoomoet draghen als autheur van dese separatiën, mits dat wij hem die thienden niet en hebben willen verpachten, noch het goet van Lishout.*

Ghij sult moegelycken noch andere loghenen vinden in die voersz. narratiën.

Ick zejnde den pastoor van Lishout procuratie, om hem te opponeren ende voerts te doene alzoehij by goeden raedt expedient vinnen sal. Hadden wij die copien niet ontfanghen, zoe hadden wij moeghelycken geexcuseert geweest, maer wij weten wel, dat ghijt om beters wille gedaen hebt; dus houdt die handt daer aene met den pastoor van Lishout ende wilt ons doch scrijven met Pauwels, onsen bode, wat dat u goet gedaen dunckt.

Ende en laet niet, ghy en seyndt ons den termijn van Sint Jansmisse lestleden met het sadelgelt, want wijt den bisscop van Naemen gheven moeten, anders zouden mijn Heere inden ban wesen, want hij ons doen daeghen heeft voere die pensie van duysent guldens.

Pauwels sal ul. langhen die quittance, alzoehij die beghaert hebt.

Hier mede blijft den Heere Godt almechtich bevolen ende wilt mij zeere groeten uwe lieve moeder ende uwe huysvrouwe.

Met haesten uuyt Wanze, den VIIen Septembris 1586.

Die all uwe goetdienstich vrient
(w. g.) J. vander Linden.

De scheiding beider kerken kwam niet tot stand; de pastoor van Helmond bleef pastoor van Rixtel; misschien werd een te Rixtel verblijvend vicaris aangesteld. Na den vrede van Munster werd Rixtel kerkelijk vereenigd met Aerle.

¹⁾ Onze briefschrijver vergist zich deerlijk. Hij spreekt van moederkerk, maar bedoelt de eerste Helmondsche parochiekerk; deze stond wel buiten de stad, maar niet bij de Abdij van Binderen, doch in de Hage, waar (na hare translatie in 1454) het Augustinessenklooster kwam, dat in 1543 verwoest werd.

²⁾ De Abdij van Floreffe had het patronaatsrecht ook over de parochie van Lishout,

Accoord tusschen de Priesters der Kerk en de Regeerders der Stad van Helmond

door

A. FRENKEN, pr.

Ofschoon de St. Lambertuskerk te Helmond nooit een kapittel-kerk is geweest, waren toch vóór de Protestantsche Overheersching een vrij-aanzienlijk aantal priesters aan deze kerk verbonden; in 1593 minstens vijftien.

Er bestonden dan ook, behalve een paar officiën, niet minder dan dertien eigenlijk-gezegde beneficiën.

Nu was het een schier algemeen gebruik op plaatsen, die een voldoende aantal priesters hadden, plechtig in koor de Kerkelijke Getijden te zingen. Ook te Helmond bestond dat gebruik en werd er, evenals elders, door schenkingen en erflatingen ondersteund. De daartoe dienende fondsen heette men het gremium der beneficiën. De verplichting immers van het koorgebed was dikwijls met de beneficiën verbonden. De beneficiën in de Helmondsche St. Lambertus, gevestigd op de altaren van den H. Geest, den Verlosser, de H. Catharina, Leonardus, Nicolaus en naar alle waarschijnlijkheid ook het beneficie op het O. L. Vrouwe-altaar hadden er krachtens hunne instelling een afzonderlijk inkomen voor, m. a. w. een eigen gremium. De rectoren dezer beneficiën, wien daarvan uitkeeringen werden gedaan, telkens als zij op de bepaalde dagen in het koor aanwezig waren, noemde men dan ook gremisten, in tegenstelling met de andere priesters, die men horisten noemde. Zoo waren van de vijftien priesters uit het jaar 1593 negen gremisten en zes horisten.

Somtijds waren er beneficiën, die om verschillende redenen een tijd lang niet bediend werden en dus open stonden. Zeer dikwijls werden zij — zijnde beneficia simplicia: enkelvoudige beneficiën, die geen persoonlijke residentie vereischen — aan geestelijken buiten de stad vergeven en werd door anderen in dier plaats koor gehouden. Daarom werden de verschillende fondsen of gremia tot één gremium vereenigd, om daaruit presentiegeld uit te keeren aan hen, die de Getijden meezongen, onverschillig of de medezingenden gremisten of horisten waren, een beneficie met of zonder gremium bezaten.

De koristen, die behoorlijk op tijd of althans vóór het einde van den eersten psalm of vóór de collecte present waren, ontvingen bij 't einde van 't Officie eenen looden penning, welke men wekelijks tegen gangbare munt kon inwisselen.

Deze beide maatregelen werden waarschijnlijk voor het eerst ingevoerd bij het accoord, dat 24 Oct. 1586 tusschen de priesters en stadsregeering gesloten werd en dat wij meteen laten volgen.

Als rentmeester van het gremium, die ook de looden penningen uitgaf en wekelijks inwisselde, werden ook aanzienlijke leeken aangesteld.

Na dit toelichtend praenotamen laten wij het bewuste accoord hier afdrukken. ¹⁾

Copia.

Alsoe zekere verschille geresen was tusschen den pastoir, priesteren van Helmont ter eendere ende die stad van Helmont ter andere, ende dat van een mud erffroggen, waeraff Herman van Hees gilt het een mauwer ende het andere mauwer erffroggen dwelck men gelt uuyt erffenisse der kynderen Jan Goessens erff, mede noch van acht gulden tsjaers gemaectt bij wijlen Heer Thomaes van Merevoert, ende aengaende van wijn, den priesteren te doene, — soe sijn die voerscr. parthijen verleecken ende geaccordeert der voerscr. saecken aengaende ende dat onder welbehagen onsen Eedele Welgeboeren Heere, Heer Adolff van Cortenbach, Heere van

¹⁾ Gemeente-Archief Helmond n. 2065.

Helmont, Hoeckene etc., Borchgrave van Tervueren ¹⁾ ende Doisborch etc., Gouverneur der Stadt van sHertogenboesche ende Meyerijen der selver,

Te weten, dat kerckmeesteren, ende dat inden naeme vande voerscr. kercke, sullen proffiteren ende genijeten vanden voerscr. mud roggen vier vaten roggen. Ende vande acht gulden voerscr. sullen die kerckmeesteren alvoor proffiteren elck jaer twee gulden. Nopende den voerscr. wijn is die voerscr. stadt te vreden, den voerscr. wijn te vynden aen allen die Missen, diemen doen moet inder kercke van Helmont ende nu ter tijt nijet gedaen en worden oft datter geen priesters en sijn omme te doen ²⁾; is den voerscr. wijn bij den pastoir, priesteren ende die stadt elck jaer getaxeert op XLII^{ich} potten, enen pot oft twee potten ombeheeft elck jaer. Ende alle anderen proffiten vande missen, die nyet gedaen en woerdden, salmen applicieren totter reparatiën vander kercke geduerende den tijt toe, dat daer priesters sijn ofte commen, die den dienst begeeren te doen. Ende die kerckmesters mit een off twee priesters, die sy daertoe ordineren moghen, sullen allen die proffiten vanden ongedaenden ende vacerende dienst opbuieren ende [te] ijnnen, waer aff die kerckmeesteren ende priester ofte priesteren, daertoe gecommiteert, sullen gehouden wesen allen jaere van dese administratie voerscr. te doen goede rekeninge, bewijs ende reliqua aenden pastoir, priesteren der kercke van Helmont ende aenden Eedelen Welgeboren Heere, Heer Adolff van Cortenbach, Heere van Helmont, Oeckene etc., Borchgrave van Tervueren, Doisborch etc. off sijnen Schoutet ende Schepenen der Stadt voerscreven; op datter geen renten en woerdden verduijstert ofte veraliëneert.

Ende sal dit voerscreven accordt van cracht ende macht blijven ter tijt ende wijlen toe, dat daer een generale reformatie compt. Sonder argelist.

Ten selven dage syn die voerscr. pastoir ende priesteren, ende dat met consent vande voerscr. stadt, veraccordeert, te weten, dat alle die presenten sullen genijeten ende bueren all die proffiten, procederende de gremio et horis, die daer dachelyx sullen in properen persoene compareren. Ende daer elck priester een loocken oft teijcken van hunne comparitie

¹⁾ Hs. Borchgrave vander Vueren.

²⁾ M. a. w. den wijn, dien de kerkmeesters moesten leveren voor het opdragen der H. Mis, zouden zij betalen van de opbrengsten der openstaande beneficiën.

te ontfangen oft datmen die presenten ofte absenten teijkenen ofte scrijffven in een memoriael-boeckken; waertoe sij moegen stellen ende committeren enen bequamen persoen nae hunder welbehagen, mitgaders dat daegelijcx seer luttel priesteren compareren, tensy dat sij meer weten proffiteren dan op andere daegen.

Geloeven wij des hier voerscr. staet op onser eeren ende vroemicheijden tachtervolgen.

Orconden van desen, soe hebben wij dit mit ons eijgen hant onderteijkent. Actum den XXIIIen Octobris anno XV^cLXXXVI. Ende was ondertekent met naemen, die hier nae volgen:

Si placet superioribus meis, placet et mihi Bartholomeo Honorio, Pastori Helmontano.

Et mihi Jodoco de Broechoeven.

Et mihi Godefrido Petri.

Et mihi Hanrico Thome de Rode.

Placet et mihi D. Arnoldo Theodorici de Aggere.

Et mihi Dno Gossuino Petri.

Placet et mihi Philippo Boestio.

Et mihi Hanrico Jonckers.

Si placet R(everendissi)mo, placet et mihi fratri Joanni Schutteput, pastori Helmontano. ¹⁾

Ita attestor

Jacobus Becx, pretor Helmontensis.

Loij Jan Meijssen, borgemester.

Goert Keteler, kerckmester.

Peter Jan Wijnents, kerckmester.

Jeronimus vander Werve.

Matheus Roeffs.

Jan die Weer.

Willem van Merevoert.

Peter Jan Meyssen.

Paulo inferius erat scriptum:

Clemens Crabeels, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Buscoducensis, honorabilibus et providis viris Dno Pastori

¹⁾ Het accoord werd dus door pastoor Honorius (van Eersel) en ook door diens opvolger Schutteput onderteekend. Waarschijnlijk heeft Honorius kort na onderteekening van het accoord als pastoor bedankt en werd het stuk toen meteen aan zijn opvolger ter onderteekening voorgelegd. Waar Schutjes zegt, dat Schutteput niet in 1586 als pastoor kan optreden, zooals Coppens hem doen laat, schijnt de eerste dus weer ongelijk te hebben.

et reliquo clero, necnon Pretori aliisque personis secularibus, qui contractum superius descriptum inierunt et subsignarunt, Salutem in Domino!

Ad humilem supplicationem, nobis pro parte vestra porrectam, consentimus et nobis placet, ut fructus et proventus missarum in ecclesia Helmontensi pie fundatarum — — non tamen capellaniis seu beneficiis erectis annexarum et incumbentium — — juxta modum et formam usumque, in dicto contractu expressum, a debitoribus exigantur, levantur et impendantur.

Quem contractum nos, quatenus premissa concernit, auctoritate nostra per presentes, ad triennium et non ulterius valituras et duraturas, approbamus et confirmamus; salvo tamen, quod collectores hujusmodi fructuum et proventuum in vim prefati contractus deputati seu deputandi computum, rationem et reliqua de omnibus et singulis, per eos hactenus receptis et expositis ac durante dicto triennio recipiendis et exponendis, etiam coram Nobis seu commissariis, per Nos ad hoc nominandis, legaliter singulis annis reddere et prestare tenebuntur.

In cujus rei fidem et testimonium sigillum nostrum presentibus, per dilectum secretarium nostrum subsignatis, subimprimendum duximus.

Datum Buscoducis anno Domini XV^C octuagesimo octavo. Et erat subsignatum Mart. Bardoul cum quodam sigillo presso in rubro cero.

Paulo inferius erat scriptum:

Clemens Crabeels, Dei et Apostolicae sedis gratia Episcopus Buscoducensis.

Ad ulteriorem supplicantium suprascriptorum petitionem, terminum approbationis et confirmationis nostrae superius mentionatae, ad aliud triennium, a die expirati prioris triennii computandum, sub restrictione et conditione suprascriptis tenore presentium prorogamus et extendimus.

In cujus rei testimonium presentes litteras, per dilectum secretarium nostrum subsignatas, sigilli nostri subimpressionem munivimus.

Anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo nonagesimo primo, mensis Martii, die nona.

Et erat subsignatum Mart. Bardoul cum quodam sigillo presso in rubro.

Concordiam hujus copiae cum suo originali scripto

in charto subsignato et sigillato ut supra, attestor ego Adrianus Brouwers, publicus et per venerabilem Curiam Brabantiae admissus notarius, commorans in oppido Helmondano. Anno XV^c nonagesimo sexto, mensis Martii, die vigesima septima.

A. Brouwers, notarius.

Volgens hunne Stadsrekening Bamis (= 1 Oct.) 1586 — Bamis 1587 betaalden de burgemeesters Loij Meijssen en Jan Willems in Oct. 1586 eene som van 8½ gl. en 2 st. voor „dat wij verteerden tot Lijsken Reynders ¹⁾), als wij mitten priesters accordeerden.”

De „generale reformatie,” waarvan in bovenstaand accoord sprake is, of althans eene nadere regeling werd ingevoerd 20 Sep. 1597 door bisschop Gijsbertus Masius in de bekende kerkvergadering ten kastele van Helmond.

¹⁾ Waardin in „Den Wildeman”, gewoonlijk Lijsken Becx genoemd, zij was geh. met Lambert Becx, later met Hendrik Tempelaer

Geschillen tusschen Gaspar Gellius, pastoor van Helmond, en de kerkmeesters der stad ¹⁾

door

A. FRENKEN, pr.

Op 1 Dec. 1605 schreef Ambrosio Spinola uit Roermond aan die van Helmond, dat zij inkwartiering zouden krijgen der helft van het „Tercio” van Mastro de Campo Pompejo Justiniano met eene compagnie paarden en dat zij die op de gebruikelijke wijze, zonder eenige moeilijkheden te maken, zouden ontvangen.

Ofschoon de andere helft door Spinola voor Eindhoven bestemd werd, kwam reeds een of twee dagen later het geheele leger, dat wel uit een duizendtal manschappen bestond, te Helmond, waar men in een oogwenk de handen vol had met biljetteren en logeeren.

Nog nooit had men van eenig garnizoen zooveel te lijden gehad als van het „Tercio” van Pompejo; de zes maanden van zijn verblijf beteekenden voor de arme inwoners even zoovele maanden van druk en angst.

De angst voor brand enz. (23 April 1606 brandde de Veestraat af) werd niet weinig verhoogd, doordat reeds op 7 Dec. 1605 — blijkens een brief van burgemeester Dirk Simons — op 't Hoogeinde de pest was heerschende.

¹⁾ Gemeente-Archief van Helmond n. 2065 *Procedures vanwege de kerk*. (De bijzonderheden in den aanvang van dit artikel over het garnizoen enz. ontleenen wij aan de *Bijlagen der Stadsrekeningen, Bamis 1605—Bamis 1606*).

Garnizoen, pest en brand! drie kwaden, waarvoor men voortdurend beducht was en door al deze drie zag het toch reeds ellendige stādje zich nu aangetast!

Gelukkig bleef de „Godsgave” — zooals de pestziekte heette — ditmaal zeer beperkt. In een brief van 12 Dec. noemt schout Josefo van Geffen drie slachtoffers, terwijl uit brieven van 21 Dec. blijkt, dat er wel dagelijks vele gevallen van melisoen en andere ziekten voorkwamen en dat ook de pestilentie nog wel bleef aanhouden, doch van verdere slachtoffers wordt niet meer gewaagd.

De maatregelen, welke in Jaargebod en elders tegen de pest genomen werden, spreken ons nog van de verschrikking, welke deze ziekte bij onze voorvaderen moet hebben teweeggebracht.

Ook bovennatuurlijke middelen werden aangewend, om de gevreesde ziekte te keeren. Zoo werden *duerende de contagieuse siecte in 1605 oblatiën ende offranden ghedaen voer het beelt van Sint Antheunis ende Sinte Sebastiaen*.

Waarin deze oblatiën of offeranden bestonden, vinden wij niet vermeld; daar het echter gebruikelijk was, voor het beeld van St. Antonius (met het varken waarschijnlijk) halvekoppen ten offer te brengen, mogen wij aannemen, dat deze wel zeer profane, maar ook van de geestelijkheid niet ongewilde spijszaks pars magna geweest zal zijn. ¹⁾

Hoe dit zij, de oblatiën of offeranden werden aanleiding tot *zekere questie, differentie ende geschille* tusschen Heer Gaspar Gellius, pastoor, en Aert Arien Poirters en Anthonis Willems, fabriek- of kerkmeesters der parochiekerk van Helmond, *mette welcke die Schepenen, Borgemeesteren ende Raedt der selver Stadt hen hadden ghevueght*.

De pastoor meende zijne rechten, waarin hij zich door de kerkmeesters gekrenkt achtte, te moeten handhaven en opkomende voor zijn recht in zake den offer voor de beelden

¹⁾ De kerkrekening 1 Nov. 1587—31 Dec. 1588 heeft onder de ontvangsten o. a.: „Van verckenshooffden, die Sint Anthonis geoffert waeren ende vercocht — 15 st.”

van St. Anthonis en St. Sebastiaan, meende hij tevens te moeten opkomen voor nog *andere gerechtigheden, die (hij) was pretenderende, hem te competeren.*

Het geschil rees zoo hoog, dat door den pastoor een proces communicatoir voor den Bisschop van 's Hertogenbosch werd begonnen.

Op de „remonstrantie” des pastoors werd „gerescribeert” door de kerkmeesters. *Bij welcke rescriptie deselve Heere pastoir bij de rescribenten (naer sijns, pastoirs, verclaeren) grootelycke was in syn eere, naeme, fame ende digniteyt geinteresseert ende geinjurieert.*

Den pastoor was door de kerkmeesters in hun antwoord o. a. ten laste gelegd, dat hij in 't verleden jaar, toen niet meer dan twee of drie huizen te Helmond van de pest besmet waren, de vlucht zou hebben genomen naar Aken en Spa, zonder eenen vicaris of kapelaan in zijne plaats te stellen, waardoor vele burgers „sonder hen heylich Recht” zouden gestorven zijn. De kerkmeesters scholden den pastoor *tewesen eenen Sardanapalus, den infaemsten, die de werelt oyt heeft ghedragen.* Bovendien beschuldigden zij hem, *dat hij soude wesen eenen Nigromancien, ghebruijckende, om de betoverde beesten ende menschen te ghenesen, onghewoerlijcke middelen ende cermoniën, daer mede suspicie soude wesen, dat die tovenaers hen soudens behelpen;* en dat de pastoor *in sulcker vueghen soude ghenesen ende andere hen doot soude verhaesten ende dleven doen corten.* Verder werd de pastoor niet alleen, maar werden ook de andere priesters de gremio, die aan de kerk te Helmond verbonden waren, uitgemaakt voor *Templiers, die alle de werelt weet om henne ketterijen ende quaet leven gheextispeert gheweest te sijne.*

Nu wist iedereen — de rechters te Brussel zouden het nog uitdrukkelijk verklaren — dat het „nyet gheoirloeft en is, iemanden, besunders eenen pastoir te injurieren.” Al die „groote ende excessive injuriën” strekten bovendien „tot onstichtinghe ende schandale vande gheheele ghemeynte.” Men

begrijpt dan ook, dat de pastoor de kerkmeesters niet alleen met eenige zoete woordjes beantwoord zal hebben, doch ook „behoirlycke reparatie” eischte.

Voor de Schepenbank van Helmond echter moest hij geen recht zoeken, daar immers de schepenen in het geschil stonden „als ghevueghden” en ook uitdrukkelijk last hadden gegeven aan de kerkmeesters „met ghelofte van aggreatie ende approbatie van allen tgene sy dyenaengaende souden doen.”

De pastoor wendde zich daarom tot den Raad van Brabant te Brussel om *Opene Brieven van Daechsele* tegen de kerkmeesters „ten eynde van revocatie van voorsz. injurien.”

Hij contenteerde, dat de gedaagden „sullen worden gecondamneert te compareren inde hooftkercke van Helmont op eenen Sondach off Heylichdach naer het sermoon, blootshoofd, blootsfoets, in een leijnen cleet met een tortse inder handt ende aldaer wederroepen die injuriën den Impetrant falschelijcke ende tegen die waarheijt naer gescreven (= in geschrifte aangedaan) ende tot dien elck te betaalen een amende van twee hondert guldens, tappliceeren tot behoef van den arme van Helmont oft dat anderssints cum expensis.”

Impetrant verwierf de Open Brieven d.d. 12 Juli 1606; op 21 Aug. werd door Marten Fabri, deurwaarder van den Raad van Brabant, aan beide kerkmeesters visie gedaan en werden dezen gedaagd, om op 6 Sept. voor Hunne Hoogheden te Brussel te compareeren.

In presentie van Jan Baptista Daniels, kapitein, commandeerde op het Huis van Helmond, en Seigneur Jacques van Strijp, ingezetene, als getuigen liet pastoor Gellius ten zijnen huize nog dienzelfden 21 Aug. en door dienzelfden Marten Fabri, Openbaar Notaris, acte maken, waarin hij verklaart te renuntieeren aan zijne procedure voor den Bisschop van 's Hertogenbosch

„met presentatie van kosten, indien daer eenighe sijn, ter behoirlycker taxatien, sonder tselve proces (uuyt wettighe redenen hem daer toe moverende) vöirder voerden voerschreven Heere Bisschop te willen prosequeren, vervolgen oft beleyden, alles sonder prejuditie nochtans ende hij, Heer comparant, des nyettemin hem reserverende sijn actie dyenaen-

ghaende ende besunder opte injuriën, hem byden negensten, thiensten, elfften, derthiensten, veerthiensten ende andere articulen in sekere sijns partije antwoirde naeghescreven ende begrepen, om voir den Raedt van Brabant, oft daer ende alsoo hij dat sal vinden te behoiren, de novo te moghen intenteren ende institueren, ghelyck hij in meyninghe is te doene."

Toen het proces reeds anderhalf jaar ten hove hangende was, kwam het door tusschenkomst van kapitein Daniels, Schout en Schepenen en andere goede vrienden tusschen beide partijen tot een minnelijke schikking. De groote kosten, die het proces na zich zou slepen, wilde men vermijden en met elkander voortaan in eendrachtigheid leven.

Voor de twee notarissen Marten Fabri en Jan Loeyen en in presentie van Schout en Schepenen werd op 3 Maart 1608 „in alder minne ende vrientschappe" eene schriftelijke overeenkomst aangegaan, waarbij de kerkmeesters openlijk verklaren,

„alle de injuriën bijde voorsz. hender Rescriptie in latijnsche taele (buyten henne meyninge ende informatie den voorsz. Heere pastoir naegeschreven) van herten hen leet te sijn ende daeromme de selve midts desen voor ons, respective notarissen ende Schepenen van Helmont, uuytdruckelyck revocerende, versueckende ende ernstelyck begerende, dat den selven heere pastoir hen sulcx soude willen vergeven, houdende denselve Heere pastoir voor een devoot, deuchdelyck ende geleert man, van goede conservatie, naeme ende fame."

Doch ook de kerkmeesters hadden verklaard, en wel voor Schout en Schepenen,

„hen bijden voorsz. Heere pastoir met woirden ende anderssints oyck te wesen geinjurieert ende geinteresseert in henne naeme ende fame." En daarom „voor soe vele de voorsz. Heere pastoir den voorsz. kerckmeesteren (naer hen verclaeren) soude moghen hebben geinjurieert met woerden, verclaert de voorsz. Heere pastoir, deselve woerden voor nyet geseeght te houden ende deselve midts desen onder de voeten tredende ende de voorsz. kerckmeesteren voer luyden ende mannen met eere houdende, zoe in henne traffycke als anderssints."

Van de geleden injuriën beloofden beide partijen „ten daeghe hens levens noyt meer eenighe mentie oft vermaen aff te maecken, maer deselve midts desen heel uuyter herten stel-

lende." De kerkmeesters zouden den pastoor alle behoorlijke eer en reverentie betoonen en alle geïntendeerde processen zouden hiermede geassopieerd zijn en blijven.

Ten slotte werd bepaald,

„dat de voorscreven kerckmeesters den voorscreven Heere pastoir ende sijnen cappellaen sullen geven ende uuytreijcken den wijn ende misbroot totten Hooghen Aultaer int celebreren van Goidts Dienste noodich wesende ende hem restitueren den offer, byden voorscreven kerckmeesteren voor den voorschreven Hooghen ende Onser Liever Vrouwen-Aultaer inden Hoochtyden van Kersmisse ende Sincken respectieve annis duysent zesse hondert zesse ende duysent zesse hondert zeven uuyter dwelen gehaelt ¹⁾, blijvende daerteghens de voorsz. kerckmeesters in alle henne gerechticheden zoo van pachten als anderssints in hen geheel, met recht hen vanden pastoir competerende."

Deze vredesovereenkomst werd gesloten ten huize van den eerzamen Aerdt van Cranenbroeck, rentmeester der Vrouwe van Helmond, en onderteekend door pastoor, kerkmeesters, schout Josepho van Geffen, Schepenen Wolff Franck, Jan Pijnappel, Jan Mertens en Lambrecht Becx en door Aert van Craenenbroeck als getuige en beide bovengenoemde Notarissen.

In den vrede lag het beginsel van oorlog.

Volgend jaar wendde Heer Jasper Gellius zich andermaal tot den Raad van Brabant. Na in zijne suppliek de zaak van vorenaf uiteengezet en het getroffen accoord aangaande wijn en misbrood en den offer, door de kerkmeesters „affgehaelt," weergegeven te hebben, verklaart hij, dat bij datzelfde accoord nog mondeling was afgesproken, dat de kerkmeesters hem ook anderhalven aam wijns zouden geven „soo gethoont sal worden bij twee notarissen ende getuighen, daerover geweest hebbende." Alleen op verzoek der kerkmeesters was deze toezegging niet op schrift gesteld „op dat inden mont vande gemeynte nyet en zoude commen, vreesende, dat henne reputatie daer doere zoude worden vercleynt."

¹⁾ Hier wordt bedoeld hetgeen door de geloovigen geofferd werd, als zij op genoemde dagen ten Hoogtijd gingen.

Suppliant moest echter nog altoos wachten op voldoening. Bovendien stond de wijn en het brood voor 't Hoogaltaar ook nog steeds onbetaald. Verscheiden malen had hij zijne debiteurs doen vermanen tot voldoening, doch dezen hadden „tot noch toe anders nyet gedaen, dan den Suppliant met woirden te paijen ende laeten naergaen tot groot achterdeel vande kercke ende vanden Suppliant.”

Hij verzocht derhalve om Open Brieven en dat beide kerkmeesters verplicht zouden worden

„te betaelen den achterstel van wijn ende broot, noodich geweest zijnde totten voorschreven Hooghen Authaer int celebreren vanden Dienst Goidts, alnoch van vele jaeren staende onbetaelt, mitsgaders de voorschreven anderhalf aeme wijns tot behoeff van den voorsz. Suppliant.”

Pastoor Gellius verwierf de Open Brieven d.d. 21 Juli 1609; op 14 Aug. werd er door Marten de Louwe, deurwaarder van den Raad van Brabant, visie en lecture van gedaan aan de kerkmeesters, die tevens gedaagd werden, om op 26 Aug. voor den Raad te Brussel te verschijnen.

Schepen Wolff Franck zond 19 Aug. twee brieven naar Brussel; de eene was gericht aan den daar toevenden Helmondschen Notaris Mr. Adriaen Brouwers, de andere aan Mr. Geraerd Goessens, procureur, postilerende in den Raad van Brabant. Aan beiden werd eenzelfde verzoek gedaan, om nl. bij het Hof prolongatie te verwerven, opdat men genoegzaam tijd zou hebben, op Pastoors verzoek en conclusie te mogen rescribereen. De pastoor eischte van de kerkmeesters — zoo schreef hij — anderhalven aam wijns, zeggende, dat hem die beloofd waren, „dwelck hy nyet en sal cunnen verifiseren, zoe sij segghen.”

Het proces ging ten rolle. Na allerlei, voor ons onbetekenende, acta judicialia volgde eindelijk op 21 April 1610 de rescriptie der kerkmeesters.

Zij beginnen met er op te wijzen, dat zij den offer voor het Hoog- en Lieve Vrouwe-altaar van Kerstmis en Pinksteren 1606 en 1607, welken offer de Open Brieven mentionneerden, behoorlijk hebben gerestitueerd,

Wat den wijn en het misbrood betreft, hebben zij in het accoord niets meer beloofd, dan tot den dienst van het Hoogaltaar den wijn en 't misbrood te bezorgen, gelijk zij ook altijd gedaan hebben.

En daarom te pretendeeren, dat zij nog over meer jaren dan 1607 en 1608 den wijn en 't misbrood zouden moeten betalen, heeft noch reden, noch fundament.

Dat zij den Impetrant mondeling of anderszins ooit beloofd zouden hebben, hem anderhalven aam wijns te betalen, dit ontkennen zij wel expresselijk; te meer wijl de impetrant van zulke belofte nooit eenig bewijs „den rechter genoeg zijnde” zal kunnen leveren.

Op 9 Sept. 1610 kwam hierop de repliek van pastoor Gellius, waarin deze „persisteert bij het inhouden van sijne Opene Brieven”:

„Dat den impetrant heeft verhaelt ende vermaen gemaekt van het ewech nemen vanden offer, om te bewijzen die moetwillicheyte ende onrechten handel der gedaeghde, hoewel den offer daernaemach sijn gerestitueert.

Is onwaerachtich, dat die gedaeghe den wijn ende misbroot, noodich totten Dienst Goidts op den Hooghen Aultaer, altoes hebben behoorlijck besorcht tot hennen coste, gelyck sy schuldich waeren, maer ter contrarie hebben den selven wijn ende misbroot gestelt tot laste vanden impetrant in henne rekeninghe, diewelcke oversulcx den Impetrant nyet en heeft willen onderteekenen, soe blycken sal uuyt dieselve rekeninghe, diewelcke die gedaeghde schuldich sijn te exhiberen.

Dat den wijn ende misbroot van allen tijden heeft gestaen ten laste vande kerckmeesters, dwelck den Impetrant tot meerder sekerheyt hen heeft doen gelooven byde transactie.

Hoewel daerop princelyck nyet en wordde getransigeert dan nopende die injurien ende het haelen vanden offer uuyter dwelen.

Dat die transactie is aengegaen bij tusschenspreken van verscheyden persoonen op conditiën inde Opene Brieven geruert, daertoe den gedaeghde anders nyet en soude hebben verstaen.

Dat den wijn ende broot, alnoch onbetaelt staende van voir datum vander transactie, bij deselve nyet en is quytgescholden, daeraff int minste bijde transactie nyet en wordt vermaent.”

De dupliek der kerkmeesters d.d. 9 Febr. 1611 was van den volgenden inhoud:

„Die voersz. gedaechden seggen te persisteeren byde redenen van henne antwoert.

Dat hoewel de gedaechde den Impetrant den offer vanden Hoechtyden van Kersmisse ende Pincxten uuyter dwelen hebben laten volgen (om proces te schouwen) soe en is den selven offer nochtans met recht den selven Impetrant nyet toecoemende, maer wel der voersz. kercke.

Dat de gedaechden oft de voersz. kercke den communicanten, daeraff den voersz. offer coempt, het broot ende wijn moeten uuytreijcken.

Ontkennende de gedaechde, dat sij den wijn ende misbroet totten dienst vanden Hoogen Autaer altijt soudén hebben uuytgereijckt ende geadministreert, soe ter contrarie van dyn is blijkende bijde rekeninge ende wort oeck bijden Impetrant deselve contrarie bijde redenen van sijn repliecke bekend.

Ende hoe wel oeck de gedaechden bijde pretense transactie geloeft soudén hebben, den voersz. wijn ende misbroet uuyt te reijcken, soe is sulx nochtans al geschiet onder dexpresse conditie, dat de Impetrant eerst het bewijs soude doen, dat de kerkmeesters ofte kerke van allen ouden tyden daerinne gehouden waren, hoewel sulx inde selve transactie nyet en is geinsereert, maer en sal sulcx bijden Impetrant onder eedt calumpnieux nyet ontkent werden.

Dat de Impetrant schuldich is tot behoeff vande voersz. kercke uuyt te reijcken die hellich (= helft) vanden offer van enen ouden stuijver, die de craemvrouwen in hennen kerckganck gewoenlyck sijn te offeren ende inden kersse testeecken, daeraff de Impetrant noyt geen restitutie oft betalinge en hebbe gedaen.

Dat oeck tot des Impetrants last staen den ontfanck vanden voersz. ouden stuijvers, bijden Heer pastoer Schutteput, den precesseur des Impetrants, ontfangen.”

Over de vraag, hoe het proces zich verder heeft afgewikkeld, worden wij nog slechts ingelicht door zekere zeer bekende *notulen*, welke van het proces werden opgesteld. Wij verstaan er uit, dat het tusschen beide partijen ten tweeden male tot een akkoord gekomen is.

Kerkstoringen in de 17de Eeuw

door

ALPH. G. J. MOSMANS.

I.

De strenge plakكاتen, in de 17^e eeuw tegen de Katholieken uitgevaardigd, gaven aan de talrijke gelukzoekers, die door de gunst der Hoogmogenden als Officieren op Brabant waren neergestreken, volop gelegenheid het „nuttige” met het „aangename” te verbinden.

Het was toch een publiek geheim, dat, hoe belust Drogen, Schouten, Stadhouders, ja zelfs Vorsters — weinigen uitgezonderd — ook waren op het „aangename” verstoren van paepsche conventiculen, de meesten hunner toch ook een open oog hadden voor het „nuttige” effect, dat voor hunne beurs kon verkregen worden, door het oogluikend toestaan van verboden bijeenkomsten.

Met fijnen speurzín onderscheidende, wáár wat te halen was en wáár niet, stoorden zij deze laatste ¹⁾ om hunnen ijver te demonstreeren en lieten de andere met rust tot profijt van hun zak. En dit laatste geschiedde soms zoo openlijk, dat, zooals Hezemans in „'s-Hertogenbosch van 1629—1798”, pag. 311 aanhaalt „de priester publiek afkondigde, dat het halfjaar van den Hoogschout verschenen was en er zorg gedragen moest worden voor de betaling”, terwijl de Staten in hunne resolutie van 14 Juli 1730 spreken van „het geld aan welckers gewoonlycke kracht niet hebben kunnen resisteeren degenen aan wie de uitvoeringh der placaten bevolen is geweest.”

Hoe sommigen, bij wie de geldzucht bijzonder sterk ontwikkeld was, het aanlegden om zoowel met de Staten als met de Katholieken op goeden voet te staan tot eigen nut, leeren

¹⁾ De kerk van den armen pestpater Wassenberg werd gestoord; hij betaalde niets, zegt Hezemans, p. 311.

ons de verklaringen, welke in protocol 82 folio 62, 67 en 68 van den Bosschen notaris Simon v. Stockum te vinden zijn. Zij geven, in onderling verband, een kijkje op de werkwijze van den Landdrost Focanus, die b. v. spionnen uitzette, door aan sommige zijner soldaten te gelasten in bepaalde dorpen te gaan wonen. Deze mannen moesten hem op de hoogte houden, doch hadden streng verbod op eigen initiatief kerkstoringen te doen. Deden zij dit toch eens een keer, dan voer de Landdrost met zeer harde woorden tegen hen uit. Het was Focanus immers blijkbaar minder te doen om te storen, dan om door oogluikend toestaan van verboden godsdienst-oefeningen zijne beurs te stijven. Tegen betaling toch van een vast bedrag, voor het arme dorpje Halder op een schilling per maand of meer dan $3\frac{1}{2}$ gld. per jaar ¹⁾ voor de personen boven 12 jaar vastgesteld, konden de katholieken tamelijk gerust hunnen godsdienst uitoefenen. Of dit „tarief” met een jaaropbrengst van ± 700 gld. ook gold voor de 200 communicanten van Helvoirt, en ook voor die van het dorp Son, bleek mij nog niet.

Om echter den schijn te redden, dat hij met ijver beziel was voor de strenge handhaving der plakaten, zond Focanus nu eens zijne ruiters naar eene willekeurige plaats, waar niets te storen viel (Udenhout), een andermaal naar een dorp (St Michiels-Gestel), waar de mannen zeker een paepschen conventicul zouden hebben kunnen binnendringen, als niet . . . de Landdrost den Roomschen daags te voren een „briefken” had gezonden, om hen voor den „overval” op morgen te waarschuwen! Bovendien was hij zoo slim den dorpsbewoners aan te raden, zijne soldaten goed te tappen, wanneer zij zich in het dorp vertoonden. Zoo noodig kon hij dan nog steeds insinueeren, dat zijn ruiters om der tractatie wille een oogje dicht hadden gedaan.

Hier volgen de stukken, die om de daarin vervatte bijzonderheden vooral ook bij de geestelijkheid en inwoners van

¹⁾ Bedoeld zou *kunnen* zijn, dat de retributie een schelling bedroeg voor het verlof van één H. Mis per maand.

Helvoirt, Udenhout, Halder en Son belangstelling zullen wekken.

Compareerde voor Simon van Stockum Notaris te 's Hertogenbosch Evert Seberts, eerst gewesene Ruyter onder de Heer Vocus ende nu soldaet onder de compagnie van den Heer Wiel, heeft ter instantie van den Heer Stephanus van Teffelen, Stadhouder van de Stadt van 's Hertogenbossche en Meyerije van dien, verclaert getuyght ende gedeponeert, gel(yck) hij doet mits desen, sonder nogtans eenige inductie ofte persuasie maer alleenlijk in faveur van justitie waerachtig te sijn, als dat hij deponent met sijn bijhebbende cameraetten mede ten dienste van den Heer Vocus voirs heeft geweest ten huize van den Pastoor tot Helvert omtrent de 2 jaer geleden effenwel in den preciesen tijt niet begrepen te willen wesen om aldaer te verstoren seeckere Misse die hij met syne byhebbende cameraetten voirs hadde verstaen aldaer te zullen geschieden; daer comende hebben sij bevonden datter omtrent de twee hondert communicaten ofte personen waeren welcke Misse ofte versamelinghe sij aldaer hebben verstoort, verders verclaert hy deponent 't selve bekent gemaect te hebben aen den Heere Vocus voirs waerover den voirs heere Landdrossart sulx verstaende van hem deponent ende sijn byhebbende camaraetten is seer verstoort daerover geweest seggende in verbis, wie heeft U daer last toe gegeven dat ghij op soo een plaats gaen sout om de Misse te storen, ick wille niet ghy yevers de Misse sult gaen storen sonder ick daer last toe sal hebben gegeven, waarop den deponent dupliceerende heeft geseyt: Ghy, demonstreerende den landdrossart, sturt ons naer Nuenhoudt daer niet te doen en is, waer wy gecomen sijnde hebben bevonden datter geen Misse en geschieden maer, alsoo der groote hoopen gongen naer helvert, hebbe deselve gevolgt ende daer comende hebbe de misse verstoort, waarop den voirs heere Landdrossart dupliceerende seijde al wederom ick wille niet dat ghy yevers gaet ofte ick salder U stuere ende dat met seer quaede woorden en gramme opseth, alnogh verclaert den deponent dat ten tijde als hy wonende tot haelder (tgheene gescheyt is als hy deponent noch was ten dienste van den heere landdrossart) aldaer in denselven dorpe dagelycx geschiedde ende gecelebreert wierde de misse, ende den deponent den heere Vocus voirs sulckx bekent gemaect hebbende, noyt heeft begeert men de misse aldaer soude verstooren, maer hebben

dagelyckx de inwooners aldaer met grooter frequentie ter misse gefrequentieert, al noch verclaert hij deponent dickwijls gehoort te hebben van de inwoonders van Haelder alsdat allen de ghene die boven de twelff jaeren oudt syn alle maenden vry waeren, midts betaelende eenen schillingh yeder aan den Heere Landdrossart voirs ende dat omdat sij vry te kercke soudén mogen gaen ofte misse hooren geven redenen sijner welwetendheit als dat hy allen 't ghene voirs heeft gehoort ende gesien.

Actum 4 January 1666.

getuigen Francoeis van Wullen
 Wilhelmus van Hagenbergh.

Protocol 82 fol. 64.

Hendrick Frits oud omtrent 42 jaeren eerst gewesene soldaet onder de compagnie van den heere Landdrossart den tijd van 15 jaeren ende nu soldaet onder de major Harsolt, verclaert ter instantie van Heer Stephanus van Teffelen te wesen hem seer kennelyk, dat hy deponent met den persoon van Evert Seberts door commande van den voirs landdrossart heeft gewoont tot Halder ende naer dat sij daer eenigen tyd te samen hadden gewoont heeft hy deponent dagelyckx gesien seer groote frequentatie van ter misse te gaen waerover hij genoodsaakt was met den voirs Evert Seberts sijn cameraet den heere landdrossart 't selve bekent te maecken, waer bij gecomen synde ende 't selve hem heere Landdrossart bekent gemaect hebbend heeft geseyt hy deponent tegens den heere landdrossart seer nootsakelijk te sijn de dagelijcksxe frequentie ende de misse te stooren, niet tegenstaende hem belast was ende alle sijne Ruyters ende soldaeten niet te sullen ietwes doen sonder sijne kennisse ofte wetenschap, soo verclaert hij nochtans dat den heere Landdrossart met seer harde woorden op hem deponent is uytgevaeren, seggende wat hebt gy daer met te doen als ik U last om stoornisse te doen dan sult gij 't selve doen ende anders niet ende ick sal 't selve U wel ontbieden als ik het wil hebben, verders verklaert deponent dickwijls gehoort te hebben van de inwoonders tot Haelder, als dat alle de ghene die boven de twelff jaeren oudt sijn alle maenden vry waren, mits betaelende eenen schillingh yeder aan den heere landdrossart voirs ende dat om vry en liber te kercke te kunnen gaen.

Verklaert verder menigmael gehoort te hebben van eenen Marten Ten Wissen dat hij seyde tegens hem deponent ende

sijne bijhebbende camaraeten: wat compt gylieden hier doen, ick hebbe gisteren all een briefken gekregen 't welck was inhoudende ghylieden vandaeg hier soudt comen.

Verklaert verder dat hij heeft hooren seggen Willem Jansen van Geffen tot St Michels Gestel alsdat de heer landdrossart tegen hem Willem Jans heeft geseyt soo wanneer mijne ruyters en soldaeten daer comen so laet se eens tappen sij sullen U te beter door de vingers sien ende misse laten doen

Protocol 82 folio 68.

Compareerde 19 Jan. 1666 Willemyn huysvrouw van Aelbert van Riet ende heeft (ter instantie als voor) verklaerd dat sy deponente dikwyls heeft gesien de papisten te kercke ofte ter Misse frequenterend, jae dat meer is noch tot spot van de gereformeerde malcanderen roepend compt gaet ghy niet mee naer de misse, verders verclaert sy soo lange als aldaer tot Son de misse is gecelebreerd maar eens geweest te sijn de ruyters ofte soldaeten van den heere Landdrossart en niet meer met haer kennisse, alsnog verclaert sy omtrent de drie maenden geleden den heere landdrossart met sijn volk door Son te hebben sien passeeren ende by haer den persoon van Joost van de Ven schepen aldaer, die 't selve almede heeft gesien, waer tegens sy deponente seyde Ghy (demonstreerende den schepen) behoorde den landdrossart wel eens te beschenken, hy soude U.l. dan beter ter misse laten frequenteeren, waerop hij dupliceerende seyde, wat behoeven wij dat te doen, wij moeten hem jaerlyckx genoeg geven omdat wij de misse vrij mogen celebreeren.

Dat het waarschijnlijk enkel geldzucht was, die Focanus er toe bracht den Roomschen wat welwillendheid te betoonen, wordt aannemelijk gemaakt door getuigenissen van dezelfde soldaten, Protocol n° 82 van Notaris van Stockum fol. 63, waaruit blijkt dat hij zijne compagnie op geringere sterkte hield, dan waarvoor hem door de Staten vergoeding werd uitbetaald, en dat hij buitendien nog o. a. een ruiter, die op „ruytergasy” was aangemonsterd, met „soldatengasy” afscheepte.

Toen in 1666 Stephanus van Teffelen, stadhouder van de stad van 's Hertogenbosch en de Meyerye, van dien, bovenstaande getuigenissen deed solemniseeren, luidde voor de

Katholieken der Meyery zeker weer een droevig tijdperk van vervolging in.

II.

Jonker Philips van Thienen, in 1688 Drossaard der Meierij, was een geweldig ketterjager. Dit ondervonden in gemeld jaar de inwoners van Berlicum — van welk dorp, met Middeldeode en Kaathoven, zijn naamgenoot in 1648 de heerlijkheid bezat ¹⁾ — zooals blijkt uit eene verklaring, twee dagen na het feit, ter instantie van Regeerders en geërfden van Berlicum, door 16 inwoners der heerlijkheid — Hanrick Jacobs, Jan Everts, Peter Roovers, Henrick Jan Peeters, Gijsbert Aerts van Deursen, Joost Joosten van de Ven, Claes Gerrit Driessen, Jan Teeuwens, Hanrick Willems van Belmont, Jacob Hanrix van Hedel, Peter Faessen van de Graeff, Bartholomeus Claes Middegaels, Peeter Guldemans, Jan Roelens, Jan Ariën Joesten en Gerrit Ariëns — afgelegd en bevestigd. ²⁾

Op Zondag, den 13en dag der schoone Junimaand, trok de strijdbare man, geassisteerd met twee deurwaarders en drie dienaars der corte stocken, de Hinthamerpoort uit, met het booze voornemen de Berlicumsche Katholieken te storen in de vervulling hunner kerkelijke zondagsplichten.

Ter plaatse aangekomen sloot Godaert, de vorster, zich bij de groep mannen aan, die, om op alle gebeurlijkheden voorbereid te zijn, met roeren, pistolen en degens bewapend waren.

Van geen dreigend gevaar bewust, hadden de geloovigen zich dien morgen wederom verzameld in de particuliere woning — hunne eeuwenoude parochiekerk immers was hun ontnomen — die hun tot kerkehuis diende. Daar droeg de herder der parochie ³⁾ het h. Offer op, waaruit zij kracht putten voor de standvastige belijdenis van het h. Geloof; daar

¹⁾ Schutjes III, 246.

²⁾ Protocol 128, fol. 31 van den Bosschen Notaris Verwey, ter Rijks-archieven te 's Hertogenbosch.

³⁾ In 1674 wordt Pastoor: Luc. Siongers, van Heeswijk (Schutjes III, 255). In 1687 wordt deservitor: Franc. Greveraerts, van Brussel. (Schutje III, 256).

sprak hij hun in zijne sermonen over de H. Kerk, waartegen de poorten der hel niet zullen vermogen en over de zaligheid dergenen, die vervolging lijden om der gerechtigheids wil . . .

Nog was, omstreeks half elf, de H. Mis niet ten einde, toen een luid rumoer de aandachtige stilte in het godshuis verbrak. De drossaard met de zijnen hadden zich met geweld toegang verschaft tot de „vergadering” en begonnen „met „groote furie ende boosheyt, slaende ende stootende ver- „scheydene luyden, so mans als vrouwen” de geloovigen, die zich door de vlucht in veiligheid meenden te kunnen stellen, bijeen te drijven. Fel en furieus ageerden zij, zegt een der attestanten „met slaen ende stooten op de vergaderde luyden, „om bijeen te houden ende te drijven al off sij lijff ende goet „verbeurt hadden, waardoor groote schrik, anxt ende gekerm „onder de kijnder was, ende veele luyden ende cleijne kijnderen „onder de voeten zijn gedrongen.” En Lijsbeth, de moldersvrouw van den watermolen, verklaarde aan Peeter Roovers en Theunis Lamberts Vuchts, „dat sij Sondags voorleden in de „kercke voirs mee geweest sijnde met haer kijnt van tusschen „sess ende seven jaaren oudt synde, en 't selve aan handen „hebbende ende daermede onder de voeten in 't gedrangh „liggende, so verschrickt is geworden, dat sy dyen sondagh „des nachts daervoor een misval off miskraem heeft gehad.”

Verrast door den plotselingen overval dacht nochtans niemand der kerkgangers aan verzet, zoodat de attestanten eendrachtelijk kunnen verklaren, dat „nyemant van de voirs. „vergaderinghe met woorden, nochte met wercken den voirs. „Drossaert noch oock syne assistenten ter tyde ende plaetse „voirs. quaelyck hebben bejeghent ofte toegesproocken.” Desnietteenstaande steeg des drossaards woede steeds hoger. „Schiets er op ende steeckt er op in mijnen naem, die „van de vergaderde luyden willen gaen loopen,” riep hij tot de hem vergezellende mannen. En werkelijk, terwijl hij zelf het voorbeeld gaf, door met zijnen blooten degen Jan Teeuwens verscheidene malen „gestrengelijck” te slaan, loste een zijner trawanten een schot in de kerk. Hendrick Jan

Peters, die zich vlak bij den furieuzen schutter bevond, „verschrok geweldig van dezen scheut” en zou zeker geraakt zijn geworden, hadde hij zich niet onder het roer neergebogen; terwijl Geert Ariens, die er ook vlak bij stond, het „poyer” ten deele in zijn gezicht kreeg.

Verschillende dezer bijzonderheden worden nog nader, een maand later op 9 Juli ¹⁾ en ter instantie van dezelfden, bevestigd door Aert Cornelissen van Balgoyen, koetsier van heere Capitein Casteren. ²⁾ Deze verklaart o. a. met eene kalesse Mevrouw Casteren ³⁾ gevoerd te hebben „aen 't huys, daer de vergaederinge van Roomsche kercke wierd gehouden, voor welcke huysinghe, of vergaederplaetse hij de paerden was oppassende.” Daar heeft hij, tusschen tien en elf uur, den drossaard met zijn zes gewapende knechten zien passeeren. Hij heeft met schrik gezien, zegt hij, dat de drossaard, den getrokken degen in de hand „als wanneer de luyden in de vergaederplaetse ende daeromtrent synde, wilde gaen loopen” zijne assistenten aanvuurde met de woorden: „slaet er op, stoot er op ende schiet er op in mynen naem, wat er van compst ick salder ulieden van doordraegen” en dat kort daarop het schot in de vergadering viel.

Wat van deze storing en het daartegen blijkbaar gedaan verzet de gevolgen zijn geweest voor den drossaard en voor Berlicum's Katholieken is mij niet mogen blijken, noch ook of Mevrouw Casteren in deze zaak eenigen invloed ten goede heeft kunnen doen gelden.

III.

Helmond bleef, zoo min als de meeste andere steden en dorpen der generaliteitslanden, van kerkstoringen bevrijd. Van één dezer, voorgevallen op 16 Februari van het jaar 1653,

¹⁾ Protocol 128, fol. 37 der Bossche Notarissen, ter Rijksarchieven te 's Hertogenbosch.

²⁾ Wellicht Johan Ferdinand van Casteren († 10 Nov. 1694) × Johanna de Bye († 11 Mei 1755). Jhr. A. F. O. v. Sasse v. Ysselt *De voorname huizen*, III, 235.

³⁾ Was zij katholiek?

wordt ons door twee acten in het protocol van Notaris van Oudenhoven ¹⁾ eene omstandige beschrijving gegeven. In tegenstelling met Berlicum, waar de Katholieken aan het woord waren, treden hier de stoorders, de Staatsche soldaten, als getuigen op; in tegenstelling met Berlicum ook, waar de Katholieken geïntimideerd waren, blijkt hier aan de indringers vrij ernstig verzet geboden te zijn.

Wernaer van Keppefox ²⁾, stadhouder van Johan van Raveswey, Landdrost over de Meierij, zond op 16 Febr. 1653 een zevental soldaten uit in de richting der stad Helmond. De patrouille bestond uit de ruiters Cornelis van Westwesel, oud 46 jaar, en Stoffel van Buel, oud 47 jaar, en de voetknechten Jan Paesman, die ruim 50 jaar oud was, Jacob Dirckx 30 jaar oud, Frans Everts 37 jaar, Stoffel Vrolyck 38 jaar en Peter Olifiers, die eerst 29 lenten telde. Ernst van Deventer, korporaal en 40 jaar oud, stond aan het hoofd.

Het doel van hun tocht was de huizinge van Lucia Janssen, staande tusschen „de Wildeman” en het huis van Hendrik Breugels. Bij deze Lucia, die misschien om hare nering „(Lu)syken Potken” genoemd werd, woonde toen ter tijde de Eerw. Heer Pefer Willemaers „gewesene Pastoor aldaar” of althans vierde hij te haren huize de H. Geheimen.

Omstreeks 11 uur hadden de soldaten het doel van hunnen tocht bereikt. In twee groepen hadden zij zich verdeeld: Van Westwesel, Everts en Paesman, versterkt met Hendrik Hendriks Heesters, posteerden zich aan de achterzijde van het huis, terwijl van Buel, Olifiers en Dirckx met commandant van Deventer zich door de voordeur toegang zouden verschaffen. De H. Mis, die blijkbaar nauwelijks begonnen was, werd door vele geloovigen bijgewoond. De soldaten althans troffen er aan: „eene vergadering met menigte van mans en „vrouwen ten deele sittende in den ganck op haer knien met „blooten hoofde. Ende avanceerende in het huys verclaeren

¹⁾ Protocol n. 140, folio 11 verso en 13 verso ten Rijksarchieve te 's Hertogenbosch.

²⁾ Wellicht Warner Arent van Kuppelfox × Vreda Elisabeth Scholt. (Sasse I 153).

„mede gesien te hebben de camer ende ceuken so mans als „vrouwspersonen vervult te wesen”, zoo getuigen van Deventer en de zijnen. Het viertal soldaten, dat omgetrokken was en door de achterdeur binnendrong, zegt daar „gezien te hebben „een manspersoon, sonder hoet, aanhebbende een wit choor- „kleet.” Dezen persoon (Pastoor Willemaers) willende apprehendeeren ontstond er echter een hevig verzet. Men wierp den indringers de deur voor den neus toe „waertegen sij „attestanten van buyten en die van binnen tegen malkander „dringende, hebben ten leste de deure uyt de gehengen ten „vloere ingestooten ende also te camer ingelooopen ende is „alsdoen het volck gevluht, ten deele in twee kelders, ten „deele in de ceuken op de solders en voorhuys willende ont- „vluchten, syn door de slaghvensters van het voorhuys en de „ramen van de kelders aen straet uytgebrocken hebbend ont- „weldigt en ewegh gelooopen, soo dat de attestanten dezelve „niet alle en hebben volgens haere ordre connen aenteekenen.” De manschappen begaven zich vervolgens weder naar het achterhuis. Hier verklaren zij gevonden te hebben „een tafel „op voet met een cleet neffen seecker altaer staende; twee „glazen pullekens, waerinne gelijk sy geproefd hebben, was in „'t eene water ende in 't ander wijn, als mede op de voirs. taefel „seecker latynsch boek” (het missaal?). Hunne onderzoekingen verder uitstreckende vonden zij „in de keuken onder 't bed „een choorkleet ende een paar buffelsleeren muylen met een „hoet en diverse andere ornamenten, d'een hier en d'ander „daer verstrompelt ende verborgen geweest sijnde, die sy „aen den voirs. heere Stadhouder ter hand gestelt hebben.”

Terwijl het volk van achter opgejaagd werd, versperde van Deventer met de zijnen hun vóór het huis den weg. Doch te vergeefs. Hoewel de soldaten de voordeur met geweld dichthielden, lieten de Katholieken zich daardoor niet tegenhouden, doch braken vensters en ramen van den voorgevel open en liepen, buiten gekomen, de belegeraars onder den voet, onder luid geroep van: „Slaet de schelmen daer uyt, „slaet de schelmen daer uyt.” Deze, opgestaan zijnde, vonden

de voordeur dichtgeslagen door hunne makkers en waren dus verplicht door de uitgebroken vensters naar binnen te klimmen, om aan de woede van het volk te ontkomen. En dat hun daarbij werkelijk eenig gevaar dreigde wordt getuigd door Jacob Dirckx, die „een seecker persoon met een mesop- „steecker in de hand zag, soo 't scheen willende en meenende „daarmede Ernst van Deventer (den aanvoerder) te door- „steeken, 't gene hij oick gedaen sou hebben, ten waere de „voirs. Jacob denzelve persoon met zijn roer niet en hadde op „de borst gestooten, zeggende: „O schelm wat wil ie doen.” Terwijl dit passeerde drong het volk wederom tegen het huis op, en krom deur en vensters in, onder het onheilspellende geroep van „jaeght de schelmen daer vuyt, wat daer van „compt sal men vastdragen”, zoodat de soldaten met het geweer hun lijf hebben moeten verdedigen tegen de menigte, die door eenen borgemeester en een met name „boerberckers Peerken Thonissoon” werden aangevoerd.

De pastoor, die zich met achterlating van koorkleed en hoed, door de vlucht had willen redden en met anderen zijn weg nam door den gang tusschen Jan Theunis en Jan de Kete-laer, heeft daar intusschen blijkbaar ook verzet ontmoet. Zoo vertelde Jan Peters Frienten, die op de markt woonde naast het logement van Secp, aan Willem Adams Boons, deurwaarder van den Raad van Brabant, die bij Secp logeerde, dat hij den pastoor in gemelden gang op zijn rug had zien nedervallen.

Nog denzelfden of den volgenden dag werd Pastoor Willemaers door den Heer van Helmond over het gebeurde onderhouden. De Pastoor moest beloven zulks niet meer te zullen doen, wat wel speciaal op het hardhandig verzet van het volk betrekking zal gehad hebben. Gezegde Boons hoorde dit, daags na het voorval, uit den mond van 's Heeren rent-meester, Peter van de Kerkhof.

Nog 12 jaar na dit voorval bestuurde Pastoor Willemaers de kerk van Helmond en teekende vele bijzonderheden uit den vervolgingstijd op, zooals Schutjes IV pag. 126 mededeelt.

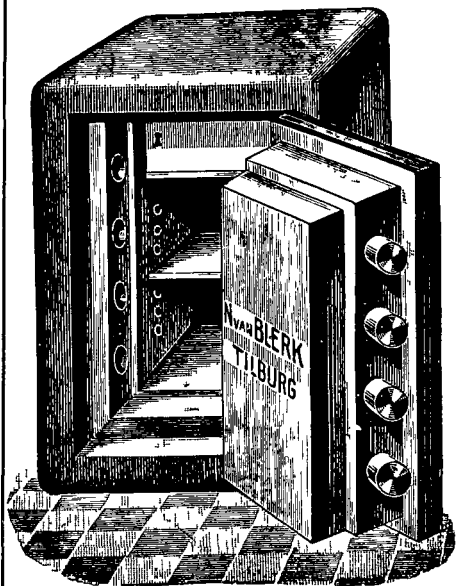
ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. II. AFLEV. I. JUNI 1918

VOOR VOORWAARDEN, DEZE RUBRIEK BETREFFENDE,
WENDE MEN ZICH TOT DE ADMINISTRATIE DER
« BOSSCHE BIJDRAGEN », SEMINARIE « BEEKVLIET »
:: :: ST. MICHIELS-GESTEL. :: ::

VERMELDT DEN NAAM VAN DIT TIJDSCHRIFT BIJ UWE
BESTELLINGEN AAN DE HIERVOLGENDE ADVERTEERDERS.

VAN BLERK's
 TABERNAKELKASTEN
 VAN BLERK's
 OFFERBUSSEN
 VAN BLERK's
 KLUISDEUREN
 VAN BLERK's
 BRANDKASTEN

„De beste waarborg”.

Zonder eenige verplichting
 persoonlijk te ontbieden.

VAN BLERK's
 brandkastenfabriek.

Tilburg, Tel. Int. 374.

H. FUNNEKOTTER

ATELIERS VOOR KERKELIJKE KUNST
 PARAMENTEN. MEUBILEERING.

LITURGISCHE GEWADEN

ALBA PLAGATA

TETRAVELA ALS VERSIERING
 OP HOOG FEESTDAGEN EN ALS
 ROUWVERSIERING.

ROTTERDAM. Intc. Telef. 236. Nieuwe Haven 109.

1 Januari 1918.

M. M.

Nadat onze langjarige vertegenwoordigers, de Heeren De Lint & Co. hunne firma per 31 December 1917 hebben ontbonden, hebben wij met ingang van 1 Januari 1918 onze vertegenwoordiging voor Nederland en Koloniën aan de

Firma J. Masséus Wzn.

Gedempte Botersloot, No. 119 — Rotterdam.

overgedragen, die de zaken op denzelfden voet zal blijven voortzetten.

Villeroy en Boch,
Vloer- en Wandtegelfabrieken.
Mettlach, Merzig,
Dresden, Septfontaines en Dänischburg.

Wil. Schmit-Schendeler

ATELIERS VOOR GLASSCHILDERKUNST

GLAS IN LOOD ✱ ✱ ✱

✱ ✱ ✱ **GLAS IN KOPER**

KORTE PUTSTRAAT 13 :: 'S-BOSCH.

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG.

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden.

ATELIER — VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

OUDE DIEZE 4—6 □ □ □ □ 'S-HERTOGENBOSCH.

□ □ □ BEELDHOUWWERKEN □ □ □

KERKMEUBELEN IN HOUT EN STEEN

□ □ IN VERSCHILLENDE STIJLEN. □ □

POLYCHROMIE

□ □ □

KRUISWEGEN

— OOK IN GIPS —

JOH. HAMERS, TILBURG.

MAGAZIJN:
HEUVELSTRAAT 105.

WERKPLAATS:
NIEUWLANDSTR. 56.

KERKELIJKE. ZILVERSMEEDEKUNST

DRIJVEN - GRAVEEREN - EMAILLEEREN - NIËLLEEREN
VERZILVEREN - VERGULDEN IN 'T VUUR.

1^e klas werk bij zeer matige prijzen.

Voorradig mooie collectie Cibories
in diverse uitvoering en afmeting, voor c.a. 300, 500,
800, 1000, 1200 tot 2000 species.

Ook Kelken, Monstransen, Pixides, Bedieningpateens,
benevens alle koperen Kerkornamenten.

Firma Erven & C°. Oirschot

~::~~

STOELENFABRIEK

vervaardigt

~::~~ Stoelen, Tafels, Banken, ~::~~
Oud-Hollandsche Stoelen, Tuinmeubels.

SPECIAAL ADRES VOOR
KERKSTOELEN en Stoelen voor PATRONATEN
~::~~ en andere Vereenigingsgebouwen. ~::~~

Elk Quantum in den kortst mogelijken tijd leverbaar.

~::~~ Vraagt CATALOGUS. ~::~~

PETIT & FRITSEN, Klokkengieters,

AARLE-RIXTEL (N.-B.)

DE EENIGSTE KLOKKENGIETERSFIRMA IN
N.-BRABANT, TEVENS DE GROOTSTE EN
EENIGST-KATHOLIEKE IN NEDERLAND.

Zware Luidklokken, Angelusklokken, Elevatieklokken etc.

STALEN KLOKKENSTOELEN, volgens de nieuwste
en beste constructie met toebehooren en **kogellagers**,
waardoor zeer gemakkelijk luiden, ook der zwaarste
klokken, mogelijk wordt.

Levering op strengste keur, volgens de regels der
Liturgie, langdurige garantie, aan billijke prijzen.

PRACHT-CATALOGUS OP AANVRAAG VEKRIJGBAAR.

Jos. MARGRY – Architect

ATELIERS voor KERKELIJKE KUNST

KERKMEUBILEERING

—•— KERKBOUW —•—

WALENBURGERWEG 3.

ROTTERDAM.

N. V. Nederlandsche Fabriek van Turnartikelen en Schoolmeubelen. Amersfoort.

Directeuren: W. G. HASPER en H. M. RAGETLIE. (In 1868 te Amsterdam opgericht door H. KEUNEN).

„De Eerste” en „De Oudste”.

Schoolmeubelen (Banken,
Borden, Lessenaars, Kas-
ten, etc etc.)

Turnartikelen (Volgens
Duitsch en Zweedsch
systeem).

Orthopaedische Toestel-
len (Massagebanken, etc).

Onze

Technische Afdeling

ontwerpt en bouwt ge-
heel compleet ingerichte

Houten Schoolgebouwen.

TELEGRAM-ADRES

TURNTIK, Amersfoort.

TELEFOON

AMERSFOORT 328

Amsterdam 1601 N.

C. J. PETERS.

Rozengracht 8.

Groningen 1255.

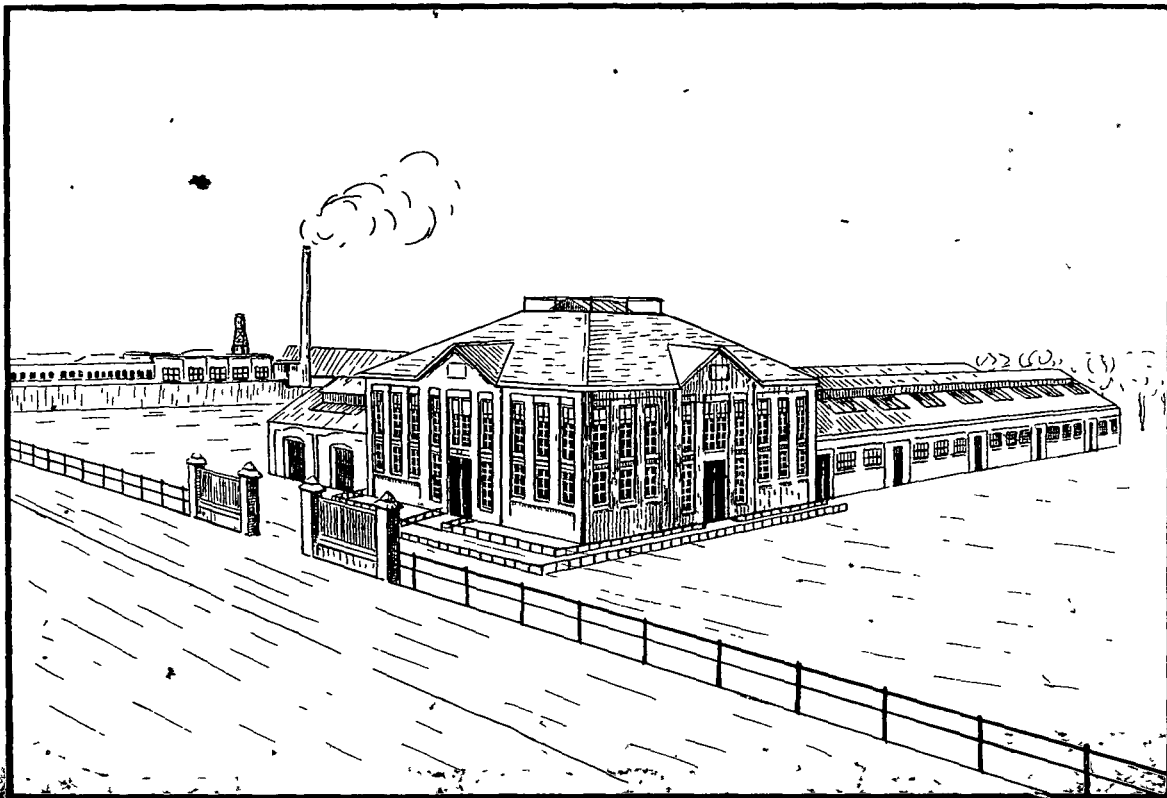
W. MEULMAN.

Munnekeholm.

Sittard.

H. GLEZEN.

Kloosterlaan.

N. V. Nederlandsche Fabriek van Turnartikelen en Schoolmeubelen, AMERSFOORT.

Directeuren: W. G. HASPER en H. M. RAGETLIE. (In 1868 te Amsterdam opgericht door H. KEUNEN.

„DE EERSTE” EN „DE OUDSTE”.

Onze

Technische Afdeling

ontwerpt en bouwt geheel compleet ingerichte

Houten Schoolgebouwen.

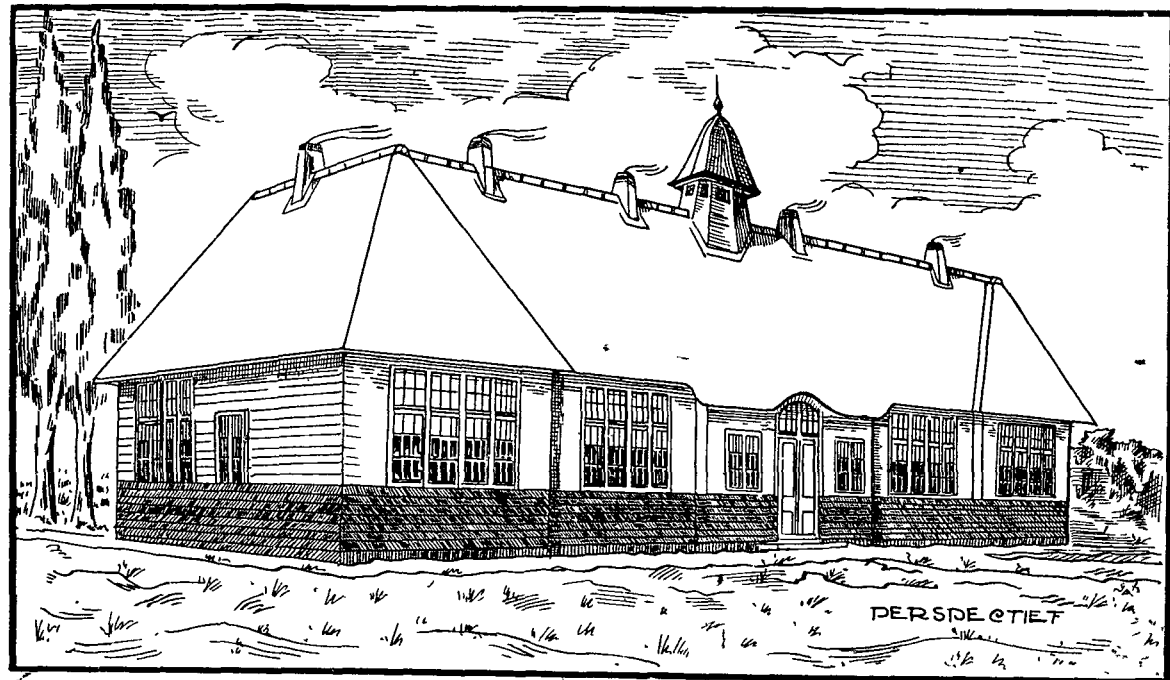
TELEGRAM-ADRES.
TURNTIK, Amersfoort.

TELEFOON:
AMERSFOORT 328.

Amsterdam 1601 N.
C. J. PETERS.
Rozengracht 8.

Groningen 1255.
W. MEULMAN.
Munnekeholm.

Sittard.
H. GIEZEN.
Kloosterplein.

LENTJES & DROSSAERTS.

'S-HERTOGENBOSCH.

Firmanten : J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk.

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

Uitgaven van G. MOSMANS Zoon, 's-Hertogenbosch

**Formularium precum in functionibus sacris ad usum cleri Busco-
ducensis, cum approbatione Ordinarii**

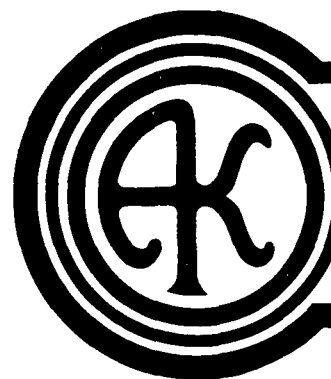
I. gecartonneerd met linnen rug	f 0.75
II. gebonden in linnen band	- 1.—
III. uitgave op zwaar handpapier, in linnen band	- 1.10

In den Dienst van God of de Godsdienst in geschiedenis, leer en beoefening, een practisch handboek, tevens kerkboek door Pater PETRUS Ord. Cap., gecart. met linnen rug f 0.65
in linnen band, roode snee - 0.90
in fijn linnen, vergulde snee - 1.10

Nieuwe Litanie van O. L. Vrouw van Loreto, per 100 f 0.75
per 1000 - 6.—

Ter perse: Het Licht der Wereld, gebedenboek tot uitbreiding van het H. Geloof, door Pater AURELIUS Ord. Cap., een handig missie-kerkboek, waarin alle missie-vereenigingen, speciale missie-gebeden en andere gebeden voorkomen.

Prijs in stevig omslag 45 cents, 100 ex. à f 36.—,
in fraai linnen stempelbandje f 0.30 hooger.

ALBERTS & KLUFT

A'DAM
TEL. Z 4391

ELECTRISCH *LICHT*
KRACHT

HELMOND
TEL. 231

SPECIAAL ADRES VOOR KERKEN EN KLOOSTERS

VRAAGT ONZE BEGROOTINGEN

PRIMA REFERENTIËN

TOEPASSINGEN DER ELECTROTECHNIEK OP ELK GEBIED

Electrische Licht en Krachtinstallatiën voor eigen bedrijf of in aansluiting op Centrales

FABRIEK VAN HOOG- EN LAAGSPANNINGSAPPARATEN

HELMOND

VEESTRAAT 38-46 Tel. 231

HELMOND

CREDIETVEREENIGING

„DE HANZEBANK”

CENTRALE BANK

'S-HERTOGENBOSCH.

55 Plaatselijke Kantoren.

*Effecten, Coupons, Vreemd Geld,
Rekening-Courant,
Spaarbank, Deposito, Wissels.*

Belast zich met:

Het verhandelen en overnemen van
**Provinciale, Gemeente-, Waterschaps-
en Kerkelijke Leeningen.**

**Aan- en verkoop van alle Binnen-
en Buitenlandsche Fondsen.**

Incasseeren van Coupons.

**Kosteloos controleeren van Uitlo-
tingen.**

**Geeft verder de meest uitgebreide
voorlichtingen bij het beleggen van
gelden, zonder eenige verplichting
voor den aanvrager.**

MAGAZIJN „ST. JOZEF”.

Speciaal Adres voor Koffie- en Ontbijtserviezen, Keukengarnituren.

BLOEMZUILEN, VAZEN, WASCHSTELLEN, enz. enz.

AFZONDERLIJK LOKAAL VOOR TAFELSERVIEZEN.

Kristallen Drinkserviezen in de rijkste tot de gewoonste slijpsels.

Theebladen, Bisquitdoozen, Messenleggers, enz. enz.

Speciaal adres voor Heeren Geestelijken en Kloosters.

L. DERKS v/h. Jacq. Kreyholder,

Hinthamerstraat, 's-Bosch.

Jacques van Mackelenbergh-Souren

Electrisch licht en Kracht installatiën.

Schellen — Telefonen — Bliksemafleiders.

Ornamenten — Gloeilampen.

- Zaklampen — Batterijen. -

———— GEVESTIGD 1883. ————

Hinthamerstraat 146, — 's-HERTOGENBOSCH, — Telefoon 480

De meest gevraagde Merken zijn:

REGOUT ROOD

ZILVER

GOUD &

JAARBEURS A B C.

J. J. VAN DER PAS,

's-Hertogenbosch.

Vacant.

J. W. v. Leeuwen (K. Fercken)

Hoogwoerd 89, Leiden.

UITGEVER EN OUDE BOEKHANDEL.

Het Klooster te Windesheim en
zijn invloed, door J. G. R. ACQUOY.
3 dln. f 10.—.

Joannes Brinckerinck en zijn Klooster
te Diepenveen, door W. J.
KÜHLER. Nieuwe uitgave f 3.50.

THEODOR SPIERINGS,

Commissionair in Effecten,

's-BOSCH □ □ HINTHAMEREINDE 3

neemt over leeningen van R. K. Kerken en Kloosters
en bevordert het plaatsnemen dier leeningen. :-

AL. HEKKING,

WIJNHANDELAAR — — NIJMEGEN

TELEF. 401 KANTOOR: PLATENMAKERSTR. 31

SPECIALITEIT in MISWIJN.

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN.

Fabriek van Bedden en Matrassen.

Magazijnen van Meubels, Dekens enz.

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN.

Vacant.

JURGENS'
PLANTA

DE
FIJNSTE
PLANTENBOTER

Uitgave der Drukkerij van het :-: :-: :-:
:-: :-: :-: R. K. Jongensweeshuis, TILBURG.

ZOO JUIST VERSCHENEN:

**VERKLARING VAN DEN KATECHISMUS
of VOLLEDIGE KATECHESSEN 1^e DEEL,**

door V. J. F. BOELAARS, R. K. Priester,
ruim 500 bladzijden, ingenaaid f. 3.00; in linnen stempel-
band f. 3.50.

Ter perse: 2^e, 3^e, 4^e en 5^e deel, $\pm$ 400 bladzijden,
ingenaaid f. 2.50, gebonden f. 3.00. Om het halfjaar
verschijnt een deel.

*Wie het 1^e deel bestelt, verplicht zich ook tot het nemen
van de volgende deelen.*

Uitgave van W. BERGMANS, Tilburg.

DIPLOMA's voor de Aartsbroederschap De H. Familie
en voor de Congregatie van O. L. Vr.

Deze artistieke Diploma's voldoen aan de hoogste eischen en
overtreffen alles wat op dit gebied wordt aangeboden. De uitvoering,
zoowel als de voorstelling, is allerkeurigst en onberispelijk. De Diploma's
zijn gedrukt met goud en zachte kleuren; het formaat is 52 bij 37 cm.

De prijs is 37½ ct. en f 35.— per 100. Ook verkrijgbaar de
helft kleiner à 20 ct.; f 17.50 per 100.

MEDAILLES van de H. Familie, zwaar koper 20 ct.;
f 19. — per 100.

Groote keuze **KERKMUZIEK.**

In voorraad de nieuwe

VATICAANSCH E UITGAVEN.

HOFLEVERANCIERS.

TELEFOON INTERC. N. 75.

Sigarenmagazijn

GEBR. HOUTMAN

VOORHEEN C. HOUTMAN & ZONEN

'S-HERTOGENBOSCH

HINTHAMERSTRAAT 81

RUIME

SORTEERING

IN:

TABAK

SIGAREN

EN

SIGARETTEN

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs per aflevering bedraagt f 1.25, fr. p. post f 1.35.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

Men teekent in voor minstens één deel; afzonderlijke afleveringen zijn niet verkrijgbaar.

De intekening staat open bij de Administratie in het Seminarie „Beekvliet” te St. Michiels-Gestel en bij den Boekhandel.

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.

DEEL II.
AFLEVERING 2.

ST. MICHIELS-GESTEL — NOVEMBER — 1918.

INHOUD:

De eerste Noordbrabantsche Jezuïet, P. Cornelius Brogelmans 1514—1578, door L. van Miert, S. J.	blz. 133.
Bijdragen tot de Kerkelijke Geschiedenis van Budel en Westerhoven in de 15de eeuw, door Fr. D. van Adrichem O. F. M.	blz. 141.
Heusdensia, door A. A. J. Karthon	blz. 147.
De troebelen in het Bossche vicariaat tijdens de overheersching van Napoleon I, door Ferd. Franssen	blz. 158.
Franciscus en Johannes Andellius, door E. P. van Andel	blz. 200.
Het Klooster Nazareth te Waalwijk ($\pm$ 1450— $\pm$ 1750), door J. van der Hammen Nicz.	blz. 204.
Het Beeld der Zoete Moeder te 's-Hertogenbosch, door Dr Th. Goossens	blz. 237.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift, te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Seminarie „Beekvliet”, St. Michiels-Gestel.

De eerste Noordbrabantsche Jezuïet, P. Cornelius Brogelmans

1514—1578

door

L. VAN MIERT, S. J.

De eerste Nederlandsche jezuïet, tevens de beroemdste van allen, is genoegzaam aan onze lezers bekend. Zelfs degenen, die niet in ons „*proprium Buscoducense*” op 22 Dec. zijn leven lazen, hebben vaak gehoord van den zaligen Petrus Canisius van Nijmegen. Maar zeer weinigen zullen den naam vernomen hebben van den eersten *Noordbrabantschen* jezuïet, evenals Canisius afkomstig uit het tegenwoordige bisdom van 's Hertogenbosch. Te verwonderen is dit niet. Hij was niet van dat hout, waaruit mannen als zijn voorgangers in de Sociëteit, Canisius of de Goezenaar Caspar Berse, die Xaverius' plaats te Goa innam, worden gesneden. In verdiensten voor God moge hij hen misschien evenaren, maar op aarde bleef zijn loopbaan voor tijdgenooten en nageslacht zoo goed als verborgen. Bovendien was hij als Noordbrabanter bijna onherkenbaar geworden, sinds de gedrukte bescheiden hem steeds een Bruggenaar noemden. Eerst voor enkele jaren ontdekte ik hem als *Buscoducensis* (dioecesis), en 't was in de laatste maanden, dat ik met zekerheid zijn geboorteplaats te weten kwam, — het nederige onder de nederige „acht zaligheden”: Netersel.¹⁾ Is 't niet verrassend naast den deftigen burgemeesterszoon der rijksstad Nijmegen den eenvoudigen dorpsbewoner der Noordbrabantsche Kempen te ontmoeten?

¹⁾ Als de „acht zaligheden” — naar den uitgang *sel* — worden genoemd: Duisel, Eersel, Hulsel, Knegsel, Netersel, Reusel, Steensel, waarbij als achtste gewoonlijk Bladel gerekend wordt.

Eenvoudig, zelfs in zijn uiterlijk, was Cornelius Brogelmans, ¹⁾ die omstreeks 1514 voor het eerst de zuivere heilucht moet ingeademd hebben, en eenvoudig bleef hij geheel zijn leven lang. „Forma non prorsus ei virilis, sed humilis”, schrijft Canisius in 1546 over hem. Geen forsche, mannelijke figuur dus, maar een eenvoudig, bescheiden voorkomen, dat geheel overeenstemde met zijn innerlijk. „Meer geheugen dan verstand, middelmatig ervaren in taalkennis, maar werkzaam”, vult Canisius het portret van zijn landgenoot aan. Twintig jaar later was het getuigenis van den visitator Nadal over onzen Cornelius bijna eensluidend.

Ik vermoed, dat hij eerst op lateren leeftijd met de studie is begonnen, en ze met horten en stooten heeft volbracht, want hij besteedde er in verschillende plaatsen der Nederlanden dertien jaar aan. In Februari 1544 werd hij te Leuven priester gewijd, en behaalde daar ook den graad van magister artium. Omtrent dien tijd leerde hij de jezuïeten kennen, die er sinds 1542 nu eens in grooter, dan in geringer aantal gevestigd waren. Hij ging, met behoud van zijn vrijheid, bij hen inwonen en hun levenswijze deelen. Van een geregeld kloosterleven was daar toen nog geen sprake, al gehoorzaamden de Leuvensche jezuïeten aan een overste, dien ze zelf gekozen hadden. Deze was de vrome Cornelius Vischhaven, vroeger kapelaan der oude St. Michielskerk, die zijn huis bij de kerk voor hen had opengesteld. Weldra besloot ook Brogelmans zich bij de Sociëteit aan te sluiten en verbond zich — naar het voorbeeld van vele anderen — terstond door beloften aan de orde. 't Was den 10 Sept. 1546. ²⁾ Spoedig zag hij zijn gezellen, de een na den ander vertrekken, sommigen naar Keulen, anderen naar Rome. Onder de laatsten was ook Vischhaven, die in 1547 Leuven verliet.

Zoo bleef Brogelmans alleen in de academiestad achter.

¹⁾ In de *Monumenta historica Societatis Jesu*, onze voornaamste bron, en de andere werken en bescheiden, die we raadpleegden, vindt men ook geschreven. Bruegelmans, Broegelmans, Broghelmans enz.

²⁾ In een geschreven opgave van 1574 vond ik 1545 als jaar van intrede vermeld. Is dit juist, dan zou Brogelmans de tweede Nederlandsche jezuïet zijn.

Toch was er zijn verblijf niet zonder nut. Zijn aanwezigheid hield de gedachte aan de Sociëteit bij menigen talentvollen student wakker. Enkele nieuwelingen kwamen de opengevallen plaatsen innemen en Cornelius was de kern van het kleine groepje, dat zich om hem vastzette. Intusschen studeerde hij filosofie en woonde ten slotte weer alleen met een jongen, zekeren Simon. Dit duurde tot 1549. In dit jaar keerde de Antwerpenaar Adrianus Andriaenssens uit Rome terug en trad aan het hoofd der te Leuven verblijvende jezuïeten.

Eindelijk in 't najaar van 1553 kwam de beurt aan Brogelmans zelf. Hij vertrok met twee anderen naar Rome, en werd er door den H. Ignatius ontvangen. De H. Stichter stond er op, dat degenen, die elders in de Sociëteit werden opgenomen, eenigen tijd onder zijne oogen doorbrachten, om gemakkelijker den geest der orde in zich op te nemen. Dit gold vooral voor Leuven, waar een vaste religieuze vorming in die jaren nog niet kon gegeven worden. Uit Brogelmans' verblijf in de heilige Stad heeft Ribadeneira ons een herinnering bewaard en in zijn leven van den H. Ignatius opgeteekend. ¹⁾ De goede P. Brogelmans was erg angstvallig in het lezen van het breviergebed. Hij meende het nooit goed gedaan te hebben, en begon dus telkens opnieuw, zoodat hij er bijna den geheelen dag aan besteedde. De H. Ignatius beproefde verschillende middelen om hem van zijn scrupels af te helpen. 't Hielp niet. Toen zeide hij hem: „Pater, gij besteedt voortaan niet meer tijd aan uw breviergebed, dan de paters doen. Ik zal u een zandlooper geven, en als de bepaalde tijd verstreken is, is 't voor dien dag genoeg.” De vrees om niet gereed te komen won het van de vrees om 't niet goed te doen, en onze scrupulant was van zijn kwaal genezen. Toch zou hem zijn al te groote nauwgezetheid en gebrek aan zelfvertrouwen in later dagen nog dikwijls hinderen, en voor bedieningen, waaraan gewichtiger verantwoordelijkheid verbonden was, ongeschikt maken.

¹⁾ *Vita Ignatii Loyolae*, lib. V, cap. 10.

Brogelmans zal ongeveer vijf maanden te Rome geweest zijn, toen hij aanzegging ontving om naar Morbegno, in Veltlin (Valtellina), een streek in Grauwbunderland, te vertrekken. Daar zou een nieuwe stichting worden beproefd. De zaak ging echter niet door, en Cornelius wachtte geduldig af, wat de gehoorzaamheid verder over hem zou beschikken. Eer 't jaar om was, kwam een ander plan tot rijpheid. Voor Loreto, het beroemde bedevaartsoord, was door den protector van de „Santa Casa”, kardinaal Carpi, tevens de eerste en de eenige „kardinaal-beschermer” der Sociëteit van Jezus, een college aangevraagd. Onder leiding van Oliverius Manare, uit Quincy in Artois, die later verschillende voorname bedieningen in zijn orde vervulde, kwamen den 3 Dec. 1554 veertien jezuiten te Loreto aan, en werden voorloopig in het paleis van den gouverneur Caspar de Dottis gehuisvest. Daaronder was ook onze Brogelmans, die biechtvader zou zijn voor de nederduitsche pelgrims en anderen, die latijn verstonden; 't italiaansch was hij nog te weinig machtig. Zijn gezondheid — gelijk dat bij vele nederduitschers het geval was — schijnt niet bestand geweest te zijn tegen het italiaansch klimaat. Zoo kwam hij den 2 Nov. 1555 weer in de Eeuwige Stad, doch niet voor langen tijd.

De roomsch-koning Ferdinand wenschte een college te Praag, om het voortwoekeren der verschillende ketterijen, die er een gunstig terrein voor het verspreiden hunner dwalingen vonden, te verhinderen. De dominikanen zouden hun half vervallen St.-Clemensklooster aan de jezuiten afstaan en naar een ander meer geschikt, openstaand klooster overhuizen. Canisius werd belast met de voorbereidende maatregelen, en toen deze, gelijk men te Rome meende, ver genoeg gevorderd waren, wees Ignatius P. Ursmarus Goisson, een Henegouwer, vroeger kanunnik te Thuin, als rector, en P. Brogelmans als zijn medehelper of minister voor de nieuwe stichting aan. Den 10 Febr. 1556, weinige dagen voor het vertrek, legde de laatste in handen van P. Lainez de plechtige professie af, en daags voor hun afreize stelde P. Polanco, de secretaris

der Sociëteit, de twaalf voor Praag bestemde teizigers aan Paulus IV voor, om zijn zegen over den tocht en de nieuwe onderneming te vragen. De paus gaf hun zijn vreugde over hun plan te kennen en vermaande hen met aandrang, al hun krachten, zelfs hun bloed en leven voor de eere Gods en de zaak der Kerk te wagen.

De tocht ging over Loreto en Ancona, en verder over zee naar Triëst. In Krain en Karintië trok de romeinsche mantel der reizigers veel meer de aandacht, dan hun lief was. Het onderhouden der vastenwet bezorgde hun van den kant der ketters heel wat spotternijen, en 't kostte hun dikwijls veel moeite „magere” spijzen te bekomen, vooral omdat de lands taal hun onbekend was.

Toch kwamen zij gelukkig te Weenen aan. Canisius schreef hun, voorloopig niet verder te reizen, daar te Praag nog niet alles gereed was; doch eer deze brief hen bereikte, hadden zij den 16 April hun reis reeds hervat. Na allerlei, somtijds blijde, dan weer angstige ontmoetingen bereikten zij den 21 April de hoofdstad van Bohemen. De rector te Weenen had de romeinsche mantels, die hun zooveel overlast hadden veroorzaakt, door andere minder opvallende kleedingstukken vervangen. Om zich tegen al te onbescheiden blikken te vrijwaren hadden ze deze voor de raampjes van den reiswagen gehangen. Maar terwijl de wagen stilhield aan den slagboom, die de Neustadt van de Altstadt scheidt, lichtte een nieuwsgierige de geïmproviseerde gordijntjes omhoog en herkende in de reizigers terstond jezuïeten. Als een vuurtje liep het gerucht door de stad. Welkom waren zij bij velen allermintst, en daarom bleven zij de eerste dagen voorzichtigheidshalve binnenshuis.

Daar had Canisius de nieuw-aangekomenen ontvangen en zoo goed en zoo kwaad als het ging een onderdak bezorgd. Zelfs de noodzakelijke vertrekken en meubelen ontbraken, en het duurde nog weken, eer de drie of vier dominikanen, wier armoede zij deelden, naar hun nieuw verblijf overhuisden en aan hun opvolgers de plaats vrij lieten.

Maar meer dan van deze gevolgen der armoede leed Brogelmans van het ergerlijke gedrag van sommige huisgenooten, die zich niet naar religieuze ordetucht wisten te schikken. Hij was allerminst de man om met kracht tegen hen op te treden en het geschokte gezag te herstellen. Daarom moet het hem een verlichting geweest zijn, toen hij in den zomer van 1557 naar het Cistercienserstift Oybin bij Zittau werd gezonden. Aanleiding daartoe was het volgende

Ondanks de schoonste toezeggingen van koning Ferdinand en de bemoeiingen van welwillende beschermers zaten de Praagsche jezuiten in de grootste geldverlegenheid. Het bestaan van het college was een voortdurende lijdensgeschiedenis. Op voorstel van Urban Textor, bisschop van Laibach, had koning Ferdinand voor hun onderhoud o. a. het stift op den steilen bergkegel Oybin, waarvan de indrukwekkende ruinen nog bestaan, aangewezen. Als opvolger van den stichter des kloosters meende hij volgens Boheemsch recht over de goederen van het bijna geheel verlaten Oybin te kunnen beschikken ¹⁾ Nog slechts een enkele monnik van het rijke klooster was in het leven, doch trachtte zich dan ook met alle kracht in zijn vorig bezit te handhaven. Om een betere regeling van zaken voor te bereiden, en vooral om te voorzien in de zielzorg der omliggende dorpen, wier geestelijke belangen ten laste der kloosterlingen waren, werd Brogelmans met een gezelschap naar den Oybin gezonden. De ontmoeting met den eenig overgebleven stiftbewoner was juist niet hartelijk. Het geduld der nieuw-aangekomenen werd dikwijls op een harde proef gesteld. Ten slotte werd de laatste prior, die onder verdenking van ketterij lag, van zijn ambt ontzet.

Intusschen was het ook te Praag alles behalve rustig. De nieuwgezinden zagen in de jezuiten hun natuurlijke vijanden, scholden ze voor papisten, jesuwider enz. en dreigden zelfs met geweld. Men waarschuwde de paters althans 's nachts niet over de Moldau-brug te gaan, daar men bedreigd had,

¹⁾ Iets dergelijks had in die dagen, met volkomen toestemming van den H. Stoel, meermalen plaats

iedereen jezuïet, die op de brug kwam, in de rivier te werpen. Eenige ketters ergerden zich vooral aan de opheffing onder de H. Mis. Terwijl P. Brogelmans op Hemelvaartsdag na de Consecratie de H. Hostie ophief, schreeuwde een protestant: „Wat doet ge daar? ge komt er voor in de hel.” De priester ging kalm voort. Dat maakte den ketter nog woedender; hij naderde het altaar, snauwde den celebrant toe: „wat antwoordt ge me niet?” en wilde hem een slag toebrengen. Gelukkig kon de misdienaar hem tegenhouden en met behulp van een ander buiten de kerk brengen. ¹⁾

In 1561 vinden we onzen Kempenaar te Weenen. Daar wachtte hem een taak, die meer met zijn karakter en gaven overeenkwam. Zijn ijver, toewijding, bescheidenheid en ongemeene goedheid wonnen hem de achting en het vertrouwen van zijn medebroeders; aan hem legden zij bij voorkeur hun geweten bloot. Door het geven der geestelijke oefeningen arbeidde hij geheel in den geest van zijn vader Ignatius. Steeds was hij er op bedacht, het kwaad te beletten. Het middel, dat hij daartoe in 1561 gebruikte, zal ons wellicht vreemder voorkomen, dan het in die dagen was.

De vastenavondtijd was toen, niet minder dan thans, een aanleiding tot allerlei ongebondenheid. Dat griefde den braven en eenvoudigen man, niet minder dan den rector, P. Vittoria. ²⁾ Terwijl nu op Zondag Quinquagesima de leerlingen van het college der adellijken aan tafel zaten, verscheen plotling P. Brogelmans met een kruis in de eene en een doodshoofd in de andere hand. Ernstig schreed hij de zaal binnen, gevolgd door een rij van andere paters, waaronder de rector, die zich met geeselloorden tuchtigden onder het zingen van klaagliederen. Kort maar krachtig sprak P. Brogelmans over de vergankelijkheid der aardsche dingen en het dragen van

¹⁾ Over Brogelmans' verblijf in Bohemen zie Kroess, *Geschichte der Böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, I, 24 flgg.

²⁾ P. Vittoria, een Spanjaard, was, eer hij zich te Rome in het noviciaat aanmeldde, op de vastenavonddagen de voornaamste straten der stad doorgetrokken, terwijl hij zich ten bloede geeselde. (Orlandinus, *Historia Societatis Jesu*, Pars I, lib. 9, n. 10).

Christus' kruis. Daarna trok de stoet de eetzaal rond onder de oogen der verbaasde leerlingen, die op zulk een ongewone vertooning volstrekt niet verwacht waren. Sommigen sprongen de tranen uit de oogen, anderen zaten als verstijfd van verbazing, anderen wendden hun gelaat af of verborgen het hoofd in het tafellaken. Dit voorbeeld van boetvaardigheid maakte zulk een diepen indruk op de wel lichtzinnige, maar toch ook edelmoedige jeugd, dat zij zelf den volgenden dag een zelfde schouwspel te zien gaven. 't Was, zoo bemerkt Sacchinus ¹⁾, die ons dit mededeelt, niet alleen om de aanwezigen op te wekken tot boete voor de openbare ongerechtigheden, die men zich bij de Vastenavondviering veroorloofde, maar ook om den vastentijd en den geest van boetvaardigheid, waarmee de nieuwgezinden voortdurend den spot dreven, bij de leerlingen, en door dezen ook in de streken, waar zij zouden terugkeeren, weer in eere te herstellen.

Toen Lainez, Ignatius' opvolger, overleden was, riep Franciscus de Borgia de tweede algemeene congregatie der orde samen. De Oostenrijksche provincie vaardigde, behalve den provinciaal en nog een pater, ook P. Brogelmans als kiezer af. In deze hoedanigheid verbleef hij van Juni tot September 1565 in de Eeuwige Stad en nam deel aan de keuze, die den H. Franciscus de Borgia tot generaal der Sociëteit aanwees. Teruggekeerd naar Weenen was hij daar in verschillende bedieningen, o. a. als raadsman van den rector en den provinciaal, werkzaam en overleed er den 21 Aug. 1578. Sacchinus ²⁾ getuigt van hem: „cursum consummavit innocentissimae vitae, morum candore ac lenitate bona conspicuus”: hij besloot zijn schuldeloos leven, dat uitmuntte door rechtschapenheid en zachtzinnigheid. De zoon der Brabantsche Kempen is in vromen eenvoud zich zelf gelijk gebleven ten einde toe.

¹⁾ *Historia Soc. Jesu*, P. II, lib. 5, n°s 167, 168.

²⁾ I. c. P. IV, lib. 6, n. 90.

Bijdragen tot de Kerkelijke Geschiedenis van Budel in de 15de Eeuw

door

Fr. D. VAN ADRICHEM O. F. M.

I.

26 Jan 1448. Wilhelmus Hollen, officiant te Budel, verklaart voldaan te zijn voor het onrecht, dat schepenen dezer plaats hem aandeden door hem voor het wereldlijk gerecht te veroordeelen.

Anno Domini a nativitate millesimo quadringentesimo quadragesimo octavo, indictione XI, mensis Januarii die vero vicesima sexta, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Nicolai divina providentia pape quinti anno primo, in mei notarii publici testiumque infrascriptorum ad hoc specialiter vocatorum praesentia personaliter constitutus honestus et discretus vir dominus Wilhelmus Hollen, presbiter leodiensis dyocesis et pro nunc officians in divinis ecclesiam parochialem de Buele ejusdem dyocesis, gratis et ex bona conscientia, non vi, metu, dolo aut aliqua sinistra machinatione, ut asseruit, seductus vel circumventus sed pure et libere propter Deum et sponte quitavit ac palam et publice quitasse cognoscit venerabiles viros Theodricum Tilen, Heynricum Lemmens et Matheum Hoppenbrouwers, laycos necnon scabinos de Buele, ville praedictae, de omnibus et singulis iniuriis factis vel dictis et praesertim in casu quando questio (?) pendebat inter magistrum Petrum supradictum (!) actorem ex una et dominum Wilhelmum praedictum reum presbiterum partibus ab altera, de eo quod praedictus magister Petrus actor praedictum dominum Wilhelmum reum in iudicio seculari iudicialiter alloquebat et scabini praemissi, cum sociis eorum contra praedictum dominum Wilhelmum reum sententiam protulerunt et iudicialiter ipsum dominum condemnaverunt, quod ipsis facere non licuit. Rem quitatam sepe dictus dominus Wilhelmus notario infrascripto per fidem suam in-

violabiliter observare promisit. Praesentibus ibidem honorabilibus viris domino Johanne op gheen Strate presbitero et Johanne Kolen (?) testibus etc.

Ghy. de Sype.

Protocol van Ghysbertus de Sype, notaris en cureit te Achel. In het archief der Minderbroeders te Weert.

II.

8 Jan. 1449. Godefridus Lemmens ontvangt tegen een bepaalde som en onder zekere voorwaarden van Bartholomeus Hollen, vicarius perpetuus der kerk te Budel, deze kerk voor 8 jaren in deservituur. ¹⁾

Anno Domini MCCCC quadragesimo nono mensis Januarii die vero octava hora vesperarum vel quasi dominus Godefridus Lemmens accepit a domino Bartholomeo Hollen, perpetuo vicario ecclesie de Bule, praedictam ecclesiam per terminum octo annorum in deservituram cum omnibus oneribus, proventibus, redditibus, oblacionibus et juribus. De quibus praedictus dominus Godefridus solvet domino Bartholomeo praedicto annuatim LVI griffones seu florenos usuales cotidie (?) monete currentis et quatuor pecia lini. Sed praedictus dominus Bartholomeus promisit praedicto domino Godefrido quod summa bladorum extendit se in XL vel circiter maldra et si maldre integre minus essent dominus Bartholomeus praedictus promisit domino Godefrido defalcare. Insuper dominus Godefridus praedictus concedet domino Bartholomeo praedicto quindecim florenos renen., quos dominus Bartholomeus defalcabit Go. praedicto medianti anno suo primo deserviture et medianti ultimo anno praedictorum octo annorum. Et si domino Godefrido displicuerit deservire diucius quam quatuor annis, tunc potest recedere cum quatuor annis et hoc annuntiabit domino Bartholomeo per medium annum ante etc. Testes de praemissis sunt Paulus de mesmeker in Hamont et Johannes junior de Eysel laici etc.

Protocol van G. de Sype. In het archief der Minderbroeders te Weert.

¹⁾ Dit contract werd, zooals uit de volgende acte blijkt, niet uitgevoerd. Oorzaak onbekend. Alleen is uit een nieuwe overeenkomst dd. 6 Dec. 1449 bekend, dat Godefridus Lemmens zich toen naar kost, kleeren en alle noodwendigheden inkocht bij de Begijnen van St. Catharina te Achel.

III.

4 Febr. 1449. Bartholomeus Hollen, vicarius perpetuus der parochie-kerk te Budel, geeft deze kerk tegen een bepaalde som van 4 jaren in deservituur aan Wilhelmus Hollen.

Anno a nativitate Domini MCCCC quadragésimo nono mensis Februarii die vero quarta hora vesperarum vel quasi, praesentibus ibidem venerabilibus viris Paulo Mesmekers et Euerardo suo legitimo filio testibus, constituti discreti viri et domini Bertholomeus Hollen et dominus Wilhelmus Hollen mutuam compactionem fecerunt de deservitura ecclesie parochialis in Bule, que viccaria pertinet domino Bertholomeo praedicto. Et dominus Bertholomeus praedictus contulit domino Wilhelmo praedicto praedictam ecclesiam ad deserviendum per terminum quatuor annorum cum omnibus honoribus, fructibus, obventionibus, oblationibus et cum omnibus juribus, de quibus dominus Wilhelmus solvet domino Bertholomeo praedicto viginti sex florenos renen. quolibet anno. Et dominus Bartholomeus praedictus recognovit sublevasse a Wilhelmo praedicto XLIIII florenos renen., de quibus dominus Bertholomeus defalcabit domino Wilhelmo praedicto annuatim omnium astrictorum quatuor annorum undecim florenos renen., quam summam XLIIII florenorum renen. cognoscit praedictus dominus Bertholomeus domino Wilhelmo super omnia bona sua.

Protocol van G. de Sype. In het archief der Minderbroeders te Weert.

IV.

14 Juli 1460. Georgius Galle, priester en officiant der parochiale kerk te Budel, verklaart dat hij deze kerk met alle inkomsten van meester Johannes Custodis, haren vicarius perpetuus, heeft gepacht en in pacht ontvangen onder zekere voorwaarden en borgstelling voor den tijd van 3 jaren.

In nomine Domini, amen. Per hoc publicum instrumentum cunctis pateat evidenter quod anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo, indictione nona, mensis Julii die vero decima quarta hora vesperarum vel quasi, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Pii divina providentia hujus nominis pape secundi anno secundo in mei notarii publici testiumque infra scriptorum ad hec specialiter vocatorum et rogatorum praesentia personaliter constitutus honestus vir dominus Georgius Galle, presbyter et officians parochialem ecclesiam de Buel leodiensis dyocesis, palam et publice confessus fuit atque cognovit quod arrendavit

seu in arendam accepit praedictam ecclesiam seu vicariam cum omnibus fructibus, redditibus, oblacionibus, proventibus et emolumentis universis ad praedictam ecclesiam vel vicariam spectantibus ab honorabili viro domino et magistro Johanne Custodis, perpetuo vicario praedictae vicariae seu ecclesiae, per terminum seu spatium trium annorum sibi invicem subsequencium in festo sancti Johannis baptiste nuper preterito inchoandorum pro triginta sex florenis renen. in singulis duobus primis et triginta quinque florenis renen. tercio anno, solvendis in duobus terminis uno quoque anno, scl. infra octavam Penthecostes viginti et infra festum Exaltacionis sancte crucis decem et sex florenis renen. et in ultimo termino tercii anni decem et quinque; sed si prenomatus Georgius predictam vicariam post terminum predictorum annorum denique deservire non velit, tunc solvet totalem summam infra octavam Penthecostes videlicet triginta quinque florenos renen. in tercio anno prescripto. Et pro majori securitate omnium et singulorum praemissorum posuit idem dominus Georgius Galle fidejussores ad opus magistri Johannis praescripti, videlicet Petrum Penninx, Petrum Heymelkens, Johannem Colen et Johannem Wrechen, qui quidem fidejussores et quilibet pro se et pro parte sua praedictas summas super se et bona sua mobilia et immobilia inviolabiliter solvere promiserunt. Et saepe nominatus dominus Georgius promisit mihi notario subscripto per fides suas corporaliter praestitas praedictos suos fideiussores ab omni onere satisdandi relevare et indemnos conservare iudicio facti et iudicatum solvi cum universis et singulis suis clausulis necessariis et opportunis sub ypotheca et obligatione omnium bonorum suorum presencium et futurorum. Super quibus omnibus et singulis praemissis predicti fideiussores petierunt a me notario subscripto unum vel plura publicum vel publica instrumentum seu instrumenta. Acta fuerunt haec in predicta ecclesia de Bule retro summum altare. Siba.

Protocol van G. de Sype. In het archief der Minderbroeders te Weert.

V.

25 Juli 1460. Georgius Galle verklaart de parochiale kerk van Budel onder zekere voorwaarden en borgstelling voor den tijd van 2 jaren te hebben gepacht van meester Johannes Custodis.

Anno Domini MCCCC sexagesimo mensis Julii die vero XXV

hora vesperarum praesentibus discretis viris Wilhelmo de Moelo et Heynrico Michaelis testibus leodiensibus Georgius Galle asseruit se arendasse ecclesiam parochialem de Budel erga magistrum Johannem Custodis per spacium trium annorum in duobus primis annis pro triginta sex florenis renensibus et in tercio anno pro triginta quinque, semper solvendis in duobus terminis scl. in festo Penthecostes viginti et residuum citra festum Bavonis¹⁾ Sed si dictus Georgius post tercium annum discederet a deservitura praedictae ecclesiae, tunc praedictos triginta quinque florenos renenses solvet praedicto magistro in festo Penthecostes illius anni. Ut praemissa sortiantur effectum praedictus dominus Georgius posuit fideiussores magistro Johanni Custodis praescripto ydoneos viros scl. Petrum Pennincxs, Petrum Heymelkens, Johannem Wrege et Johannem Colen.

Protocol van G. de Sype. In het archief der Minderbroeders te Weert.

¹⁾ Een woord is hier onleesbaar.

Bijdrage tot de Kerkelijke Geschiedenis van Westerhoven in de 15de Eeuw

door

Fr D. VAN ADRICHEM O. F. M.

10 Aug. 1463. Johannes en Walterus Loekemans presentereen Wilhelmus Kenens aan den Aartsdiaken van Kempenland voor een rectoraat in de kapel te Westerhoven.

Venerabili viro domino archidyachono Campinie aut ejus vice procuranti Johannes et Walterus, filii legitimi quondam Godefridi Loekemans, debitam reverentiam et honorem. Ad altare beate Marie virginis, in capella de Westerhoven erectum, discretum virum Wilhelmum filium Segeri Kenens vobis in Dei nomine duximus praesentandum. Supplicamus quatenus eundem Wilhelmum aut ejus legitimum procuratorem, sicut praemittitur per nos praesentatum, ad praedictum altare recipiatis ac rectorem in eodem instituere velitis, adhibitis sollempnitatibus in talibus fieri debitis et consuetis. In cuius rei testimonium ob priorum sigillorum carentiam sigillum domini Ghysberti de Zijpe publici notarii subscripti ob rogatum nostrorum (!) duximus appendendum, anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo tercio mensis Augusti die decima.

Protocol van Ghysbertus de Sype, notaris en pastoor te Achel. In het archief der Minderbroeders te Weert.

Heusdensia

door

A. A. J. KARTHON.

Aangezien ik in dit artikelje eenige onderscheidene onderwerpen, voor de geschiedenis der parochie Heusden niet zonder belang, wilde aanstippen en vastleggen, meende ik geen beteren titel te kunnen kiezen dan het algemeen verzamelwoord „Heusdensia”. Op zich zelf toch bestaat er tusschen die onderwerpen geen verder verband. Ter zake dan.

Ten jare 1579 hield, gelijk we in een vorig artikel zagen ¹⁾, in de *stad* Heusden, in tegenstelling met het land van Heusden, de *uitwendige* beoefening van onzen H. Godsdienst reeds op, „cesseerden de Pauselijke exercitien”; meen daarom niet, lezer(es), dat het Katholiek geloof te Heusden was uitgestorven. Neen, talrijke Katholieke familie's bleven in Heusden en deszelfs onmiddellijke nabijheid achter en waren daar in eere. Zoo o. a. de voorname familie van den Ypelaer, welke familie rentmeester was over de talrijke goederen, die de abdijs van Sint Truyen in 't land van Heusden bezat. In de naamlijst der leden van het collegie van heeren oude schutters van den voetboog van St. Joris te Heusden staan meerdere van 't geslacht Ypelaer vermeld. Doch zelfs nog ten jare 1608 werd zekere Mr. Johan Ypelaer, rentmeester van den abt van St. Truyen tot schutter verkoren. ²⁾ En wanneer men dan weet, dat het schuttersschap van den voetboog van St. Joris in tegenstelling met de jonge colveniers-schutters slechts voor

¹⁾ Cfr. *Bossche Bijdragen*, Jaargang I, p. 225 sqq., speciaal p. 237.

²⁾ J. A. Gerlach Jr., *Oorsprong etc. van het Collegie van Oude Schutters van St. Joris te Heusden*. Uitgeg. 1862. Groningen, P. van Zweeden.

de voornaamste families open stond, dan kan men nu juist niet zeggen, dat het katholiek geloof te Heusden dood was. Te meer daar de waardigheid van rentmeester van den abt van St. Truyen uitdrukkelijk in de schutterslijst wordt bijvermeld. Ja nog sterker. Zeker één katholiek priester heeft nog jaren lang na 1579 in de onmiddellijke nabijheid van Heusden zijn verblijf gehad, nl. zekere Mr. Jan van Best, verbonden aan 't Begijnhof buiten de Oudheusdensche poort. In 't Oud-archief der gemeente afd. F. n. 51 bestaat er nog een blaffaert van zijn hand aangaande de inkomsten van 't Begijnhof van 1579 en volgende jaren. Allerwaarschijnlijkst heeft hij in Heusden geleefd tot na 1610 (cfr. Oud-Archief Heusden F. n. 31). Behalve deze Mr. Jan van Best leefden nog meerdere priesters zooal niet in Heusden zelf, dan toch in de onmiddellijke nabijheid. Met recht en reden mogen we dus veronderstellen dat deze R. K. Priesters, zij het dan ook ter sluiks, wel in de allernoodzakelijkste geestelijke behoeften ook van Heusdens katholieke bevolking zullen voorzien hebben. Zeer ten spijt der Protestantsche predikanten. Zoo o. a. klaagt op de Classisvergadering te Gorinchem dato 26 April 1604 dr. Dithmarus van Giessen, dat er te Veen nog een Paep geduld wordt, die veel schade doet aan 't ware geloof.¹⁾ Na 't sluiten van 't Twaalfjarig bestand, toen men van Protestantsche zijde de handen meer vrij kreeg, werd de toestand erger. In de jaren 1609—1657 verkeerde de katholieke bevolking van Heusden in grooten kommer en druk. Maar toch schijnt nu en dan, zij het dan op titel van zaken of anderszins, een katholiek priester Heusden bezocht te hebben. Zoo o. a. ten jare 1623 kreeg fr. Michael Ophovius, destijds prior der Predikheeren te Antwerpen, later bisschop van 's-Bosch, een vrijgeleide om in zake het regelen der nalatenschap van een zijner broeders Heusden te bezoeken. Bij die gelegenheid werd hij wederrechterlijk te Heusden gevangen genomen, beschuldigd van verraad; 21 maanden heeft hij voor die ver-

¹⁾ Archief Classis Heusden. I c 67 Register etc. n 39.

MIRACULEUS MARIABEELDJE TE HEUSDEN.

meende misdaad te 's-Gravenhage en Delft in gevangenschap doorgebracht (3 April 1623—einde 1624). ¹⁾

Of en welke relatiën prior van Ophoven te Heusden had en hoe lang hij daar toen vertoefd heeft, blijkt niet; doch dit mogen we gerust veronderstellen, dat hij den tijd, dien hij er doorbracht, ook wel nuttig besteed zal hebben, om de verlaten katholieken van Heusden moed in te spreken en met zijn priesterlijke hulp zoo noodig bij te staan. En anderen zullen zonder twijfel met ditzelfde doel na hem zijn gekomen. Zoo bezocht in Juni 1657 J. F. Wouter Gorisse, Religieus der abdij van Tongerlo, en in December 1657 Martinus Moreels, Jesuïet uit Antwerpen, de katholieke parochie van Heusden. Omtrent deze droeve jaren vind ik in 't Kerkarchief van Heusden van de hand van pastoor J. van Asten (ten jare 1807 benoemd tot pastoor te Heusden) het volgende op een los vel papier opgeteekend.

Ad perpetuam rei memoriam haec *ex scriptis inventis et certa a traditione* collecta a me infra scripto J. van Asten.

Post revolutionem, post deplorandam regni et religionis mutationem saeculo 16° factam 1us liber Baptismalis (et ante-

¹⁾ In het algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage heeft onder de crimineele papieren van het Hof van Holland in de portefeuille van de jaren 1623 en 1624 onder n. 19 berust een pak of stuk door den voormaligen Rijksarchivaris Mr. L. Ph. C. van den Bergh aldus omschreven „Verhoor van Michael Ophovius, prior, over verstandhouding met den vijand en hoogverraad.” Toen ik voor eenige jaren terug dit verhoor wilde raadplegen, bleek, dat pak n. 19 helaas was *verdwenen*, „hetzij ten gevolge van een afkeurenswaardige handeling of van een vergissing bij het opbergen.” Een verder ingesteld onderzoek bleef tot nog toe zonder resultaat. Wel vond ik nog in 't register van notulen en resolutien van het Hof van Holland van 1617 tot 1625 over dezelfde zaak het volgende

„Lesten 7bris Ordonnantie voor den cipier Groenesteijn, voor de teercosten van den prior Ophoven sedert den 3en Aprilis 1623 tot desen dage toe, zynde 181 dagen, monterende tsamen tot 16 stuyvers 's daechs 144—16—0.”

„20 Jan. 1624. Ordonnantie voor den cipier, van de ordinaris teercosten van den prior Ophoven sedert den eersten October 1623 tot den lesten Decembris daarop volgende, zynde 92 dagen ende beloopende à 16 stuyvers 's daechs 72—12—0.”

„15 Aprilis 1624. Ordonnantie voor den cipier, van de ordinaris teercosten van Ophoven sedert den eersten January 1624 totten lesten Martii, zynde 90 dagen ende belopende à 16 stuyvers 's daechs 72 gulden.” Na 15 April schijnt prior Ophovius eenigen tijd te Delft geïnterneerd te zijn geweest, cfr G. A. Meijer in 't Archief voor 't aartsbisdom Utrecht, 42ste deel (1916) 1ste afl. p 61 sqq

riores non sunt) sub missionariis Jesuitis inchoatus est anno 1663. ¹⁾ Cum A° 1596 per edictum Statuum Hollandicorum hisce in partibus Catholicae religionis cultus exterior esset inhibitus et vexatio ac persecutio in ecclesiasticos admodum esset gravis nonnisi clanculo et ab omni modo larvatis clericis Sacramenta fidelibus administrabantur.

Tandem erexit Heusdae Jesuita quidam ex monasterio Ant-verpiensi oratorium titulo S. Francisci Xaverii in domo nobilis domicellae Aldegondis de Ypelaer aut Hildeg. van Ypelaer in platea putterstraat 4a janua. ²⁾

Anno 1657 in eo posuit imaginem B. M. Virginis de Aelburgh miraculis illustrem et festo conceptionis immac. V. Mariae fidelium illuc convenientium exposuit venerationi illam quam Martinus Moreels Jesuita et Walterus Gorisse religiosus abbatiae Tongerloensis authentice demonstrant fuisse eandem miraculosam B. M. V. imaginem de Aelburgh, et haec eadem (catholicis plene toleratis) translata est ad ecclesiam nostram, in qua hodiedum etiam ex traditione et testimonio veterum hominum tamquam talis veneratur."

De twee authentieke stukken, die de wonderdadigheid van het uit Aalburg afkomstig Mariabeeld bewijzen, luiden als volgt:

„Op heden den 10e Juni heeft verklaart (voor juffrouw Hildegondis van Ypelaer en mij ondergeteekende) Geertje Ariens out omtrent 40 jaren, dat zij hetzelfde Marienbeeld,

¹⁾ Dit doopboek bestaat nog en berust in 't R. K. Kerkarchief. Op een andere plaats vind ik daaromtrent opgeteekend „Post revolutionem et reformationem ita dictam et saeculo 16° factam duo priores Baptizatorum registri Ecclesiae Romano-Catholicae Heusdensis a diversis missionarius *vitiöse* ob calamitates adversasque temporis circumstantias conscripti sunt.

Primus inchoatur ab anno 1663 et finitur anno 1695 29 Augusti.

Secundus inchoatur ab anno 1695 26 Julii et finitur anno 1703 19 Aprilis. Hinc adjunctus est defectuosus matrimonio conjunctorum et mortuorum catalogus seu register.

Tertius Register inchoatur ab anno 1704." En van af dien datum zijn ze in orde.

²⁾ Deze Aldegondis of Hildegondis van Ypelaer was allerwaarschijnlijkst een dochter van Mr. Johan van Ypelaer, rentmeester van den abt van St. Truyen, waarover reeds boven met een enkel woord. Het huis en waar de bidplaats werd opgericht, is bijna zeker het *huus* naast de zoogenaamde Schenkan, later bezit der famiie van Dongen. Nog later (1890) kwam het in bezit van Dominus Laatsman, die er weer een bedehuis oprichtte, doch nu een protestantsch. Nog later (1915) na den dood van Dominus Laatsman is het eertijds schoone Heerenhuis publiek verkocht; heeft een tijd lang gediend voor Belgische geïnterneerden en wordt thans omgebouwd tot vijf werkmanswoningen.

hetwelck zij aan dito jufvrouw Hildegondis gegeven heeft, ontvangen heeft om te bewaeren van Anneke Carels, huysvrouw van Johan Legru als zij vertrok uit Heusden, verklaarende hetzelfde te zijn het miraculeus Marienbeeld van de kerk van Aelburgh en hetzelfde door haren vader Carel de Beenhakker ten tijde van de beginnende troubels deezer lande en beeldsturmerye derselve kerke van Aelburgh gesalveert te zijn; welk beeld tegenwoordig is rustende bij de voorschreve jufvrouw Hildegondis van Ypelaar.

J. F. Wouter Gorisse,
Religieus der abdy van Tongerloo."

Het andere authentieke stuk van Martinus Moreels is in 't Latijn en luidt woordelijk aldus:

„Ego infrascriptus Societatis Jesu sacerdos testor me audivisse ex ore Margaretæ Adriani Heusdanae imaginem D. Virg. exaltatam ac publicae devotioni expositam domi Nobilis Domicellæ Aldegondis de Ypelaar variis miraculis fuisse illustrem in ecclesia Aelburgensi ante Iconomachiam Heusda adhuc catholica cum pagis adjacentibus. Invisibat prædicta Dlla sororem prædictæ Margaretæ (defuncta quæ postea fuit duobus abhinc mensibus) adhuc aegram nomine Nicolaam Adriani ac rogans Dlla qualis esset imago illa D. V. responsum accepit a sororibus esse miraculosam ac variis claruisse olim miraculis in Ecclesia Aelburgensi, accepisse autem ab Anna Caroli catholica uxore Joannis le Gru haeretici cum omnibus libris, quæ affirmabat se accepisse prædictam imaginem a patri suo Carolo de Wael alias den beenhacker, qui ipsemet abstulerat eam ex prædicta ecclesia tempore iconomachiae quia miraculosa erat, ac ut talem sollicitè commendavit filiae suæ Annae, quæ idcirco Heusda discedens tradidit prædictis duabus sororibus ne postea deveniret in manus haeticorum a quibus ipsa præfata nobilis Dlla accepit dono et ut therausum absconditum jam tot annis eruit e tenebris ac in sacello suo domestico ad majorem Dei ejusque parentis gloriam publicae venerationi exponi curavit pridie festi Immaculatae ejusdem Conceptionis.

Actum Huesdae 8 Decembris 1657.

Martinus Moreels,
Soc. Jesu sacerdos.

Uit deze authentieke stukken dus blijkt: Heusden bezat omtrent 1657 een Mariabeeld, dat vóór de Reformatie te Aalburg als miraculeus werd vereerd. Dit beeld werd, omdat het miraculeus was, door zekeren Carel de Wael, slachter van beroep, tijdens de beeldstormerij te Aalburg door wegneming voor vernietiging behoed. Later werd het door de Wael weggeschonken en bizonder aanbevolen aan zijn dochter Anna, gehuwd met Jan Legru. Jan Legru schijnt later ketter te zijn geworden en Heusden metterwoon verlaten te hebben. Anna Carels (de Wael) heeft het beeld met al hare boeken toen gegeven aan Margaretha en Nicolaa Adriaans. Deze hebben het weder weggeschonken aan Hildegondis of Aldegondis van Ypelaer. De laatste heeft het in 1657 geplaatst in het door haar opgericht bedehuis en van de geschiedenis van 't beeld een dubbel authentiek stuk doen opmaken.

Een te Aalburg in 't Kerkarchief ingesteld onderzoek bracht geen nadere ophelderingen omtrent oorsprong en miraculositeit van het beeldje. Mogelijk dat de boeken, waarvan boven sprake is, wel betrekking hadden op 't beeld. Die boeken schijnen echter verloren te zijn. Verdere bijzonderheden zijn dus niet bekend. Wel wist voor eenige jaren terug een oude Protestantsche doch rechtschapen vrouw, te Aalburg woonachtig, mede te deelen, dat er vroeger te Aalburg bij een overstroming een beeldje tegen stroom op was komen aandrijven, doch dat dit beeldje was verloren gegaan. Dit *vroeger* zal dan wel doelen op den Sint Elisabethsvloed. Als curiosum voeg ik hierbij, dat dezelfde vrouw ook wist te vertellen, dat er te Aalburg een putje was, dat bij menschegeheugenis bij de hevigste vorst niet bevroor en bij de grootste droogte nooit uitdroogde. Zij noemde dit putje een Willebrordusputje en wees de plaats aan, waar het zich bevond. Verdere bijzonderheden over het Mariabeeld wist zij echter niet. Wel vernam ik toen, dat nakomelingen van de familie de Wael nog steeds in Aalburg woonachtig waren.

Wat is er verder van 't miraculeuse Mariabeeld geworden? Van 1657 tot 1685 ongeveer schijnen de kerkelijke diensten

verricht te zijn in 't bedehuis (huiskapel) van Aldegondis van Ypelaer, en ook het Mariabeeld daar geplaatst te zijn gebleven. Immers in 't zelfde memoriale teekent pastoor (later deken) J. van Asten op:

„Oratorio in domo Dllae A. de Ypelaer erecto onno 1662 donatae sunt reliquiae St. Francisci Xav. eodem anno a vicario Apostolico generali diocoesis Buscoducensis J. Houbraken approbatae.”

Omstreeks dien tijd is ook weer de eerste pastoor benoemd.

„Anno 1663 in illo oratorio erecta est confraternitas Ssae Trinitatis sub R. P. Gilberto Hedebooldt *parocho* Heusdensi.

Omstreeks 1685 schijnt men, mogelijk ten gevolge van een bepaling van den vrede van Nijmegen (1678), te zijn overgegaan tot den bouw van een bescheiden openbare kerk. Immers dato 1687 vind ik opgeteekend:

Calicem capellae de Elshout amissam et in ecclâ Heusdana inventam cum cuppâ argenteâ et pede cupreo inauratis pro 15 florenis carolinis ad sectandas discordias legitimo instrumento Ecclessiae Heusdensi abdicarunt et concesserunt Parochus Outheusdensis et aedetui illius Ecclae et capellae.

Ook het Mariabeeld is omstreeks dien tijd van 't particulier bedehuis naar de openbare kerk overgebracht. Want gelijk we reeds zagen, luidt het:

Haec eadem imago (catholicis plene toleratis) translata est ad ecclesiam nostram, in qua hodieum etiam ex traditione et testimonio veterum hominum tamquam talis veneratur.”

Kon pastoor (later deken) J. van Asten omstreeks 1810 getuigen, dat het Aalburgsch Mariabeeld krachtens de overlevering en het getuigenis van oude menschen als miraculeus vereerd werd, op den oogenblik kan men dit niet. Ik geloof niet, dat er onder Heusdens katholieken velen zijn, die van den oorsprong en de wonderdadigheid van hun Mariabeeld veel weten. Dit schijnt aldus verklaard te moeten worden. Onder pastoor-deken J. van Asten, die in 1840 de nieuwe (tegenwoordige) kerk bouwde, werd het Mariabeeldje naar die nieuwe kerk overgebracht en daar geplaatst tegen een pilaar in 't midden der kerk. Het was omhangen met een kleurigen Spaanschen mantel en opgesmukt met zilveren en

gouden sieraden. De geloovigen hadden het beeldje dus steeds voor oogen en zullen ongetwijfeld in nood en smart tot Maria, vereerd in deze hare beeltenis als de „*Consolatrix Afflictorum*” immer wel hunne toevlucht hebben genomen. Onder Joannes Ferdinandus v. d. Poel in 1852, opvolger van pastoor van Asten, begon deze devotie langzamerhand te kwijnen. Het schijnt, dat deken v. d. Poel ofwel ten gevolge van de Aprilbeweging zoo weinig mogelijk aanstoot heeft willen geven aan de Protestanten, ofwel bevreesd is geweest voor diefstal. Ten minste het beeldje verdwijnt uit de kerk naar de Pastorie en alleen op de feestdagen van Maria werd het ter vereering geëxposeerd. En met het beeldje verdween ook langzamerhand de vereering. Deze toestand duurde voort tot 1888. Maart 1888 kwam deken v. d. Poel te sterven en werd Joannes ¹⁾ Bijnen benoemd tot pastoor van Heusden. Deze vond het beeldje op de Pastorie, doch weldra verhuisde het wederom naar de kerk, waar het ten jare 1888—89 op het linkerzaltaar ter vereering was uitgesteld. Doch ook de Spaansche mantel en verdere boerenopschik, waarmede het was omhangen, was pastoor Bijnen niet naar den zin, te meer daar onder den smakeloozen mantel een niet onverdienstelijk XlVeeuwsch snijwerk in eikenhout was verborgen. Een goede gelegenheid om tot „ontmanteling” over te gaan, bood zich weldra aan. In den zomer van 1889 zou de H. Priesterwijding plaats hebben van een zoon der Parochie, van den eerw. heer Joannes Buys. Bij deze gelegenheid wilde de familie Buys ter gedachtenis aan dit heuglijk feit de kerk vereeren. Pastoor Bijnen koos een altaartroontje voor het miraculeus Mariabeeld. Beeldhouwer Goossens uit 's-Bosch werd met een opdracht belast, en toen het troontje voltooid en op den linkerzaltaar bevestigd was, vond het nu ontmantelde beeldje daarin voor goed een plaats. Sinds is de devotie tot het miraculeuse beeldje wel een weinig toegenomen, doch heeft toch niet die algemeenheid en die innig-

¹⁾ J. C. Bijnen, zie Schutjes, dl. III, blz. 613. Joannes Cornelius Bijnen, Schutjes, dl. IV, blz. 355.

heid bereikt, die deken Bijnen en zijn opvolger pastoor Wouters gaarne zouden gezien hebben, ¹⁾ Mogelijk zal de onbekendheid met den oorsprong en de wonderdadigheid van het beeldje daarvan voor een groot gedeelte de schuld zijn. Mogen deze schets en de afbeelding van 't beeldje, wanneer ze in Heusden in ruime mate zullen zijn verspreid, een weinig bijdragen, om de oude devotie weer te doen herleven.

In 't zelfde Memoriale van J. van Asten staan folio verso opgeteekend de „*Thesauri spirituales ad ecclesiam parochialem Heusdensem S. Catharinae dicatam pertinentes ordine aetatis acquisitionis.*” De opsomming dier reliquieën is natuurlijk voor de geschiedenis van minder belang. Onder de opgesomde reliquieën echter is er één, waaraan eenige bijzonderheden zijn verbonden, die een mooien kijk geven op de eenvoudige godsvrucht onzer voorvaderen der 17de en begin 18de eeuw. En daarom wil ik die bijzonderheden hier mededeelen.

Als n. 5 wordt vermeld: *Reliquiae authenticae S. Barbarae V. et M. a Reverendissimo Dno P. Govarts approbatae Anno 1718.*

Dan volgt dit N.B.: *Juxta authentica instrumenta hae reliquiae ob grassantem hac in regno Iconomachiam in custodiam traditae pastori in Berlicum, a Dno A. van Ceulen, primo post revolutionem pastore ²⁾, reclamatae et ob discordias metuendas ex consensu Rssmi solemniter divisae et pro media parte Ecclesiae Heusdanae redditae sunt.*

Ik ging eens zoeken naar die authentica instrumenta; en ja wel, ik vond het volgende los vel:

„Wij ondergeteekenden regenten en kerckmeesters van de Roomse Catholyke gemeente van Heusden hebben uit naem en last van de voormelde gemynte gecommitteert en mits deze geauthoriseert den heer Wilhelmus Vercamp priester en den heer Cornelius van Ingen brouwer binnen de voornoemde gemynte om aan den hooghw. heer Petrus Govarts doctoer in de rechten, raatsheer van syn kyserlycke majestyt vicarius generaal apostoliek van 'Stoogenbosch dit volgende met alle respect en onderdanigheyt kenbaer te maecken en

¹⁾ Pastoor Wouters heeft voor eenige jaren terug het eikenhouten beeldje rijk doen vergulden.

²⁾ [non religioso].

te versoeken te weten hoedat een deeltje van de reliquien van de H. Barbara specteerende aan de kerck van Heusden in de persecutie is toevertrouwt en gesalveert geweest door de voorouders van den hooghedelen heer Caspar de Vooght heer van Geffen, welcke heer voor eenige jaren het voornoemde deeltje getransporteert heeft aan heer Siongers saliger gewesen pastoor van Berlicum onder recepisse van syn hant de voornoemde reliquien 't allen tyden te sullen restitueeren aan de kerck van Heusden en welcke reliquien noch op heden berustende onder syn successeur heer Raveschot pastor van Berlicum, hebben wij gereclameert en de voornoemde pastoor uit vreeze van groote tumulten in syn gewyste wygerick tot restitutie heeft versocht aen ons om deselve te laten verdeelen door syn hoogw. om soo de gemeentens van Heusden en Berlicum in ruste te bewaren, wy dit syn versoek uit liefde met consent van syn hooghw. adopteerende versoecht met alle ootmoedigheyt en respect dat syn hoogw. een of twee priesters gelieven te authoriseren om uyt uw hoogw. naem de voornoemde reliquien te verdylen op het spoedigste om onse gemynte in ruste te bewaren (welcke gemeente met alle devotie en verlangen syn trachtende naer dese hunne reliquien en by uitstel groote troubelen hier voorhanden staen) niet twyfelende of UHoogw. met het versoek van dese 2 gemeenten op het spoedigste accorderen om den feestdag van de H. Barbara aanstaande; blijven wy ondergeteekenden met alle onderdanigheyt verplicht, de onderd. dienaers van syn Hoogw.

L. van der Aeghen,
kerkmeester.

Hend. de Bont,
kerkmeester.

C. van Ingen,
kerkmeester.

Folio verso staat:

Wij hebben op het requeste hieraen de andere zijde opgesteld, voldan aan het versouck daerin gedaen by onse ordonantie van datum deser 16 9bre 1718 gegeven ende gesteldt in de handen van den zeereerw. heer van Ceulen, Landtdeken en pastor van Heusden, en Wilhelmus Vercamp, priester en Cornelius van Ingen, kerkm.

Actum ten selven dage tot Megelen

den 16 9bre 1718.

P. Govarts, V. A. B.

1718—1918. Wat zijn in die 200 jaar de zeden veranderd

en het vuur des geloofs verflauwd. Toen zouden er „troubelen” ontstaan zijn over het afgeven van een reliquie, toen schrikte men niet terug voor een moeilijke reis naar Mechelen om ten minste gedeeltelijk in 't bezit daarvan gesteld te worden, en thans? Wanneer die of een andere reliquie vereerd wordt, schamen de lauwe nakomelingen van die geloovige voorouders zich om die reliquie te gaan vereeren. En toch, het moest zoo niet zijn.

Heusden, Odulphusdag 1918.

Naschrift. Nadat dit artikel reeds was gezet en de drukproef verbeterd en teruggezonden, kwam ik door een nog levend getuige tot de ontdekking, dat deken v. d. Poel niet uit vrees van diefstal of van anders-denken den te stooten het Mariabeeld uit de kerk had verwijderd, doch enkel en alleen om de prozaïsche reden, dat er geen voldoende plaats meer was. Toen de persoon, aan wie ik deze inlichtingen dank, ten jare 1853 in de kerk van Heusden werd gevormd, stond het beeldje op een kolossalen troon tegenover den predikstoel. Toen dezelfde persoon zich in 1861 voor goed in Heusden vestigde, was troon en beeldje verplaatst naar den linkerzijbeuk, vlak vóór de dwars door de geheele kerk loopende communiebank. Tengevolge der toeneming in aantal van de Parochie Heusden (waartoe destijds de gemeente Herpt behoorde) had men de opengekomen plaats tegenover den predikstoel benut voor 't plaatsen van banken. Eenige jaren later moesten bij gebrek aan plaats, troon en beeldje ook uit den linkerzijbeuk verdwijnen en werden ook daar banken geplaatst. Van nu af verscheen het beeldje alleen bij Mariafeesten en andere feestelijke gelegenheden in de kerk; o. a. ook bij plechtige eerste H. Missen van zonen der Parochie. Zoo bijv. ten jare 1880 bij de eerste plechtige H. Mis van V. Sprengers, thans pastoor te Kerkdriel. Bij die gelegenheid werd het beeldje door de naaste bloedverwanten van den neomyst nog vereerd met gouden medaillon en ketting. Te dier gelegenheid werd ook voor de eerste maal na de Reformatie in de Parochiekerk van Heusden een plechtige Processie gehouden.

Heusden, Sint Bernardusdag.

De Troebelen in het Bossche Vicariaat tijdens de Overheersching van Napoleon I

door

FERD. FRANSSEN.

Vervolg.

De Ballingen.

Van de eigen droeve omstandigheden, waarin hij verkeert, wendt Smits in zijn Handschrift een oogenblik onze aandacht af, om die te vestigen op de edele bannelingen en verhaalt dan: „De heeren van Gils en Moser werden na geruimen tijd bij de cellebroeders te Mechelen te zijn verbleven, vandaar naar Dijon overgevoerd; eenige onpasselijkheid van den heer Moser had hen eenige dagen uitstel doen verkrijgen.”

Deze bijzonderheid putte Smits wel uit een schrijven, ¹⁾ gedateerd 19 Nov., geteekend: Dubois, (schuilnaam van president van Gils) en geadresseerd aan D'heer v. d. Ven (den bekenden professor van Herlaer). Hierin beschrijft van Gils als van derden den toestand van de drie gevangenen: Moser, Moors en zich zelf.

Waarde Vriend,

Het lotgeval van uwe drie vrienden is u al ten deele bekend. Men had eene petitie ingediend om hun onder borgstelling alleen te laten vertrekken, waarop antwoord kwam van

¹⁾ Archief Sem. Beekvliet.

hen aanstonds naar Brussel te brengen en aan de gendarmerie over te leveren. Doch de Commissaire der Policie zelf nam eene verklaring van den dokter over de onpasselijkheid van den kleinen ¹⁾ en de hernie der twee anderen en ging hunnen staat kenbaar maken aan den commissaire generaal te Antwerpen. Deze vereischte eene verklaring van twee dokters onder hunne responsabiliteit en gaf uitstel totdat er tijding uit Parijs zou komen. Deze verklaring is Zondag 15 gegeven en naar Antwerpen gezonden. Zij zeiden daarin openlijk dat de kleinste niet in staat was om vervoerd te worden. Zij getuigden ook de hernie der twee anderen. Het zal dan nog eenigen tijd verloopen, eer zij de beslissing zullen bekomen van hun vertrek. Intusschientijd zijn zij altijd opgesloten bij de Cellebroeders, specie van klooster, daar men uitzinnige en slechte menschen houdt; zij zijn daar gekomen bij hunne verkiezing om Mis te kunnen lezen, hetwelk zij in hunne eerste gevangenis niet konden doen. Zij zijn daar zeer wèl en vergenoegd, ja zelfs vroolijk en krijgen ook veel bezoek van geestelijk en wereldlijk. Men spreekt nog van een vierden, die bij hen vervoegd moet worden, men heeft zelfs den naam gehoord van v. Alph. Mogelijk zullen zij dien daar, of ergens onder weg vinden.

Ul. moet goede notitie houden van de koeken, die gijl. somwijlen ontvangt om er bij gelegenheid den prijs van te betalen, mits wij er hier voor moeten instaan. De laatste negen zijn aan één franc 50 centiemen.

Vaarwel, bid voor hen, maar beklaag hen niet, want zij zijn wel tevreden en welgemoed. Groet de vrinden en weet, dat ik ben met alle achting

Ul. toegenegen Vriend,

G. Dubois.

19 Nov.

Schrijft maar aan 't gewone adres.

„Den 5en December schreef mij de heer van Gils, dat zij welgemoed en vroolijk waren vertrokken, doch de reis niet

¹⁾ Moser.

wilden ondernemen, zonder mij het vaarwel toegeroepen en alle heil, rust en gezondheid toegewenscht te hebben, en mij gezegd te hebben wat madame Chantebel tot haren Jan riep, toen deze den ezel bij den staart had: „Tiens, bon Jean, c'est pour le bon Dieu, Il t'en récompensera!”

Op hunne reis spraken zij te Rheims den kardinaal Brancadoro, die hen vertroostte met te zeggen, dat hun ballingschap niet lang duren zou, en dat zij wederom naar hun vaderland en seminarie zouden wederkeeren; hen tevens de bron doende kennen, waaruit deze voorzegging voortkwam, te weten van een heilig persoon te Rome, met welke hij in correspondentie was, en wiens voorspellingen bij hem alle geloof verdienden. Meermalen heeft mij sedert de heer van Gils deze anecdote verhaald.

Te Dijon aangekomen, moesten zij zich bij den prefect vertoonen, die hen aanstonds vroeg of Smits bij hen was en, op het antwoord: neen, vroeg hij, waar hij dan was. Hierop zeide de heer van Gils, dat er vele personen van dien naam in zijn land woonden en hij niet wist, wie hier bedoeld werd. Waarop de prefect hernam: „Vous le connaissez très bien et bientôt on le trouvera.”

Dit gesprek deelde mij de president mede, mij vermanende om alle omzichtigheid te gebruiken.

Hij ried mij aan, om, kan het zijn, mij buiten het Variciaat te begeven en mij niet dan met groote zaken in te laten. Doch de heer Provicarius de Wijs was hier sterk tegen, wijl niemand dan ik bekend was als belast met de geheele jurisdictie van het Vicariaat.

Vóór zijn vertrek uit Mechelen had de heer van Gils op mijn verzoek mij eenige gedragsregelen toegezonden, die wij in al onze handelingen zouden voor oogen hebben. Zeerw. noemde deze regelen: „Apophthegmata” ¹⁾ en deze zijn van veel nut geweest.”

Een tweeden brief met gedragregels zond v. Gils ook onder een gefingeerden naam, en leidt die aldus in: „Deze regels zijn, zooals „Onbesch” denkt,” enz. ²⁾

Op dit laatste schrijven doelt zeker Provicarius de Wijs in een niet gedateerden brief, onderteekend Birgitta, als hij Smits op het hart drukt: „Houd toch het advies van Onbesch

¹⁾ Arch. Sem. Beekvliet.

²⁾ Arch. Sem. Beekvliet. — Onbesch is een schuilnaam van den Vicarius.

in 't oog en dat de vrees van gezien te zullen worden de stoutmoedigheid matige van te zien en te willen zien." ¹⁾

¹⁾ Arch Sem Beekvliet

Aan de welwillende belangstelling van den Zeereerw Heer P J v Hassem, pastoor te Lith, die ons in het bezit stelde van den hieronder volgende brief van A F Moors, danken wij het, dat wij de weinige bijzonderheden omtrent de ballingschap van dezen laatsten (zie H J Allardt, *Anthoonius van Gils*, blz 211) ruimschoots kunnen aanvullen

Beminden Zwager! Zusters en Broeders!

UE missiven van den 30sten heb ik den 6 junij ontvangen, met groote blijdschap verneem ik ulieden welvarendheid, ik ben ook verheugt, dat uwen besten vriend herstelt is van G is onpasselijk geweest, en heeft een weynig koorst gehad, dog is weer beter, ik gaan hun van daag of morgen bezoeken, ik bedanke, dat gij die vrienden van Mechelen wel onthaalt hebt, hetgeen gij aan hun gedaan hebt, hebt gij aan ons gedaan, omdat die menschen ons veel vriendschap getoont hebben wanneer wij te Mechelen waaren doet hun ook veele groetenisse van onzent wegen, het schijnt volgens ul missiven, dat men bij ulieden goeje koopers als voor dezen uyt het vagevuur kan verlost worden, en zoo gaat het volgens het oud spreekwoord uyt het oog uyt het hart de menschen gaan hier alle regt naar den hemel, zodat ik er niet veel in voorraad meer heb

Volgens mijne belofte kan ik niet nalaaten UE een korte beschrijving te geeven van het land, daar ik nu ben ziet hier de situatie van ons buijten goed, daar staan 2 groote gebouwen nevens elkanderen, er tegen over eenen grooten stal, koetshuys, een wooning voor den hovenier, een voor den waaker, daar zijn 8 dienstboodens, 1der loopt om het zeersten om ons te dienen, den omtrek van het kasteel is zeer groot, daar liggen verschijden bosschen digten bij, waarin ik dikwils gaan wandelen, het kasteel ligt op een hoogte, men ziet van den eenen kant op de cote d'or en van den anderen kant ziet men den bergen van Fransconte (Franche Comte), hetgeen voorheen een ander provincie was, het is hier nogtans een plat land, daar zijn veele wylanden, zodat men hier goede boter heeft, die ik in langen tijd niet geproeft had de bergen van Fransconte kan ik van mijn kamer zien liggen, ik aanschouw van verre op die bergen eenen tooren en kerk, ik geloof dat dit nog overblijfsels zijn van een klooster, ik denk er eens naar toe te gaan, om te zien wat dit is geweest, wij zijn hier maar een uur van Citeau, hetgeen voor dezen een vermaarde abdije is geweest, ik heb er de ruinen van gezien, wij zijn hier ook niet verre van S Jean de Leaune, een kleyn steedeken, hetgeen vast aan de rivier de Saône legt, welke rivier aldaar nogal breed is, als ik hier ben gekoomen teweten den 22 mai, ben ik in het volle van de aardbezien en kersen gevallen zoodat dit fruyt hier bijnaar gedaan heeft, hetgeen bij ulieden eerst voor goed gaat beginnen Ziet hier mijn manier van leven om 7 uren staan ik op of het dag is of niet, om 10 uren lees ik mis in ons huiskapel de werkedaagen, maar Zondags in de Parochie kerk, omdat hier geen pastoor is, mijnheer en madamme met de dienstbouden hooren alle daagen mijn mis, om 3 uren gaan wij eeten, en soepeeren om 10 uren savons, voor en naar den soupe speelen wij een kartjen daar zijn geen kinderen hier, zij woenen op een ander buijtegoed, ik zien nogtans dikwils volk van de omliggende kasteelen daar is nogtans een neefken van madamme hier, wien ik de latijnsche taal leer, mijne grootste amussementen zijn de Boeken, monsieur Dampierre heeft een

„Door de gedurige en drukke correspondentie met de geestelijkheid, ook met sommige, die mij vijandig waren, en door gedurige verwisseling van verblijfplaats heb ik zeker groot gevaar geloopen van de politie in handen te vallen, die, gelijk ik later uit den mond van den Commissaris van van Politie zelf gehoord heb, nauwkeurig op mij waakte. Maar de goede Voorzienigheid heeft mij altijd bewaard.”

* * *

Enkele bijzonderheden, die Smits op dit verhaal laat volgen, mogen ook hier eene plaats vinden.

„De grootste bekommering baarde ons in 't eerst de Heer Deken Hoogaerts, die door zijn gedrag de nieuwe organisatie in alles scheen goed te keuren en voortging de parochiale diensten in de St. Janskerk te verrichten tegen het verbod van het wettig geestelijk gezag. De vraag was, of de man niet beschouwd moest worden als te verkeeren in statu perfecti schismatis, en of hij hierdoor, gelijk te dier tijde het gevoelen was van de heeren van Gils en Oomen zijne wettige, pastoreele jurisdictie niet verloren had, en derhalve niet moest gedenuncieerd worden aan de geloovigen.

De heer Oomen had (zooals boven verhaald is) mij eene wijdloopige dissertatie gezonden, waarin het bovenstaande gevoelen uit het canonieke recht als zeer waarschijnlijk werd

schoone bibliotheek, daar ik bijnaar heele daagen in lig te snuffelen; ik zoude de rest van mijn leeven hier goed kunnen overbrengen omdat ik hier geen en zielenlast heb, en geheel afgeschijden ben van het gewoel der wereld, dat mijn langen tijd verveelt heeft; hoe het met den winter zal gaan weet ik niet, want s' winters woonen zij in de stad, alsdan hebben zij mij niet meer nodig, dog wij denken nogtans hier te blijven tot de maand november.

Nu ziet gij wel, dat het papier hier niet duur is, want onze bladeren zijn veel grooter als bij ulieden

Ik hoop, dat mijne Zusters en Broeders verder in gezondheid mogen volherden en dat ik ze nog eens mag zien, eer ik van deze wereld schijde, schrijft mij eens hoe het Zuster tot Bommel maakt, daar ik altoos zoo veel van gehouden heb, gij kond haar den Brief wel eens overstuuren, dan kan zij zien dat ik nog welvaarende ben, groet haar en verdere Broeders en Zusters kennissen &c.

Naar mij in uliede vriendschap en gebeden gerecommendeert te hebben, Blijve ik met agting UE. Broeder

Arnoldus Franciscus.

Magnij, den 12 junius 1818.

UE. moet mij nooit vergeeten te antwoorden, want eenen brief die van verre komt, is altoos troostelijk in mijn ballingschap.

voorgedragen en had mij tevens in bedenking gegeven, of het geen zaak ware den heer Spoorenberg (kapelaan van den deken) als deservitor achter Tolbrug aan te stellen.

Ook op de vraag, die ik gedaan had aan den heer van Gils, of de heer Sporenberg nog bij den deken verblijven mocht, was ontkennend geantwoord.

Ik had weinig kennis van het Jus Canonicum. Doch dewijl de genoemde heeren hun gevoelen niet als zeker voorstelden, doorlas ik naartig de *Collectio brevium* van Pius VI om te zien, welk het oordeel der Kerk geweest was, wegens de geestelijken, die met wettige jurisdictie eerst in bediening zijnde, zich aan de schismatieke Constitution du Clergé hadden onderworpen; en ik bevond, dat deze niet beschouwd zijn geworden als ipso facto privati jurisdictione, antea legitime acquisitâ, maar *tantum sententiâ privandi si incorrigibiles perseverent*.

Hierbij kwam nog, dat de palen der nieuwe parochiën, door Napoleon opgericht, niet gedetermineerd waren, en de deken slechts zijne vorige, wettige jurisdictie in dezelve bleef uitoefenen (doopen en trouwen).

Dus waren wij verzekerd, dat de wettigheid van deszelfs jurisdictie nog bleef bestaan, en dat er tot dusver nog geene redenen bestonden om hem daarvan bij sententie te berooven, daar deze niet geëerbiedigd scheen te zullen worden en dus meer kwaad dan goed deed verwachten.

Uit de *Collectio Brevium* vervaardigde ik eene dissertatie tegen die van den heer Oomen, wien ik dezelve deed geworden en zond die van dezen heer te zamen met de mijne naar Mechelen. De heer Oomen erkende zijn misslag en ook de heeren van Mechelen schreven er niets tegen.

* *
*

Kort na mijne vlucht ontstond er eene moeilijkheid wegens het aannemen van traktementen of zoogenaamde toelagen. Ziet hier de toedracht dier zake: In het jaar 1804 had onze Vicarius van het departementaal bestuur voor vijf jaren eene bepaalde som gelds jaarlijks uit het fonds van de *geestelijke goederen* verkregen die *in massa* betaald werd en zoo ten behoeve van den Vicarius Apost. als van het Seminarie en de in bediening gestelde geestelijken moest verstrekken, zijnde de uitdeeling derzelve altijd bewerkstelligd door den Vicaris zelf, zonder daarvan aan iemand rekening te doen. Koning Louis had deze betaling doen voortduren. Doch na de in-

lijving dezer landen in het keizerrijk, decreteerde Napoleon, dat deze gelden niet *in massa*, maar bij *verdeeling* aan elken geestelijke afzonderlijk zouden betaald worden.

In den beginne maakte men geene zwarigheid, dat de geestelijken hun aandeel in deze som uit handen der regeering ontvangen zouden. Doch na de organisatie, die in den Bosch begonnen, weldra overal stond ingevoerd te worden, werden die *toelagen* vermeerderd en in *traktementen* veranderd in dier voege als de traktementen in geheel Frankrijk volgens het Concordaat van 1801 aan de geestelijken werd uitbetaald. De twijfel deed zich voor, of men deze traktementen mocht aannemen. De heer van Gils, nog te Mechelen zijnde, schreef mij een brief ¹⁾, waarin hij beweerde, dat dit ongeoorloofd was, tenzij het wettig geestelijk gezag hierin toestemde, welke toestemming thans geweigerd werd, om redenen, welke hij in den breede uiteenzette. Dit geschrift werd bij manier van circulaire aan de deken (den deken van den Bosch uitgenomen) toegezonden. ²⁾ In dezen brief drukte hij ook duidelijk zijn gevoelen uit wegens het verliezen van jurisdictie door diegenen, welke zich openlijk aan de nieuwe organisatie zouden onderwerpen.

* *
*

Nadat Smits heeft opgesomd in welke vacatures voorzien werd, vervolgt hij:

„Door deze promotiën ontstond er groot gebrek aan priesters, terwijl er geene mogelijkheid scheen te bestaan, dat de Theologanten tot de H. Wijding zouden worden toegelaten. Wij waren dientengevolge genoodzaakt ons naar buiten te wenden om in die behoefte te voorzien. Ook verkregen wij drie Capucijnen van Velp, pater Croymans, Augustinus en Archangelus, één kruisheer, den heer Leyten, en één van Ravenstein, den heer Pulsers.”

De treurige toestand van het Seminarie is uit het voorlaatste hoofdstuk bekend. ³⁾

„In dezen hachelijken toestand kwam er in het Seminarie tijding, dat de Bisschop van Munster onze heeren wijden zou, indien zij voorzien waren van wettige brieven, dat zij aan de militaire conscriptie voldaan hadden.

¹⁾ Arch. Sem. Beekvliet.

²⁾ Op de kwestie komen wij later nog terug.

³⁾ D. I, blz. 365.

Den 18 Juli 1813 schreef ik demissorialia voor 6 Theologanten om de drie wijdingen in eens te ontvangen. Deze waren: W. van Abeelen, W. v. Heesbeen, Jos. v. d. Berg, de Jong, Reijs en N. Coolen. Ik voegde eenen brief er bij voor den Vicarius Generalis. De heer van Abeelen kwam in 't laatst van Julij priester terug, waarop de andere vijf derwaarts gingen en de drie H. Orden kregen. Hierdoor kwamen vele Theologanten, die het Seminarie verlaten hadden, tot hetzelfde terug.

Den 16 Aug. werden wederom naar Munster gezonden de heeren G. Vogels, M. A. Coolen, J. Koene, van Krey, de Zeeuw, H. v. Oirschot en Gast, van welke de twee laatsten als subdiaken, doch de overigen als priester wederkeerden.

Den 6 Sept. werden tot het priesterschap verheven: v. d. Ven, Sprengers, v. Lith; tot diakens: A. v. Moorsel, van Mierlo en Baselmans, tot subdiaken: H. Raymakers.

II. HET EINDE DER VERVOLGING.

Het Concordaat van Fontainebleau.

„In de maand September 1813 werd het zoogenaamd Concordaat van Fontainebleau afgekondigd, hetwelk ik wel niet als wettig beschouwde, doch dat mij minder deed vreezen voor de vervolgingen van het gouvernement, dewijl in hetzelfde eene amnestie voorkwam, voor alle priesters, die om de omstandigheden vervolgd werden.”

Omtrent dit Concordaat schrijft Allard ¹⁾: „Het gevolg eener lange reeks van knevelarijen was, dat de van zijn raadslieden verstoken Pius, in een onbewaakt oogenblik, den 25en Februari ²⁾ 1813, de elf voorloopige artikelen teekende van een Concordaat, dat echter om, volgens kerkgebruik, kracht van wet te hebben, eerst in 't heilig Consistorie moest besproken worden. Ofschoon Zijne Heiligheid, door de wedergekeerde zwarte kardinalen beter ingelicht, in allen ootmoed en grootmoedigheid, den 21en Maart zijne handteekening herroepen had, liet Napoleon het zoogenaamd *Concordaat van Fontainebleau* afkondigen.”

¹⁾ A. v. Gils, blz. 221.

²⁾ bedoelde datum is 25 Januari.

Op een mandement ¹⁾, door François-Antoine Lejeas, nommé à l'Évêché de Liège, Vicaire-Général Capitulaire enz. uitgevaardigd op den 1en Februari 1813, is afgedrukt eene aankondiging van het gesloten concordaat, gedateerd van uit Parijs 26 Jan. 1813 en onderteeekend door den Ministre des Cultes: le Comte Bigot-de-Préameneu, waarin hij „Monsieur l'Evêque” kennis geeft: qu'il a été passé hier à Fontainebleau entre Sa Majesté et Sa Sainteté un Concordat pour le rétablissement de la Paix de l'Église. Dans la joie, que ce grand événement va causer au Clergé et à tous les Fidèles, leur premier sentiment sera d'en rendre au Tout-Puissant, qui protège l'Église et l'Empire, de solennelles actions de grâces. Vous êtes autorisé à faire chanter un Te Deum dans les Églises de votre Diocèse.”

Als wij over dezen Fr. A. Lejeas, nommé à l'Évêché de Liège, en zijn mandement eenige oogenblikken uitwiden, is het wjl wij in de nalatenschap van Regent Smits een brief aantreffen, waarin over de verkiezing van dezen Lejeas merkwaardige bijzonderheden worden medegedeeld; terwijl het zeer opzigtelijk mandement toevalligerwijze (?) wordt aangetroffen in de nalatenschap van Hoogaerts.

In den bedoelden brief, reeds vroeger ten deele aangehaald, ²⁾ lezen wij:

„Wat er te Hasselt is voorgevallen, weet ik niet. Ik heb eergisteren nog met een heer van die plaats zeer lang over de zaken gesproken en hij heeft er mij niets van gezegd. Alleen verhaalde hij mij, dat men daar een mandement van Lejeas niet had willen aannemen, houdende orden DSf (Domine salvum fac) cum collecta pro imperatore te zingen. Die pastores en genoegzaam alle anderen der Kempen hebben besloten niets hoegenaamd, door Lejeas geteeekend, te zullen aannemen doordien zij allen zijne verkiezing als nietig beschouwen. Zij houden, dat het Cap. Avaritia in 6° in volle kracht is. En wordt dit ook niet bevestigd door die beruchte woorden: „a saeculo non est auditum” etc. Men moet de

¹⁾ Eigendom Dr. J. v. Gils.

²⁾ D. 1, blz. 203.

manier van verkiezing van Lejeas tot Vicarius kennen om mijns oordeels te kunnen zeggen enz.

Ziehier in 't kort de historie. — Lejeas komt, hij doet het Cap(ittel) vergaderen. Zegt: „Je suis venu ici, parce que le gouvernement le veut, mais *je ne me mêlerai de rien*. N.B. Dit is thans zijn naam: „Mr. je ne me mêlerai de rien.” Hij herhaalde tot vervelens toe deze woorden en zegt ten slotte: „Je désire, qu'on choisisse trois vicaires, l'ancien doit rester, il faut lui ajouter un second, et puis faut me choisir pour le troisième.” De kanunniken brachten hem het Cap. Avaritia onder de oogen. Hij antwoordde dit niet te kennen. Dan daar het gouvernement verlangde, dat men de nommés Évêques vicaires noemde, zoo verlangde hij, dat men dien titel maar gaf, dit was genoeg om aan 't oog van het gouvernement te voldoen; hij was hiermede tevreden, alles zou dan wèl zijn, „et je ne me mêlerai de rien.” De oude Vicarius zou als te voren voortgaan, enz. enz. — Op deze protestatie geschiedt de keus. De oudste geeft een mandement: „nos, vicarii,” enz. Lejeas houdt zich tien dagen stil, — dan inconsultis aliis begint hij het mandement de quo supra: *Vicariatus Episcopus* enz. — Partoens is geen kannunik, zoo men zegt, en wat van hem gebeurd is, weet ik niet. Vale, en grande hâte.”

Wat een juichtonen ontlokt de mededeeling van het gesloten Concordaat aan dezen M. Lejeas!

„Réjouissons-nous dans le Seigneur, la paix de l'Église que nous sollicitons depuis long-temps avec une ardeur unanime, nous est enfin rendue.”

Aldus de aanhef van het mandement, waarin voor den volgenden Zondag 7 Febr. eene plechtige Mis met Te Deum wordt voorgeschreven in de Kathedraal en al de kerken van het Bisdom.

Le Héros, qui avait relevé les autels en France, donné tant de gages à la Religion, rétabli et protégé ses Ministres était malheureusement encore en guerre avec le Chef de l'Église, pour des motifs étrangers à son cœur, toujours dévoué à l'Église. Mais à peine ce Prince magnanime est-il de retour d'une campagne pénible . . . qu'il quitte sa capitale, et va porter lui-même au Souverain Pontife des paroles de paix. Il a suffi à ses deux grandes âmes de se voir pour s'entendre, et nous donner le gage précieux de leur réconciliation.”

Allerlei tegènstrijdige geruchten omtrent het sluiten van een Concordaat kwamen in omloop en teekenend is de volgende brief ¹⁾ van A. J. Borret, gedateerd: Reek 21 Maart 1813, gericht aan Deken Hoogaerts:

„Eene eeuwige verplichtinge heb ik aan UE. voor al 't geene, (U) mij hebt gelieven mede te deelen en waardoor ik niet weinig opgebeurd ben. Men houdt nog halstarrig staande, dat het Concordaat niet bestaat, anderen zeggen, dat het met geweld en door vreeze is afgeperst en dus geen gevolg zal hebben, te weten geen voordeelig gevolg. De tijd zal het alles tot hunne confusie leeren. Geve de Hemel, (dat) men eens uit de borst mocht spreken! Zoodra UE. iets merkwaardigs weet, verzoeken ik immer hiervan geïnformeerd te mogen worden; niets zoozeer verlangend dan gelegenheid te ontmoeten UE. van mijn dank en oprechte vriendschap overtuigende blijken te kunnen geven, waarmede (ik) de eer hebbe mij met de meeste hoogachting te noemen enz.

Hoe Smits over het Concordaat dacht, zagen wij reeds hiervoor. Wat de amnestie betreft, die tegelijk bekend werd, schrijft hij aldus:

„Ik nam ze waar, om mijne familie te gaan bezoeken, wat sedert mijne laatste vlucht nog niet geschied was. Den 21en September kwam ik te Zeelst, verbleef er drie dagen en sprak er mijne moeder, broeders en zusters, alsmede den heer Suys, kapelaan.

Meer en meer verspreidden zich de tijdingen wegens de nederlagen van Napoleon, die onze hoop vermeerderden, dat onze vrijheid nabij was. Eindelijk kwamen de kozakken, hetgeen mij zoo stout maakte, dat ik een uitstapje naar Stratum en vandaar naar mijns ouders huis durfde wagen.

Ik had ook in die streken met verscheidene geestelijken te verhandelen, die ik te Stratum ontbood, vooral den heer de Zeeuw, pastoor te Heeze.

Op den 23 November 's avonds te huis aangekomen bleef ik slechts eenen nacht, uithoofde van bezwarende tijdingen, dat de Franschen nieuwe voordeelen behaald en de stad Breda heroverd hadden. Voor den eersten maal sinds mijne vlucht las ik Mis in de kerk en vertrok in den vroegen morgen naar Diessen.”

¹⁾ Eigendom Dr. v. Gils

Regeling der Kerkelijke aan- gelegenheden in 's Bosch.

Toen zich „de tijdingen verspreidden wegens de nederlagen van Napoleon”, waren provicarius de Wijs en de uitvoerder der jurisdictie Smits er aanstonds op bedacht een plan te beramen om aan den verwarden toestand in zake de Bossche kerken een einde te maken en om te redden wat te redden was.

Dat een nieuwe regeling van den kerkelijken toestand in 's Bosch geen geringe moeilijkheden met zich brengen zou, daarvan waren de beide toenmalige bestuurders van het Vicariaat ten volle overtuigd. Hoe te handelen met de St. Janskerk, was zeker de groote vraag.

Daarop duidt ook wel deze overigens duistere zinsnede uit een brief van den provicarius aan Smits, niet onderteeekend en met onleesbare dateering, maar waarschijnlijk in December 1813 geschreven ¹⁾:

„Ik geloof gaarne, (dat) U Eerw. huiverig geweest zijt; 't is iets van gevolg, maar de quaestie is maar: kunnen en mogen wij zonder tentamen de zaak zoo maar laten? Is dit, dan was er niets van de Heeren te vreezen, maar wel van de onderdanen. Is dit niet, dan moet er toch iets geschieden en wat is er nader dan te houden wat men heeft, *melior est conditio possidentis, aegrius expellitur quam non admittitur hostis*. Ik hoop, (dat) zich alles zal schikken als het zoo ver komt.”

„Op den 14 Dec. (15 Dec. ?) — zoo verhaalt Smits — ontving ik te Oirschot een brief van den Provicarius, welke mij uitnoodigde om brieven te vervaardigen voor de heeren rectores van 's Bosch, waarin aan de heeren Van der Heijden en Van der Meulen verbod moest worden gedaan van, na het veroveren der stad tot nader order van het kerkelijk gezag, hunne oude kerkhuizen te betrekken en de heer van Cuyck benoemd werd om namens het geestelijk bestuur de St. Janskerk in bezit te nemen, zoodra de Franschen de stad zouden ontruimd hebben.”

¹⁾ Arch. Sem. Beekvliet.

Wellicht is bedoelde brief het volgend schrijven ¹⁾, (weder zonder onderteekening maar gedateerd: „den 15”):

„In 't laatst van de gepasseerde week ben ik in den Bosch geweest en was er op mijn tijd, Vrijdags na den middag uit, want 's Zaturdags kregen wij een bezoek van de Kozakken, die zich den geheelen dag hier ophielden, het dorp ²⁾ langs alle kanten bezet hielden, te eten en te drinken vroegen, zich voor 't overige wel gedroegen, en 's nachts op de markt en posten hunne nachtrust hielden. 's Zondags morgens vertrokken dezelve langs Gestel, Berlicum tot bij Hintham en terugkeerende ontmoetten zij een vijftigtal Gendarmen te Berlicum, die hen kwamen opzoeken. Men werd handgemeen en de Gendarmen schieten te kort; zes à zeven van hen werden gedood, eenige mannen en paarden gevangen genomen. 's Avonds kwamen hier weder eenige kozakken terug; de grootste hoop was met de gevangenen direct langs Esch vertrokken. Maandag en gisteren hebben wij een bezoek van gendarmen en andere Franschen gehad, die weder vertrokken zijn en nu komt men mij zeggen, dat zij alle naar chez-nous gaan vertrekken. Of dit waarheid zij, zal men welhaast weten.

Intusschen moet men aangaande onze zaken voorzorg gebruiken. In 's Bosch zijnde, sprak men mij over de groote kerk. dH. J. A. Heeren Cap. ³⁾ had er mijn broeder al over gesproken, hoe die het best te zullen behouden. Volgens het gerucht zouden de W.H. van Cuyck, v. d. Meulen en van der Heyden hunne kerken wederom betrekken, zoo haast zij maar konden; de Deken zoude waarschijnlijk thuis blijven; dus stond de groote kerk leeg en zoude zekerlijk door de Gereformeerden aanstonds aangevat worden; op grond zij hun door Napoleon ontnomen zijnde, van sommige Roomschen tegen het wettig gezag geoccupeerd, van hun niet bezeten werd. Bleef de 'Deken er dienst in doen, zoo bleef hun ook hetzelfde argument van onwettigheid en geen der welgezinde Roomschen, die het meeste invloed konden hebben, zoude zich met de zaak kunnen bemoeien om derzelver onwettigheid. Maar werd er een andere Heer door 't wettig gezag gelast de kerk te occupeeren en werd er deze over aangedaan, dan zouden zich de Roomschen, die b. v. dewelke als commissarissen der groote kerk gehandeld hebben en er-

¹⁾ Arch. Sem Beekvliet.

²⁾ Boxtel.

³⁾ van St. Jacob,

kend zijn geweest, de zaak aanstonds aantrekken, zoo haast ze hiertoe maar een wenk kregen en deze afspinnen.

Het gedacht was dus van door 't wettig gezag de Heeren v. C., v. d. M., en v. d. H. aan te schrijven van tot tijd en wijlen er nader over beschikt zoude worden hunne kerken niet te betrekken, Mh. van Cuyck te gelasten van uit naam des gezags bezit van de groote Kerk te nemen, den dienst daar te verrichten en de andere heeren verlof te geven van aldaar hunne diensten te mogen doen, zoo haast de Franschen de stad zouden ontruimd hebben. Geheel de Roomsche gemeente zoude dit welgevallen en de Geref. zouden zoo gemakkelijk hun doel niet bereiken. Raakten wij de kerk kwijt door onze stilzwijgendheid en roekeloosheid, dan zoude het een groot ongenoegen baren en naderhand ons eigen geweten worden. Mij dunkt ook nu de kerk in Roomsche handen is, wij verplicht zijn al te doen, wat mogelijk is om dezelve te behouden en niets te verzuimen om het overgaan in onwetige handen te beletten; want is men verplicht te zorgen, dat andere geestelijke goederen tot hun einde komen, hoe veel te meer in deze omstandigheden. Moet men desniet-tegenstaande de groote kerk missen, dan hebben wij ons zelven en heeft niemand ons iets te wijten; men heeft ook meer kans om de kruiskerk te behouden.

Ik sprak ook over de schuld van de kerken, maar dat zoude zich wel schikken en gevonden worden. Ook over het bestuur. De meeste van die nu in het bestuur zijn, zouden dan na(ar) elders wezen en in 't vervolg zoude men doen, hetgeen door het gezag zou worden geregeld. Het raadzaamste dus is, dunkt mij, dat er ten spoedigste een brief worde vervaardigd aan den H. v. Cuyck van in 't geval (als voren) op last van 't gezag de groote kerk te betrekken, hiervan kennis aan den Deken en de andere heeren te geven, hun te zeggen van tot nadere orde hunne kerken niet te betrekken (Heeren kan uitgenomen worden, waarvoor men ook in den Bosch is, het komt dus gemakkelijker tot de vier parochies) en ook als 't geval daar is te spreken met eenige Roomschen, die Commissarissen geweest zijn, b.v. onzen Henri, van der Horst, van Son enz. Gelieve denzelven mij te zenden, (ik) zal hem doen geworden. In een envelop konde UE. Mh. v. C. zeggen van alles stil te houden, tot er de tijd zoude zijn om over het een en andere wijdloopiger uit te wijden Nog een weinig geduld. Ecce appropinquat etc. Intusschen blijve gelijk altijd
den 15. C. F.

Ecce appropinquat deze regels mag de heer v. Camp op zijne wijze hebben aangevuld, toen hij op 16 December, „uyt vrees zijn zoogenaamd en schismatiek bisdom verlaaten heeft en naar Antwerpen gevlucht is.” ¹⁾

Provisioneel voorstel
van den Provicarius.

„Op bevel van den Provicarius,” — aldus wederom Smits, ²⁾ — „schreef ik hoewel met de grootste huivering de twee volgende brieven:

16 Dec. 1813. Zeereerw. Heeren Rectores C. v. d. Meulen, J. v. Cuyck en F. v. d. Heyden.

Ik ben van wege Zijne Hoogw. gelast UEerw. aan te schrijven uwe oude kerkhuizen tot nadere order van ZHW. niet te betrekken en UEw. te machtigen en aan te zoeken om, na de ontruiming der stad door de Franschen tot tijd en wijl uwe publieke godsdienstverrichtingen te gaan doen in de groote kerk van St. Jan, zullende de Eerw. Heer van Cuyck daarvan namens het geestelijk gezag bezit nemen, zoodra de Franschen de stad zullen ontruimd hebben; zóó nochtans, dat deze inbezitneming aan den heer van Cuyck geen het minste recht tot deze kerk geven zal, zijnde deze maatregel alleen provisioneel en zullende door ZHE. hierover verdere beschikkingen gemaakt worden, naar dat de billijkheid en de omstandigheden het zullen vereischen.

De ornamenten en kerkgoederen, die uit andere kerkhuizen naar de groote kerk zijn overgebracht, moeten daar tot nader order verblijven. De heeren, die daar hunnen kerkelijken dienst doen, kunnen dezelve gebruiken.

Verder is de Eerw. heer van Cuyck gelast om met de heeren H. de Wijs, Advocaat van Son en van der Horst, die voorheen de zaken der groote kerk als commissarissen in handen gehad hebben, te handelen als provisioneele kerkmeesters, ten einde bij provisie alles te regelen en te schikken, wat voor den bouw en het tijdelijke voor het tegenwoordige noodig zal geoordeeld worden.

Van dezen provisioneele maatregel, die door ZHW. ge-

¹⁾ *Gesch. Bladen*, I, afl. 4, blz. 28.

²⁾ Hs.-Smits.

nomen is, zult gijl. wel gelieven kennis te geven aan den Eerw. heer Hoogaerts, deken der stad.

Daar ik den mij door ZHW. opgelegden last bij dezen volvoer, heb ik de eer mij met alle hoogachting te noemen

Uw Eerws. dienaar,
J. H. Smits.

„Bij dezen brief was de volgende gericht aan den heer van Cuyck:

Zeereerw. Heer,

Hiernevens eene provisioneele schikking, welke het gezag van ZHW. noodig geoordeeld heeft te maken over de groote kerk en de drie geslotene huiskerken, waar door UEerw. gelast is bezit te nemen van Sint Janskerk, zoodra de Franschen de stad zullen ontruimd hebben, en daarin uwe publieke godsdienstoefeningen te verrichten. De redenen, die ZHW. hiertoe bewogen hebben, zijn:

1. Dat het gevaar van scheuring ophoudt, hetwelk tot nog toe het geestelijk gezag weerhouden heeft om toe te stemmen in de occupatie der kerk.

2. De inbezitneming van deze kerk, door den deken geschied zonder wettig gezag, in weerwil der geestelijke overheid, zou door de gereformeerden zeker als illegaal beschouwd worden, en zij zouden alzoo dezelve, als door niemand wettig bezeten, zonder eenige moeite weder kunnen occupeeren.

3. De groote kerk, in handen der Roomschen zijnde, zijn deze verplicht hun eigendom te maintainereen, zooveel zij kunnen, als zijnde zij zeker geestelijk goed.

4. De heer deken heeft zijne eigene kerk achter Tolbrug. De heeren Rectores zijn van het noodige tot het verrichten van den godsdienst beroofd; niets is dan natuurlijker dan dat gene in zijne eigen kerk blijft en de anderen van de groote kerk gebruik maken, zoodra zij dat wettig doen kunnen.

5. Indien door ons verzuim de gereformeerden weder in het bezit der St. Janskerk komen, zal geheel de stad de schuld op ons leggen. Ook hebben wij gedaan hetgeen geoorloofd en in onze macht is om deze kerk te behouden, zoo hebben wij ons zelven en anderen ons niets te verwijten.

6. Wanneer de Roomschen in het wettig bezit van twee Roomsche kerken zijn, hebben zij meer kans om er ten minste ééne te behouden; bijzonderlijk omdat men nog niet weet welkdanig bestuur ons bisdom in 't vervolg zal bekomen.

Deze redenen hebben ZHW. tot het nemen van dezen provisioneele maatregel doen overgaan. Verder vertrouwde ZHW., dat de Eerw. heeren Rectores, die tot nog toe in deze kritieke omstandigheden zich zoo deftig en voorbeeldig tot behoud van den godsdienst hebben opgeofferd, hunnen verdienden roem en hunne achting bij de geloovigen zullen behouden met door hun gedrag te blijven toonen, dat plicht en verschuldigde gehoorzaamheid aan de wettige geestelijke overheid alleen het beweegrad van hunne weigering en hunne daden geweest en altijd blijven zal.

In de vaste hoop van welhaast het geluk te zullen hebben van mij in uw midden te bevinden, ben ik met de meeste hoogachting

Uw Eerws. dienaar,
J. H. Smits.

Ik verzond deze brieven den 15 December naar Boxtel, betuigende dat ik dezelve met grooten schrik en huivering vervaardigd had:

1. Omdat dezelve hoogst onaangenaam zouden zijn aan de heeren Rectores, die nu door het wettig gezag belet werden hunne kerken te betrekken, waar zij op zoo onwettige wijze waren uitgezet en hierdoor verhinderd werden om misschien er ooit weer gebruik van te maken en alzoo hun pastoriën verloren.

2. Dat de gereformeerden hierdoor op een ijselijke wijze zouden verbitterd worden en wij ons zoodoende misschien andere vervolgingen op den hals zouden halen.

3. Dat ik groote oppositie vreesde van den Deken, die Sint Jan als eigen parochie betrokken en gebruikt had.

4. Dat ik groote vrees koesterde voor St. Jacob; immers de gereformeerden zouden de Roomschen beletten deze kerk weder te openen, indien zij St. Jan behielden, dewijl deze laatste den Katholieken gegeven was door hetzelfde dekreet van Napoleon, waardoor St. Jacob gesupprimeerd werd.

5. Dat ik ook oneenigheid voorzag tusschen de heeren Rectores, dewijl de heer van Cuyck hier als principaal gesteld was en vroeg, of 't niet beter ware den heer van der Meulen als dusdanig volmacht te geven.

Ik smeekte den Provicarius dit alles toch wel ernstig vóór het afzenden der brieven te overwegen.

De heer Provicarius volhardde in zijn gevoelen en schreef mij den 24 December, dat mijne brieven naar den Bosch

zouden gezonden worden, waarschijnlijk den volgenden dag.

Den 5en Januari kwam ik te Boxtel, waar de heeren Vissers en van Heesbeen ontboden waren om onderling raad te houden over de brieven, die naar den Bosch waren afgezonden. Deze twee heeren keurden deze brieven ten hoogste af om redenen boven door mij aangehaald, en die ik den Provicarius had onder de oogen gebracht, zeker verwachtende, dat ZHE. hierdoor zou weerhouden zijn geworden dezelve af te zenden dan na rijperen raad genomen te hebben. Het besluit werd genomen van geheel deze zaak aan het oordeel van den deken van Udenhout ¹⁾ te onderwerpen en tevens den heer Oomen hierover te raadplegen.

Den 7en te Udenhout gekomen stelde ik den deken de zaak voor, zonder te laten blijken, dat er door 't gezag reeds eenige maatregel was genomen. Nadat ik alle beweeggronden, die er voor waren, had aangehaald, resolveerde de deken, dat juist datgene door het gezag moest worden verordend, wat door mijne brieven geschied was. Doch nadat ik hem de beweegredenen, die er tegen waren had opgesomd, begon hij te aarzelen. Na alles met elkander vergeleken te hebben, bleef hij echter bij zijn gevoelen. Ik bracht op Udenhout den nacht door en 's morgens zeide hij mij, dat hij, na alles nog rijpelijk overwogen te hebben, in zijn eerste gevoelen bleef volharden. Doch hij wilde, dat zoo haast de toegang tot de stad open was, de geestelijken aldaar *in loco* wierden geraadpleegd. Den volgenden dag schreef ik het gevoelen van Udenhout aan den Provicarius.

Den 17 Januari hadden de heer Provicarius, Vissers en van Heesbeen eene nieuwe bijeenkomst over de zaken van St. Jan. Ik deelde hun 't gevoelen mee van Udenhout. Er werd besloten, dat zoodra de stad zou open wezen, de Provicarius zich derwaarts begeven zou om over de onderhavige zaak de Rectores te spreken en den brief als uit gezag van mij, (want het zijne was onbekend), buiten werking te stellen, in geval die heeren om wettige redenen dit eischen zouden.

Na de Overgave der Stad.

Den 26en Jan. ging de stad over. ²⁾ Den 27en kwam ik te Boxtel, alwaar de heer Provicarius mij verhaalde, hoe

¹⁾ Lamb. v. d. Boome, door den Provincarius in zijn brieven wel eens te goeder trouw Lammert van Udenhout genoemd.

²⁾ Uitvoerige beschrijving van den overgang der stad 's Bosch. Zie „*Bossche Legendes en Verhalen*” IV, blz. 200 vlgd.

kwelijk hij in de stad door de heeren Rectores ontvangen was, bijzonder van de heeren v. d. Meulen en v. d. Heijden; doch er was niets gesteld of veranderd; alles was *in statu quo* gelaten, totdat men mij mondelings spreken zou."

In een brief ¹⁾ niet onderteekend, maar door Smits zelf als een mededeeling van den heer van Cuyck aangeduid, lezen wij omtrent de St. Janskerk het volgende:

WelEerw. Heer,

Gisteren is de zaak afgelopen aldus: M. Deken is gekomen in 't sacristie van de groote kerk. 2. De Luthersche predikant van de stad is op den kansel getreden en heeft gepredikt. 3. M. Deken, die met beste gewaad gereed was, is stil de kerk uitgegaan. 4. Na de predikatie hebben 2 jonge zangers op het oxaal den *Te Deum* geëxcuteerd. — De Katholieken op straat riepen met blijdschap malkanderen toe: Nu is de groote kerk alweer aan de Gereformeerden. — M. Deken ontmoette op de markt H. de Wijs en hebben *lang zeer druk* met malkanderen blijven staan praten. Dit geeft mij weer op nieuw gedachten, dat men mij heeft zoeken te gebruiken om de assche voor M. den Deken uit te dragen.

Quidquid id est, timeo politicos et dona ferentes. Hieruit meen ik reeds te zien, waar de zaak is en verder heengaat en dus onderstel als zeer zeker, dat de prohibitio *non* cessat, en bij gevolg, dat wij er van *moeten* zwijgen. — De heeren v. d. M. en v. d. Heijden, die ik gisteren nog sprak, wenschen UEw. veel geluks en laten weten, dat het in hen nooit opgekomen is UEw. te suspecteeren, maar wel, dat UEw. *misleid* werd, en worden er weer in geconfirméerd door het druk gesprek hierboven.

Blijve met hoogste achting en eerbied.

29 Jan.

Smits memoreert dezen brief aldus:

„Ik ontving eenen brief van van Cuyck, die mij meldde, dat onmiddellijk na de inneming der stad de Luthersche dominé den kansel van St. Jan beklommen was en voor de militairen eene preek had gehouden, dat de heer Deken met zijne beste ornamenten gekleed, de Mis had willen gaan doen, doch op 't verschijnen van den Dominé zijne kleederen had uitge-

¹⁾ Arch. Sem. Beekvliet.

trokken en was heengegaan. Dat hierop twee Roomsche jongelingen het *Te Deum* op het koor gezongen hadden. Hij dacht, dat er geen denkbeeld meer bestaan kon op het behoud van St. Jan, en dat derhalve de gestelde verordening als van zelve als vervallen moest worden beschouwd.

Ik schreef aan van Cuyck van mij 's anderendaags 's middags op het Seminarie te komen vinden.

Den 28en Jan. kwam ik in 't Seminarie, alwaar ik den heer van Cuyck aantrof.

Na vele gesprekken wegens de gezondene brieven, stelde ik hem zelf Vicarius Apostolijk in deze zaak, zeggende, dat hij alle tijdelijk belang ter zijde stellende, nu recht uit moest zeggen, wat er naar zijn inzien voor het algemeen welzijn der stad, wegens St. Jan diende verordend te worden. Hij antwoordde, dat de gereformeerden op ons zeer verbitterd zouden wezen, indien de Katholieken in 't bezit van St. Jan gesteld werden; dat de Katholieken daardoor geen meerder burgerlijk recht zouden bekomen; dat de Rectores beroofd zouden worden van hun tijdelijk bestaan; en dat al onze pogingen om St. Jan te behouden, vruchteloos zouden wezen. — Hierop heb ik dan de afgezonden brieven buiten werking gesteld en vernietigd. Toen ik hem verder vroeg, wat ik antwoorden zou, wanneer de Commissarissen van St. Jan mij vragen zouden, of het verbod, wegens het frequenteeren der kerk, nog bestond, antwoordde hij slechts onbeduidende dingen. Ik bewees hem dan, dat het geestelijk gezag dit verbod niet meer kon volhouden, daar het gevaar van scheuring en dus de geheele reden van dit verbod verdwenen was. Wij kwamen dan overeen, dat ik zou antwoorden: *dat dit verbod niet meer bestond, dewijl de reden geheel had opgehouden, waarom hetzelfde gegeven was.*

Het Rondschrijven van Smits.

Den 29en, vóór de plechtige Mis, welke ik voornemens was te doen, kwamen de heeren H. de Wijs, van Son en Verhoeven, om mij over St. Jan te spreken. Zij verzochten mij eenen brief te willen schrijven aan den deken, om in St. Jan dienst te willen blijven doen. Ik weigerde dat volstrekt zeggende, dat het geestelijk gezag in geenerlei wijze zich rechtstreeks inlaten wilde in de zaken van St. Jan; maar dat ik namens dit gezag nu plechtig verklaarde, dat het verbod ophield te bestaan en de geloovigen daarin alle godsdienst-

oefeningen vrijelijk konden bijwonen en de geestelijken de H. Mis verrichten; dat zij zelfs uit mijnen naam dit vrijelijk aan alle geestelijken konden communiceren.

Na den middag komt de heer Sporenberg ¹⁾, die verzocht was om den volgenden dag in eene plechtige Mis te assisteeren, mij hierover raadplegen. Ik antwoordde, dat er geen verbod meer bestond en hij dit vrijelijk doen kon.

Den 30en vertrok ik naar Eindhoven en verhaalde aan Boxtel alles wat ik gezegd en vastgesteld had en deze keurde alles goed.

Den 2en Febr. ontving ik eenen expressen van den Heer v. d. Ven, aan wien de heer van Cuyck had laten weten, dat de Heer Commissaris (Verheijen) volstrekt wilde, dat ik met den eersten in de stad kwam, om de Commissarissen te complimenteeren."

Laten wij het verhaal van Smits hier een oogenblik onderbreken, om eene bijzonderheid in te lasschen niet zonder belang.

Bedoelde Commissarissen waren de heeren Mr. M. Bowier en J. B. Verheijen, die in een officieel schrijven van 3 Febr. aan den WelEerwaarden Heer Smits, fungeerende Vicaris van het Bisdom 's Bosch, zich gericht hadden als „Commissarissen Generaal in het Departement der Monden van den Rijn" (zooals het gedrukte opschrift van dit schrijven vermeldt). Het luidde aldus: ²⁾

Wel Eerw. Heer!

UwE. zult ongetwijffeld met den inhoud van onze Proclamatie van den 1 dezer bekend zijn — en een exemplaar hiervan gaat, — vervolgens niet dan met de meeste gevoeligheid daarin de liberaale denkwijze van Z. K. Hoogheid, onzen geliefden Vorst omtrent de Roomsche Katholyken inwoonders betrekkelijk hunnen godsdienst en alle verdere voorrechten hebben gezien.

Daar UWelEerwaarde zig alhier aan het hoofd der Leeraren van gemelde godsdienst bevindt, hebben wij gemeend UWelEerwaarden te moeten informeeren, dat het aan Z. K. H., Z. Exc. den Heere Commissaris Generaal van Binnenlandsche Zaken en aan ons in het bijzonder aangenaam zou zijn, wan-

¹⁾ Kap. Daniel Sporenberg, wien vroeger het preeken verboden was. Deel II, blz. 14.

²⁾ Arch. Sem. Beekvliet.

neer U WelEerwaarde aan alle Roomsche Geestelijken, welke onder UWelEerwaarden directie behooren, geliefde aan te schrijven (vooral in die gemeentens, waar zulks nog niet geschied is) hunne gebeden hemelwaards te rigten voor het behoud van Z. K. H. onze genadigste vorst, opdat zijn dagen verlengd worden en Hoogstdeszelfs welmeenende pogingen tot herstel van ons dierbaar vaderland met de meeste zegen worden bekroond; voorts te willen zorgen, dat zij bij gelegenheid der afkondiging van voorz. onze Proclamatie, of wel op Zondag daaraanvolgende een solemneele Te Deum houden, ter gelijker tijd hunne gemeentens door een nadrukkelijke redevowering aansporen onzen beminnelijken Souverein in alle deelen te gehoorzamen, te eerbiedigen, en ook dat gemoedelijk verplicht zijn hem door kragtdadige middels te ondersteunen.

Wij bevelen UEerwaarde in Gods heilige bescherming.

De Commissarissen Généraal
voornoemd

M. Bowier.

J. B. Verheijen.

Aan dit verzoek wordt door Smits voldaan, en een rondschrijven, waarvan wij den inhoud hierbij laten volgen, wordt door hem opgesteld. ¹⁾

Voor te leezen aan het volk.

Het oogenblik is dan verscheenen, dat de goddelijke voorzienigheyd op de wonderbaarste wijze de vervolging heeft doen ophouden, die over weinigen tijd nog ons bisdom met eene Kerkscheuring en vernietiging van onzen H. godsdienst bedreigden; daar te gelijk ons vaderland onder de grootste verdrukking was zigtende. Het heeft den bestierder van hemel en aarde, in wiens handen de magten zijn van alle, en de rechten van alle rijken, behaagt, aan het hoofd van ons vaderland eenen souverein te plaatsen, Zijn Koninglijke Hoogheid Prins Willem van Oranje, die bij het beklimmen van den troon, de Roomsche Catholiken van ons land evangelijske regten, met alle inwoonders en borgers deser gewesten belooft heeft; waarvan wij reeds het geluk hebben in ons Seminarie en elders de eerste vrugten te genieten.

Het is dan onse dierbaarste pligt, B. C.! met een hert vol

¹⁾ Archief Bisd. 's Bosch.

dankbaarheid onse handen Hemelwaards te verheffen, en den goeden God te bedanken voor deze gelukkige omwenteling, die hij op de wonderbaarste wijze in ons midden heeft tot stand gebragt. Ten dien eijnde heeft Zijn Hoogwaarde onsen Vicarius Apostoliek alle Pastores en Rectores gelast, van den Zondag na het ontvangen van dezen brief eenen plegtigen *Te Deum* te zingen, ten plaatsen daar dit noch niet geschied is; en te gelijk alle hunne onderhoorige op te wekken en ten ernstigste te vermaanen, om hunnen oppervorst den verschuldigen eerbied, onderdanigheyd en gehoorzaamheyd toe te draagen, gelijk opregte Christenen betaamt, die uijt den mond van den grooten Apostel geleerd hebben (ad Rom. CXIII), *dat alle mensch aan de oppermagten moet onderdaanig zijn, want dat er geen magt is als van God, zoo dat de geene, die zich tegen de magt steld, de schikkingen Gods wederstaad, daarom dat het noodzakelijk is niet alleen uijt vrees der straffen, maar ook gemoedshalve, dat wij onderdaanig sijn, geevende eenieder dat hem toekomt, schattingen aan wie wij schattingen, tol aan wie wij tol, eerbied aan wie wij eerbied verschuldigt zijn.*

Verders zijn alle Pastores en bestierders der zielen ten sterksten van wegens Zijne Hoogwaarde vermaand, van hunne onderhoorige geloovigen op te wekken, om de heijlzaame bedoelingen van zijne Koninglijke Hoogheyd tot welvaard van ons vaderland te bevorderen, en door kragtdaadige middels te ondersteunen; en verders hunne vierige gebeden te vereenigen, op dat den goeden God gelieve de overige rampen en onheylen van onse Kerk en Vaderland af te weeren, de dagen van Zijne Koninglijke Hoogheid onsen souverijn te verlengen, hoogs desselfs poogingen tot welvaart zijner onderdaanige met de meeste zeegeningen te bekroonen, op dat wij onder hoogsdeszelfs vaderlijk bestuur een gerust en vreedzaam leven mogen lijden in alle godvrugtighejd en eerbaarheid.

Want gelijk den H. Apostel Paulus zegt, *smeekingen, gebeden, verzoekingén, en dankzeggingen doen voor alle menschen, dog bovenal voor den Koningen en alle die in overhejd gesteld zijn, is goed en aangenaam aan God onsen Zaligmaaker.*

Ook word aan alle Christene geloovigen besonder aanbevolen, hunne gebeden te verdubbelen voor den welstand der H. Kerk, en vooral voor deszelfs opperhoofd onzen H. Vader den Paus van Rome, en alle geestelijke overstens, namentlijk onsen Vicarius Apostoliek, en andere deftige mannen van ons

Bisdom, die voor het behoud van ons H. geloof en de eenheyd der H. Kerk nog in ballingschap zugten; ten eynde den goeden God hun gelieve met zijne besondere bescherming te blijven begunstigen, en wij welhaast het geluk mogen hebben, hun in ons midden te bezitten; opdat wij door hunne standvastige voorbeelden meer en meer in ons H. geloof gevestigd, en onder het voorbeeldig bestuur van een voorbeeldigen en ijverigen Herder in godsdienstigheid en andere christelijke deugden mogen toenemen, om eens met hun deel te hebben in het rijk der Hemelen, hetgeen den Zaligmaaker belooft heeft aan alle, die *vervolging zullen lijden om de regtvaardigheid*, en die *niet zullen geschaamt hebben den naam van Christus*, hun geloof, de wetten van Christus en zijne H. Kerk, zoo door woorden als werken opentlijk *te belijden voor de menschen*.

J. H. Smits,
Naemens zijn Hoogwaarde
onze Vicarius Apostoliek.

Een afschrift hiervan zendt Smits aan deken Hoogaerts en voegt er aan toe (wij vertalen uit het latijn):

Zeeereerw. Heer,

Op gezag van ZHoogw. wordt het hierbij ingesloten schrijven U toegezonden, opdat het in al de kerken uwer stad zou worden voorgelezen tijdens de H. Missen; wat op vriendelijk verzoek van het wereldsch gezag over het geheele Bisdom zal geschieden hetgeen U wel aan belanghebbenden zal willen mededeelen.

Met alle hoogachting teeken ik

Uw nederige Dienaar

J. H. Smits,

Gegeven te Halder,
10 Febr. 1814.

Vice-president v. h. Sem.
namens ZHoogw.

Op het origineel, dat wij aantroffen, vonden wij eene latijnsche aantekening van Deken Hoogaerts:

De pastoor van St. Jacob moge zoo goed zijn ingesloten brief met voorafgaand rondschrjven aan mij morgenavond te willen terugzenden.

J. Hoogaerts, Dec(anus).

„*Ordine solito*”, (volgens de gebruikelijke orde), staat op den achterkant geschreven.

Moeilijkheden betreffende de St. Jacobskerk.

In zijn „rondschrijven” had Smits de gebeden verzocht „voor onzen Vicarius Apostoliek en andere deftige mannen van ons Bisdom, die nog in ballingschap zuchten.” De „deftige mannen”, president van Gils en professor Moser, hadden echter reeds de reis naar het vaderland aanvaard. In zijn Handschrift teekent deze laatste aan: „27 Jan. 1814. Cum jam Burgundia vicinaeque regiones ab exercitibus confederatorum principum occuparentur, discessimus ex Chenone Divionum in patriam redituri per Basilaeam et Germaniam.” „Toen reeds Bourgondië en de naburige streken door de legers der verbonden vorsten bezet waren, hebben wij Chenois bij Dijon verlaten, om over Basel door Duitschland naar het vaderland weder te keeren.”

Pastoor Molenmakers, wien het gelukt was zijne gevangenschap te ontvluchten en eene schuilplaats te vinden bij zijn familie te Geel, was de eerste, die in den Bosch wederkeerde.

Daar deze onmiddellijk zijne rechten op de St. Jacobskerk gelden liet, werden de moeilijkheden voor Smits hierdoor niet weinig vermeerderd.

Volgen wij echter weder het verhaal van Smits. Na te hebben medegedeeld, dat „de Heer Commissaris volstrekt wilde, dat ik met den eersten in de stad kwam, om de commissarissen te complimenteeren”, vermeldt hij verder:

„Ik vertrok den 3en en was op den namiddag te Boxtel, waar wij veel spraken van de zaken, die gesteld waren en nog moesten gesteld worden, zonder dat wij iets in 't bijzonder vaststelden. Den 4en Febr. kwam ik zeer vroeg in de stad bij den heer van Cuyck, bij wien daags te voren de heer Verheijen geweest was en zijn gevoelen gezegd had wegens het occupeeren der kerk van St. Jacob. Hij wilde, dat men daar eenige dagen mee wachten zou.

Omtrent 9 uur ging ik naar den heer Commissaris Verheijen, bij wien ik vond den heer Deken, die door hem werd uitgelaten. Alleen zijnde ontving hij mij allervriendelijkst,

beloofde mij in alles zijne protectie en smeekte mij, dat ik mijn best zou doen om alle verdeeldheid tusschen de geestelijken weg te nemen. Hetgeen ik hem beloofde. Vóór alles wilde hij, dat de heer Molenmakers eenige dagen zou wachten met zijne kerk te betrekken. Hij bood mij zijn huis aan om met den Deken eene conferentie te hebben.

Vandaar ging ik naar den heer Molenmakers, die woedend was, omdat hij door de Politieken belet werd, zijn kerk te betrekken. Hij had reeds een request hierover opgesteld om aan den prins van Oranje in te dienen. Hij wilde maar *via facti* zijne kerk betrekken. Ik raadde hem dit af, kenbaar makende al wat de heer Commissaris Verheijen mij hiervan gezegd had, maar hij wilde er nauwelijks naar luisteren.

Ik bleef daar eten. Onder het middagmaal kwamen de kerkmeesters door denzelfden geest aangevuurd als de heer pastoor; bijzonder hierom, wijl sommige Politieken genoegzaam hun doel hadden te kennen gegeven om de kerk van St. Jacob te supprimeeren, en — als het noodig was om St. Jan te behouden — over te geven aan de Gereformeerden.

Ik zeide, dat ik dit niet kon gelooven, — dat ik hen prees, wijl zij voor hunne kerk uitkwamen, — dat die, koste wat het wil, moest behouden blijven; — doch, dat zij met zulke geweldige drift niet moesten te werk gaan, — dat alles met bedaardheid moest geschieden, — dat, indien dit noodig geacht werd voor de algemeene zaak zij dan het betrekken hunner kerk eenige dagen moesten uitstellen. Ik raadde hun ten sterkste af eenen gereformeerden advocaat hierin te gebruiken.

Doch alles was te vergeefs! Zij liepen naar advocaat Bowier, den broeder van den tweeden Commissaris en kwamen kort daarna terug met het advies van genoemden adokaat, hetwelk was, dat zij *via facti* hunne kerk maar moesten innemen; dat het request alleen noodig was, om hunne ornamenten en kerkgoederen uit St. Jan terug te krijgen. Hij had ook gezegd zeker te zijn, dat de Roomschen de groote kerk niet zouden behouden.

Komende bij den heer van Cuyck verzocht [ik] van dat alles kennis te willen geven aan den heer Commissaris Verheijen.

Den volgenden dag in de stad wedergekeerd, begaf ik mij bij den heer van Cuyck, die mij zeide, dat het request van den heer Molenmakers aan den Commissaris Verheijen zeer mishaagde en [deze] gezegd had, dat hij zich nu in deze zaken niet meer kon inlaten.

Ik ging naar den heer Verheijen, die dezelfde klachten herhaalde. Ik zeide alles gedaan te hebben, wat ik doen kon om het request achterwege te doen blijven. Daar vond ik ook den heer H. de Wijs, die te zamen met den heer Verheijen mij door bedreigingen wilde bewegen om het request te beletten. Ik herhaalde al wat ik ten dien einde gedaan had en voegde er bij: „Ik zie, dat alles vergeefs is, wat ik verder doen zou; ik kan in die zaak niets meer doen.”

Bij den heer van Cuyck teruggekomen, verhaalde ik alles wat daar gesproken was. Hij keurdé alles bijzonder goed.

Vandaar ben ik met den heer de Bont, professor, naar het Hof gegaan om de Commissarissen te gaan complimenteeren. In mijne korte toespraak zeide ik op het laatst: Ik neem nog de vrijheid, ons Seminarie in de hooge bescherming van Uw HoogEd^e Commissarissen aan te bevelen. Het kan Uwe HoogEd. niet onbekend zijn, hoe ons Seminarie onder het vorig bestuur is onderdrukt geworden; hoe al deszelfs bestuurders in ballingschap gezonden of van hunne vrijheid beroofd zijn geweest; hoe de kweekelingen van de exemptie der requisitie zijn verstoken geworden, en dit alles alléén, omdat zij de stem van hun geweten en de principen van hun godsdienst niet wilden verkrachten. Wij durven dan vertrouwen, dat onder het vaderlijk bestuur van een vorst, die deugd en godsdienst tot grondwet van zijn rijk gesteld heeft, ons Seminarie al die voorrechten zal mogen erlangen, die tot deszelfs instandhouding noodig zijn.”

Hier ter plaatse meenen wij het best een brief ¹⁾ in te lasschen, door pastoor Molenmakers geadresseerd aan: „Mijnheer Smits, of in zijne absentie aan mijnheer v. d. Ven in het Seminarie te Halder,” merkwaardig om de beschrijving eener vergadering, daar belegd tot regeling der kerkelijke zaken in den Bosch, tegelijk ook om de namen der deelnemenden, aan het einde vermeld. De brief is zeer onduidelijk geschreven en geschonden.

's Bosch, 8 Febr. (1814)

Eerwaarde Heer,

Ik heb gisterenavond de vergadering bijgewoond met één van mijn kerkmeesters, bringer dezès, die U^{ew}. verder ver-

¹⁾ Arch. Sem. Beekvliet.

slag zal doen. Ik heb hun verklaard in geen kwaliteit daar te verschijnen en hen in geen andere kwaliteit te erkennen, dan een bijeenkomste van christelijke en ijverige Roomschen voor het gemeentebest.

Zij stellen voor grondslag het oud geconcipteerd plan. Zij verklaren bij de uitspraak van Zijn Hoogw. te zullen berusten en wenschen, dat alle spoed daarbij gezet worde. Ik verzocht te weten, hoe en op [welke] manier zij geconcipteerd hadden het daar te stellen. Het antwoord was, [dat] dit van UEw. beslissing was. Ik stelde bij manier van vraag voor, of zij wilden den deken dan mainteneeren. Wederom hetzelfde. Ik stelde voor een project van Cuyck voor de groote [kerk]? en bewees het geschikste. Zij vonden alles wederom wel als er maar voeten worden bijgezet en het de geestelijke overheid goed vond. Zij wilden ons met den Deken vereenigen met ons op een maaltijd of dergelijke wijze te vereenigen als een gepast middel om hem in zijn vorig gezag te herstellen, maar [ik] repliceerde [dat, wijl] hij zich van ons en zijne geestelijke overheid met van Camp aan te hangen verwijderd had, hij de eerste stappen [doen] moest; dat hij van zijne bekeering nog geen schijn had gegeven; dat hij gelijk zij zelf gezien had[den] even afkeerig bleef. Op de vraag, wat hij doen moest, liet ik dit ook met hen aan de geestelijke overheid en verklaarde, dat het *hentje* de hand van vriendschap moest uitgesloten worden, enz. enz. En zij stelden ons als gelijk wegens de verergernis. Ondertusschen bleven zij bij het besluit van mede te werken, wie van geestelijken in de kerk gesteld moest worden. Maar [ik] verzoekte UEw. bij alle schikking S. Jacobskerk in het oog te houden en den tijd van die te betrekken niet te lang te stellen.

Hun plan is ook van mijnheer Vermeulen en van der Heijden door het gezag te pramen naar de groote kerk of alle parochiale functie hun ten huize op te zeggen. Zij verzekeren, dat de Deken bij alle schikking van UEw. zal berusten.

Daar is geen resolutie genomen van eene Commissie tot UEw. te zenden.

De vergadering was talrijk en werd al wat ontstuimig, doch alle (zijn) met liefde gescheiden zonder verzekering van hunnen kant en zonder verzekering van mijnen kant en dus alles werd in uw handen gesteld.

Hoop (dat) UE. maar tot het (?) zult overgaan met voorzichtigheid.

Vaartwel en hope, (dat) de hemel UEw. mag verlichten
en versterken en ben

C. G. Molenmakers.

De leden zijn geweest:

J. Rijckevorsel.	W. Heeren.	
de Wijs.	Dekkers.	Sopers.
oude de Wijs.	G v. d. Horst.	v. Son.
	van Geffen.	Verhoeven.

Provisioneele schikking
omtrent de St. Janskerk.

„Daar de Heer Commissaris Verheijen dringend aanhield” — zoo verhaalt Smits verder — „dat ik eene provisioneele schikking moest maken over St. Jan, daar anders de kerk voor de Roomschen verloren was, en het mij ten eeuwigen dage ten laste zou gelegd worden, — zeide ik, dat ik alles doen zou, wat ik kon, doch, zoolang de heer Deken mijn gezag niet erkende, ik daar niets in doen kon.”

De Commissaris bood mij opnieuw zijn huis aan, om met den Deken eene conferentie te hebben, doch ik sloeg dit af, zeggende, dat ik beter vond een brief hierover aan den Deken te schrijven.

Ik schreef den 9den aan den heer Deken, dat ik door den heer Commissaris en al de voorname Katholieken van den Bosch werd aangezocht om eene provisioneele schikking te maken wegens St. Jan en de andere kerken; doch, dat ik dit niet kon ondernemen zonder vooraf zekerheid te hebben, dat ZEerw. mij erkennen zou als den wettigen uitvoerder van de volheid der macht van onzen Vicarius Apostoliek, en of ZEerw. gevolgelyk zou erkennen en nakomen de provisioneele schikkingen, die hieromtrent door mij zouden gedaan worden.

Waarop ik tot antwoord kreeg den volgende brief: ¹⁾

Zeer Eerw. Heer,

Ik ben verwonderd en bedroefd, dat UEerw. twijfelt, of ik UEerw's gezag erken, daar ik UEerw. nooit tot deze twijfeling reden gegeven heb. Dan UEerw's gezag behoorlyk

¹⁾ Brief Arch. Sem. Beekvliet, dato 9 Febr. 1814.

erkennende, vertouw ik dat U Eerw. mijne rechten van Plebaan van St. Jan ook erkennen zult."

„Namiddag kwam de heer Deken in het Seminarie vergezeld van de heeren H. de Wijs en W. Heeren. De heer W. Heeren zeide mij uit naam van allen, dat zij gekomen waren om mij eene reis voor te stellen naar den Haag om den Prins van Oranje als onzen vorst te gaan complimenteren. Dat eenige Commissarissen der Groote Kerk daarnaar toe zouden gaan en wel wenschten, dat ik hen wilde vergezellen. Dat de heer Deken gisteren al voornemens was bij mij te komen, doch na de ontvangst van mijnen brief niet gekomen zou zijn dan op aandringen van de commissarissen.

Ik zeide tot den Deken: „Mijnheer de Deken, gij weet best, wat in dergelijke omstandigheden gebruikelijk is. Gij zijt met den Vicarius Schimmelpenninck en koning Lodewijk gaan complimenteren. Waren daar ook wereldlijke menschen bij?" — De Deken: „Nee, maar..."

Waarop ik vervolgde: „Ik zou toch zooveel mogelijk de *étiquette* observeeren en ik vrees, dat men ons uitlachen zou, als men de Geestelijkheid van het Vicariaat representeerende, daar met wereldlijke personen aankwam."

Na eenigen tijd over onverschillige zaken gesproken te hebben, zeide mij H. de Wijs:

„Mijnheer, gij moest toch zorgen, dat die twist tusschen de geestelijkheid ophield." — Ik antwoordde: „Mijnheer, niets is er, dat ik meer betracht; moest ik daarvoor mijn bloed vergieten, ik zou het doen."

Na eenige pourparlers over de opgerezen twisten, zeide ik: „Dit zijn de natuurlijke gevolgen, als men het wettig gezag der Kerk niet eerbiedigt."

Waarop de Deken: „Dit zegt gij op mij!"

Mijn antwoord: „Ja, Mijnheer, op U en op Uwsgelijken."

De Deken begon hierop in het kort te verhalen, hoe de heer van Camp in zijn huis gekomen was en wat hij in de eerste dagen gedaan had, waarop hij zeide, dat hij het gezag van Hoogwaardig Heer in alles erkend had en uit kracht van deszelfs gezag was voortgegaan. Hij verhaalt de historie van den brief van Hoogw. Heer om zijne kerk te reconcilieren. Hij vertelt, hoe hij uit eenen brief van den Vicarius verstaan had, dat er iemand Provicarius gesteld was, doch, dat hij nooit geweten heeft, wie deze was; dat de heer van Gils, hoewel hij hem dikwijls bezocht had, nooit hiervan iets had

gesproken; dat hij mij niet gelooven moest, wanneer ik hem van wege het wettig kerkelijk gezag kwam verbieden St. Jan te betrekken; dat, daar hij permissie had van Hoogwaardig Heer, hij geene permissie van iemand meer noodig had; en dat hij de wettige Pastoor van St. Jan was.

Ik wederlegde deze uitvluchten met aan te toonen, dat al zijne daden opzichts van Camp tot scheuring geleidden, — dat hij met dit alles openlijk toegestemd had en medegewerkt om de schismatieke organisatie van Napoleon tot stand te brengen. En ik voegde er bij: dat hij nooit wettig in het kerkgebouw van St. Jan tot pastoor gesteld was, en dat de Vicarius slechts in dat geval, wanneer deze kerk wettig kon betrokken worden, hem de permissie gegeven had om dezelve te reconcilieeren.

Op dit laatste werd hij heel boos en wilde mij niet meer hooren dan met tusschenspraak van Mijnheer de Wijs.

Wegens het stuk van de schismatieke daden, die hij gepleegd had in alles, wat het burgerlijk gezag in het kerkelijke had willen invoeren, hoorde hij mij met genoegzame bedaardheid aan, zich verschoonende om het goed doel, dat hij daarin had voorgehad en de goede gevolgen, die daaruit waren voortgekomen, daar het anders erger zou gelooopen zijn.

Toen hij zich gereed maakte om te vertrekken, vroeg ik hem, wat hij dan hebben wilde wegens St. Jan? Of hij dan twee kerken wilde behouden: achter Tolbrug en St. Jan?

Hij antwoordde: „Nee”, maar dat hij wilde, dat zoo lang de zaak hangende was, de andere heeren Rectors in St. Jan hunnen dienst zouden doen, zóó nochtans, dat de Deken in St. Jan zoude terugkeeren, zoodra het zeker zou zijn, dat de Roomschen St. Jan konden behouden.

Ik antwoordde, dat ik niet kon gelooven, dat de heeren Rectores in deze verordening zouden toestemmen, — dat er iets vast moest bepaald worden, — dat hij kiezen moest tusschen St. Jan of achter Tolbrug en „geen klipklap met een open meulen kon hebben.”

Den volgenden dag 10 Febr. was de heer de Wijs (Provicaris) en de Deken van Oirschot in het Seminarie, aan welke ik de entrevue met den heer Deken verhaalde. De Provicaris wilde, dat ik aan den Deken verbod zou doen, van nog in St. Jan dienst te doen en den heer van Cuyck zou bevelen St. Jan te betrekken.

Den 11den begaf ik mij naar de stad; in het huis van den heer v. Cuyck maakte ik met deszelfs goedkeuring het provi-

sioneel reglement wegens St. Janskerk in 6 artikelen vervat:

1. Dat het recht op St. Janskerk onverhinderd bleef, daar deze schikking slechts provisioneel was, totdat Hoogwaardig Heer zelf zou aankomen;

2. dat de heer Deken provisioneel achter Tolbrug blijven zou;

3. Dat de heer van Cuyck St. Jan zou betrekken;

4. dat de andere Rectores zouden aangezocht worden om hunne diensten in St. Jan te verrichten;

5. stelde ik als provisioneele kerkmeesters aan van St. Jan de Heeren H. de Wijs, J. Rijckevorsel, advocaat, van den Heuvel en twee oude kerkmeesters van van Cuyck: Rovers en de la Vol[hé?].

6. Al de goederen en ornamenten van de andere kerken moesten in handen van den heer van Cuyck en deze kerkmeesters gesteld worden.

Met deze provisioneele schikking begaf ik mij naar den heer Rector Vermeulen, alwaar ook de heer Rector v. d. Heijden gekomen was. Ik deed al mijn best, om hen over te halen tot deze provisioneele beschikking, maar zij wilden daarin volstrekt niet toestemmen, deden mij bittere klachten en verwijtingen, wilden, dat ik toestond, dat de kerk van den heer v. d. Heijden zou opengesteld worden om daarin beide hunne diensten te verrichten.

Ik antwoordde, dat het kerkelijk verbod, dat hieromtrent bestaan had, was ingetrokken; dat dit niet meer in den weg stond, maar dat andere omstandigheden dringend vorderden, dat zij hunne kerken niet betrokken, dat het zelfs in mijne macht niet was deze vergunning te doen. — Zij beiden zeggen, dat zij in St. Jan geen dienst meer wilden doen, tot dan toe hadden zij daar gaan *mislezen*.

Teruggekomen bij den heer van Cuyck, liet ik den heer H. de Wijs verzoeken om mij daar te komen spreken. Ik verzocht dien heer, om deze ontworpen regeling wegens St. Jan aan den heer Deken voor te stellen. Ik werd echter aanstands gewaar, dat deze op de zijde van den Deken was.

Ik bleef in de stad vernachten. Omtrent 8 ure begaf ik mij bij den heer Verheijen, Commissaris. Ik las de ontworpen verordening aan den heer Commissaris voor, die ze goedkeurde, zeggende: dat alles wel gaan zou, als deze tot stand kwam.

De heer H. de Wijs kwam mij daar vinden, de tijding brengende, dat de heer Deken in deze verordening niet wilde toestemmen.

Ik zeide, dat deze toestemming niet noodig was, als ik maar wist, dat ik in mijn gezag zou gemainteneerd worden.

Maar beiden (de Commissaris en de Wijs) trokken hunne schouders op; waarop ik zeide: „Gij ziet dus, Mijnheer de Commissaris, dat het mijne schuld niet meer is, dat de twisten tusschen geestelijken blijven voortduren. UEd. heeft de ontworpen verordening zelf goedgekeurd. Het hangt van mij niet meer af, dat deze niet wordt ingevoerd. Ik zal dan maar alles aan de goede Voorzienigheid moeten overlaten.”

Ik verstond verders uit den heer Commissaris, dat de zaken van de Roomschegezinden zeer kwalijk stonden ¹⁾.

Den 13den kwamen de heeren J. Rijckevorsel en de advocaat van Son nieuwe instantiën doen, om mij over te halen, om met de heeren Commissarissen van St. Janskerk naar den Haag te vertrekken, ten einde den souverainen Vorst te gaan complimenteren. Ik weigerde dit, zeggende, dat ik besloten had, eerstdaags met eenige geestelijken naar den Haag te vertrekken. (Ik vreesde, dat deze Commissie, die zich zelve had opgeworpen, door mij de wettigheid zocht te verkrijgen, om ten volle baas te spelen over het kerkbestuur, gelijk dit sedert lang in Breda had plaats gehad).

Ik had met den heer van Cuyck en den heer van Alphen, pastoor van Osch, afgesproken, om met hen naar den Haag te gaan. De aanspraak was reeds vervaardigd en de dag bepaald, toen ik in het midden van den nacht eenen Expressen kreeg van Eindhoven, dat de heeren van Gils en Moser te Eindhoven gearriveerd waren en den volgenden dag mij te Oirschot zouden vinden.

De heer Deken met den heer H. de Wijs en Wouter Heeren als Commissarissen van de Groote kerk waren reeds

¹⁾ In het Hs-Smits volgt hierop deze mededeeling, die wij als curiosum hier opnemen „Intusschen kwamen in het Seminarie aan zeven theologanten van het Seminarie van Gent, door Napoleon tot den krijgsdienst gedwongen, omdat zij den ingedrongen genoemd bisschop Labrue als Groot-Vicariss van Gent niet hadden willen erkennen. Deze waren uit de stad Wesel, in vrouwen- en andere kleederen vermomd, ontvlucht en onder geleide van zekeren Lathouders van Gestel bij Eindhoven in de omstreken van Eindhoven aangekomen. Ik kreeg daarvan kennis door Heerroom, den pastoor van Zeelst, aan wien ik last gaf, om de Heeren van alle benoodigdheden te voorzien en naar het Seminarie te zenden, wanneer ik daar zelf zijn zou. Deze Heeren waren H. D. Spettoir, L. v. Dijck, L. v. Impen, alle drie diakens, — de Heeren Goethals en Reverend, subdiakens; de Heeren Kerkhoven en Sandijk, welke laatsten de H. Orden nog niet ontvangen hadden.

Deze zeven Heeren zijn omtrent 2 maanden in het Seminarie verbleven.

naar den Haag vertrokken om den souverainen vorst te complimenteeren."

Daar Smits deze aanspraak bewaarde en daarop zelf aan- teekende: „vervaardigd, wanneer er besloten was den koning te gaan complimenteeren in den Haag, doch door de onverwachte aankomst van de Heeren President en Moser heeft dit geen plaats gehad" — en ook om een enkelen treffenden passus, daarin voorkomende, laten wij ze hier volgen in haar geheel: ¹⁾

„Belást met het uitvoerend gezag van den Vicaris Apostoliek van 's Bosch hebben wij de eer namens de Roomsche Geestelijkheid en alle onze geloofsgenooten van de Meijerij aan uwe koninklijke Hoogheid als onzen wettigen Souverein onze hulde te komen aanbieden en bij het beklimmen van den troon der Vereenigde Nederlanden onze oprechtste gelukwensen te doen, daar wij uwe koninklijke Hoogheid kunnen verzekeren van den diepsten eerbied, oprechte getrouwigheid en onderdanigheid, die onze geestelijkheid en de onderhoorige Roomschegezinden Uwe koninklijke Hoogheid toedragen, en die wij niet zullen nalaten in de aan onze zorg toevertrouwde geloofsgenooten gedurig aan te kweeken.

Wij kunnen met zekerheid zeggen, dat geene uwer onderdanen meer dan wij deze nieuwe orde van zaken zijn toegedaan en met meerder reden zich in deze gelukkige omwenteling verheugen, daar wij hieraan naast God de vrijheid van onzen eigen persoon, de afwering van eene kerkscheuring en het behoud van den Roomschen godsdienst in ons land moeten toeschrijven.

Gestadig zullen wij dan onze gebeden hemelwaarts stieren om de zegening over uwe koninklijke Hoogheid en uw vorstelijk Huis af te smeekeu, terwijl wij door alle geschiktste middelen de heilzame bedoelingen van onzen geliefden Souverein tot afwering der onheilen en voorspoed van het vaderland zullen bevorderen. Hierom vertrouwen wij, dat Uwe koninklijke Hoogheid de Roomsche geestelijkheid van de Meijerij, ons Seminarie en alle onze geloofsgenooten, die verre het grootste deel der bevolking uitmaken, wel zal gelieven in Hoogst-deszelfs bijzondere bescherming en gunst aan te nemen."

* *

¹⁾ Arch. Sem. Beekvliet.

„Ik vertrok den volgenden dag naar Oirschot, alwaar ik de Heeren van Gils en Moser aantrof. Onbeschrijfelijk was het genoegen, dat wij smaakten van ons na eene scheiding van ongeveer 20 maanden weder vereenigd te zien.

Doch dit genoegen werd niet weinig verstoord door de verwarring, die nog in den Bosch bleef bestaan wegens het betrekken van de kerken.

Ik spoedde mij naar het Seminarie om voorbereidsels te maken tot het plechtig inhalen van de teruggekeerde ballingen. Deze inhaling is den volgenden dag geschied door een vriendenmaal . . . illuminatie van het Seminarie. ¹⁾

De Heer van Gils is den volgenden dag naar den Bosch gegaan, om de gemaakte provisioneele verordening van den provicaris te gaan executeeren en heeft den Deken verbod gedaan van in St. Jan nog dienst te doen.

Eenigen tijd daarna is aan den Heer Pastoor Molenmakers verlof gegeven om de kerk van St. Jacob weder te betrekken.

Na eenige dagen in het Seminarie vertoeft te hebben, zijn de Heeren van Gils en Moser den souverainen Vorst in den Haag gaan complimenteeren. De Heeren waren niet zeer voldaan wegens de gesprekken, die zij met eenen Minister gehad hadden. Deze had hun gezegd, dat Zijne Majesteit verwachtte, dat zij zich in alles ondergeschikt en buigzaam zouden gedragen aan de wetten en verordeningen van Zijne Majesteit. Waarop de Heer van Gils geantwoord had, dat zij dit zouden doen in alles, wat met den godsdienst en den plicht van hun geweten niet in strijd was. Waarop de Minister gezegd had: „Zijne Majesteit vordert van U alle inschikkelijkheid of . . . vervolging!” Waarop v. Gils ten antwoord gaf: „Wij hopen de vervolging nooit te verdienen.”

Moeilijkheden omtrent de „Toelagen”.

Nog twee maanden zou het duren, alvorens de Vicarius v. Alphen weder in zijn Vicariaat zou teruggekeerd zijn. De moeilijkheden tusschen het nieuwe landsbestuur en het bestuur van het Vicariaat lieten niet op zich wachten. Smits verhaalt:

¹⁾ Moser teekent aan: „22 febr. ad Semin. ubi a Theologis nostris, multis pastoribus ac decanis, qui eò convenerant, magna solemnitate excepti fumus atque ad sacellum deducti, ut Deo pro felici reditu grates agerentur. Ædificia ac loca vicina eleganter decorata erant ac vespere quoque illuminata.” Hs.-Moser Arch. Sem. Haaren.

„De eerste voorname moeilijkheid, die er ontstond, was wegens het aannemen der toelagen, waarover ik (blz. 164) gesproken heb. De soevereine vorst wilde die toelagen doen continueeren, doch niet in massa, maar aan iederen geestelijke in 't bijzonder. Aan den Vicarius werd echter overgelaten deze verdeeling te maken en aan het Gouvernement op te zenden. Vóór mijne aankomst in het Seminarie, terwijl de stad nog was in de handen der Franschen, werd naar het Seminarie het decreet van den sovereinen vorst gezonden van den 23 Dec. 1813, waarin o. a. bepaald werd: art. 2, dat geene *beroeping* van predikanten, noch van zoodanige leeraars van andere kerkgenootschappen, *als toelagen uit 's lands kas genieten*, zullen kunnen geschieden, dan na vooraf verkregen toestemming van onzen Commissaris-Generaal van Binnenlandsche Zaken. Hierop volgde het decreet van den sovereinen Vorst van 17 (19) Jan. '14, strekkende om de traktementen aan de Hervormde en andere kerkelijke leeraars, die in den jare 1810 uit 's lands kas ontvangen werden, te doen betalen, beginnende van den 1 Dec. 1813. Dientengevolge werd bij Circulaire van den Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche zaken van den 16 Maart 1814 aan de drie kerkvoogden van Noord-Brabant te kennen gegeven, dat behalve de *competentiën* ook zouden uitbetaald worden de *toelagen*, welke in 1810 betaald werden, doch niet in massa, maar aan ieder geestelijk in het bijzonder die daarop recht hadden; dat de namen van de professoren in het Seminarie opgegeven en de pastoors van het diocees voorgedragen moesten worden, die bij voorkeur onderstand behoefden. Op deze Circulaire volgde de Constitutie van 22 Maart 1814, waarbij aan den sovereinen vorst werd toegekend, „onverminderd het recht en gehoudenis om zoodanig toezicht over alle godsdienstige gezindheden uit te oefenen, als voor de belangen van den staat dienstig zal bevonden worden, — bovendien in het bijzonder het recht van inzage en beschikking omtrent de inrichtingen van die Gezindheden, welke wegens een der voorgaande artikelen eenige betaling of toelage uit 's lands kas genieten.”

Na afkondiging van deze Constitutie kon er geen twijfel meer over zijn, welk het inzicht van het Gouvernement was in het verleenen van traktementen en toelagen, waarom dan ook de Heeren van Gils en Moser bij de afwezigheid van den Vicaris op de bovengemelde circulaire van den minister omtrent de toelagen voorloopig antwoordden (16 April 1814), dat „inziende genoemd artikel der Constitutie het voor hun

geweten ongeoorloofd voorkwam, de toelagen aan te nemen."

Het „voorloopige antwoord" laten. wij hier volgen: ¹⁾

Aan zijne Excellentie, den Heere Commissaris-generaal van de binnenlandsche zaken.

Wel Edele gestrengte Heer!

In de verwachting van het onverwijd ontslag en weerkomst van den Heere van Alphen, Vicarius van onze Kerk van den Bosch, hadden wij tot nu uitgesteld Uwer Exc. missive van den 16 Maart l.l. n. 46 te beantwoorden: Dog deze gewenschte wederkomst, tot onze bittere smert, te lang uitgesteld blijvende, vinden wij ons verplicht, de eer te nemen Uw Exc. ons antwoord te doen toekomen.

In gemelde missive vraagt Uwe Exc. van het Vicariaat vooreerst eene opgave der tractementen en vaste inkomsten der Pastoors; verders een bericht wegens derzelver toevallige inkomsten; en eindelijk ons gevoelen, of de betaaling der competentien niet billijker en meer doelmatig zou kunnen geschieden: en dit alles met opzicht om te genieten van de gunstige schikking van zijne Kon. Hoogheid van 19 Januarij l.l. in de missive vermeld.

Wij hadden bereids middels aangewend, om aan Uwer Exc. verwachting te voldoen, wanneer het aanvaarden en publiceeren der constitutie van ons land ons, in gemoede, een onoverkomelijk beletsel stelt om in de ondernoome beantwoording voort te gaan.

Neem ten goede, bidden wij, Wel Ed. gestr. Heer! dat ons antwoord openhartig zij: uwer Exc. missive verwacht het van ons, maar ons geweten en de eer van ons geloof vereischt het van ons met nog meerder klem: dewijl wij spreken als publieke personen in' het geestelijk bestuur van onzen godsdienst, in het aanzien der burgerlijke oppermacht, die ons ondervraagt, en in een voorwerp, het geene wij overtuigd zijn onze geloofsbelijdenis van zeer na bij aan te geven.

De Staatsregeling van ons land (art. 139) kent aan den souverainen vorst toe niet alleen het recht en gehoudenis van toezicht over alle de godsdienstige gezindheden; maar ook een bijzonder recht van inzage en beschikking omtrent de inrichtingen van die gezindheden, welke eenige betaaling of toelage uit 's lands kas genieten; maar ons geloof verplicht ons te belijden een enkel oppergezag, in onze Kerk door

¹⁾ Arch. Bisd. 's Bosch.

deszelfs goddelijken instelder en wetgever verleend wegens de inrichtingen, die haar bestuur en godsdienstoeffening aangaan: welkdaanige zijn de geloofsleering, de godsdienstplechtigheden of liturgie, de Sacramenten, de benoeming en aanstelling tot kerkelijk gezag, oeffening of geestelijke bediening, en haare regeltucht of discipline. En dit gezag wegens deeze inrichtingen berust, bij uitsluiting, in de bestuurders van onze Kerk.

Wij zijn dan overtuigd, dat het recht van inzaage en beschikking in deeze voorwerpen of inrichtingen, in gevolge ons geloof, aan de burgerlijke oppermacht, als dusdanige, niet kan erkend worden; en dus, dat wij geenen invloed kunnen nemen, om ons geloofsgenootschap in het geval te stellen van als aan dit recht onderworpen gerekend te worden door het verzoeken of aanvaarden van eenige toelage uit 's lands kas.

En het is deze vrees alleen, van invloed te nemen in eene zaak strijdig aan onze geloofsbelijdenis, die ons wederhoudt de opgaave te doen van de Pastoors en andere kerkelijke personen, aan welke deeze toelaagen zouden worden toegerekend, en die ook, ongetwijfeld, liever hier van berooft zullen blijven, dan door deszelfs aanvaarding de weezentlijke rechten, door onzen goddelijken Instelder aan onze Kerk verleend, te schenden.

Wij herhaalen het oodmoedig verzoek, Wel Ed. gestreng Heer! dat Uwe Exc. gelieve deeze onze gemoedsverklaring aan te zien als uit eenvoudige geweetensovertuiging voortvloeiende, en dus dezelve ten goede te willen neemen.

Wij hebben de eer met oprecht eerbied te zijn

Wel Edele gestr. Heer

Uwer Excellentie

oodmoedige dienaaren

Van wegen het Vicariaat van 's Bosch,

Ant. van Gils.

Gasp. Moser.

In het Seminarie van 's Bosch
te Halder den 16 April 1814.

Wij laten hier volledigshalve volgen, wat Smits omtrent deze kwestie verder aantekent, ofschoon wij den tijd daarmee vooruitloopen.

„Hoogwaardig Heer schreef in denzelfden zin aan het het Ministerie bij missive van 22 Mei 1814. Hierop kwam de beruchte verklaring van den Secretaris van Staat voor de

Binnenl. Zaken, gedateerd 14 Mei, waarin verklaard werd, dat *het meer bijzonder recht*, hetwelk door de Constitutie werd toegekend aan den koning omtrent *die gezindheden, welke eenige betaling of toelage uit 's lands kas genoten*, geen andere kan zijn, dan hetwelk met die betaling in verband staat, en dat de Souverein zich alleenlijk bevoegd achtte tot beschikkingen van een financieelen aard en geenszins eenige andere inzage op de godsdienstoefeningen en kerkgebruiken van eenige gezindheid te hebben dan de aard der zaak en de stellige voorschriften van art. 135 en het eerste gedeelte van art. 139 aan het Gouvernement toekennen. Veel min om op de godsdienstleer eenigen invloed uit te oefenen.

Door deze bedriegelijke verklaring heeft onze Vicarius Apostoliek zich eenige oogenblikken laten misleiden, gelijk ook de andere kerkvoogden van Noord-Brabant en zond den 2den Sept. 1814 aan het Ministerie het project en de opgaven op van de verdeeling der 15000 gld. tusschen de pastoors van ons Vicariaat. Doch naderhand beter ingelicht door de Heeren van Gils en Moser, heeft hij bij eene andere missive geheel aan de toelagen gerenuncieerd, hetgeen hij volgehouden heeft tot aan zijn dood. Hoogwaardig Heer werd welhaast meer en meer in zijn besluit bevestigd door het koninklijk decreet van 28 Sept., waardoor aan de Hollandsche geestelijken de toelagen werden aangeboden en dat wel overeenkomstig het beginsel van het decreet van 23 Dec. 1813:

1. dat de vacaturen van pastoriën, waaraan de toelagen verknocht waren, niet moesten aangevuld worden, zonder hiertoe verlof verkregen te hebben van den Min. van Binnenl. Zaken, en

2. dat de benoemden aan Zijne Majesteit moesten voorgesteld worden om deszelfs *agreatie* te erlangen. Welke conditiën door den H. Stoel ook afgekeurd zijn en verbod gegeven, om op die voorwaarden de toelagen te ontvangen."

Na deze uitwijding keeren wij met Smits terug tot ons geschiedenisverhaal.

Terugkeer van den Vicarius.

„Ondertusschen kwam er tijding, dat Hoogwaardig Heer op zijne terugreis was naar zijn vaderland en eerstdaags zou arriveeren." ¹⁾

¹⁾ Hs.-Smits.

Wij troffen in het Bissch. Archief van 's Bosch het paspoort aan, dat aan den Vicarius verstrekt werd te Parijs op 11 April 1814, waaraan wij bij gebrek aan eenig portret een persoonsbeschrijving, het „signalement” van A. v. Alphen ontleenen: Cheveux: gris. Sourcils blonds. Front: haut. Yeux: bruns. Nez: gros. Bouche: moyenne. Menton: rond. Barbe: grise. Visage: plein. Teinte: coloré.

„De Heer van Alphen, pastoor van Oss — aldus weder Smits — trok met mij zijn Hoogwaarde tegemoet tot Antwerpen, welke stad nog wel in handen der Franschen was, maar er waren reeds schikkingen tot deszelfs overgaaf met de geallieerden getroffen, zoodat de stad voor de reizigers opengesteld was. Aldaar gekomen vernamen wij, dat Hoogwaardig Heer door deze stad reeds naar Turnhout vertrokken was. Wij namen denzelfden weg en vonden Hoogwaardig Heer te Hilvarenbeek.

Den 24 April (zijnde de 2e Zondag na Paschen) is zijn Hoogwaarde in zijn vicariaat en pastorie door de inwoners van Schijndel plechtig ontvangen, nadat Hoogwaardig Heer te Boxtel een plechtigen dienst verricht had, waarbij de Heeren v. Gils, Moser en Smits assisteerden. Eenige dagen daarna werd ZHw. plechtig in het Seminarie ingehaald. Alle gebouwen waren des avonds geillumineerd en met passende chronica behangen.

Na de aankomst van Hoogwaardig Heer, waren de Heeren Pastoors van den Bosch aan ZHoogw. hun beklag komen doen wegens de provisioneele verordening, daar zij van hunne kerk en zelfs van hun bestaan beroofd waren.

Hoogwaardig Heer, die eene natuurlijke antipathie tegen de groote kerken had, omdat zij minder geschikt waren voor het kerkelijk onderwijs en omdat hij daarin een nieuw voorwendsel voorzag tot vervolging van de Katholieken door de Protestanten, gaf zijne afkeuring niet onduidelijk te kennen wegens de provisioneele verordening, die daaromtrent genomen was. Doch daar deze zaak zoo ver gevorderd was, maakte hij geene verandering om de Katholieken der stad niet te stooten, die zeer op St Jan gesteld waren.

Ik viel hierdoor eenigszins in disgracie, daar geheel deze verordening mij ten laste gelegd werd. Ik liet dit zoo en heb ZijnHoogw. ook nooit de geschiedenis, hoe deze verordening tot stand gekomen is, uitgelegd. Ik liet dit, om geene andere personen te compromitteren. — Hoogwaardig Heer heeft

ook nooit het omstandig verslag van de kerkelijke zaken, die na het vertrek van de Heeren v. Gils en Moser waren voorgevallen, onder het oog gehad, gelijk ik dezelve hierboven beschreven heb.

De redenen hiervan zijn :

1. dat ik daartoe nooit ben aangezocht geworden ;
2. dat ik wel zag, dat men mij in het eerst zooveel mogelijk van den Vicaris verwijderd hield ;

3. dat er vooringenomenheid tegen mij bestond, alsof ik mij in het kerkelijk gezag had willen indringen ; welke vooringenomenheid hieruit voorkwam : dat ik op bevel van den Provicarius en op aanzoek van de Commissarissen eene circulaire had uitgevaardigd om de geloovigen op te wekken tot erkenning en onderwerping aan den souverainen Vorst ; — alsook, omdat ik bij Missive door de Commissarissen van den souverainen Vorst erkend was als Provicarius van het voormalig Bisdom van 's Bosch. Aan 'tgeen de glimp werd gegeven, alsof ik den Heer de Wijs, den bestaanden Provicarius, die onbekend bleef, had willen onderkruipen. Ik dacht dan, dat mijne justificatie bij den Vicarius slechts dienen zou om deze vermoedens te vermeerderen.

Weinige dagen na zijne aankomst alhier kreeg ZHoogw. moeilijkheid wegens de grafkelders van St Janskerk, die meestal aan Gereformeerden toebehoorden ; men wilde daarin een Gereformeerden begraven. Hoogwaardig Heer bleef standvastig weigeren, deze vergunning te geven. Men dacht, dat dit groote moeilijkheid zou verwekt hebben, doch dit is niet geschied. De Vicarius, die hierop naar den Haag vertrok en mij medenam, was zeer beducht, dat de ministers hierover zouden gesproken hebben, hetgeen nochtans het geval niet geweest is. De koning en de ministers spreken meest over van Camp, die een pensioen van f 1500 gekregen had en die wij merkten, dat in een goed blaadje stond bij het Gouvernement.

Den 14 Oct. 1815 zond Hoogwaardig Heer aan den H. Stoel een uitgebreid verslag ¹⁾ van den staat van zijn Bisdom sedert 1810 tot dan toe ; terwijl Zijn Hoogwaarde kort na zijne terugkomst alhier Zijne Heiligheid geluk gewenscht had met zijne herstelling op zijnen Pauselijken Stoel te Rome. Op beide brieven mocht hij een zeer vleienend antwoord ontvangen."

* *
*

Hier eindigt het eerste gedeelte van het Handschrift-Smits,

en begint het tweede gedeelte, waarboven de Schrijver zelf als opschrift schreef: „Opkomst en voortgang van het klein Seminarie van 's Bosch.” Daar wij in het „Gedenkboek van Beekvliets Eeuwfeest” uit het tweede gedeelte van het handschrift slechts datgene kozen, wat op de geschiedenis van ons Klein-Seminarie betrekking had en er echter nog verschillende gebeurtenissen in verhaald worden buiten genoemde geschiedenis, zal het Handschrift-Smits ook na onze publicatie vooral omtrent gebeurtenissen tusschen de jaren 1830 en 1840 in de toekomst met goed gevolg geconsulteerd worden.

Wij willen echter onze artikelen-reeks niet eindigen zonder een laatste artikel, waarin wij nog eenige merkwaardige stukken zullen mededeelen omtrent het verdere verloop der gebeurtenissen ons geschiedverhaal zullen trachten af te ronden en er een bevredigend slot aan te geven.

1) Arch. Sem. Beekvliet.

Franciscus en Johannes Andellius

door

E. P. VAN ANDEL.

Het artikel van den heer A. J. J. Karthon, voorkomende in dit tijdschrift Deel I, aflevering 2, bevat op blz. 235 de beschuldiging van geschiedenismakerij aan het adres van het boekwerk „stamboom der familie van Andel". Hoofdzakelijk komt die beschuldiging daarop neer, dat het voorbericht van dien stamboom zegt te hebben geput uit een handschrift toebehoorende aan den heer J. van der Hammen Nz., den schrijver over Franciscus en Johannes Andellius in Deel I, aflevering 1 van dit tijdschrift, terwijl de heer van der Hammen verklaart van dit handschrift niets te weten; verder vindt de heer Karthon verschillende bijzonderheden uit dat voorbericht verdacht.

Het doel van dit artikeltje is den stamboom van die beschuldiging te zuiveren.

* *

Bedoeld handschrift bestaat inderdaad, het ligt in originali vóór mij; het behoort thans in eigendom aan den heer F. H. Ouwerling, archivaris der gemeente Tilburg; deze ontving het van den thans overleden burgemeester der gemeente Drongelen c. a., den heer Oerlemans; van den heer Ouwerling ontving ik het ter inzage, welke welwillendheid ik zeer op prijs stel.

Of nu het handschrift in het bezit is geweest van den heer van der Hammen is bijzaak; hoofdzaak is of het stamboek (afgezien van andere daarin vermelde bronnen) uit dit handschrift heeft geput, meer in het bijzonder of het daaraan ont-

leende de mededeeling dat Johannes Andellius pastoor was te Genderen.

Over Franciscus van Andel loopt de vraag niet; evenals de heer Karthon, neemt het stamboek aan, dat deze tot aan zijn dood pastoor was te Eethen; gaarne wil ik, op gezag der in dit tijdschrift gepubliceerde gegevens, aannemen, dat Johannes Andellius, waarschijnlijk wel in een klooster zijne opleiding heeft genoten, ja mogelijk de kruinschering heeft ondergaan, maar nooit pastoor is geweest te Genderen.

Op blz. 4 e.v. van mijn handschrift nu staat:

„Den predikant van Doeveren, waarmede Genderen is gecombineert, neemt aldaar den predikdienst waar. Den laatsten roomschen priester die alhier voor de riformatie den dienst waarnam was eenen Johannis Andelius, dese had in den beginne van den oorlog de gereformeerde religie reeds omhelst, in zijne parochie openbaar gepredikt, hij kwam ook tot heusden prediken daar hij veel toeloop hadde . . . en wiert A^o 1610 als eerste predikant tot Baardwijk beroepen alwaar hij tot een hogen ouderdom gekomen zijnde en tot emeritus verklaart wort; hij koos vervolgens zijn woonplaats tot Doveren alwaar hij bij zijn dogter die ook aldaar woonagtig was het overige sijner dagen in rust en stilheyt eijndigde en wert tot Genderen zijne eerste Parochie begraven.”

Uit het handschrift, waarin ook eene van aantekeningen voorziene predikantslijst voorkomt, valt op te maken, dat Johannes Andellius tot omstreeks 1613 te Baardwijk den predikdienst heeft waargenomen en toen emeritus is geworden, wat trouwens door den heer Karthon reeds vermeld is op blz. 233.

Het bovenstaande klopt geheel met hetgeen het stamboek vermeldt.

Dat het handschrift bekend is geweest in ruimeren kring, blijkt uit een artikel, blijkbaar door deskundige hand geschreven, in de Kerkelijke Courant, weekblad voor de Nederl. Hervormde Kerk jaargang 1897 N° 1 en 2; dit artikel geeft ettelijke aanhalingen uit een handschrift en deze aanhalingen zijn letterlijk gelijklopend met mijn handschrift — inclusief de

eigenaardige, m. i. hier en daar foutieve spelling. Ik zal den lezer het bewijs maar sparen.

Welke waarde heeft mijn handschrift? De Kerkelijke Courant zegt er van „een handschrift dateerende van het einde der 18e en uit het begin dezer eeuw en vermoedelijk geschreven door een paar voor dien tijd vrij ontwikkelde inwoners van Doeveren of Genderen . . . bevat ook menige aantekening over de kerkelijk combineerde gemeenten Doeveren en Genderen.”

Mijns inziens is het handschrift niet anders te beschouwen dan als eene compilatie van hetgeen verschillende schrijvers uit den tijd van samenstelling en daarvóór hebben beweerd, maar tevens als eene verzameling van de verhalen, welke in de streek toenmaals liepen. De waarde uit een historisch oogpunt kan dan ook niet hoog worden aangeslagen; edoch om de waarde van het handschrift gaat het hier niet, wèl om zijn bestaan en dat valt niet te ontkennen m. i.

En nu de herkomst van de verschillende bijzonderheden, die door den heer Karthon verdacht worden gevonden.

Ik heb deze bijzonderheden getoetst aan de bronnen, welke in het stamboek vermeld staan en — alhoewel de verwijzings-teekens niet altijd correct zijn gesteld, vermoedelijk daaraan te wijten dat de samensteller van het voorbericht niet tevens de drukproeven nazag — heb ik op één uitzondering kunnen constateeren, dat die bijzonderheden in de genoemde bronnen van herkomst voorkomen.

De uitzondering is de datum van overlijden van Johannes Andelius; deze is ontleend aan eene oude aantekening vermoedelijk afkomstig van een der vele bestaande predikantslijsten; veel waarde mag ik daaraan niet toekennen.

Het pensioenbedrag vond ik vermeld op blz. 141 van het werk van Prof. A. C. Duker getiteld „Gisbertus Voetius”. Daar staat omtrent J. A.: „aan van Andel hadden de Staten wegens zijn hoogen ouderdom reeds een pensioen van 300 gld. toegezegd.”

Terloops zij nog medegedeeld, dat ook Duker Johannes

Andelius pastoor te Genderen noemt, zie register blz. 4; het stamboek is, in zijne dwaling, dus in goed gezelschap.

Dat de dochter van J. A. Adriana heette, blijkt uit bescheiden berustende in een Rijksarchief en wordt trouwens ook medegedeeld in dit tijdschrift in Deel I aflevering 1.

Hiermede meen ik te hebben aangetoond, dat het stamboek ten onrechte beschuldigd is van geschiedenismakerij en dat, behalve wat den datum van overlijden van J. A. betreft, de mededeelingen behoorlijk zijn gedocumenteerd.

Het Klooster Nazareth te Waalwijk (± 1450 — ± 1750)

door

J. VAN DER HAMMEN Nicz.

Bronnen:

Het kerk-archief der Hervormde gemeente van Waalwijk.
 Schepen- en notaris-protocollen van Waalwijk.
 Begrafnisboeken van Waalwijk.
 Schepen-protocollen van Sprang.
 Idem van Besoijen.
 Idem van 's-Hertogenbosch.
 Idem van Loon-op-Zand.
 Heerlijk archief van Loon-op-Zand.
 Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage.
 Archief van het bisdom 's-Hertogenbosch.
 Telling der huizen en haardsteden in de Meierij van 's-Hertogenbosch (1526).
 Kerkelyk Placaatboek.
 Schutjes, Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch.
 Analecta Gysberti Coeverincx.
 Walterus van Ingen.

Een volledige geschiedenis van bovengenoemd bijna drie eeuwen bestaan hebbend klooster valt niet te schrijven. Daar toe ontbreken ons de noodige historische gegevens. Zoolang het klooster-archief van Nazareth, dat eenmaal moet bestaan hebben, maar wellicht her- en derwaarts verspreid ligt — vermoedelijk in België — of misschien geheel verloren is gegaan, niet te voorschijn komt, blijft iedere poging, om een geschiedkundig overzicht van dit convent te geven, dat aan slechts zeer matige wetenschappelijke eischen voldoet, *slechts lapwerk*. Zelfs het stichtingsjaar is en blijft onbekend. Evenzoo bezit het bisschoppelijk archief te 's-Hertogenbosch, dat uiteraard belangrijke bescheiden dienaangaande kon bevatten,

slechts heel magere gegevens. De meeste en meest vertrouw-bare gegevens, die opgediept zijn, heb ik slechts te hooi en te gras kunnen verzamelen uit onderscheidene Brabantsche archieven, die in den loop van vele jaren door mij met geheel ander doel werden onderzocht en waaruit nu en dan als bij toeval een magere aantekening kon opgeschreven worden. Men beschouwe dus deze weinige bladzijden slechts als een zeer zwakke poging, om op de lotgevallen van het eertijds zoo vermaarde klooster van Nazareth en inzonderheid op zijne laatste levensjaren wat meer licht te doen vallen, dan tot nog toe geschiedde. Aan het hoofd van dit opstelletje schreef ik af, van welke geschreven en gedrukte bronnen daartoe gebruik gemaakt werd.

Wijlen mijn vriend en makker, de te vroeg ontslapen Waal-wijksche dichter en plantenkenner, Walterus van Ingen — vroeger slechts in intiem kring bemind en geëerd en nu geheel vergeten — die te onzaliger tijd het hem lief geworden Waalwijk moest verlaten en zijn treurig verblijf zocht te 's-Hertogenbosch, waar hij meer dan een kwart-eeuw geleden op de noodlottigste wijze den dood vond, heeft in gelukkiger levensomstandigheden, uit liefde tot zijn woonplaats, vele historische aantekeningen verzameld, getuigende van piëteit en waarheidszin, o. a. ook eenige omtrent het aloude thans haast vergeten convent van Nazareth. Hij had die geput uit onderscheidene gedrukte werken en ook uit een vrij groot getal perkamenten, die eens onder hem berustende waren, maar helaas! verloren schijnen te zijn gegaan. Die aantee-keningen, chronologisch gerangschikt, nu in het bezit van den Waalwijkschen kunstschilder Jan van Delft, mogen, uit piëteit voor den overledene en zonder critiek, hier een plaats vinden. Uit het vervolg van mijn opstel zal dan wellicht blijken of en in hoeverre van Ingen heeft misgetast:

1450 of 1454. Komst der eerste zusters van N.

1471. De stichting N. bekrachtigd door den bisschop van Luik.

1471. De kloosterkerk gebouwd.

- 1510. Plechtige inwijding van de kloosterkerk.
- 1523. Maria van Nassau overste van Nazareth.
- 1526. Frater Gerardus bestuurt N.
- 1556. Overleed de overste van N., Maria van Nassau.
- 1556. Maria Verjuys tot overste gekozen.
- 12 Juni 1566. Gerardus van Groesbeek, bisschop van Luik, laat het klooster bezoeken en visiteeren en vaardigde den 19 Juli 1566 een verordening van 9 artikelen uit.
- 1567. Carolus Charloys, bestuurder van N.
- 6 September 1571. Kerk- en kloostervisitatie door bisschop Metsius (19 artikelen).
- 157 . Maria Verjuys overleden.
- 157 . Elizabeth Backx tot priorin gekozen.
- 10 Juli 1581. Elizabeth Backx overleden, oud 66 jaren, na een professie van 45 jaren.
- 1581. Elisabeth van Emmichoven procuratrix van Nazareth. Oneenigheden over het verkiezen eener priorin.
- 8 April 1584. Aanschrijving om een mater te kiezen. De keuze is tusschen Petronella Claes van Antwerpen en Maria Peters van Roy, werkzusters. Uit de koorzusters kon geen geschikte keuze gedaan worden.
- 1607. Pastoor Eyndhouts schijnt N. bestuurd te hebben.
- 20 Mei 1612. Bisschop Mazius, vergezeld van Coeverincx en Johannes Hermans, bezoekt het klooster en bepaalde eenige voorschriften.
- 29 Mei 1615. Bisschop Zoësius bezoekt het klooster met den aartspriester Franciscus van Gestel. Slechts 7 nonnen aanwezig.
- 16 . Elisabeth Coenen, priorin van N.
- 1624. Elisabeth Coenen, priorin, overleden, oud 80 jaren.
- 1624. Catharina van Haeften wordt priorin.
- 1625. Joannes Monicx, een kloosterling uit Woensel, schijnt het klooster bestuurd te hebben.
- 16 Januari 1630. De nonnenkloosters opgeheven.
- 12 November 1630. Visitatie door bisschop Ophovius en den prelaat van Bern.
- 13 November 1630. Catharina van Haeften biedt haar ontslag aan, hetwelk door Ophovius wordt aangenomen.
- 13 November 1630. Salome van Goch overste van N. Toen waren er 15 nonnen. De latere lotgevallen van N. zijn onbekend.

• Nazareth, een „clooster vander ordenen ofte regelen van

St. Augustine", gelijk het in sommige officiële stukken uit de 16de eeuw genoemd wordt, werd omstreeks 1450 gebouwd in het centrum van Waalwijk, bewesten de tegenwoordige R. C. kerk, grenzende aan de thans nog bestaande Kloosterwerf aldaar. Het convent met bijbehoorende gebouwen en erven (o. a. kloosterkerk en kloosterbegraafplaats) werd ongeveer aldus begrensd: ten Noorden door de Groote Straat of „heerstraat", ten Zuiden door de waterlossingssloot de „Luncke" — in den Franschen tijd herdoopt met den verkeerden naam „de Loint" — ten Oosten door de kloosters- of pastoorsheul en ten Westen door de Kloostersteeg. De thans nog in wezen zijnde overblijfsels — tot woningen verbouwd — wijzen op een solieden aanleg met diepe fondamenten en dikke muren. Het had, volgens Schutjes, zijn ontstaan te danken „aan het convent van de H. Maria Magdalena te Amsterdam, waaruit in het jaar 1450 of 1454 zes zusters zich te Waalwijk kwamen nederzetten. Deze afdeeling beleefde aanvankelijk den derden regel van den H. Franciscus, zooals die in het moederklooster was ingevoerd. Al aanstonds had men met moeilijkheden te kampen, vermits de heer van Waalwijk voor de stichting zekere som gelds vorderde, en de armoede vier zusters naar Amsterdam deed wederkeeren. De twee overgeblevene volhardden in haar besluit, namen andere zusters op en vereenigden zich met het Agnetenklooster te Dordrecht, waaruit eenige religieuzen mede de nieuwe stichting kwamen bevolken. Nu besloot men den regel van den H. Augustinus, die te Dordrecht was aangenomen, in te voeren, waarom Nazareth een klooster werd van reguliere kanunnikessen van den H. Augustinus. Aan deze nieuwe stichting verleende de bisschop van Luik ten jare 1471 zijne bekrachtiging, terwijl de in 1471 gebouwde kloosterkerk in 1510 plechtig is ingewijd."

Het bovenaangehaalde, dat mij toelijkt een deugelijken grond van waarheid te bezitten, hoewel het mij wel eenigszins vreemd voorkomt, dat een kerk, in 1471 gebouwd, pas in 1510, dus 40 jaren na hare stichting, werd gewijd, neem

ik aan op gezag van Schutjes. Bij gebrek aan de noodige bewijzen valt hierover echter niet verder te redetwisten.

Het oudste authentieke stuk, dat eenig licht op Nazareth werpt, is een acte van volmacht van 1487, voorkomende in het oudste schepenprotocol van Sprang, loopende over de jaren 1476 tot 1529. Het moge hier om den wille der oudheid en zeldzaamheid een plaats vinden:

Ic Aert Vendic Aertsz, op dese tijt richter etc. doe cond eenen iegelic, dat wy gesien hebben enen mechtich brief, goet, ongecancelleert, wel bezegelt met des gemeyn convents zegel der regularissen des goothuys binnen der vryheyt van Waelwyc, inhoudende hoe dat sy mechtich gemaect hebben heeren *Jan van Thoren*, priester, ende brueder *Jan van Mispelen*, te mogen erven ende te mogen onterven van des voerscreven goodhuys weghen, met volcomen macht te mogen doen ende te laten allent tgene dat dat selve goodhuys tegenwoordich wesende doen soude mogen. Item des zo zijn gecomen die voerscreven heeren Jan ende Jan van Mispelen van des voerscreven goodhuys wegen ende hebben overgegeven gesamen derhant ende onversceyden met eender vryer giften, also als recht is, Lenaert Willemsz een mud rogs erfpachts, welc mud rogs voerscreven Lenaert voerscreven jaerlicx geldende was den voerscreven godhuys vuyt ende op negen gerden lants, gelegen inden ambacht vander Sprang, also groot ende also cleyn als sy inden hoefslach gelegen zijn, aendie oestzyde naest gelegen Claes Pauwelsz met Roeloff Roeloffsz kynderen ende an die westzyde naest gelegen Mariken Heyn Symons wedue met hueren kynderen ende Jan Goeyaertsz, streckende vander nyeuwer strate zuytwaerts op ten Spranxschen meerdijs toe Gesciet het smanendages voer sinte Pauwels dach zijnre bekeringe anno LXXXVI" (22 Januari 1487).

Uit een zoo aanstonds aan te halen stuk blijkt, dat bovengenoemde Jan van Thoren was „venerabilis vir dominus Johannes de Thoren, tamquam vicecuratus parochie de Waelwijck”, en zij beiden, Jan van Thoren en broeder Jan van Mispelen, de eerste vermoedelijk als medebestuurder, de tweede als biechtvader, *zullen dus de oudst bekende personen geweest zijn, die aan Nazareth verbonden waren.*

Een ander stuk, berustend in het archief der Hervormde

gemeente te Waalwijk, mede gewag makende van het Waalwijksche klooster, is het op perkament geschreven testament van *Johannes Heynrici*, d.d. 10 April 1488, verleden voor *Johannes Theoderici*, clericus et notarius publicus. Behalve dat de erflater aan de fabriek van de parochiekerk te Waalwijk, aan den heiligengeest (arme) en aan het gasthuis vermaakt een jaarlijksche en erfelijke pacht van vier vaten rogge ieder, legateert hij ook aan het klooster aldaar dezelfde hoeveelheid rogge, in deze termen:

Equali modo idem prenerratus testor legavit atque favillue assignavit, dedit et ordinavit monasterio beate Marie virginis de Nazareth nuncupato et in parochia de Waelwijk situato, puro favore, quatuor vasa siliginis ejusdem prefate mensure Busciducensis annue et hereditarie redditus recipiendo ac levando ipso die prefato Marie purificationis.

Namen van inwonende religieuzen van het klooster komen in bovengenoemd testament niet voor, wel de namen van vier, toen te Waalwijk verblijvende geestelijken, die Schutjes niet vermeldt: de reeds genoemde *Jan van Thoren*, „vicecuratus”, en heeren *Adrianus Johannis*, *Theodericus Henrici* en *Rodolphus Johannis*.

Een acte van 19 Augustus 1505, voorkomende in het Boscche schepenregister nommer 100 (1505), leert ons, dat reeds in genoemd jaar broeder *Gerrit van Rueremunde* „pater en confessorus” van de Waalwijksche nonnen was en een der kloosterzusters *Margriet van den Broeck*, dochter van *Henricus van den Broeck* en van *Jutta*. Deze Jutta draagt in de acte het vruchtgebruik van de nagelaten goederen van haren overleden man, dat zij bezit, over aan hare twee dochters Catharina van den Broeck en zuster Margriet van den Broeck, welk vruchtgebruik door broeder Gerrit van Rueremunde, ten behoeve van het klooster, wordt overgenomen. Broeder Gerrit — op andere plaatsen *Gerardus de Rudimunda* geheeten — is zeer waarschijnlijk een 30-tal jaren of langer bestuurder van Nazareth geweest, hetwelk nader zal blijken.

Volgens Schutjes en andere schrijvers werd in 1523 tot priorin van Nazareth gekozen: *Maria van Nassau*.

Deze *Maria van Nassau*, die volgens Schutjes van 1523 tot 1556 priorin van Nazareth is geweest, was hoogst waarschijnlijk eene dochter van Jan bastaard van Nassau en Adriana van Haestrecht.¹⁾

Gerrit van Rueremunde schijnt omstreeks het midden der 16de eeuw opgevolgd te zijn door *Karel Charloys*. Zeker is het, dat deze reeds in 1550 als gemachtigde van het klooster optreedt. In sommige Sprangsche schepenregisters, thans nog berustende op het gemeente-archief van Sprang, maar eigenlijk thuis behorende op het Rijksarchief, komen op datum van 23 Maart 1550 onderscheidene acten voor, waarin Thonis Jansz Quenseler, Thonis Diercsz Praser, Jan Geritsz Praser, Adriaen Diercsz Praser en Corstiaen Diercsz Praser zekere sommen gelds beloven te betalen aan „heer Kaerle, mombers pater ende gemachtich den cloester van onser liever vrouwen tot Nazaret tot Waelwijck”. En uit de heiligegeest-rekening van Waalwijk van 1569 blijkt, dat heer „Caerl Charloys” toen nog pater was, welke bediening hij deelde met „broeder Jan Geeritssoen”, blijkende uit het schepen-protocol van Loon-op-Zand, loopende over de jaren 1566 tot 1578. Daarin komt een acte voor, dd. 2 November 1566, in welke „broeder Jan Geeritssoen, priester ende pater van den susteren vanden cloostere van Nazareth binnen Waalwijk”, en met hem „suster Marye Verjuys, mater, Henrixken Wolffs, suppriorinne, Truyken Paters, procuratersse, Henrixken Colen ende Lijsken Pels, susteren” een bank moers te Loon-op-Zand verkoopen. Hieruit blijkt tevens, dat de bewering van Schutjes en anderen, als zou *Maria Verjuys* de opvolgster van *Maria van Nassau* geweest zijn, op vrij deugdelijke gronden berust. Zie bijlage 2.

Het verloop van dit overzicht brengt mij nu als van zelf op de kerk- en kloostervisitatiën in de tweede helft der 16de

¹⁾ Zie daarover mijn opstel in de *Echo van het Zuiden* van 9 Mei 1912 en *Taxandria*, jg. 1917, blz. 270. Zie ook de eerste bijlage hierachter.

eeuw. Schutjes — ik neem hem maar haast altijd aan als mijn zegsman, omdat hij in zijn geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch over het algemeen voortreffelijk werk heeft geleverd, al moge hij al eens falen — vermeldt daaromtrent het volgende:

Verschillende visitatiën verspreiden over het klooster veel licht: den 12 Junij 1566 liet Gerardus van Groesbeek, bisschop van Luik, het klooster bezoeken, en vaardigde daarop den 19 Julij eene verordening van negen artikelen uit. De tweede visitatie geschiedde den 9 Mei 1570 namens den bisschop van 's-Bosch, die daarmede het kapittel van Windesheim belastte; het kapittel zond Gerlacus, prior van Corssendonck, Theodorus Donk, prior van Eemstein en Joannes van Tongerlo, prior van Rugge bij Brielle. Behalve de mater bestond het klooster toen uit 19 gesluyerde nonnen en uit tien witte of werkzusters.

Den 6 September 1571 kwam de bisschop Metsius zelf Nazareth bezoeken, en schreef 's anderendaags een zeer wijze verordening voor, vervat in 19 artikelen; bij die gelegenheid zijn door den bisschop 17 koorzusters en elf werkzusters overhoord.

Wat Schutjes hier in algemeene termen mededeelt, leert de „Analecta Gijsberti Coeverincx”, uitgegeven door fr. G. van den Elsen en fr. W. Hoevenaars, ons meer in bijzonderheden. De 9 artikelen van reformatie van den 12 Juni 1566, gedeeltelijk in het Latijn geschreven, handelen in hoofdzaak over het volgende:

1. Het weigeren van de biecht te doen aan den biechtvader.

2. Het wegnemen van partijschap; de wederzijdsche liefde onder de zusters.

3. Over het slot. Het in- en uitgaan zal geschieden door de hoofdpoot. De deur bij de slaapkamer der gasten zal altijd gesloten wezen. De zusters, zoowel gesluyerde als ongesluyerde, mogen zich niet uit het slot verwijderen. Uitzonderingen voor de procuratrix en voor de ongesluyerde zusters, welke de gasten moeten dienen.

4. De zusters mogen zich niet uit het klooster verwijderen, om te gaan reizen, tenzij uit noodzaak.

5. Om achterstallige schulden te dekken, moeten „moeren” verkocht worden.

6. De kloosterzusters mogen niet veel aan landbouw doen, maar het aan het convent toebehoorend land zooveel mogelijk in pacht uitgeven. Overtollige boden en paarden van de hand doen. Slechts die beesten aanhouden, die voor de melk en zuivel der nonnen noodig zijn, enz. — Den 19 Juli 1566 deden Michiel van Haerl, prior van de regulieren te Utrecht en broeder Dirck Donck, prior van de regulieren te Eemsteijn, publicatie van de bovengenoemde artikelen.

Uit de tweede visitatie van den 7 Mei 1570 (gedaan door broeder Gheerlinck Dirccsen, prior tot Corssendonck, broeder Dirck Donck, prior tot Eemsteyn, en broeder Jan van Tongerlo, prior tot Rugghe buiten Den Briel) blijkt, dat er nog al iets haperde aan den toestand van het convent. In het desbetreffende handschrift komen o.a. deze zinsneden voor:

Alsoo men gheen gout en vynt sonder schuym, gheen coren sonder caff, noch gheen lichaem soe gezont, men vyn-ter wel in een buyl of puystken. Heli is gestraff(t) ende geplaecht, omdat hy sijn kynderen niet genochen heeft gestraft.

De derde visitatie, den 6 Augustus — Schutjes schrijft 6 September — 1571 door bisschop Metsius ingesteld, leert ons de namen der 17 gesluisde en der 11 ongesluisde nonnen kennen. Zij waren deze:

1. *Maria Verjuys*, priorin, oud 64 jaar, geprofest 48 jaren geleden.

2. *Henrica Colen*, suppriorin, oud 70 jaar, geprofest vóór 50 jaren.

3. *Agnes Millincx*, oud 90 jaar, geprofest vóór 78 jaren.

4. *Elizabeth Pels*, raadzuster, oud 70 jaar, geprofest vóór 52 jaren.

5. *Anna Smeets*, oud 64 jaar, geprofest vóór 48 jaren.

6. *Magdalena Prusers*, zangster, oud 60 jaar, geprofest vóór 48 jaren.

7. *Eleonora van der Noot*, oud 56 jaren, geprofest vóór 39 jaren. Overleden te Breda 1583.

8. *Margaretha van Outheusden*, oud 49 jaar, geprofest vóór 35 jaren.

9. *Lijsken Bacx*, kleeerbewaarster, oud 56 jaar, geprofest vóór 35 jaren.

10. *Elisabeth van Roy*, oud 50 jaar, geprofest vóór 36 jaren.

11. *Gertrudis Peters*, oud 51 jaar, geprofest vóór 36 jaren. Soetken Moens (zonder nummer).

12. *Maria Mughovel*, oud 32 jaar, geprofest vóór 16 jaren.

13. *Joanna Otten*, oud 30 jaar, geprofest vóór 14 jaren.

14. *Elizabeth van Emmichoven*.

15. *Anna van Boshusen*, custos, oud 30 jaren, geprofest vóór 10 jaren.

16. *Henricsken van Delpht*, oud 26 jaar, geprofest vóór 6 jaren.

17. *Catharina Otten*.

18. *Agnes Mughoevel*, oud 74 jaren.

19. *Nelleken Claes*, „gastwerster”, oud 63 jaar, geprofest vóór 39 jaren.

20. *Johanna Brevincx*, oud 56 jaar, geprofest vóór 36 jaren.

21. *Peterken Helias*, oud 47 jaar, geprofest vóór 26 jaren.

22. *Maria van Roy*, van Weert (?), oud 50 jaar, geprofest vóór 27 jaren.

23. *Gerarda van der Pas*, oud 50 jaar, geprofest vóór 27 jaren.

24. *Gertrudis Cornelis*, ziekenverpleegster, oud 41 jaar, geprofest vóór 20 jaren.

25. *Maria Peters van Roy*, oud 43 jaar, geprofest vóór 21 jaren.

26. *Lijnsken Zegers*, cock ende suster.

27. *Mariken Timmermans* van Oisterwijk, in de keuken.

28. *Leenken Doncx*, oud 23 jaar, geprofest vóór 14 jaren. Dit zal wel een abuis zijn.

Verder blijkt, dat heer Carolus Chaerloes in 1571 reeds 47 jaren of bijna een halve eeuw pater was. Van heer Jan Geeritssoen, die 21 November 1566 ook als pater voorkomt, wordt hier niet gesproken.

De verordening in 19 artikelen, die bisschop Metsius den 6 September 1571 voorschreef, bevatte in hoofdzaak het volgende:

a. Bevel aan de zusters, om den goddelijken dienst „wel ende perfectelijck ende devootelijck” uit te oefenen en zich daarvan niet te „absenteren.”

b. Niemand „absenteere” zich van de biecht en belijde alleen datgene, wat de biecht aangaat.

c. De mater moet, naar den regel en de statuten, de kapitteldagen onderhouden en straffe die zusters, die van de statuten afwijken.

d. Na Completen (= het slot der getijden van den dag) zal niemand meer den „dormpter”, d.i. de slaapzaal, verlaten of in de cellen gaan babbelen.

e. Alle zusters, nonnen zoowel als witte zusters, zullen gezamenlijk eten (ten refter of reefter komen) en nimmer afzonderlijk.

f. Niemand mag voor zijn eigen profijt „spinnen, naeyen, twijn trecken, bleycken, vlas coopen oft vercoopen”, maar alles ten bate van het convent dóen.

g. Geen der gesluerde zusters mag buiten het slot komen en ook niemand binnen het slot ontvangen.

h. De witte zusters mogen maar eenmaal per jaar het klooster verlaten, om hare familieleden of vrienden te bezoeken.

i. Niemand mag brieven schrijven of ontvangen zonder vergunning van de mater.

j. Men mag elkander geen verwijtingen doen en geen partijschappen aankweeken.

k. Wegens den schuldenlast, die op het klooster drukt, mogen geen overvloedige gastmalen gehouden worden; enz.

De laatste visitatie in de 16de eeuw geschiedde den 10 April 1572. Behalve dat eenige wenken en vermaningen werden gegeven aan broeder Gerardus; aan de zusters Magdalena Donck en Magdalena Prusers, die van elkander gescheiden werden; aan Lijntken Zegers en Maria van Oisterwijk; en aan Gertrudis Peters en Margaretha Huysmans (?), de zuster van den overleden pastoor — werd aan de nonnen bevolen, geen vreemdelingen te vergunnen hun bier binnen de kloosterhuizingen te bereiden, niet af te wijken van de vastgestelde statuten, na de Completen niet meer uit de slaapzaal te gaan, de kerk te sluiten na afloop van het H. Officie.

Ten slotte vermeldt Coeverinx nog, dat de mater Elisabeth Backx den 10 Juli 1581 in den Heer is ontslapen; dat in hare plaats door de afwezige visitatoren voorloopig werd aangeesteld Elisabeth Pels; dat aan Johannes Riemen, pastoor van Loon-op-Zand en Sprang, werd opgedragen de verkiezing eener nieuwe overste te leiden, wat hij weigerde; dat den 8 April 1584 een brief naar het klooster werd gezonden, met vermelding dat of Nelleken Claes van Antwerpen of Maria Peterssen van Roy priorin zou worden, en dat de procuratrix was Elisabeth van Emmichoven.

Elisabeth Backx schijnt maar korte jaren ($\pm$ 1576—10 Juli 1581) mater te zijn geweest. Of er tusschen haar en Elisabeth Coenen nog een andere priorin geweest is, is onbekend en bleek mij ook niet bij mijne onderzoekingen in het archief der Hervormde gemeente. Uit dit archief en wel uit de heiligegeestreckening van 1581 blijkt — en zoo wordt de bewering van Coeverinx en Schutjes bevestigd — dat Elisabeth van Emmichoven reeds in genoemd jaar als „procuratersse” optreedt; ook later komt haar naam nog eenige malen voor, zoo in de armmeestersrekening van 1591 tot 1595, als in die van 1599. In de eerstgenoemde — o.a. ook eigenhandig onteekend door den toenmaligen Waalwijkschen pastoor Godschalk Nieuwenhuysen: *Ic Godschalcus de Nova domo pastor in Walewijk manu proprio* —, heet het: „Onfanghen van Emmechoven int clooster van twee vaet roggen jaer-

lijcx, tvat VI stuyvers, vier jaeren, als 71, 72, 73, 74, ende jaerlijcx I blanck de voorschreven jaeren, coempt tzamen II gulden IX en een halven stuyver." In die van 1599 wordt zij alleen genoemd „suster Emmechoven." Of en in hoeverre zij een bloedverwante was van den pater *Johan van Emmehoven*, in 1618 en andere jaren prior der Carthuijsers te Vught, heb ik niet kunnen vinden. ¹⁾

In 1600 komt *Elisabeth Coenen* voor het eerst als mater in de Waalwijksche archieven (H.G.rek.) voor. Het Bossche schepenregister n. 277 (1608—1609), waarin zij den 12 November 1608 in den naam van Nazareth volmacht geeft aan mr. Jan Denen, klerk der schrijfkamer te 's-Hertogenbosch, betitelt haar aldus: „eerwerdige zeer religieuze jouffrouwe Elisabeth Coenen, priorinne oft mater des susteren convents van onser liever vrouwen tot Nazareth bynnen Waelwijck." Volgens Schutjes overleed zij in 1624 en werd opgevolgd door *Catharina van Haeften*, die reeds in 1630 afstand van hare bediening deed. Uit eene lijst, berustende in het bischoppelijk archief tē 's-Hertogenbosch, die Dr. Goossens de vriendelijkheid had mij toe te zenden, bevonden zich den 12 November 1630 o.a. de volgende zusters in het klooster: *Catharina van Haeften*, mater, *Aelken Daem*, *Elizabeth Ruffijn*, *Catharina de Moor*, *Geertruyt van Alfen*, *Jenneken van de Wyer*, *Anneke Geeraerts*, *Judith Christiaensen*, *Barbara Lamotis*, *Jenneken Ariens* en de adspirant-zusters *Maria van der Does* en *Mechelken Zomers*. Op deze lijst komt *Maria de Cock*, in 1628 „procuratersse", niet voor. De bovengenoemde adspirant-zuster *Maria van der Does* werd vele jaren later, gelijk we hierachter zullen zien, tot priorin verkozen. Schutjes vermeldt verder, dat den 13 November 1630 in de plaats van *Catharina van Haeften* tot mater werd benoemd *Salome van Goch*. Dit blijkt een vergissing te zijn; zij heette niet *Salome van Goch*, maar *Salome de Cock van Lith*, wat duidelijk wordt uit de volgende acten uit het oudste Waalwijksche schepenprotocol van 1637—1651:

¹⁾ Zie Bossche schepenregister n° 319 (1617—1618), d.d. 1618, fol. 180

a. 30 Jan. 1643. Compareerde voor ons schepenen der vryheyt van Waelwijck Merten Hendricxsz, backer, onsen inwoonder, ende heeft geloofd te gelden ende te betalen aen Joffrouwe *Salome de Cock*, mater, ende *Alida Damiaens*, subpriorinne, *Elizabeth Ruffin*, raetsuster, ende *Anneken Wouters*, procuratersse, allen vanden cloostere van Nazareth, gestaen ende gelegen binnen dese voorschreven vryheyt, ende representerende 't corpus vanden selven clooster, ende dat aen ende ten behoefve vande gemeyne susteren desselfs cloostere, een jaerlijcx ende erfelycke renthe van 25 gulden . . . (Uit de kanteekening van 1 Oct. 1649 blijkt, dat toen zuster Anneke Wouters nog in 't klooster was).

b. 5 Maart 1644. Compareerde voor ons schepenen der vryheyt van Waelwijck suster *Salome de Cock van Lith*, priorinne des regullarisse clooster van onse L. vrouwe te Nazaret binnen dese voorschreven vryheyt; ende heeft met haer gecozen voocht inne desen met handt ende mondt wettelijc ende erfelijc verteghen op een renthe van vijffthien gulden jaerlycx . . .

Schutjes vermeldt tusschen de jaren 1612 en 1633 nog onderscheidene kloostervisitatiën door de bisschoppen Masius, Zoësius en Ophovius, en beweert dan verder, dat er, vooral na het eindigen van het Twaalfjarig Bestand in 1621, een groote verwarring in het klooster heerschte, maar waarin die verwarring en wanordelijkheden bestonden, geeft hij niet verder aan.

Met de inneming van 's-Hertogenbosch in 1629 begon de lijdensgeschiedenis voor de Katholieke kerk cum annexis in Brabant en inzonderheid in de Meierij. Zoolang Den Bosch nog de Spaansche zijde kon houden, bleven de Roomsche kerk en het kloosterleven ongedeerd, maar niet zoodra was deze gewichtige vesting, die de geheele Meierij beheerschte en het bolwerk der Katholieken kon gnoemd worden, in de handen der Staten-Generaal gekomen, of het was met de macht der Roomschen gedaan: de heerlijke St. Janskerk, die reeds eeuwen de lust en het heilgdom van dezen geweest was, werd door de Hervormden in gebruik genomen, de magistraat verzet en priesters en kloosterlingen bedreigd. Placaat op

placaat verscheen, resolutie op resolutie werd genomen, ordonnantie op ordonnantie afgekondigd, en van de Staten-Generaal en van den Raad van State, om het aloude geloof den kop in te drukken en te vernietigen en het Protestantisme victorie te doen kraaien.

Tot bewijs mijner bewering ben ik verplicht hier eenige van de voornaamste besluiten, welke tegen de „Papisten” genomen werden, kortelings in herinnering te brengen:

a. 3 Januari 1630. Placaet van den Raedt van State, waer by de Ingezetenen van de Meyerye van 's-Hertogenbosch gelast werdt niemands bevelen, dan die van ofte wegen hare Hoogh Mog. de Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, soo in het geestelycke als wereltlycke, te gehoorsamen: Ende specialijk dat de Roomsche pastoren haer sullen onthouden van kerkelycke diensten, op poene van confiscatie van hunne particuliere goederen en arbitrale correctie.

b. 3 Augustus 1630. Placaet, waerby geordonneert wordt het voorgaende placaet (3 Jan. 1630) strictelyck na te komen: de Officieren gelast de kercken in de Meyerye alomme te sluyten, ende niet te gedogen dat in de selve eenigen Pauselycken dienst gedaen werde.

c. 13 Maart 1631. Placaet, inhoudende nader verbodt ende ordre op het sluyten der parochie-, kloosterkercken en capellen in de Meyerye.

d. 20 Juni 1634. Placaet by wegen van retorsie, inhoudende nader verbodt en ordre op het sluyten der parochie-, kloosterkercken en capellen in de Meyerye.

e. 2 Februari 1636. Placaet, waar by onder anderen alle geestelycke die onder sauvegarde ofte contributie sitten ende onder het gebiedt van den koningh van Hispanien in de Nederlanden woonen, hare sauvegarden opgeseght ende alle exercitien van pauselycke religie verboden werden, ten tyden en wylen toe den vyandt de predikanten vande Gereformeerde religie gerelaxeert ende in de Meyerye van 's-Hertogenbosch in de bedieninge van den godsdienst ongemolesteert te laten.

(In het „Stricter plaecaet op het selve subject”, d.d. 2 Dec. 1636, moesten alle „abten, prelaten, paters, papen, canonic-

ken en monicken", die tegen de Hervormde leer hadden „geopposeert", het land verlaten).

f. 6 Augustus 1636. Ordonnantie op het aanbrengen van renten, chijnsen, pachten en anders, gefondeert tot missen en geestelycke beneficiën inde Meyerye van 's-Hertogenbosch.

Zonder de groote beteekenis, die het vredesjaar 1648 in velerlei opzichten voor ons land had, uit het oog te verliezen of te willen verkleinen — wat de grootste dwaasheid en klein-geestigheid zou zijn — kan toch niet ontkend worden, dat genoemd vredesjaar, meer nog dan het jaar 1629, in de annalen der Roomsche kerk in de Generaliteit en in het bijzonder in de Meierij met een zwarte kool staat aangeteekend. Dat jaar — met het sluiten van den vrede van Munster — was de bevestiging en bekrachtiging van alle besluiten tegen den Roomschen godsdienst: deze en ook het kloosterleven werden voor goed — althans voor anderhalve eeuw — aan banden gelegd en ten ondergang gedoemd. Ten bewijze hiervan volgt de hoofdinhoud van deze twee placaten:

a. 16 Juni 1648. Placaet, waerby alle geestelycke personen in Brabant, Vlaenderen ende andere plaetsen onder het gebiedt van haer Hoogh Mog. gelast werden te ver-trecken, mitsgaders haren dienst verboden.

b. 24 Augustus 1648. Ordonnantie, waerby een yegelyck die eenige tienden, pachten, renten, chynsen ofte andere lasten aen abdyen, cloosteren, conventen ofte eenige andere geestelycke personen inde Meyerye van den Bosch, geldende of schuldigh zijn, de selve te betalen in handen van de geene die de Staten daertoe committeren.

Op het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage berusten aangaande de Waalwijksche parochiekerk en het klooster Nazareth eenige belangrijke papieren, tot opschrift dragende: „Waalwijk. Oisterwijk. Specificatie en rekeninge van de geestelijke en kerkelijke goederen, pachten, renten en cijnsen vanden dorpe van Waalwijk, overgebracht anno 1648", welke stukken mij een leiddraad zijn bij het volgende.

Nog voordat bovengenoemde ordonnantie van den 24 Augustus 1648 was uitgevaardigd, n.l. den 22 Juli 1648, ontvingen de „regeerders” van Waalwijk — o.a. Cornelis Buys, schout, Willem Petersz Vloot en Jan Gielis Wagemaeckers, schepenen, Adriaen Nicols, secretaris — een aanschrijving van Johan Peynenborch, secretaris van het kwartier van Oisterwijk, geschreven namens en op last hunner Hoog-Mogenden de Staten-Generaal, met bevel om ten overstaan van twee schepenen en den secretaris, „serieuselijk” op te teekenen „alle pastoriaele, ecclesiasticque ende andere geestelijcke goederen, pachten, chijnsen, renten ende dyergelycke, gelegen en en begelt wordende alhier in dese voornoemde vryheyt van Waelwijk.”

Dientengevolge deed de Waalwijksche vorster Peter Cornelisz Hagaerts den 24 Juli aan elk huis te Waalwijk de mondelinge mededeeling en aanzegging, dat ieder ingezetene, die dergelijke goederen schuldig was, den 25 Juli daarvan „aenbrenginghe” moest komen doen ten huize van den secretaris, tusschen 8 uur 's morgens en 6 uur 's avonds.

Behalve „het register ende kerckboeck” en de laatste twee rekeningen (1646 en 1647) der parochiale kerk, die ook ingeleverd moesten worden, werden in het geheel de volgende 60 pachten, renten, cijzen en andere geestelijke goederen, welker schuldenaars met naam en toenaam genoemd worden, aangebracht:

a. 18 jaarlijksche renten (cijzen), beloopende te zamen 32 gulden 2 stuivers, + een malder rogge + de pastoors-tiende + de huur van een huis met 6 akkers (Verschuldigd aan de „pastorye”).

b. Een legaat van 100 gulden, d.d. 27 Januari 1639, aan de kerk.

c. 5 jaarlijksche renten, bedragende te zamen 32 gulden 10 stuivers, verschuldigd aan het altaar van Onze Lieve Vrouw in de parochiekerk.

d. 9 jaarlijksche renten, 9 mud rogge beloopende, voor den dienst van het „Huis van Gansoijen” in de kerk.

e. 2 jaarlijksche renten, te zamen 5 gulden, aan het klooster achter de Tolbrug te 's-Hertogenbosch.

f. Één rente van 4 gulden aan het St. Nicolaas-altaar in de St. Janskerk te 's-Bosch.

g. 2 renten, te zamen 36 gulden, aan de Predikheeren te 's-Bosch.

h. 2 renten, te zamen 12 gulden, aan het klooster „Wymelenberch” te 's-Bosch.

i. Één rente van 19 stuivers aan het kapittel te 's-Bosch.

j. Één rente van 6 gulden en 2 „cappuynen” aan heer Henrick van Hijnsberch, priester.

k. 5 renten, beloopende te zamen 23 gulden 15 stuivers, verschuldigd aan het klooster Nazareth.

l. 10 huishuren, bedragende in 't geheel 266 gulden, verschuldigd aan het klooster Nazareth.

Verder werden nog door „den eerwerdigen heer Johan Monix, pater, ende suster Salome de Cock, mater, suster Alitken Damen, subpriorinne, suster Elisabeth Ruffijn, raetsuster, suster Anneken Wouters, procuratersse, allen vanden cloostere ende convente van Nazareth”, de volgende pachten, het klooster toebehoorende, aangebracht:

a. Het „koeyhuys” met zijn toebehooren.

b. De schuur met de hoeve, daaraan liggende.

c. De akkers en driesen van de Steeg tot de eerste Zeine, strekkende van de „grachte” tot de eerste Zeine, groot te zamen 48 hont.

d. Drie driesen naast de „heul”.

e. Het land over „de Loncke” naast „het cloostershof.”

f. 4 akkers, strekkende van de eerste tot aan de tweede Zeine, groot in 't geheel 24 hont.

g. 3 akkers, strekkende van de tweede Zeine tot aan den Meerdijk, groot 20 hont.

h. Een akker, van de tweede Zeine tot aan den Meerdijk, liggende naast de „Veenstege”, groot 12 hont.

i. 2 akkers, strekkende van de eerste Zeine tot aan den Meerdijk, groot 16 hont.

j. 10 hont weiland over de „Hoygracht” in den buitenpolder.

k. Een stuk weiland, strekkende van den dijk tot aan de „Hoygracht”, groot 12 hont.

l. Een stuk weiland achter het gasthuis, over de „Hoygracht”, groot 10 hont.

Onder de voorwaarden, waarop bovengenoemde kloostergoederen voor 8 jaren werden verpacht, behoorden o.a. de volgende: de pachters moeten elk jaar aan het convent leveren een zak knollen, 150 Luiksche steenen, 2 mud rogge, 2 mud gerst, 2 mud boekweit. Bovendien waren de pachters gehouden het klooster 14 dagen te helpen met hunne wagens, om hout, turf en hooi aan te voeren.

Uitgezonderd de onder d. en e. genoemde, die het convent voor zijn eigen gebruik behield, waren bovenstaande goederen den 10 Maart 1642 publiek voor 8 jaren verpacht aan de gebroeders Adriaen Peeters en Luycas Peeters voor de som van 300 gulden.

Globaal berekend bezat het klooster dus ongeveer 210 hont of ± 30 H.A. land, welk bezit, vermeerderd met de hiervoor genoemde renten, cijnzen en huishuren, een jaarlijksch inkomen van ongeveer 600 gulden vertegenwoordigde.

Rekenen wij, dat het geld in 1642 zesmaal zooveel waarde had als tegenwoordig, dan zou Nazareth heden ten dage kunnen rekenen op een inkomen van 3600 gulden per jaar; zoodat de rijkdom aan onroerend goed (land en huizen), berekend tegen 5 $\frac{1}{2}$ %, kon geschat worden op 72000 gulden. Natuurlijk het kloostergebouw en de kloosterkerk buiten rekening gelaten.

Vermoedelijk hadden de kloosterzusters bovendien nog andere, veranderlijke inkomsten. Want, niettegenstaande zij gesluisde of slot-nonnen waren, d.w.z. tot de strengste kloosterorde behoorden, gebeurde het toch wel, dat jonge dames uit den aanzienlijken stand voor tijd en wijl in het convent kwamen inwonen, om, onder het genot van kost en verpleging, hare opvoeding te voltooien of aan te vullen; hetgeen hierachter blijkt.

Al de bovenvermelde geestelijke goederen (renten, cijzen en pachten van vaste goederen) eigende de Staat der Nederlanden, volgens de bepalingen van den Munsterschen vrede, zich toe; en de Staten-Generaal wezen — gelijk het in de ordonnantie van 24 Augustus 1648 heet — gecommitteerden aan, om de opbrengsten dier goederen voortaan te ontvangen. Die „gecommitteerden” waren de verschillende *rentmeesters* der geestelijke goederen, die na 1648 in de Generaliteit werden aangesteld en den Hervormden godsdienst moesten belijden, en speciaal voor Waalwijk de rentmeester der geestelijke goederen in het kwartier van Oisterwijk, waaronder Waalwijk ressorteerde. Uit gezegde goederen werden o.a. in het vervolg de tractementen der predikanten en der kosteren en schoolmeesters in de Generaliteit betaald. Wie omtrent deze zaken meer bijzonderheden wil weten, raadplege o.m. „Ordre en Reglement” voor die rentmeesters, d.d. 3 Maart 1656, en „Reglement op de publicque reformatie in de Meyerye”, d.d. 1 April 1660, waar alles in geuren en kleuren wordt medegedeeld.

Het schijnt, dat de renten en cijzen, die aan de pastorie en de parochiale kerk te Waalwijk hadden toebehoord — tegelijk met de parochiekerk zelve — werden toegewezen aan de Hervormden aldaar, die op het einde van 1648 een eigen gemeente hadden gesticht. Althans nu nog heeft de Hervormde kerk te Waalwijk eenige van die renten, op sommige huizen en landerijen staande.

Zoo bleven dan de zusters van Nazareth, al mochten ze voorloopig het aloude convent met kloosterkerk en kloosterbegraafplaats blijven gebruiken en daarin — tegen betaling van zekere recognitiegelden — hare kerkelijke diensten blijven uitoefenen, berooid en schier kaalgeplunderd te Waalwijk achter. Toch was het te voorzien, dat het klooster zou ondergaan en verdwijnen: er mocht, volgens de toen bestaande wetten, weinig en dan nog op kosten der zusters zelve aan gerepareerd en er mochten geen nieuwe leden aangenomen worden. Derhalve was het gedoemd binnen afzienbaren tijd

uit te sterven. Niettemin bleven de nonnen, ondanks haar weinig benijdbaren toestand, nog een 80-tal jaren, gelijk we later zullen zien, haar armoedig leven voortzetten. Hieruit volgt, dat er zoo nu en dan wel eens een nieuwe zuster, tegen de wetten des lands in, ter sluiks zal „binnengesmokkeld” zijn.

Zeer waarschijnlijk heeft de mater Salome de Cock van Lith, die wellicht een goede 20 jaren aan het hoofd van Nazareth heeft gestaan, dien treurigen toestand na 1648 niet heel lang overleefd. Immers in een acte van 20 November 1665, voorkomende in het Waalwijksche register, n° 86 (Procuratiën enz.), geven „deerbare en devote *Maria van der Dousch*”, mater, die in 1630 als adspirant-zuster voorkomt, en *Anneken Wouters*, „procuratersse”, volmacht aan den heer Johan van Cooten te Tiel, om, ten voordeele van het convent, te procedeeren over achterstallige schulden, die jonkvrouw Lucia Agnees van Raesvelt — een Utrechtsche dame — wegens onderhoud, mondkost en opvoeding in gebreke gebleven was te betalen. Hieruit blijkt tevens, dat in Nazareth ook dames uit aanzienlijke kringen werden opgenomen, om van de nonnen eenig onderricht te ontvangen.

Wanneer Maria van der Does, de vermoedelijke opvolgster van Salome de Cock, is overleden, is onbekend. Zeker is het, dat zij nog in 1669 overste was, want den 26 Februari van genoemd jaar gaven zij, als mater, *Maria Arts*, als subpriorinne, en *Anneken Wouters*, als „procuratersse”, zekere volmacht. (W. reg. 90; 17e en 18e eeuw).

Te gelijktijd ongeveer met Maria van der Does leefde in het klooster de vermoedelijk te Waalwijk geboren zuster *Jenneken* of *Johanna van den Broeck*, later voorkomende als „suppriorinne”, blijkende uit de volgende attestatie de vita, dd. 26 Mei 1682, voorkomende in het Waalwijksche reg. n. 88:

Wy, Dirck van Nederveen ende Jacobus de Vries, M. docter, schepenen der vryheyte van Waalwijk, gelegen inde meyerye van Sgartogenbosch, doen cont ende certificeren mits desen, op d'eede ende by taenvangen onser respectieve

chergien gedaen, ten versoucke van Joffrouw Sr Jenneken van den Broek, dochter van Michiel van den Broek en Oye de Champ zaliger, onse inwoondersse, relisieuse alhier inden cloostere van Nazaret, waerachtigh te wesen, als dat sy requirante als noch in levenden lyve is. . . .

Tusschen 1682 en 1715 — een tijdvak van 33 jaren — wordt in de door mij onderzochte Waalwijksche schepen- en notarisportocolen met geen enkel woord gewag gemaakt van Nazareth en zijne bewoonsters. Alleen wordt in het kerk-archief in 1703 de naam vermeld van *Geertruy Peeters*, procuratersse.

Pas in 1715, — als een korte opkwikking voor den doodstrijd — begint er weder eenig teeken van leven bij de kloosterlingen te komen: het einde begint zachtjes aan te naderen. De hierboven genoemde Johanna van den Broeck leeft nog, oud en bedaagd, blijkende uit deze tweede attestatie de vita, d.d. 4' Juli 1715:

Wy ondergeteyckende schepenen der stede ende vryheydt van Waalwijk, quartier van Oosterwijk, meyerie van 's Hertogenbosch, attesteeren ende verklaren bij desen opden eedt in 't stuck onser bedieninge gedaen, dat wij seer wel kennen Joanna vanden Broeck, oudt omtrent 79 jaeren, dogter van wijlen Michiel vanden Broeck en Oyken vanden Kamp, ende dat deselve Joanna vanden Broeck nog in levenden lyve ende alhier tot Waelwijk woonachtigh is in het klooster van Nasaret der canonnickersssen regulier. Des ten oirkonde, soo hebben wy schepenen benevens de voorschreven Johanna van den Broeck dese minute ende oock het gros eygenhandigh onderteyckendt binnen Waalwijk voorschreven opden vierden July seventien hondert en vijftien.

(Volgen de handteekeningen).

De opvolgster van Maria van der Does schijnt *Dymphna Couwenberg* te zijn geweest. Deze komt althans in 1717 als zoodanig voor. Want dat de hier na te noemen zuster *Barbara van Rixtel*, die nu eens wordt betiteld met de namen van „procuratersse” en „opsiendersse” en dan weder

wordt aangeduid als „de directie van zaken hebbende”, overste geweest is, geloof ik niet.

In 1716 en 1717 begon het mis te loopen met de arme kloosterzusters. Vele schulden, welke reeds sedert jaren waren gemaakt, en, wegens de schrale inkomsten, noodwendig gemaakt *moesten* worden, konden niet worden aangezuiverd. Van de overheid, die het voortbestaan van N. reeds lang met leede oogen had aangezien, konden zij geen hulp, wel tegenwerking verwachten. En de particulieren te Waalwijk, die wat konden missen en werkelijk ook meermalen hulp boden, konden niet blijven helpen. En zoo gebeurde het eindelijk, dat de zusters verplicht waren — vooral ook op last van den Raad van State — al hare roerende goederen (meubilair enz.) te inventariseeren en te doen verkoopen. Die inventarisatie en verkoop moesten eigenlijk al geschied zijn vóór Juli 1717. Maar reeds voor dien tijd hadden de meeste nonnen in arren moede Waalwijk verlaten en de wijk genomen naar de Spaansche Nederlanden (België). Uit de hieronder afgeschreven twee belangrijke acten — belangrijk niet alleen, wijl de benarde toestand der zusters er uit blijkt, maar ook, omdat de namen der uitgewekenen er in genoemd worden — kan de lezer zien, hoe de zaken in 1717 stonden:

a. Wy ondergeschrevene priorinne, suppriorinne ende conventualen, voor desen geweest int clooster tot Waalwijk, *tegenwoordigh int graefschap Loon, land van Luyck, tot Dessener onder de jurisdictie van Wintershove residerende*, verklaren, involgens supplick aen de Ed: Mog: heeren Raden van State der Vereenigde Nederlanden ende daer op gevolgte appostille, in dato den eersten Juny lestleden, te hebben geconstitueerd, geauthoriseerd en gevolmagtigt, soo ende gelijk mits desen sijn constituerende, authoriserende ende volle macht gevende aen die Jouffrouw Christina Neven, huysvrouw vanden heer Adam Stellingwerf, alt borgemeester der stad Hasselt, om voor ende in hunnen constituenten name te versetten, vercoopen, veralieneren ofte aen imandt op te dragen alle hunne meubilen, vee, graen ende alle effecten, welcken die voorschreven constituenten soo in het voorschreven clooster tot Waelwijk, als by eenige particuliere

vrinden ofte persoonen tot Waelwijck of daer ontrent in deposito of in bewaringe gelaten hebben, willende en begeerende dat hunne voorschreven juffrouwe geconstitueerde, die selvige meubilen ende effecten sal mogen ten meest biedende ofte wel alle te samen ende gelijk uytter handt versetten, vercoopen ende veralieneren aen Sr. Hubertus vander Linden ofte anders, soo ende gelijk als haren raet gedragen sal, en die gelden daer van comende te ontfangen, ende geven de voorgemelde constituenten aende voorgemelde geconstitueerde volle macht van te substitueren een of meerder persoonen in hare plaetse, ten eynde voorschreven, als haren raedt gedragen sal; belovende allen tgene hier inne sal door die joffrouwe geconstitueerde gehandelt, gebesoigneert ofte genegotieert worden, te houden alles voor goedt, vast ende van weerden, dusdaniglijck al of wy constituenten te samen persoonelijck 't selve gedaen hadden, onder obligatie van onse repective persoonen, meubilen ende immeubile goederen, soo hier int landt van Luyck, graefschap Loon, als elders gelegen, ten dien eynde consenterende in de realisatie ubi opus ende constitutie na stijl. En tot meerder vastigheydt hebben wy dit eygenhandigh onderteeckent ende met onsen gewoonelijcken segel bekragtigt op Dessener int graefschap Loon, lande van Luyck, desen 12 July 1717. Was onderteyckendt Sr. *Dimphna Couwenberg*, priorinne, suster *Johanna van den Broeck*, suppriorinne, suster *Christina Brock*, suster *Geertrudis van Hal*, suster *Maria van Woensel*, suster *Johanna van Tongeren*, suster *Maria Joseph van der Pudt*, suster *Fransuska van der Graft*, suster *Cornelia vande Middegael*, suster *Constantia van de Middegael*, suster *Maria Augustina Meser*, suster *Catharina van Wandelen*, suster *Ursula van Langel*, suster *Theresia Soogen*, suster *Maria Claessens*. Hebbende op 't spacium gedrukt een cachet op eenen witten ouwel, overdeekt met wit papier. (Schepenregister van Waelwijck n. 98, 1714—1720).

b. Op huyden den 21 July 1717 hebben wy Laurens de Sille, president schepen, en Johan de Rooy, mede schepen der stede en vryheydt van Waelwijck, geassisteert sijnde met Johan Molengraef, clercq ter secretarye alhier, ter requisitie van Bernardt Sas, procureur voor den Ed.-geregte deser stede en vryheydt, als gesubstitueerde van Christina Neven, huysvrouw van Adam Stellingwerf, oudt borgemeester der stadt Hasselt, welcke last en procuratie hadde van de priorinne, suppriorinne en conventualen, voor desen gewoondt hebbende

in 't klooster alhier ter stede, en tegenwoordig residerende (soo geseeydt wordt) tot Dessener onder de jurisdictie van Wintershove int landt van Luyck (Tenterende deselve procuratie en substitutie om na te soecken, te versamelen en by malkanderen te doen brengen allen de meubilen, vee, granen en andere goederen, die de voorschreven gedelogeerde conventualen hebben achtergelaten in het klooster alhier, als oock die syluyden by eenige particulier persoonen in bewaringe gegeven hebben, met last om die goederen en effecten wettelijk te doen inventariseeren, en sulcx gedaen sijnde die te vercoopen tot betalinge der schulden, die de gemelde conventualen aen verscheyde persoonen alhier nog debet sijn, en waer toe hun by appointement vande Edel Mog. heeren Raden van State der Vereenigde Nederlanden in dato den 1 Juny deses jaers 1717, gesteldt op de requeste van de selve gedelogeerde conventualen, twee maenden tydt was gegundt), — ons in 't bywesen van den voorschreven procureur Sas begeven in het klooster alhier, ten eynde om de voorschreven inventarisatie van goederen aldaer te doen. Ende onse intentie dienaengaende geopenbaerdt hebbende aen d'heer *Michiel van der Burgh*, pater in 't selve klooster, en aen *Barbara van Rixtel*, de directie van saecken (soo wy onderrigt sijn) in 't selve klooster hebbende, heeft den voornoemden pater gesegt dat hy sig met geen wereldlycke saecken van het klooster bemoeyde, en de voornoemde Barbara van Rixtel versogt copie van de voorschreven requeste en appointement, als mede dat de voorschreven inventarisatie en verkoopinge nogh eenige dagen mogte worden uytgesteld, om het beraedt daer op te nemen en aen wel-gemelden raedt van State haer belangen daer over te kennen te geven; welcken uytstel haer door den voorschreven procureur Sas is vergundt voor den tijdt van agt dagen. Waer naer wy schepenen met assistentie, mitsgaders ter requisitie en bywesen als voren, ons hebben vervoegt ten woonstede en by de persoonen van Huybertus vander Linde en de huysvrouw van Anthoni Boom, aen welcke volgens presumptie van den voorschreven procureur Sas eenige goederen en effecten vande voorschreven gedelogeerde conventualen in bewaringe souden sijn gegeven. Ende aen die beyde persoonen daer na gevraegt sijnde, soo heeft den voorschreven Huybertus vander Linde daerop geantwoordt, dat hy geen goederen ter wereldt van de voorschreven conventualen onder sig hadde, maer wel een obligatie t' haren laste van 800 gulden, spruytende

over geleende gelden. En de voorschreven huysvrouw van Anthoni Boom antwoorde oock dat sy geen goederen van de voorschreven conventualen onder haer hadde en dat sy haer met het klooster niet en bemoeiede. . . .

Tot mijn leedwezen heb ik in de Waalwijksche schepenen notarisprotocollen, zelfs na geruimen tijd zoekens, de in de acte van 21 Juli 1717 aangeroeerde inventarisatie en verkooping van het meubilair enz. van Nazareth niet kunnen vinden. Ook blijkt uit bovenaangehaalde acten (d.d. 12 en 21 Juli 1717), dat *niet alle zusters* naar Dessener de wijk namen en dat er minstens één zuster met pater Michiel van den Burch achterbleef, om den desolaten toestand van het convent te regelen en de allernoodigste zaken af te werken. Nog in 1720 of 1721 schijnen die zaken niet te zijn afgewerkt. Want nog altijd drukte er op Nazareth o. a. een schuld van 800 gulden, die Hubertus van der Linden of zijn erfgenamen van de nonnen te vorderen had. In April 1720 werd Barbara van Rixtel, „opsiendersse” van N., door Alida van Blausonneveldt, weduwe van genoemden vander Linden, dienaangaande gedagvaard, om voor den Raad van Brabant te 's-Gravenhage te verschijnen. Zij verscheen zelf niet, maar gaf den 3 Juni 1720 volmacht aan pater Michiel vander Burch, die naar Den Haag moest reizen en aldaar een advocaat raadplegen, om de zaak der zusters, welke den 12 Juni moest voorkomen, te behandelen. Ik vond echter niet, hoe dat geval afliep.

In 1721 had pater Michiel van der Burch Waalwijk reeds voor goed verlaten. Dat blijkt uit een acte van 3 November 1721, waarin Barbara van Rixtel procuratie geeft aan genoemden heer van der Burch, *toen pastoor te Holienberg*, om zekere twee jaarlijksche renten van 24 gulden en 32 gulden ten laste van de stad Brussel op te beuren en te ontvangen.

Nog meer nog dan uit de acte van 21 Juli 1717 wordt het ons duidelijk uit een acte van 4 Augustus 1722, dat onderscheidene zusters te Waalwijk waren achtergebleven.

Daarbij toch, voorkomende in het Waalwijksche register 99 (1720—1725), bl. 220, geven „de eerw. susters *Laurentia Colen*, mater, en Barbara van Rixtel, procuratersse van het soo-genaamde klooster van onse L. Vrouwe tot Nazareth, als representerende de gesamenlycke conventualen van 't selve klooster”, volmacht aan juffrouw Syken van der Meulen, weduwe van den heer Cornelis van der Valck, met last zich te begeven ten kantore van Cornelis van Aerssen van Hoogerheyde, ontvanger-generaal van Holland en West-Friesland, en aldaar op te beuren „den achterstel” van een jaarlijksche rente van 29 ponden 16 schellingen, die het klooster, volgens den constitutie-brief van 12 Mei 1558, op de zes hoofdsteden van Holland te vorderen heeft.

Meer dan waarschijnlijk is het dus, dat de Waalwijksche kloosterzusters zich in 1717 gescheiden hebben: een vijftiental zijn naar België gegaan, waar zij, volgens Schutjes, te Pont-à-Mousson in Lorreinen een nieuw klooster stichtten, wat ik niet kan beoordeelen. Ik verwijs dienaangaande naar de acte van 12 Juli 1717. De overige nonnen, onder de mater *Laurentia Colen*, bleven zeker nog heel wat jaren het meer en meer in verval gerakende convent bewonen, zeer waarschijnlijk ook nog nadat het door den rentmeester der geestelijke goederen in het kwartier van Oisterwijk in 1728 was verkocht. Die verkooping geschiedde voor schepenen van Den Bosch. Den 19 Mei 1728 werd het klooster cum annexis door Johan van Proyen, in den naam van den rentmeester Tinco Lyclama à Nyehoff en ten bate van het gemeene land, getransporteerd aan Mr. Johan Babtist de With Gijsbertusz, advocaat te Waalwijk. Het wordt in de transportacte, voorkomende in het Bossche register n. 543 (1727—1729), bl. 205, aldus aangeduid:

het clooster tot Waelwijck, genaemt het clooster van Nazareth met sijn hoven en werf en 46 hond ackerlands over de Loinckte daer aen gelegen, mitsgaders een brouwhuys (op andere plaatsen staat: *bouwhuys*), schuere, hof, boomgaerd ende 54 honden ackerlands over de eerste en tweede

syne aldaer, als mede ontrent 100 hond hoy en weylanden, gelegen over de winterdijck, hoygraef en dwarssloot, soo ende in dier voegen, als allen deselve binnen de voorschreven heerlijkheyt Waelwijk gelegen sijn en aent voorschreven clooster en brouwhuys gehoren. . . .

De kooper moest blijven vergelden „den grond- en gewinchijsn”, een jaarlijksche rente van 10 stuivers en 6 penningen aan den arme van Waalwijk en een van 2 gulden 3 stuivers aan de kerk. Al die eigendommen — van de kloosterkerk is geen sprake, maar zal er toch wel bijbehoord hebben — werden verkocht voor eenen eeuwig en jaarlijkschen erfpacht van 280 gulden of in kapitaal voor de som van 7009 gulden, plus een last van 56 gulden 14 stuivers 6 penningen. Bovendien kocht Johan Babtist de With de volgende, aan het klooster toebehoorende woningen:

1. Drie huisjes onder één dak, bewoond door Daniel Mulders, Jan van Wijk en Jan de Vet, staande en gelegen te Waalwijk, *ex uno den ingang van 't clooster door een klein poortjen, ex alio de brouwhuysinge vant voorschreven clooster*, strekkende van de gemeene straat achterwaarts tot op de „werf” van 't klooster. Jaarlijksche erfpacht 59 gulden 4 stuivers; in kapitaal 1480 gulden.

2. Een huis en hof, bewoond door Dirk van Mierlo en Hendrick Pelgrom, *ex uno den ingang van 't voorschreven clooster door de groote poort, ex alio de ledige plaetse*, strekkende als bij 1. Jaarlijksche erfpacht 25 gulden, in kapitaal 625 gulden.

3. Drie huisjes met hare hofjes, bewoond door Henrick inden Reep, Jan Verwiël en Wouter Nieuwkuyk, *ex uno den ingang van't voorschreven clooster door de groote poort, ex alio de Hulssloot*, strekkende als voor. Jaarlijksche erfpacht 26 gulden 12⁶/₁₀ penninck, in kapitaal 651 gulden.

4. Een huis en hof, bewoond door Pieter van Wel, met een ledige plaats bezijden 't voornoemde huis, *de eene syde den ingang vant clooster door een klijn poortje, de andere syde de huysinge vant clooster bewoond werdende by Dirck*

van *Mierlo*, strekkende als voor. Jaarlijksche erfpacht 49 gulden, in capitaal 1225 gulden.

De geheele verkoopsom bedroeg derhalve 10990 gulden. Zoodra het convent met de kloosterpanden het eigendom van de *With* geworden waren, zullen de kloosterzusters — voor de korte jaren dat zij het nog mochten en konden bewonen — wel huur aan hem hebben moeten betalen, denk ik. Volgens *Schutjes* „rekten de overgebleven nonnen haar bestaan tot 1733, wanneer zij te Antwerpen, ter plaatse *Vuylruye*, een convent stichtten, dat onder den naam van klooster der *Spinsters* bleef bestaan, tot dat Keizer *Joseph II* hetzelfde in 1783 vernietigde.”

Wat *Schutjes* beweert, zal in hoofdzaak wel waar zijn; al kan ik niet gelooven, dat *alle* nonnen *Waalwijk* verlieten en te Antwerpen gingen wonen. Het kloostergebouw was echter in 1742 — ondanks de doelmatige herstellingen, die er volgens de attestatiën van 4 Januari 1736 en 2 Juli 1737 aan geschied waren — zoo bouwvallig geworden, dat het niet meer woonbaar was. Dit blijkt uit de volgende acte, zonder datum, maar tusschen 19 Februari en 24 Maart 1742, voorkomende in het *Waalwijksche* schepenregister n° 105 (1741—1745), bl. 17:

Wij, *Johan Coolhaes* en *Chrispinus Hoekwater*, schepenen der stede ende vryheydt *Waelwijk*, met adjunctie van den secretaris alhier, doen te weten, dat wy op heden ter requisitie van de heer en meester *Johan Baptist de Witt*, advocaat alhier, ons vervoegt hebben in het geweene klooster alhier, dat wy aldaar gesien hebben een gebouw hetwelk voortijds voor de soogenaamde nonnen of geestelijke gediënt heeft tot haare cellen of slaapplaatsen, welk gebouw wij bevonden hebben vande westzeyde byna geheel te weesen dackloos en ingevallen, gelijk ook het gebint en stylen soodanig sijn versackt ende uyt malkanderen geweken en den oostense muur allesints van een gescheurt ende uytgezakt, soodanigh dat het selve gebouw ons genogsaam als irreparabel is voorgekomen, en dienstig is, om derselver totale nederstorting voor te komen, dat ten eersten wierde afgebrooken; soo als voornoemde heer requirant ons dan ock verklaert heeft sulks voornemens

te weesen, met intentie om met de daar van af komende materialen de overige gebouwen, aan voornoemde geweese klooster behoorende, te repareren en tot bequaame wooningen te maken.

Boven is gebleken, dat mijne meening langen tijd geweest is, dat *niet alle zusters van Nazareth* Waalwijk verlieten en zich te Antwerpen vestigden, maar dat er eenige te W. zouden gebleven zijn, die waarschijnlijk haren intrek namen bij Waalwijksche particulieren. Ik grondde die meening op de begrafenisboeken, loopende over 1690 tot $\pm$ 1810 en berustende in het archief der Hervormde gemeente aldaar, waaruit blijkt, dat nog nà 1733 of 1742 — toen de Waalwijksche Augustinessen het klooster zeker reeds hadden verlaten — *geestelijke Zusters te W. begraven zijn*. Ik verkeerde in de vaste overtuiging, dat zij de laatst overgeblevenen van Nazareth geweest zijn. Dr. Goossens meldde mij echter — en ik deel thans geheel die meening — dat die „geestelijke zusters” geen religieuzen of kloosterzusters zullen zijn geweest, maar slechts *klopjes* of *kwezels*, die de religieuzen vervingen.

Behalve een groot aantal leeken en geestelijken, die tusschen 1690 en 1734 in het klooster, in de kloosterkerk of op de kloosterbegraafplaats zijn ter aarde besteld, werden aldaar nog nà 1734 o.a. de volgende personen begraven :

9 Januari 1737. In 't kloosterhof *Catharina Rams*, geestelijke jongedochter.

4 Januari 1738. Op het kloosterchoor *Catarina Buys*, bejaarde geestelijke dochter.

24 October 1738. In 't klooster Maria, weduwe N. van der Burg.

8 Februari 1740. In 't kloosterhof Jan van Wijk.

23 Januari 1742. In 't kloosterhof *Hendrina Hessels*, geestelijke dochter.

30 Mei 1747. In 't kloosterchoor de heer Gillis van Helmond.

7 Juli 1747. In 't kloosterchoor Juffrouw van Helmond, huisvrouw van den heer Chrispianus Hoekwater.

11 Mei 1750. In 't kloosterhof *Maria van den Hout*, bejaarde geestelijke jongedochter.

28 Januari 1751. In 't kloosterchoor de heer *Wilhelmus Clivo*.

15 Januari 1752. In 't kloosterchoor *Maria*, dochter van den heer *Johannes Nicols*.

26 Januari 1759. Overleden doch begraven in 't klooster de heer *Lambertus Boerakker*, pastoor.

29 Juli 1762. In de kloosterkerk *Theresia van Lange(n)*, geestelijke dochter.

25 December 1762. Overleden en in 't klooster begraven de heer *Johannes van Badaff*, kapelaan.

12 Mei 1766. In 't kloosterhof *Adriana de Swart*, geestelijke dochter.

31 Januari 1785. Is overleden doch begraven in 't klooster de heer *landdeken L. Voet*, Roomsche pastoor.

Wat springt hierbij vooral in 't oog? Dat nog meer dan 50 jaren, nadat de zusters het convent hadden verlaten en meer dan 75 jaren, nadat het convent met bijbehorende gebouwen en erven het eigendom van Mr Johan Babtist de Witt was geworden, er nog dooden — geestelijken en leeken — in begraven zijn. Dus schijnt het klooster, ondanks de toezegging van den eigenaar in de acte van 1742, nog niet tot woningen te zijn verbouwd geweest en nog in denzelfden desolaten toestand te hebben verkeerd, als 43 jaren vroeger. En — zoo vraag ik mij af — hoe kon het mogelijk zijn, dat in een gebouw, aan *particulieren toebehoorende*, nog zooveel dooden begraven werden? Ik zie geen kans, dit raadsel op te lossen.

Ten slotte dient nog vermeld te worden, dat Nazareth c.a. den 3 October 1746, bij testamentaire beschikking van Mr Johan Babtist de Witt, overging in handen van diens broeder, den heer *Jacobus de Witt*, gehuwd met *Anna Hoorn*, en dat het in den staat en inventaris van de goederen van *Jacobus de Witt's* weduwe, d.d. 20 April 1756, aldus wordt aangeduid: „De goederen van het klooster van Nazareth, „besittende in een erfpacht van 400 gulden jaarlijks.”

Wanneer wij thans (1918) de overblijfselen van Nazareth bezoeken en beschouwen en in de diepe, ruime kelders afdalen, zien wij nog duidelijk, waar het kloostergebouw en waar de kloosterkerk eenmaal gestaan hebben. De muren en fondamente[n], ongeveer 40 cM. dik of dikker, zijn nog nage-noeg dezelfde van voorheen, maar van binnen is alles ver-anderd en verbouwd. Waar in vervlogen eeuwen de stille gebeden der religieuzen hemelwaarts stegen, drinkt thans de herbergbezoeker zijn glaasje bier of voedert de landbouwer zijn runderen. — De kloosterpanden worden tegenwoordig o.a. bewoond door de weduwe Kolsteren, herbergierster, en door den landman Walterus van den Broek. Vóór 1874 diende het pand van den laatstgenoemde tot openbare school.

Dat was dus het einde van het aloude nonnen-convent van Nazareth. Ik heb het altijd betreurd, men moge dan om mijne sympathie glimlachen of niet, dat zulk een vermaard en eerbiedwaardig klooster — waarin honderden geestelijke zusters uit de aanzienlijkste kringen haar kloostergeloften afgelegd en zich tot den dienst des Heeren gewijd hebben, en dat ongetwijfeld meer dan 250 jaren een sieraad van Waal-wijk is geweest, waarop iedere Waalwijker trotsch was — *het slachtoffer is moeten worden van de veeltijds harde wetten der Staten-Generaal*, die in iedere Katholieke instelling maar niets anders dan het spook der „papisten” en „paus-gezinden” schijnen te hebben kunnen ontwaren!

BIJLAGEN.

1. Wy broder Gerit van Remund, confessoer ende pater, ende suster Mary van Nassouwen, priorinne, suster Zween van Ouwen, onderpriorinne, ende suster Angnes Myllinx, procuraters des convents van onsser liever vrouwen geheiten Nazareth, inder vriheyt van Waelwick gelegen, kennen ende liden dat wy van ons convents wegen, myt consent des gemeinen convents, geconsentert ende gegonnen hebben ende myts desen breiff consenteren ende gonnen, dat Lambrecht Millinx, heer tot Waelwick, ende sijn naecomelingen sellen mogen setten die rosmolen op een stuck lants dair die rosmolen nu ter tijt op staet, toe behorende onssen convent

voirescreven, ende ons convent voirescreven tot Lambrecht Millinx ende sinder naecomelingen behoef van vrintschappen gerne gedaen ende gegonnen hebben. Ende oeck sal Lambrecht Millinx ende sijn naecomelingen mogen houden eenen wech tuschen den werf vanden wintmolen ende des moleners huysken, om te comen aen die rosmolen, behoudelickx dat Lambrecht voirescreven ende zyn naecomelingen alle tijt sellent voirescreven lant vander hoelen westwaert totter gemeinder steghen toe sal doen beheymen, dat den convent voirescreven daer in geinder tijt hinder off schade aff comen sall. Ende off die molener, die nu is off naemals comen sall, meer honder (= hoenderen) dan eenen haen ende twee hennen heyldt op die molen, nae inthout van onssen schepen breiff, dat als dan sellen die deyners off knechtten ons convents voirescreven die honder mogen verjagen off doet slaen, sonder daer yet in te verboren teghen den heer die nu is off naemals comen zell. In orconden der wairheyte hebbe ick broder Gerit voirescreven myt consent des gemeynen convents tsignet van onss officien beneden aen desen breyff gehannen anno XV^c ende viffentwintich des sevenden daechs decembris.

(Kloosterzegel geschonden. Op de buitenzijde staat: Aengaende de plaetse daer de rosmolen der vryheyte van Waelwijn op staet, anno 1525).

2. Zeer waarschijnlijk is Maria Verjuys afkomstig van Antwerpen. Althans in de Bredasche schepenprotocollen over de 16de eeuw (1524) vond ik meermalen van die familie gewag gemaakt. In 1524 woonde o. a. te Antwerpen Margriet Willemsdochter van Buyten, wettige huisvrouw van Claes Verjuys, „weerd in den Molen” te Antwerpen. (Schepenreg. Breda n. 741, anno 1524).

Het Beeld der Zoete Moeder té 's-Hertogenbosch

door

Dr. TH. GOOSSENS.

De naaste aanleiding om thans het volgende te publiceeren is voor mij het zesde eeuwfeest, hetwelk de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap te 's-Hertogenbosch dit jaar viert. In 1318 immers werden hare statuten goedgekeurd door den bisschop van Luik en bevestigde het kerkelijk gezag aldus de „beroemdste onder alle Mariabroederschappen, de oudste Katholieke Maria-instelling, welke in Nederland nog bestaat.”¹⁾

Niet dat ik daardoor een fout zou wenschen te herhalen, die zoovelen reeds maakten, wanneer zij de oprichting dezer broederschap in verband brachten met de vereering van het miraculeuze beeld der Zoete Moeder.²⁾ Meer dan zestig jaar vóórdat de vereering dier „Zoete Moeder” begon, stond reeds de Broederschap in vollen bloei: evenmin hare stichting als dit eeuwfeest hebben dus feitelijk iets te maken met het wonderdadige Maria-beeld. Maar toch heeft ongetwijfeld de Broederschap de vereering van Maria in hare wonderdadige beeltenis ten zeerste bevorderd, en heeft omgekeerd de toevloed van pelgrims naar Maria's genadeoord ook zeer zeker het ledental der Broederschap komen vermeerderen. Immers

¹⁾ J. A. F. Kronenburg, *Maria's Heerlijkheid in Nederland*, Dl. IV, Amsterdam, z. j., blz. 198.

²⁾ Zoo b.v. Mr. J. R. Hopman, *Iets over de instelling van het Illustre Lieve Vrouwe Broederschap te 's-Hertogenbosch en deszelfs vijfhonderdjarig bestaan*, 's-Hertogenbosch, 1818, blz. 3. Vergelijk nog J. A. F. Kronenburg, a. w., Dl. VI, z. j., blz. 35, 263.

bijna te zelfder tijd, dat de eerste mirakelen geschiedden, zien wij, dat ook een nieuw soort leden worden aangenomen, „de kleine broederschap” genoemd, die alleen eene kleine som gelds behoefden te betalen en niet gehouden waren tot de verschillende, nogal zware, verplichtingen van gebed en vasten der „gezworen broeders.” ¹⁾ Op Maria-Hemelvaart trok de Illustre Broederschap naar de kapel van het miraculeuze beeld om daar, vergezeld van den deken en de kanuniken, aan de Zoete Moeder eene plechtige hulde te brengen. ²⁾ En wanneer de talrijke bedevaarten naar de oude Hertogstad optrokken, deden de Broeders op het kerkhof mysteriespelen vertoonen en 's avonds in hunne kapel kerkelijke muziek uitvoeren, waartoe de beste zangers van heinde en ver hunne medewerking verleenden. ³⁾ Hoewel dus in oorsprong ouder dan het miraculeuze beeld, heeft de Broederschap toch op de vereering daarvan een grooten invloed uitgeoefend. Maar ook had ik nog eene andere reden om verband te leggen tusschen het eeuwfeest der Broederschap en het schrijven van dit artikel over het beroemde beeld, en dat is, dat juist uit het rijke archief der Broederschap mede het antwoord zal kunnen worden gegeven op de vraag, welke ik hier aan de orde wensch te stellen, en die voor de geschiedenis van het beeld van groot belang is. En om zonder omwegen met de deur in huis te vallen: die vraag luidt: Is het wonderbeeld reeds in Den Bosch „gekleed” geweest?

Nu sinds jaren geijverd wordt voor de „ontmanteling” der miraculeuze beelden, waarvoor in ons diocees Dr. C. F. X. Smits reeds herhaaldelijk in het krijt is getreden, — vaak met den door hem gewenschten uitslag —, is deze vraag; oorspronkelijk slechts van historisch belang, ook van practisch belang geworden, want ook uit de historie heeft men een

¹⁾ J. C. A. Hezenmans, *De Illustre Lieve Vrouwe Broederschap in Den Bosch*, Utrecht, 1877, blz. 22. Overdruk uit Schaepman en Nuyens, *Onze Wachter*, Utrecht, 1876, Dl. 2.

²⁾ J. C. A. Hezenmans, *a. w.*, blz. 78.

³⁾ J. C. A. Hezenmans, *a. w.*, blz. 68.

bewijs willen halen voor de redelijkheid en wenschelijkheid dier „ontmanteling”. De toestand van vroeger diende hersteld te worden, zoo verkondigde men. Nu is het ongetwijfeld een bijzonder onderzoek waard, of die uitspraak, welke op de geschiedenis gebaseerd heet, ook wezenlijk voldoende grond heeft; m. a. w. of men geen conclusies gaat trekken uit praemissen, die niet bestaan.

Het kleeden der bossche Lieve Vrouw hebben zoowel Kronenburg, „onze grootste Marioloog”, als Smits tot een voorwerp van onderzoek gemaakt. De laatste opende in 1907 het geding in een noot van zijn proefschrift *De Kathedraal van 's-Hertogenbosch*.¹⁾ In den eersten jaargang van *Sint Lucas, Nederlandsche uitgave van het Bulletin des Métiers d'Art*, 1908—1909, blz. 297 vlg., komt hij nogmaals op dat onderwerp terug, zonder echter hier nieuwe historische gegevens aan te brengen. Evenmin is dit het geval met het, tijdens de bewerking van dit artikel verschenen, vaantje van Dr. C. F. Xav. Smits, waarop aan de keerzijde eene populaire beschrijving van het beeld en van de geschiedenis der aankleeding voorkomt.

J. Kronenburg, in een artikel: *Het kleeden van beelden der Allerheiligste Maagd* in *De Tijd* van 8 Februari 1909, n. 18678, vindt daar gelegenheid eenige zeer zakelijke opmerkingen te maken omtrent het kleeden van het beeld te 's-Hertogenbosch, waartegen Smits bezwaren inbrengt in hetzelfde dagblad van 27 Maart 1909, n. 18718. In het zesde deel van *Maria's Heerlijkheid in Nederland*, blz. 23 vlgg., herhaalt Kronenburg desondanks grootendeels wat zijn Tijd-artikel behelst, terwijl Smits ten slotte in 1910 op het Maria-Congres te Averbode in eene toespraak over het „herstel der Maria-Vereering in Noord-Brabant” er weer op wijst, dat „in den loop der XVIIe en XVIIIe eeuwen²⁾ in Brabant... de oudste en schoonste wonderbeelden onder

¹⁾ Brussel, 1907, blz. 26 vlg.

²⁾ Spatiëring van schrijver dezes.

die even goed-bedoelde als foei-leelijke mantels bedolven zijn geworden".¹⁾

Met dit laatste citaat is *in het algemeen* het historisch standpunt van Smits aangegeven. Volgens hem is de om-manteling der Mariabeelden te wijten aan de kunstbegrippen der hooghartige Renaissance-kunstenaars, „in wier oogen deze oude Gothische beelden geen genade konden vinden”.²⁾ En daarnaast heeft de invloed van het spaansche hof te Brussel ook schuld gehad aan het invoeren van dezen speciaal-spaanschen wansmaak, en bijzonder van ons beeld zegt hij dan: „Het Bossche wonderbeeld viel dan ook in slechte handen, toen het aan het Spaansche Hof te Brussel overgegeven werd.”³⁾

Straks zal er gelegenheid zijn om eenigszins meer in het algemeen na te gaan, wanneer en hoe de gewoonte van beelden met mantels te bekleeden in zwang kan zijn gekomen. Thans is het beter ons nog te bepalen bij het beeld van Den Bosch. En daaromtrent stelt Smits zonder eenige aarzeling vast: „Niet vóór 1632 is ons Mariabeeld, naar Brussel vervoerd, aangekleed.”⁴⁾ Welk jaartal hij vroeger meer positief had opgegeven, toen hij schreef: „In 1630 naar Brussel gebracht, onderging ook dit beeld de gevolgen van de Spaansche mode, . . . in 1632 werd 't aangekleed en terwille van de inkleeding aan de voorzijde besnoeid.”⁵⁾ Voor dat jaartal 1632 wordt echter geen bewijs bijgebracht. Immers als dusdanig kan toch niet dienen, dat de oudste afbeelding, die wij van de miraculeuze beeltenis meenen te bezitten (aangenomen, dat dit plaatje wezenlijk het bossche Mariabeeld voorstelt, waarop echter noch een onderschrift noch de tekst wijst), en waarop deze gekleed voorkomt, van 1632 dateert, het jaar,

¹⁾ *Verlagboek van het eerste Nederlandsch Maria-Congres, Averbode (België), 26—28 Augustus 1910, Abdij Averbode, 1911, blz. 330.*

²⁾ *Verlagboek, a. w., blz. 330.*

³⁾ Dr. C. Smits, *De Kathedraal van 's-Hertogenbosch, a. w., blz. 26* Slotnota.

⁴⁾ *De Tijd, t. a. p.*

⁵⁾ *Sint Lucas, a. w., blz. 298.*

waarin Otto Zylius het titelblad zijner *Historia Miraculorum B. Mariae Silvaducensis, jam ad D. Gaugerici Bruxellam translatae* met die beeltenis versierde. Dat plaatje, (hier op ware grootte weergegeven), zou alleen kunnen bewijzen, dat in 1632 de beeltenis gekleed was, niet, dat zij toen voor het eerst gekleed werd. Oudere afbeeldingen bestaan er niet van.

Ook kan men niet als bewijs aanhalen, wat Zylius schrijft over den indruk, dien het beeld in 1630 op de brusselsche bevolking maakte. „Recreabat mirè omnium oculos inspecta dulcissimae Dei Parentis effigies.” ¹⁾ De vertaling, die Smits hiervan geeft: „Aller blikken waren verrukt door het zichtbare beeld der Zoetste Moeder Gods” ²⁾, strijdt eerstens tegen den context. Zylius verhaalt, dat de Landvoogdes bevel gaf het beeld te plaatsen in de kerk van St. Jacob op Caudenberg.

¹⁾ O. Zylius, *a. w.*, p. 361.

²⁾ Dr. C. Smits, *Wegwijzer voor de Kathedrale Sint-Janskerk van 's Hertogenbosch*, Den Bosch, z. j., [1908], blz. 26.

Toen het gerucht daarvan zich verspreidde, kwamen allen toegesneld om het beeld *te zien* en te vereeren, en dan volgt het gegeven citaat, hetwelk men juister aldus vertaalt: „Aller blikken werden buitengewoon verrukt *op het zien* van het beeld der Zoetste Moeder Gods.” Zylius kan ook niet bedoeld hebben hier *conspecta* te bezigen in zijn beteekenis van *zichtbaar*, omdat hij hier nergens van de bekleeding van het beeld spreekt; alleen bij die tegenstelling zou dat nadrukkelijke: *conspecta* = *zichtbaar* zin kunnen hebben.

Smits zelf schijnt zulks ook te hebben gevoeld, want waar hij *ex professo* over de inkleeding schreef, heeft hij dit bewijs niet gebruikt.

Intusschen, dat eerst zoo beslist geplaatste jaartal 1632 schijnt toch weer niet zoo heel vast te staan. Want op het propaganda-vaantje liet Smits een (wel wat karikatuurachtige) afbeelding der aangekleede Madonna plaatsen met het omschrift: „Hetzelfde beeld dat van 1630 tot heden omkleed is.” Het is een kleinigheid, maar het geeft eenigszins idee van het gemak, waarmede beweringen worden gegeven en gewijzigd.

Kronenburg komt na een zeer zorgvuldig onderzoek tot andere conclusies. Juist uit eenige spaarzame gegevens, die de geschiedenis der bossche Lieve Vrouw oplevert, vermeerderd met eenige aanduidingen omtrent beelden uit andere plaatsen, maakt hij de gevolgtrekking: „Het staat vast, dat het onzen vaderen reeds in het laatst der 14e eeuw niet vreemd was een Madonnabeeld met een mantel van kostbare stof te versieren.” ¹⁾ En daarbij maakt hij deze, zeer juiste, onderscheiding: „Met een mantel zeggen wij; maar ook met niet meer dan een mantel; niet dus met een tuniek of andere kleederen.”

Ik meen nu niet beter te kunnen doen, dan de argumenten, die Kronenburg aanhaalt voor de aankleeding van het bossche beeld hier eerst over te nemen, daarbij het een of ander

¹⁾ *De Tijd, t. a. p.*

meer uitwerkend ofwel eenige nieuwe gegevens daarbij plaatsend, terwijl ik dan daarachter eene bespreking over den toestand van het beeld in de 16de eeuw zal laten volgen, waarover Kronenburg niet handelt. Wat door Smits tegen de bewijzen van Kronenburg werd ingebracht, zal ik daarbij telkens onder de oogen zien.

Van de oudste geschiedenis der wonderdadige beeltenis bezitten wij eene rijmkroniek, gebonden in het Mirakelboek, hetwelk ook de verhalen bevat van een zeer groot aantal mirakelen, door tusschenkomst der Zoete Moeder geschied, vooral in de eerste jaren der openbare vereering. Het handschrift dezer rijmkroniek is uit het begin der 16de eeuw, en Hermans, die het uitgaf, zegt daarvan: „Dit rijmwerk is door ons afgeschreven naar een handschrift, groot 11 blaadjes in 4°, met gothische of dietsche, deels roode, meestal zwarte, letters, duidelijk geschreven met eene hand uit het begin der XVIe eeuw, *als wanneer het ook schijnt te zijn gemaakt*”, ¹⁾ In dezen laatsten, door mij gecursiveerden, zin drukt Hermans zich voorzichtiger en juister uit dan Smits, die zonder meer zegt, dat de vervaardiger een Rederijker was uit de XVIe eeuw ²⁾, niet er aan denkend, dat ons tegenwoordig handschrift heel goed het afschrift kan zijn van een ouder origineel. Het zou wel interessant zijn om eens te onderzoeken, wanneer die meer met goeden wil dan met kunstkracht begaafde dichter geleefd mag hebben. Doch omdat de historische waarheid van het verhaal door niemand in twijfel wordt getrokken, is zulk een onderzoek thans niet noodig.

Reeds in het begin van die kroniek vernemen wij van eene bekleeding van het wonderbeeld. Omstreeks Pinksteren 1381 werd het Lieve-Vrouwe-koor geheel beschilderd, en broeder Woutken, die zich de zorg voor het beeld had aangetrokken, verzocht den meester om ook zijnen schat te versieren, maar deze was bang geene betaling te zullen ontvangen:

¹⁾ Dr. C. R. Hermans, *Geschiedenis der Rederijkers in Noord-Brabant*, 2e stuk, Bijlagen, 's-Hertogenbosch, 1867, blz. 116.

²⁾ *Sint Lucas*, a. w., blz. 297.

v. 129 .. hij dacht in synen moet, Godt weet,
Dat gelt waer daer onghereet. ¹⁾

en liet dat werk over aan zijn zoon, die met gelen verf het beeld zóó bekladde, dat het ontoonbaar was geworden. (v. 131—133, 137, 142). Om dat te verhelpen ontving de broeder „aut sindael” (v. 145), waarvan hij zelf, toen eene zekere Oda hare belofte om daarvan een mantel (v. 149—152) te maken, niet spoedig genoeg volbracht, den gewenschten mantel vervaardigde (v. 155—156). Kronenburg geeft als beteekenis van „sindael”: lijnwaad met bloemen doorweven ²⁾; Smits daarentegen noemt het „linnen” ³⁾, en eveneens in *De Tijd* t. a. p.: „sindael, dat van sindon afgeleid, linnen beteekent.” Deze afleiding is juist, maar daaruit volgt nog niet, dat het afgeleide nederlandsch woord dezelfde beteekenis moet hebben als zijn grieksch of latijnsch grondwoord, dat daarenboven niet linnen, maar fijn linnen ⁴⁾ of moufsseline beteekent. Maar de beteekenis van sindael zelf moet uit nederlandsche teksten worden opgemaakt, en dan blijkt, dat het beteekent: fijn linnen, eene uit fijne boomwol vervaardigde stof, ook neteldoek, maar de „gewonere beteekenis is eene zijden stof, een soort van taf.... ook aan het middellatijnsche sindon is deze beteekenis eigen.” ⁵⁾ Aldus professor Verdam, die voor de eerste beteekenis, nl. van fijn linnen, uit de middelnederlandsche teksten slechts vier voorbeelden kan aanhalen en daarentegen voor de tweede beteekenis bijna veertig. De tekst van de rijmkroniek geeft absoluut geen aanwijzing, dat hier die uiterst zeldzame beteekenis van fijn linnen bedoeld zou zijn; integendeel de mantel moest eenigszins tot versiering dienen, nl. tot bedek-

¹⁾ C. R. Hermans, *a. w.*, blz. 101.

²⁾ J. A. F. Kronenburg, *a. w.*, Dl. VI, blz. 239.

³⁾ Dr. C. Smits, *De Kathedraal van 's-Hertogenbosch*, *a. w.*, blz. 26, noot 3, Eveneens op het bedevaartvaantje.

⁴⁾ Sindon = linteum subtilissimum. Basilii Faber, *Thesaurus eruditionis scholasticae*, Francofurti, 1749, f° 700

⁵⁾ J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, Dl. VII, 's-Gravenhage, 1912, kol. 1141 vlg.

king van den leelijken verf, en daarom moet men het er voor houden, zooals trouwens ook Verdam doet ¹⁾, dat sindael hier zijden beteekent, en dat dus toen het Mariabeeld een zijden mantel gedragen heeft. De beteekenis „oud linnen” is zeer zeker niet te accepteren in de tegenwoordig gangbare opvatting, al wordt zulks dan op het bedevaartvaantje zonder eenig bewijs gedaan en de beteekenis van zijden daar voor fantasie verklaard.

Ook Zylius verhaalt (p. 16), dat broeder Woutken nu alleen voor de *versiering* van het beeld moest zorgen, en dat hem juist zeer van pas een *kleet* ten geschenke werd gegeven om de Maagd met een *mantel* te omkleeden.

Heel wat anders dus dan wat op het vaantje te lezen staat, dat „men over het beeld een tijdje een stuk oud linnen hing”.

Het blijkt niet uit de rijmkroniek, dat het beeld, hetwelk door toedoen van eenige godsdienstige personen daarop eerst voor het bovengedeelte „ghevarwet was” (rijmkroniek v. 215, 263—4), vervolgens geheel „gestoffeerd” werd (ibid. v. 272, 274) ²⁾, toen ook van dien mantel weer ontdaan werd. Smits zegt zulks wel ³⁾, maar de kroniek spreekt er niet meer over. Wel zouden wij kunnen veronderstellen, dat de reden voor de „bemanteling” vervallen was, toen de polychromie van het beeld was verfraaid en dat de mantel toen werd weggenomen, maar de mogelijkheid bestaat ook, dat die mantel behouden bleef, want dezelfde rijmkroniek geeft kort daarop weer het bewijs, dat eenige maanden later het beeld met een mantel versierd was.

Kronenburg wees reeds op dat feit ⁴⁾. In de Meimaand (1382) ⁵⁾ brak in de kapel, waar het beeld stond, een ge-

¹⁾ J. Verdam, *a. w.*, kol. 1143.

²⁾ Dr. C. Smits, *De Kathedraal*, *a. w.*, spreekt ook over deze polychromie, doch haalt daarvoor (blz. 23 noot 1) v. 162, 172, 202, 203 aan uit de rijmkroniek, die toevallig geen van vier over deze schildering handelen.

³⁾ Dr. C. Smits, *De Kathedraal*, *a. w.*, blz. 26, noot 3. En *De Tijd*, *t. a. p.*

⁴⁾ *De Tijd*, *t. a. p.*

⁵⁾ Dit jaartal staat niet onomstootbaar vast. Zoowel Kronenburg als Smits nemen het aan in *De Tijd*, *t. a. p.* In *De Kathedraal*, *a. w.*, blz. 26, neemt Smits 1381.

weldige brand uit. Maar al was het vuur zóó hevig, dat het de hellegoed scheen, rukte een man het beeld toch van het altaar, doch toen het op den grond lag, zoo zegt de rederijker :

Nu was verbrant, dat de mennich sach
Die cast en die mantel onzer vrouwen.
(Rijmkroniek v. 493—4).

En de twee volgende versregels geven al heel duidelijk aan, wat met dat „verbranden” bedoeld wordt.

En Maria Magdalene die lag
Oock verbrant tot pulver trauwen.
(v. 494—5).

De kast, waarin het Mariabeeld stond, haar mantel en een ander beeld van het altaar waren dus geheel verbrand.

Smits wil echter hier onder mantel verstaan den gebeeldhouwden mantel van het beeld. ¹⁾ Hiertegen verzet zich de volgorde van het verhaal: de kast en het Magdalena-beeld waren tot asch verbrand, en daartusschen wordt hetzelfde gezegd van den mantel. Daarenboven, wanneer hier de gebeeldhouwde mantel bedoeld zou zijn, dan is het toch niet goed te begrijpen, dat dan juist alleen de mantel verbrand was en niet het onderkleed van het beeld, dat toch over een veel grootere oppervlakte van dit beeld zichtbaar is dan de mantel. Maar ook hetgeen verder in de kroniek gezegd wordt, weerspreekt deze meening. Want toen het beeld verder uit den vuurgloed getrokken was, kwam daar nog een man met bluswater aanloopen :

Hij bracht veel waters ende goet
Op onser vrouwen beelt claer,
(v. 505—6),

maar voegt de dichter er bij :

Des en hadde gheweest gheen noot (v. 507),

¹⁾ *De Tijd, t. a. p.*

dat was niet noodig geweest: het beeld had van den brand niet geleden, wel van het water, waarmede het nu overvloedig begoten was. De schade, die het beeld beloopt had, was dan ook weer in vier uur tijds door den schilder hersteld (v. 512—3), wat toch zeker niet mogelijk zou zijn geweest, als de gebeeldhouwde mantel „verbrant” ware. Dan had de „beeltsnider” er ook aan te pas moeten komen.

Tot staving van zijne meening haalt Smits nog eene passage aan uit eene bossche kroniek, die ook van dezen kapel-brand spreekt:

In de jaare 1381, den.... May was in brant gecomen de capelle van onse lieve vrouw van mirakel, staande in Sint Janskerk aan het westsijde van den tooren. In welcke kapelle stont het miraculeus beelt van onse lieve vrouwe Maria der soeticheyt; dese brant begon soo sterck te ontsteecken, dat de autaar en de andere ornamenten teenemaal verbranden, de metalen candelaaar smolte; hier brande oock de casse, daar de ornamenten van onse lieve vrouwe in waaren, eventwell door de voorsienighijt Gods tussen alle geweld van vlammen ende vehement vier is het beelt van onse lieve vrouwe soo ongeschent gebleven; maar alleen door swerthijt bedeckt waaren de couleuren haar te voren overgeschildert. ¹⁾

Uit welke woorden Smits dan besluit:

Hieruit blijkt dus, dat het beeld geen mantel droeg, dat het pas opnieuw gepolychromeerd was, en dat de polychromie van den gebeeldhouwden mantel alleen „door swerthijt bedekt” was, welke beschadiging in vier uur tijds hersteld was.

Dat er niet van een mantel gesproken wordt, is nog geen bewijs, dat er geen mantel was. Deze aanhaling zwijgt ook van het verbranden van het Maria Magdalena-beeld, wat de rijmkroniek toch ook vertelt. Voor een argumentum ex silentio is waarlijk toch wel wat meer noodig. Maar wat wordt hier bedoeld met „de casse, daar de ornamenten van onse lieve vrouwe in waaren”? Toch zeker wel hetzelfde als in de bovenaangehaalde verzen:

¹⁾ *De Tijd, t. a. p.*

Nu was verbrant dat de mennich sach
Die cast en die mantel onser vrouwen.

Terwijl de prozakroniek in het algemeen de ornamenten (de versieringen) noemt, wordt dat in de rijmkroniek gespecialiseerd als de mantel, die wel het voornaamste ornament van het beeld geweest zal zijn. Het eene is dus integendeel hier juist eene bevestiging van het andere. Dan is ook het wonder, dat het beeld zelf ongeschonden bleef, terwijl de mantel verbrandde, des te grooter. In de verklaring van Smits echter zouden deze twee bronnen elkander tegenspreken: de eene laat dan den gebeeldhouwden mantel van het beeld verbranden, de andere slechts de polychromie daarvan door „swerthijt” bedekken.

Met onzen boven-gegeven uitleg der rijmkroniek en met deze mededeeling uit de stedelijke kroniek stemt geheel overeen het verhaal, hetwelk Zylus, de beste beschrijver van de geschiedenis der Zoete Moeder, van dezen brand geeft. Maar laat ik hem hier zelf aan het woord; zijne beschrijving is zoo treffend, dat elk woord, daarbij gevoegd, er slechts schade aan zou doen.

Ondertusschen werd alles, wat in de onmiddellijke nabijheid van het heilige beeld was door het hevige vuur verteerd. Reeds waren andere Heiligenbeelden, reeds waren de draagbaar en de troon der Maagd, *reeds was haar mantel verbrand*. De rest was, naar gelang het dichterbij stond, door den gloed van het vuur verschroeid. Toen werd door eenige onvervaard *het beeld, dat alleen door de vlam gespaard was*, uit dien brandstapel getrokken en gered. ¹⁾

Met deze zoo duidelijke woorden van Zylus voor oogen, kunnen wij veilig elke andere interpretatie der beide kronieken zonder meer afwijzen.

¹⁾ O. Zylus, *o. c.*, p. 23 sq. De latijnsche tekst luidt: „Interim proxima quaeque imagini sacrae infesto igne cremabantur. Jam aliae Divorum statuae, jam Virginis ferculum ac sedes, jam pallium ejusdem, conflagraverant. Cetera, ut propiora erant, afflatu vaporis ambusta. Tum, à promptioribus quibusdam statua, cui uni flamma pepercerat, erepta rogo, atque servata est.”

Voor het jaar 1383 haalt Kronenburg een bewijs aan uit het Mirakelboek. Eene vrouw uit Lier, die op Maria's voorbede genezen was, kwam uit dankbaarheid „enen roden scarlaken mantel met bonten gevoedert" offeren. ¹⁾ Een strikt bewijs kan ik daarin niet zien. Het is nl. mogelijk, dat die mantel niet voor het beeld gebruikt is en b.v. voor andere versiering gebezigd is of te gelde is gemaakt. Immers in de rekeningen der Ill. L. V. Broederschap leest men ook herhaaldelijk, dat de leden bij hun dood kleedingstukken (mantels, falies enz.) vermaakten aan de Broederschap, die deze dan verkocht om met de opbrengst daarvan hunne „dootscult" te voldoen.

Wel geeft het Mirakelboek voor datzelfde jaar 1383 een zeker bewijs voor bekleeding van het miraculeuze beeld.

Een inwoner van Brussel kwam den 11den Augustus 1383 in Den Bosch dankbaar verklaren, dat hij door Maria's voorpraak van eene groote ramp bevrijd was. Hij was er getuige van geweest, dat zijn oom een aanval van razernij kreeg en dat had zulk een indruk op hem gemaakt, dat hij daardoor geheel van streek was geraakt. Thuis op zijn bed liggende, meende hij, dat zijne kamer vol vuur was en dat de „duvel uter hellen" hem zijn oom bij zijne sponde bracht. En, zoo' verhaalt het Mirakelboek, ²⁾

Doe viel hi op sine kniën ende leide syn hande tegader „Soete Vrouwe tot Shertogenbossche, ic belove u te verzoeken (bezoeken), up dat ic quite mach werden deser boser brande ende wilt desen brande van der hellen van mi driven." Ende doe hi die bedevaert gheloeft hadde, so quam daer Onse Soete Vrouwe in dier cameran met eenre groter clareit (klaarheid) ende met enen soeten roeke (geur), in der selver ghe likenisse also si staet te Bossche in die capelle, sonder (doch) tsilver ende tgout dan was haer niet bi, *mer si hadde enen mantel omme* als si pleget te hebben. Ende doe nam se haren *mantel* en waide dor die camer. Doe vloen alle die branden van der hellen uter cameran.

¹⁾ J. A. F. Kronenburg, a. w., Dl. VI, blz. 24. *De Tijd*, t. a. p.

²⁾ 's-Hertogenbosch, Archief St. Janskerk, t. a. p., n. 195.

Kronenburg heeft met alle recht deze aloude beschrijving van het uiterlijk der beeltenis naar voren gebracht. ¹⁾ Wij hebben hier nl. eene beschrijving van het beeld „in der selver ghelikenisse also si staet te Bossche.” Het goud en zilver echter (dat dus in 1383 blijkbaar het beeld reeds sierde) was bij die verschijning niet aanwezig, maar wel had het Maria-beeld een mantel om, „als si pleget te hebben”, zooals zij (Maria) gewoon is te hebben. Die laatste woorden geven reeds duidelijk aan, dat hier geen sprake kan zijn van den gebeeldhouwden mantel, die een ondeelbaar geheel met het beeld uitmaakt en die door een gewoon beschouwer niet onderscheiden wordt van de andere kleeding van een beeld. Daarvan kan men niet zeggen: dien zij gewoon is te hebben; deze zegswijze laat immers de mogelijkheid doorschemeren, dat Maria zich in de gelijkenis van het bossche beeld had kunnen vertoonen, doch zonder 'den mantel. Doch ten overvloede blijkt het ook nog uit de tegenstelling, die hier gemaakt wordt tusschen het goud en zilver en den mantel, waarmede dat goud en zilver als versiering dus op ééne lijn gesteld wordt. Het goud en zilver was wel afwezig, maar niet de mantel, dien het beeld gewoonlijk aan heeft. En met dien mantel „waide (zij) dor die camer” en verdreef de vlammen. „Deze laatste bijzonderheid bewijst, dat hier inderdaad van een stoffen mantel sprake is,” besluit Kronenburg. En met dat besluit zal iedereen moeten instemmen.

Smits zegt weer, dat hier bedoeld wordt den „met gouden adelaars en stralende zonnen gepolychromeerden en rijk gebeeldhouwden mantel,” ²⁾ en verwijst dan naar eene passage uit de rijmkroniek. Hierbij moet eerstens worden opgemerkt, dat „de gouden adelaars en stralende zonnen” volgens de eigen mededeeling van Smits eerst honderd jaar na deze verschijning zijn aangebracht. ³⁾ Dat bij deze verschijning van Maria, in dezelfde gedaante als haar beeld in Den Bosch

¹⁾ J. A. F. Kronenburg, *a. w.*, Dl. VI, blz. 25, 61.

²⁾ *De Tijd*, t. a. p.

³⁾ *St. Lucas*, *a. w.*, blz. 297. *De Tijd*, t. a. p.

stond, niet aan den gebeeldhouwden mantel moet gedacht worden, wanneer deze op eene bijzondere wijze vermeld wordt, maar aan een bijzonderen versieringsmantel, is boven, naar ik meen, op voetspoor van Kronenburg, aangetoond. En wat ten slotte de verwijzing naar de rijmkroniek, gelijk Smits t. a. p. doet, moet beteekenen, is mij een raadsel gebleven. Kronenburg heeft heel duidelijk het mirakelboek aangehaald, en niet de rijmkroniek. In deze laatste is ook wel sprake van een verschijning van de Moedermaagd, maar dat betreft een ander geval als waarover Kronenburg handelt. Eene verwijzing naar de rijmkroniek is dus hier geheel misplaatst.

Als vaststaande mag men dus beschouwen, dat reeds in de eerste jaren van de vereering van het miraculeuze beeld in de 14e eeuw het met een mantel gekleed is geweest, eerst ter bedekking van de bedorven polychromie, spoedig daarop ter versiering. En dat behoeft ons ook niet te verwonderen. Van het beeld, dat op het altaar der Ill. L. Vr. Broederschap stond in de Hooge Kapel (thans Sacramentskapel), wordt reeds in 1409 ook een goudlaken-mantel vermeld. ¹⁾

Hoe veel te meer zal dan de devotie der tallooze bedevaartgangers, de dankbaarheid der velen, die op wonderdadige wijze gunsten op Maria's voorspraak verkregen, hare beeltenis versierd hebben, nog kostbaarder dan dat andere Mariabeeld in diezelfde St. Jan, en nog prachtiger dan andere, minder beroemde beelden in den lande. De Lieve-Vrouwe-beelden te Renkum en te Wijchen ontvingen immers ook reeds in de 14de eeuw rijke mantels ten geschenke. ²⁾

Van een dergelijk kostbaar geschenk aan het bossche Maria-beeld vindt men ook melding gemaakt in het laatst der 15de eeuw. En wanneer dat juist blijkt te zijn, zal het een bewijs wezen, dat ook in die eeuw die versiering gehandhaafd bleef.

Uit de rekening 1496—7 der Ill. L. Vr. Broederschap blijkt, zoo zegt Hezenmans ³⁾, dat Joanna van Castilië, die

¹⁾ J. Hezenmans, *a. w.*, blz. 27.

²⁾ J. A. F. Kronenburg, *a. w.*, Dl. VI, blz. 25.

³⁾ J. Hezenmans, *a. w.*, blz. 67.

met Philips den Schoonen gehuwd was, „de edele mesire Robberto” zond met een zeer kostelijken gulden tabbaart, „om O. L. Vrouw van mirakelen met haren lieven Zoon Jhesus daarvan te kleeden.” De leden der Broederschap, misschien naijverig op dit koninklijk geschenk, verkregen door tusschenkomst van een zekeren Lodewijk Buys, dat van dezen tabbaart ook voor hun Lieve-Vrouwe-beeld een mantel gemaakt werd, en uit dankbaarheid lieten zij nu eene plechtige Mis zingen voor de milde koningin, „want zij Onze L. Vrouw zoo kostelijk verciert heeft en haren Zoon Jhesus met haren gulden mantel.”

Kronenburg, die zelf de rekeningen der Broederschap niet inzag, neemt dit verhaal van Hezenmans over. ¹⁾

Smits, die op verschillende plaatsen deze rekeningen uit het archief der Broederschap citeert ²⁾, geeft echter omtrent het door Hezenmans aangehaalde feit eene geheel andere lezing. Doch laten wij hem daartoe zelf aan het woord. In zijn proefschrift over de bossche kathedraal in 1907 schrijft hij (blz. 26, noot 3):

Toen . . . Maximiliaan keizer gekozen was, zond de koningin van 't Roomsche Rijk een tabbert (losse schouder- en rugmantel ³⁾) voor 't Mariabeeld (Rekening Lieve Vrouw Broeders 1496). Geen enkel getuige zegt ons echter of de Lieve Vrouw Broeders het Mariabeeld in hun koor of 't wonderbeeld daarmee de schouders bekleed hebben; integendeel, want 't zou dwaas zijn te veronderstellen, dat de tijdens het bestuur van Maximiliaan verfraaide polychromie van het wonderbeeld terstond daarop weêr onder dekmantels verborgen werd.

Die onzekerheid echter, voor welk beeld de mantel bestemd was, is twee jaar later bij Smits verdwenen, want dan schrijft hij:

¹⁾ J. A. F. Kronenburg, *a. w.*, Dl VI, blz. 247.

²⁾ Zie b.v. *De Kathedraal van 's-Hertogenbosch*, blz. IX, 50, 51.

³⁾ Dat is niet de juiste beteekenis van *tabbert* in die dagen. Het was een kleed, dat ook geheel gesloten werd. Kiljaen, *Etymologicon Teutonicae Linguae* vertaalt het dan ook door *penula* = regenmantel.

Ik heb in De Kathedraal van 's Hertogenbosch bl. 26 een voorbeeld van een „tabberd” (1496) aangehaald, die echter niet voor het beeld der L. V. Kapel, maar voor de versiering van de „antiqua” in het koor der illustre L. V. Broederschap, uit Spanje gezonden was. *Dit blijkt duidelijk uit den tekst der rekeningen* ¹⁾ van gemeld gild n. 1496—7 (VI). ²⁾

Wanneer dat zoo duidelijk blijkt uit de genoemde rekening, dan zal het wellicht den een of anderen critischen lezer niet duidelijk zijn, dat Smits bij het bewerken van zijn proefschrift zulks al niet gemerkt heeft; toen immers bleek het nog niet, voor welk der twee beelden de mantel bestemd was. Maar daartegenover staat ook nog, dat Hezenmans uit dienzelfden tekst juist het tegenovergestelde heeft gelezen: de mantel was bestemd voor het Wonderbeeld, en enkel op hun verzoek kregen de Broeders er een gedeelte van voor de versiering van hun beeld.

De oplossing van dit raadsel was alleen te vinden door een opnieuw nazoeken van de bron, en met de meeste heuschheid stelde mij de griffier der Broederschap, Jhr Mr F. v. Rijckevorsel, (waarvoor hem nogmaals mijn beleefde dank zij betuigd), daartoe in de gelegenheid.

De door Hezenmans en Smits geciteerde rekening van 1496—7 (het rekeningjaar begon met St Jan Baptist) werd doorgebladerd, nagelezen, nog eens nagelezen, maar de bedoelde post werd niet gevonden. Nog een derde maal alles zorgvuldig nagegaan: de post stond er niet in. Wel toevalig, dat zoo twee schrijvers na elkaar eenzelfde fout maken in het citeren! Die fout wijte men intusschen niet aan het handschrift, hetwelk zoo overzichtelijk mogelijk de jaren en de afscheiding der afzonderlijke rekeningen aangeeft. Ik gaf echter den moed niet op, en al had nu 1496—7 me teleurgesteld, zoo kon een ander jaar misschien wel het gewenschte opleveren; en daarom 1495—6 maar in goed vertrouwen

¹⁾ Cursiveering van schrijver dezes.

²⁾ *De Tijd*, t. a. p.

nagezien. En waarlijk, daar was onder de uitgaven spoedig het gezochte gevonden. ¹⁾ De lezer zal waarschijnlijk gaarne kennis maken met den woordelijken tekst van dien post, dan kan hij met kennis van zaken oordeelen over de duistere bewoordingen, die, gelijk wij zoo even zagen, door de deskundigen op drieërlei wijze werden uitgelegd. Daarom laat ik hem hier letterlijk volgen:

Item den edelen missire Robberto, ten Bosch gesonden van der eerwerdige majestate de Coninckinge van den Roemschen Rijcke met eenen zeer costelyke gulden tabbart om ons Lieve Vrouwe van mirakel met hoeren lieven zoen Jhesus daeraff te cleden. Van welcken tabbart ter beden ende instantie Loydewijck Buys ons Lieve Vrouwe met hoeren soen Jhesus desgelyx oock eenen mantel vercregen heeft in onsen choere. Gesconken in wyn ende spyze voer Paeschen metten kerckmeesteren van Sint Jans, ende denselven joncker Robberto voirs. vuyter herberge zyn costen betaelt; zyn knechten 4 gouwen gulden te verdrincken gegeven, wairaff die voirs. kerkmeesteren die twe gedeelten betaelt hebben ende die proesten dat dorden deel, belopende tsamen ter eeren van der broederschap voir ons part
4 Rynsgulden 7 stuver 5 placken.

Ik vrees, dat het menigen lezer vergaan zal gelijk het mij verging, toen ik dien post voor het eerst onder de oogen kreeg. Hij zal zijn oogen eens uitwrijven, en nog eens zien, of hij wel goed gelezen heeft, dat de tabberd bestemd was voor „Onse Lieve Vrouwe van mirakel” om haar beeld en dat van haren lieven Zoon daarmede te kleeden, en dat voor het Mirakelbeeld werkelijk ook een mantel gemaakt is, want de Broederschap verkreeg voor haar beeld „desgelyx oock eenen mantel”. Dat en niets anders staat in den post *duidelijk* te lezen, zooals ook Hezenmans daarin las. En wanneer iemand dan komt verzekeren, dat „uit den tekst duidelijk blijkt”, dat die tabberd niet voor het beeld der L. V. Kapel, maar voor het beeld der Broeder-

¹⁾ Dewijl het hs. niet gefolieerd is, kan de juiste plaats niet worden opgegeven.

schap uit Spanje gezonden was, 'dan staat men versted over den durf, waarmede soms „geschiedenis” geschreven wordt, vooral als men van de hand van zoo'n zelfden schrijver daarnaast moet lezen, dat hij zich aangordde om „aan geschiedleugens een onverzoenlijken oorlog aan te doen,” ¹⁾ en te herstellen, wat anderen bedierven! ²⁾

Wanneer Smits diezelfde rekening der Broederschap nog verder had nageslagen, zou hij daar ook een antwoord gevonden hebben op zijn argumentum ex absurdo, hetwelk hij tot tweemaal toe heeft gebezigd. Eerst in zijn proefschrift ³⁾, en later in het Tijd-artikel:

Nog in 1482 en 1496 werd het prachtig eikenhout wonderbeeld te 's Hertogenbosch opnieuw beschilderd met den toenmalig-gebruikelijken waterverf. Waarom zou men dan het zoo teeder bewerkte beeld terstond daarna weer onder dekmantels verborgen hebben?... Men gaat toch geen kunstig eikenhouten beeld kostelijk met den fijnsten waterverf overschilderen, om het terstond daarna weer te omkleeden!!

Welnu, die „dwaasheid” hebben de broeders der L. V. Broederschap bestaan. Zie slechts dezen post van de uitgaven:

Item voer dat beelt van Onser Liever Vrouwen te vermaken ende Jhesus rechteren arm aff te houwen ende eenen anderen weder aen te setten, aengesien dat den voirs. arm nyet wael en stont, den beeltsnyder gegeven 5 st., ende den maelder (schilder) om te verstofferen ende te vermalen den arm van Jhesus ende dat beelt van Onser Liever Vrouwen, 14 st., facit tsamen. 19 stuver.

In hetzelfde jaar dus, dat de Broederschap een kostelijken nieuwen mantel ten geschenke kreeg voor „ons Lieve Vrouwe met hoeren Soen Jhesus”, wordt dat beeld, hetwelk bij eene reparatie geleden had, weer bijgeschilderd en „verstoffeerd”. Het is dus evenmin dwaasheid, dat het miraculeuze beeld

¹⁾ *Sint Lucas, a. w.*, blz. 295.

²⁾ *De Tijd, t. a. p.*

³⁾ Zie boven blz. 252.

in diezelfde jaren geschilderd was en tegelijk met een mantel bekleed.

Hoe moet men zich nu zulk een mantel denken? Daarentrent geeft dezelfde rekening al weer eenige inlichting. Voor een *dagelijkschen* mantel, die in datzelfde jaar werd aangeschaft, vinden we het volgende uitgegeven:

Item voer 3 ellen roet gegreynt ¹⁾), dobbel taftaf, waeraff gemaect is eenen mantel voer Ons Lieve Vrouwe met hoeren Soen Jhesus, om dagelix hoir mede te scieren ende te cleden, ende een vierdel van eenre elle, die ell van 16 stuver, facit tsamen 2¹/₂ Rynsgulden 2 stuver.

Voor voering voor de beide nieuwe mantels, voor naai-zijde en boorlint:

Item voer 5 ellen canyphas ²⁾), die ell 2 stuver 1 oert; voer 4 ellen roet bocrael ³⁾), elck ell 4 stuver, daer die gulden mantel Onser Liever Vrouwen, gegeven van den Coninckinne van Rome etc., ende den anderen, roeden nyeuwen mantel mede gevoedert zyn. Item voer ¹/₂ loet syden, daer die voirs. mantels mede gheneyt zyn. Ende een onse root lynts, daer zij mede geboert zyn rontdomme 12 stuver, maken tsamen 1¹/₂ Rijnsgulden 7 stuver myn 1 oert.

En wat de naaister aan deze twee mantels verdiende, vernemen we eveneens:

Item gegeven Lysbeth van Helmont van tmaken van beyde dese voirs. mantels ende die gulden bloemen vuyt den auden blauwen mantel te snyden ende wederomme opten roeden mantel te sticken, van all tsamen 2 Rijnsgulden.

Op die mantels waren nog verdere versieringen aangebracht. Daarentrent vinden we nog altijd in dezelfde rekening de volgende posten:

¹⁾ = gebloemd. Zie Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, Dl. II, 's-Gravenhage, 1889, kol. 2127 „greinen”.

²⁾ Grof, uit hennep (gr. *κάρναβις*) vervaardigd linnen.

³⁾ Uit geitenhaar geweven, fijne stof.

Item voer 1½ elle zwart Brugs zattyn, waer aff gemaect is een lyste (rand) onder aen Onser Liever Vrouwen aude gulden mantel, want die bontte lyste, die der heeft aen gestaen, nyet meer en doech, welcke lyste voirs. meester borduerer sal met silveren doppen etc., gegeven
1½ Rijngulden 3 stuver.

Item gegeven Herbert die goutsmyt voer die vergulden ronde doppen ende die silveren vergulden loveren, want die dobbel gewicht maken, welcke doppen ende loveren staen aen Onser Liever Vrouwen gulden mantel, gegeven van der Coninginne, end oick hangen onder dairraen, van all tsamen 17 Rijngulden myn 5 stuver.

Ook hier weer wordt gezegd, dat de mantel dient om het beeld „te cleden”, dus werden die mantels niet gebruikt als „fond”, als achtergrond achter het beeld ¹⁾ en evenmin als „rug-velum” ²⁾, wanneer daarmede tenminste bedoeld wordt een kleed (sluier of doek), dat alleen op den rug afhangt. De versieringen ook met zilveren doppen en loovers ³⁾, met randen van zwart satijn ⁴⁾ of wit bont ⁵⁾, wijzen er op, dat die mantels minstens gedeeltelijk het beeld omsloten. De vraag zou nog gesteld kunnen worden, of deze mantels van het hoofd hebben afgehangen, of wel van de schouders, en dan met een gesp, een haak of spang om den hals werden vastgemaakt, zoodat het hoofd vrijbleef. Kronenburg voelt voor dit laatste: hij spreekt nl. van „een rijken, los hangenden mantel, die van de schouders tot op de enkels neerdaalt.”

Wellicht is dit ook het juiste, al geeft de gemelde rekening in het jaar, dat er twee nieuwe mantels vervaardigd werden, geen uitgaven aan voor de een of andere sluiting, die toch

¹⁾ Aldus Smits in *De Tijd*, t. a. p.

²⁾ Aldus L. in *Het Huisgezin* van 24 Juli 1918.

³⁾ Onder de ontvangsten in dezelfde rekening lezen we nog: Item van drie silveren knopen, die Lysken van Helmont, beghyn, vergadert heeft; sy nergens toe en dynden; gecomen van Onser Lieven Vrouwen aude quade mantels, wegende omtrent 1 loet silvers, vercoft om 12 stuver.

⁴⁾ Ook te Wijk-bij-Duurstede vinden wij mantels vermeld met zwart fluweelen boord. Kronenburg, *a. w.*, Dl. II, blz. 335.

⁵⁾ Rekening L. Vr. Broederschap 1495—6: . . . tot behoeff onsen auden gulden mantel een costelyke lijste dair aen te maken voer die witte bonte lijste.”

noodig is, wanneer de mantel om de schouders wordt bevestigd. Misschien zijn toen daarvoor nog voorhanden zijnde sluitingen gebezigd. Later zullen wij een rekeningpost vinden voor een dergelijk sieraad.

Dit alles betreft enkel en alleen de versiering met een mantel. Omtrent andere kleedingstukken laat Kronenburg zich aldus uit:

Eerst op het laatst van de 16de en het begin van de 17de eeuw wordt niet alleen van mantels gewag gemaakt, maar ook daarnaast en in onderscheiding daarvan, van een „cleetke”, een „clyn cleeken”, een „kleyn tabbetjen met een mouw”.¹⁾

De rekeningen der Ill. L. Vr. Broederschap wijzen echter weer uit, dat reeds in de 15de eeuw, dus al een eeuw vroeger, behalve een mantel nog een ander kleedingstuk gebezigd is. Laat ik eerst hier uit de rekening 1495—6 de posten overnemen, waaruit zulks blijkt. Onder de ontvangsten staat geboekt:

Item van Ermgaert Dickbiers Onser Lieve Vrouwen ghegeven tot behulpe van silveren loveren vergult aen eenen scoenen nyeuwen doeck 1 Rijngulden.

Item van eenen persoon, die welck nyet bekant en wilde wesen, tot behoeff van Ons Lieve Vrouwe hoeren nyeuwen doeck mede te stofferen met vergulden loveren en sterren . . .
1 Rijngulden 3 stuver.

Item noch ontfangen van eene vrouwe tot behulpe van den doeck voirs. 5 stuver.

En onder de uitgaven vinden wij daaromtrent het volgende:

Item voer die silveren vergulde doppen plat ende ront ende die vergulde silveren loveren te maken ende op eenen scoenen nyewe doeck te setten voer Ons Lieve Vrouwe te scieren, tsamen gegeven 29 Rijngulden.

Ook in de rekening van het daarop volgend jaar (1496—7) komt hieromtrent nog een post voor:

¹⁾ J. A. F. Kronenburg, *a. w.*, Dl. VI, blz. 26.

Item om die silveren loveren op den . . doeck van Onser Liever Vrouwen te setten, welc gedaen is by die voerleden proesten, gegeven 24 stuver.

Ook in het rekenjaar 1499—1500 vinden we naast meerdere ontvangen giften „ter hulpenisse Onsen Lieven Vrouwen nyen doeck, die de proesten hebben doen maken; want den anderen afhendich geworden (verloren of gestolen) is,” ook uitgaven, die ons omtrent den aard van zulk een doeck nadere inlichtingen geven.

Item hebben dese proesten gecoft enen nyewen doeck, twee ellen groot, die men tot Onser Liever Vrouwen besicht daigelix, elc elle 15 stuver, facit 30 stuver.

Item gegeven Wouteren den beduersticker (borduurwerker) bij den Predykeren (Dominicanen) van den besten doeck Onser Liever Vrouwen te bedueren ende besetten met loveren, dairaff gegeven 30 stuver.

Item Herberden den goutsmyt voer gout ende silver, verbesicht aen den doeck voirs., te wetene van 7 loet, dwelc aen beiden zyden vergult was, ende voir elc loet gegeven eenen gouden gulden, den gulden gerekent voir 27 stuver, ende noch voer 15 loet myn drie engelsche, dwelc aen deen side vergult is, ende voer elc loet gegeven 27 stuver, beloevende tsamen 33 gulden 19 stuver 2 oirt.

Item der selver (Lysbeth die beghyne) noch Onser Liever Vrouwen doeck die canten te besetten oft te boirden . 10 stuver.

Deze doeck ¹⁾ dient dus om het beeld van O. L. Vrouw „te scieren”, en zoo is er dan ook verschil tusschen den dagelijkschen en den besten doeck. De doeck zelf was zeer kostbaar met loovers, sterren en doppen, platte en ronde, versierd, die gedeeltelijk ook verguld waren; van de waarde

¹⁾ Ook elders vinden wij een dergelijke versiering van een O. L. Vr. Beeld vermeld. Zoo b.v. staat in de rekening van het Kuipersgild te Dordrecht, anno 1486: „Item Onss Lieve Vrouwe enen doeck gecoft 7 stuvers”; in 1507 „Item Ons Vrou duken 28 st.” De rekening van het Appelkoopersgild aldaar vermeldt op 1553: „Noch gegeven de vrou, die Ons Lief Vrou doecken wast 1½ st.” J. C. Overvoorde, *Rekeningen van de Gilden van Dordrecht* (Uitgave Historisch Genootschap, 3e Serie, n. 6), 's-Gravenhage, 1894, blz. 77, 81 en 156.

daarvan krijgt men inzicht uit de hooge rekening van den goudsmid. Hoe zal deze doek nu gebezigd zijn? Ik geloof, dat slechts deze oplossing te geven is, dat hij als een soort sluier over den mantel heen van het hoofd zal hebben afgehangen, gelijk nu nog in Den Bosch soms een kanten overmantel of sluier wordt gebruikt, die den ondermantel van fluweel of zijde gedeeltelijk bedekt.

Wellicht is het niet overbodig er nog eens aan te herinneren, dat het hier het aankleeden betreft van het beeld der Broederschap, maar men mag gerust veronderstellen, meen ik, dat het Wonderbeeld zeker niet minder rijk uitgedost en niet minder prachtig gekleed zal zijn geweest dan het minder vermaarde beeld der Broeders. In alle geval staat het vast, dat rond 1500 het reeds *gewoonte* was de Mariabeelden met een mantel te versieren en dat toen voor de St. Janskerk ook reeds een ander kleedingstuk — een hoofddoek — na-wijsbaar is.

Toen eenmaal de versiering in die banen geleid was, zal men begrijpelijkerwijze van het een tot het andere zijn gekomen. Maar alvorens nu op zoek te gaan, of in de 16de eeuw die versiering op dergelijke manier uitgebreid kan zijn, willen wij eens even zien, of werkelijk het spaansche Hof met zijne Renaissance-kunstabgrippen hier eerst de mantelbekleding heeft ingevoerd. Dat Den Bosch al in de 14de eeuw geen eenling meer was, is reeds boven (blz. 251) aangetoond, waar op Renkum en Wychen gewezen is. In de 15de eeuw wordt melding gemaakt van mantels voor de Mariabeelden te 's-Gravenzande ¹⁾ en te Haarlem ²⁾. In 1495 betaalt het Kuipersgilde te Dordrecht: „Item noch gegeven van dat outerkleet, vant laken ende frangen ende maeckgelt met Ons Vrouwen mantel, 4 gulden ende 2 st.” ³⁾ In

¹⁾ J. A. F. Kronenburg, *a. w.*, Dl. VI, blz. 44. Op de meest voorkomende wijze liet de schrijver voor mij den in-bewerking-zijnden alfabetischen index nazien, wat mij het werk zeer vergemakkelijkte. Daarvoor zij hem nogmaals mijn oprechte dank betuigd.

²⁾ Ibid., blz. 52.

³⁾ J. C. Overvoorde, *a. w.*, blz. 79.

1507 „Item Ons Vrou mantel 13 gl. 3 st.” ¹⁾ In 1509 was het beeldje van de St. Pieterskerk te 's-Hertogenbosch „met een breeden mantel” gekleed. ²⁾ Hetzelfde was reeds jaren vóór 1524 het geval met de L. Vrouw te Aardenburg ³⁾, terwijl in het midden der 16de eeuw het beeld te Oisterwijk „met een kostbaren mantel pronkte”. ⁴⁾ Wanneer men daarmee nu eens vergelijkt, wat er uit diezelfde jaren bekend is omtrent aankleding van Mariabeelden in het naburige Duitschland, dan moet men tot de conclusie komen, dat onze Lage Landen aan de Zee den grooten nabuur hierin voor zijn geweest. Voor de 14de eeuw wordt enkel voor Aken nog maar een sluier vermeld, in 1484 komen daar de eerste kleederen ⁵⁾, terwijl het beeld van Altötting (in Beieren) omstreeks 1500 bekleed schijnt te zijn. ⁶⁾ En wanneer wij nu vragen, hoe het in Spanje zelf in deze eeuwen met die bekleding geschapen stond, dan antwoordt Beissel:

In Spanje en Portugal begon de bekleding der Miraculeuze beelden in de 14de eeuw, sedert de 16de eeuw was zij regel. De inventarissen van kostbaarheden geven voor de 15de eeuw weinige berichten over mantels en kleederen, daarentegen zeer talrijke sedert de 16de en 17de eeuw. ⁷⁾

En als oudste voorbeeld van bekleding met mantels, dat geschiedkundig vaststaat, citeert Beissel de Madonna de la Fuensanta te Murcia, die in 1522 als bekleed voorkomt en in 1548 en 1555 meerdere mantels bezat. ⁷⁾ Die mode kan men dus in Nederland al slecht van de Spanjaarden hebben afgezien: men was hen ver voor. Wie het tegenovergestelde wil beweren, blijkt met de geschiedenis niet op de hoogte te zijn.

¹⁾ J. C. Overvoorde, *a. w.*, blz. 81.

²⁾ J. A. F. Kronenburg, *a. w.*, Dl. VI, 470.

³⁾ *Ibid.*, blz. 80.

⁴⁾ *Ibid.*, blz. 415 vlg.

⁵⁾ St. Beissel, S. J., *Wallfahrten zu Unserer Lieben Frau in Legende und Geschichte*, Freiburg i. Br., 1913, S. 161.

⁶⁾ *Ibid.* S. 162.

⁷⁾ *Ibid.* S. 163.

Nu is het de vraag: Hoe heeft zich in den loop der 16de eeuw die versierings-wijze ontwikkeld?

In Duitschland ging het snel vooruit, zoodat de duitsche jezuiet Georges Bader in 1583 aan Aquaviva schreef, dat men het beeld van het Kindje Jesus, van de H. Maagd en van andere heilige maagden zóó opsmukte met kleederen, dat zij meer op poppen dan op heiligenbeelden geleken. ¹⁾

En voor Nederland zal datzelfde blijken.

In een inventaris van het sterfhuis van Mr. Andries de Roubaix, Raad der keizerlijke Majesteit in den Grooten Raad te Mechelen, aldaar den 4den April 1543 overleden, komt onder andere beelden ook voor: „eenen Jhesus gestoffeert met zijnen hemde ende fluweelen bonette.” ²⁾ In het midden der 16de eeuw bevond zich te Breda in de Groote Kerk een Boom van Jesse — de bekende plastische voorstelling van de „genealogia Christi”, — waarvan de beeldjes met zijden kleederen getooid werden. ³⁾ Het Dominicanessenklooster te Wijk-bij-Duurstede bezat een Lieve-Vrouwenbeeld, dat door de nonnetjes vlijtig met kleederen versierd werd. In 1611 waren er behalve vijf groote mantels en tien kleinere voor het beeld aanwezig:

een cleetke van wit camelot ⁴⁾ geboirt met lint van goudt ende groen syde, twee beelden daer op. Noch een cleyn wit camelotten cleeken mede geboirt besyden met het lint, onder met gescachteerde fraendiën van sy. Noch een kleyn tabbetjen met een mouw van goude laeken.” ⁵⁾ En eveneens: een tabbertje voir eenen Jesus van root fluweel mee wat beduert, geboirt met swart lint daer goudt doirgaet. ⁶⁾

¹⁾ B. Duhr, S. J., *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, Freiburg 1. Br., 1907, Bnd. I, S. 442.

²⁾ *Het Boek*, jrg. V, 's-Gravenhage, 1916, blz. 250.

³⁾ *De Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, bewerkt en uitgegeven van wege de Rijkscommissie. Deel I. De Provincie Noord-Brabant. Eerste stuk: de voormalige Baronie van Breda*, blz. 123.

⁴⁾ Een stof, van kemelshaar gemaakt.

⁵⁾ *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, Dl. IV, Utrecht, 1879, blz. 179.

⁶⁾ *Ibid.*, blz. 175.

Uit 's-Gravenhage worden dan tegelijkertijd geïnventariseerd „twee lieve vrouwe cleederen met noch 2 Jesus cleederen.” ¹⁾ En wat vooral zeer opmerkelijk is, is, dat in 1611 te Wijk-bij-Duurstede in het genoemde klooster ook aanwezig is „eenen schodt tot een van die groote mantels van beduerd werck.” ²⁾ Met dezen schodt is een schoot bedoeld, dus eene voorkleeding van het beeld.

En al weer andere namen van kleederen vinden wij bij een ander soort ooggetuigen, waarvan wij er thans een paar hier aan het woord willen laten. Ik bedoel de protestanten, die dikwijls fel en fors tegen die „beeldenvereering” optraden, maar daarmede voor ons ook het bewijs bewaard hebben, dat reeds in de 16de eeuw aan eene volledige inkleeding niets meer ontbrak. Zoo zegt de Antwerpenaar Jan van der Noot in zijn *Theatre oft Tooneel*, hetwelk van 1567 dagteekent:

.... heure Afgoden.... die sy nu wederomme als utsin-nighe ende rasende menschen op een berie setten, ende daer mede de stadt deure in hunne processien loopen, eerende de selve beelden (die sy met nieu syden ende gulden koerssen [keurslijf] gecleet, ende met gout, peerlen, gesteenten, pater nosters, riemen, borsen [beurs], ende oock met bloemen, meyen ende cruyt verchiert hebben). ³⁾

De *Biënkorf der Heylige Roomsche Kercke*, door Marnix in 1569 te Emden ter perse gelegd ⁴⁾, laat ons in meer dan één uitlating zien, dat het volledig kleeden in die dagen verre van zeldzaam was. Zoo lezen we reeds in het begin:

.... dewelcke (nl. de beelden in het algemeen) worden om hooge opgericht om de selve te vereeren ende vriendelijck te feesteren, met voetvallinge ende aanbiddinge en kussen en lecken, met keerssen, met bloemen, met kranskens, met gulde ketenen, met schoone kleederen, met wie-

¹⁾ Ibid., blz. 186.

²⁾ Ibid., blz. 179.

³⁾ Aangehaald door Th. de Jager in *Bijblad [bij Opvoeding en onderwijs] voor Taal en Letteren*, Jrg. 3, 's-Hertogenbosch, 1915, blz. 37.

⁴⁾ Th. Goossens, *Franciscus Sonnius in de pamfletten*, 's-Hertogenbosch, 1917, blz. 89.

roocken, met geloften, met bedevaerden ende ander diergelijke devotien.

En verder vinden wij meer bepaaldeijk over de Maria-beelden:

.... onze Liefvrouwe met gekrult hayr, met schoone vergulde kleederen, met hare lampers ¹⁾ ende doecken ende met all hare cieraetsel toegerust als een wereltsche prinsesse,

en eenige bladzijden verder komt Marnix daar weder op terug en laat dan tevens duidelijk uitkomen, dat hij met dat alles losse versierselen bedoelt. Hij verwijt daar aan de katholieken, dat zij „idolatreu” zijn,

omdat sy de beelden van onze Liefvrouwe ende van alle de lieve Sancten ende Sanctinnen in grooter eere ende weerdicheydt houden, deselve kussen ende lecken, met schoone rocken ende juweelen behangen, met bernende keerskens lichten, dewijle sy sonder keersse doch niet en sien willen.

Bij deze onverdachte getuigen, die ons een beeld geven van wat reeds om 1550 hier in den lande algemeen gebruik moet geweest zijn, zou nog gevoegd kunnen worden een getuigenis uit 1606 van den predikant Caspar Coolhaes, door Kronenburg reeds in *De Tijd* t. a. p. geciteerd. Maar wel zoo gewichtig nog voor de zaak, die ons hier bezig houdt, is het getuigenis van een ander predikant, die uit Den Bosch stamt en lange jaren in de nabijheid daarvan heeft dienst gedaan. Jacobus Focanus of Fokkens was in 1584 in Den Bosch geboren, werd in 1633 predikant te Vught en gaf toen verschillende werkjes uit „om de dwaalgevoelens der Roomsche kerk tegen te gaan.” ²⁾ Een dezer draagt tot titel *Fuga e Babylone, dat is Vlucht uyt Babel*, . . tot waerschuwingh

¹⁾ Doorzichtige sluier, over de schouders gedragen. Vgl. C. Kilianus, o. c., i. v. lampers.

²⁾ W. Meindersma, *De Gereformeerde gemeente te 's-Hertogenbosch, 1629—1635*, Zalt-Bommel, 1909, blz. 245.

van alle Roomsch-gesinden en is door hem in 1635 in Den Bosch geschreven. ¹⁾ In dat boekje vinden wij op blz. 71 de volgende interessante gegevens over het aankleeden van beelden.

Sommige beelden staen cierlijck ende costelijck opgepronckt met zyde, fluweel, clinckant ²⁾, gout ende silver, alsof het h..... waren, gelijk insonderheyt het beeldt van onze L. Vrou Maria verciert werdt. Sommige staen vuyl ende bestoven, ende die men qualijck een wassenkaersken weerdigh acht: bij een beeldeken, dat in witte damast geceelt ³⁾ is, sal wel een beelt staen dat naeckst is of maer een slecht (gewoon) kleetken aen heeft. Op de doot van groote Heeren ende Princen trecken se de beelden oock wel roucledereren aen, opdat se haere droefheydt mede soudens betoonen. Alst Kermis, Paesschen, Pinxter of eenen grooten heyligen dagh is, soo treck men se de beste stucken aen, alsof se oock hooveerdig waren ende haer vermaeck hadden in moye clederen, gelijk de menschen doen.

Zouden we hier niet een weerslag hebben van wat Ds. Focanus in dien tijd in Den Bosch en zijne omgeving heeft zien gebeuren? En nu wij van onzen tocht door het land op ons punt van uitgang, in Den Bosch, zijn teruggekeerd, laat ons weer eens de St. Jan binnentreden, om te zien of in dien tusschentijd ook daar de beeldenversiering gelijken tred heeft gehouden met hetgeen we in verschillende plaatsen daaromtrent hebben opgespoord.

Hoe de gilden hunne patroonheiligen aldaar versierden, leeren we uit de inventarissen van kostbaarheden, kort na het overgaan der stad in 1629, door twee gilden opgemaakt. Het Korenkoopersgilde liet den 22sten Februari 1630 zijne kerkelijke paramenten inventariseeren en bleek toen o. a. te bezitten: „Item een doeck met eenen buydel ende met

¹⁾ In geen onzer openbare nederlandsche bibliotheken is een exemplaar van den 1sten of 2den druk voorhanden. Den 3den druk bezit de boekery van het Provinciaal Genootschap te 's-Hertogenbosch.

²⁾ Fransch *clinquant* = klatergoud.

³⁾ De afkomst van dit woord heb ik niet kunnen achterhalen; de beteekenis is klaarblijkelijk *gekleed*.

eenen rock, daer men Sinte Cuneer mede versiert." ¹⁾ En verder nog: „Item twee doecken van Sinte Cuneer." ²⁾ En in 1632 werd voor dat gilde verkocht een kanten manteltje, dat voor een beeld had gediend. ³⁾ Ook het Linnenweversgilde, waarvan Sint Severinus en Apollonia de patronen waren, versierden de afbeeldingen dier heiligen op hun altaar in de St. Janskerk met verschillende kleederen. Het beeld van Sint Severinus, die „sittende in eenen stoel" was voorgesteld, werd getooid met „hoet, sijden hemd en swarten fluweelen mantel", terwijl de H. Apollonia behalve een kroon ook nog een goudlaken mantel en doeken met zilveren doppen droeg. ⁴⁾

Voor het O. L. Vr. beeld der Illustre L. Vr. Broederschap geven de rekeningen van de tweede helft der 16de eeuw weer kostbare inlichtingen. Die documenten heb ik van 1560 tot 1615 nagezien, dus over een tijdvak van 55 jaar, waarbij echter in het oog moet worden gehouden, dat de rekeningen van 1575 tot 1580 en van 1591 tot 1606 ontbreken. Wat zijn dat toch heerlijke bronnen om ons historisch verleden te benaderen! Niet om data of feiten te leeren, maar om ons in te leven in den handel en wandel onzer voorvaderen. Hun godsdienstzin spreekt ons zoo duidelijk uit hun ijver om hun koor te herstellen, toen de Geuzen, of liever het gehuurde grauw, daar de beelden gebroken hadden, of toen het groote schade geleden had aan dak, vensters en orgel bij den geweldigen brand van 1584, die den grooten middeltoren op den koepel had in asch gelegd. Hunne vrijgevigheid blijkt zoo klaar uit de extra-giften, welke zij schonken, om de steeds minderende inkomsten in evenwicht te houden met de uitgaven. Het waren bange jaren: die laatste jaren der 16de eeuw. Plunderende krijgsbenden zwierven onophoudelijk door de Meierij en beletten met geweld den aanvoer van graan

¹⁾ *Taxandria*, jrg. 17, Bergen-op-Zoom, 1910, blz. 173.

²⁾ *Ibid.*, blz. 174.

³⁾ *Ibid.*, blz. 177.

⁴⁾ *Ibid.*, blz. 182.

en levensmiddelen naar de hoofdstad. De cijnsen werden niet geregeld meer betaald. De spijnden konden niet meer op hunne oorspronkelijke hoeveelheid worden uitgedeeld. Doch de Broeders, zooals hunne rekeningen uitwijzen, krompen eerst hunne twaalf jaarlijksche maaltijden tot een twee- of drietal in, voordat zij er toe overgingen de brooduitdeelingen aan de armen te verminderen. Toch sloot voortaan elk jaar bijna de rekening met een te-kort. Het spreekt van zelf, dat ook de uitgaven voor de kapel hiervan de gevolgen ondervonden. De eeredienst werd nog wel met den ouden luister gevierd, maar de inkomsten lieten niet toe nieuwe ornamenten aan te schaffen. Wel treffen wij meermalen uitgaven aan voor het herstel der paramenten. En wanneer nu de proost, die dat jaar de rekening schreef, niet deed gelijk anderen, die slechts noteerden: „betaelt aen de baghijn volgens specificatie”, maar de moeite nam om die specificatie in haar geheel in zijne rekening op te nemen, zooals in de rekening van 1581—1582 geschiedde, dan hebben wij kans daarin ook uitgaven te vinden, die ons kunnen inlichten omtrent uitgaven voor de kleeding van het O. L. Vr.-beeld. Sommige proosten zijn erg beknopt, anderen weer — en gelukkig, moeten wij er bij voegen, — geven ons wat meer te zien en gunnen ons een meer huishoudelijk kijkje in de uitgaven der Broederschap. En zoo krijgen wij over dit tijdvak van 50 jaar toch verschillende posten bijeen, die ons in staat stellen een oordeel te vestigen omtrent de kleeding van het beeld der Broederschap. Laten we maar beginnen met de zoo juist genoemde rekening van 1581—1582. De proost, die daar heel de naaisters-rekening van dat jaar uitschreef, heeft verdiend, dat wij hier zijn arbeid eeren door dien post in zijn geheel over te nemen.

Item opten 6en Septembris Lijntken Aertss, baghijn, heeft mij ter reeckeninge gebracht tgheene zij heeft verschooten int repareren van 17 casuffelen, 8 dienrocken voor die Heeren, 8 dienrocken voor die jongeren, choorcappen, stoolen, lappen aen die alben, drie baercleeden, vier altaerleeden,

vier mantelkens, 16 cussens, vier lange doecken ende twee cleijn onderdoexkens gewasschen ende gestijft. Ierst voor fluweel 38 st., voor swarte neijsijde $11\frac{1}{2}$ st., voor roode ende groen neijsijde 4 st., voor wit gharen $4\frac{1}{2}$ st., voor root garen $2\frac{1}{2}$ st., voor swart garen 1 st. 1 oort, voor geel ende blaeu garen 1 st. 3 oort, voor syden ende sayen lint $5\frac{1}{2}$ st., voor sattijn 9 st., voor leussen om die cussens te lappen 8 st., voor stijfsel 3 st., ende heeft hier mede onledich geweest $14\frac{1}{2}$ dachs, sdaechs $3\frac{1}{2}$ st., facit ende betaelt tsamen . 7 gulden

Op het eerste gezicht vinden wij hier niets vermeld, wat in betrekking te brengen is tot de kleding van het O. L. Vr.-beeld. Maar toch, die „vier mantelkens”, wat kan daarmede bedoeld zijn? Zeker geen liturgisch gewaad, en ik kan er geene andere verklaring voor vinden, dan dat het kleedjes geweest zijn, waarmede het Jesuskindje nu ook afzonderlijk versierd werd.

Dat het Mariabeeld nog met een mantel was gekleed, zooals ook reeds rond 1500 het geval was, blijkt b.v. uit een post van de rekening 1574—1575:

Item Ermgaerde, bagyn, van Onser Liever Vrouwen mantel te maken metten silveren peerlen ende eenen anderen fluweelen boort daeronder gesedt, betaelt . . . 3 gulden.

En 35 jaar later vinden we weer uitgaven voor het schoonmaken van den mantel. In de rekening van 1609—1610 lezen we:

Item Peter, ons custer, van de corporalen te stijven 6 st., ende aen doecken 9 st., noch aen Ons L. Vrouwen doeck die loveren ende tlint aen te setten 4 st., ende van het altaercleet te repareren ende de mantel schoon te maken 31 st., facit 2 gulden 10 stuver.

Deze laatste post brengt ons weer de zekerheid, dat, evenals in de 15de eeuw, het beeld ook nog versierd werd met een doek, welke met silveren looveren was bezet, en die, zooals boven (blz. 260) reeds gezegd is, wel gediend zal hebben

als hoofddoek of sluier. Ook in andere posten nog worden dergelijke doeken vermeld.

Rekening 1563—1564.

Item Neelken, de bagyn, dat zy tegens tffestum Assumptio-
nis Mariae (15 Augustus) Onser Liever Vrouwen doeck heeft
gestyft ende de doppen dair op ende aff heeft geset, betaelt
6 stuver.

Rekening 1574—1575.

Item gegeven voir $2\frac{1}{2}$ ¹⁾ camerixx voir eenen doecken van
Onser Liever Vrouwen, die elle 18 st., noch van nayen ende
styven 5 st., facit tsamen 2 gulden 10 stuver.

De „doeken” waren dus van linnen, dat op zijn tijd ge-
wasschen en gesteven werd, waartoe dan de zilveren doppen
en loovers telkens afgetornd en opgenaaid moesten worden. ²⁾
In de rekening van 1582—1583 vinden we dan ook uitgegeven :

Item Lyntkene Aertssen, baghyne, den 4en Julii van Onser
Liever Vrouwen dinghen te wasschen, gegheven 38 stuver.

Die „dinghen” worden dan in dezelfde rekening nog een
keer herhaald, maar nu wat duidelijker :

Item der baghyne van Ons L. Vrouwen cleederen te was-
schen, corporaelen te styven, ende voer schortsnoeren ge-
geven 2 gulden 3 stuver.

Met „cleederen” zouden de reeds meer-genoemde „doe-
ken” bedoeld kunnen zijn, omdat „cleet” toentertijd ook wel
eens voorkwam in de beteekenis van: sluier ³⁾, maar toch was
in dien tijd de thans gangbare beteekenis van: kleed ook de

¹⁾ Hiertusschen moet aangevuld worden: *el.*

²⁾ De post in de rekening van 1584—1585: „Item betaald van eenen
doeck te styven 1 stuver”, zal dus ook wel voor zulk een doek van
het beeld bedoeld zijn.

³⁾ Zoo bestaat in het mndl. hovetcleet = sluier, en Kiliaen geeft als
omschrijving van *kleed* na *vestus*, *vestimentum* en *indumentum* ook *velamen*.

gewone. Zou dit laatste dan ook hier niet de meest voor-de-hand-liggende beteekenis zijn? Een woordje uit dezen zelfden post geeft misschien eenige verdere aanwijzing: er zijn nl. ook „schortsnoeren” verantwoord, en in de rekening van 1569—1570 lezen we:

Item gegeven voor twee sparren, dair Jan Arntz die kars-sen mede ontstect 5 st., voor schortsnooren 5 st., aen syn huys te decken 10 st., corporaelen te styven 4 st., facit tsamen 24 stuver.

Waarvoor mogen die „schortsnoeren” gediend hebben? Een snoer is een touw of band en schort wordt door Kiliaen vertaald door: „supparus, supparum et succinctorium, prae-cinctorium, castula.” Supparus en supparum beteekent hier: kiel, en dan nog wel in de beteekenis van boezelaar, een syno-niem van ons tegenwoordig voorschoot of schort, dat ook letterlijk vertaald is door succinctorium enz.¹⁾ Ik zie geen kans om aan deze „schort” eene bestemming te geven in de kapel der Broederschap, tenzij ik voor het aangekleede Maria-beeld een onderkleed mag aannemen, dat de voorste helft slechts bedekte en met snoeren of banden om het beeld heen werd vastgemaakt, zooals op het oogenblik nog bij het Mira-culeuze beeld geschiedt. Ook zagen wij boven, dat te Wijk-bij-Duurstede een dergelijk kleedingstuk een „schodt” (of schoot) werd genoemd: met evenveel recht kan het hier een voorschoot of schort heeten. Zulk een „schort” zal dan van linnen zijn geweest, wellicht met zilver versierd, gelijk de hoofddoeken, en kon dus eveneens gewasschen worden, en dan heeft een post van het wasschen der „dinghen” of „cleederen” van O. L. Vrouw in het geheel geen moeilijkheid meer.

Even wil ik er hier weer op wijzen, dat het beeld ondanks mantel en doek en kleederen toch gepolychromeerd was. De volgende posten spreken daarvan.

¹⁾ Dr. J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, Dl. VII, 's-Gra-venhage, 1912, kol. 682.

Rekening 1581—1582.

Item opten 8 Januarii betaelt Pauwels Jansen, beeltsnyder, voor een nieuwe hant, die hij hadde gesneden ende gemaect voor Ons Lieff Vrouwen beelt, tzamen metten stofferen . . .
12 stuver.

Rekening 1589—1590.

Item meester Jannen van Straesborch, schildere, van dat hy zekere reparatie aen den beelde van Onser Liever Vrouwe heeft gedaen, betaelt 12 stuver.

En om nu de versiering van het beeld in zijn geheel te doen zien, wil ik nog op een drietal posten wijzen.

Rekening 1611—1612.

Item deselve [Heylken, de bagyn,] tot een croon voor Ons Lieve Vrouwe betaelt 2 gulden 10 stuver.

Onder de ontvangsten van de rekening 1564—1565 staat vermeld:

In den iersten Anna, dochter Claes van Driel, heeft gegeven eenen choralen rosenhoet voor haar ende haar suster dootsculden ¹⁾; welcken rosenhoet ick Jannen Arntss, onsen custeren, hebbe geleverd tot circaet van Ons L. Vrouwe, daeromme alhier Nyet.

Doch meer dan deze kroon en pater-noster interesseert ons, wat de rekening van 1570—1571 vermeldt:

Item betaelt ²⁾ van eenen vronck voor Ons L. Vr. m[antel]e macken, overmits den ouden verlooren was int smyten ende brecken van de kercken: ierst voor een roesene 10 st., voor acht perlen 8 st., voor 14 cleyn perlen 1½ st., voor gouwe draet 8 st., voor zyden lyndt ende roit lint 2½ st., van fatsoen ³⁾ gegeven 5 st., facit te zamen . . . 35 stuver.

¹⁾ Wanneer de leden der kleine broederschap stierven, moest voor hun „dootscult” 30 stuiver worden betaald, die zij ook reeds bij hun leven mochten voldoen.

²⁾ De naam is niet ingevuld.

³⁾ Fatsoen = het maken, van het lat. facere.

Door het afscheuren van het papier zijn eenige letters in den eersten regel verdwenen, doch uit de resten en uit de opene plaats blijkt, dat het woord: mantele er ongetwijfeld heeft gestaan. Vronck of wronck beteekent oorspronkelijk iets, dat ineen gedraaid is, vandaar o. a. ook spiraal. Kiliaen geeft als eerste beteekenis: spira, wat in het algemeen beteekent iets, dat gekromd is, spiraal, en ook de band, waarmee de hoed onder de kin wordt vastgemaakt. ¹⁾ Deze beteekenis en de vermelding, dat er ook zijden en rood lint aan is gebezigd, geven, dunkt mij, de aanduiding, dat wij hier te doen hebben met eene sluiting van „Ons L. Vr. mantele”. Een kroon of iets dergelijks is door deze laatste bijvoeging uitgesloten. En dan volgt m. i. daaruit, dat die mantel niet over het hoofd van het beeld hing, maar om de schouders was geslagen en op de borst door een „vronk” werd vastgehouden. ²⁾

Met behulp van al deze bijzonderheden kunnen wij in onzen geest geheel het uiterlijk van het beeld reconstrueeren: een half onderkleed of schort (van linnen), een fluweelen mantel, met een rand van verschillende kleur, die vanaf de schouders tot op de voeten nederviel en van voren met een lint werd vastgebonden, waarop eene versiering van paarden en gouddraad bevestigd was, een linnen doek ³⁾ of sluier over het hoofd, versierd met zilveren knoppen en bladeren, een afzonderlijk „mantelken” voor het Kindje: zóó moet wel de versiering geweest zijn van het beeld der Broederschap. En is het nu niet opmerkelijk, dat in die zelfde jaren het beeld van de „Sterre der Zee” te Maastricht op deze zelfde wijze was aangekleed? In de Juli-aflevering van dit jaar van *Het Gildeboek, Tijdschrift voor kerkelijke kunst en oudheidkunde* (blz. 60) publiceert fr. D. van Adrichem O. F. M. een prentje van genoemd wonderbeeld uit 1609, waarop alle versierselen

¹⁾ Basilius Faber, *Thesaurus*, o. c., col. 775, i. v.

²⁾ Zie blz. 258.

³⁾ In de rekening van 1611—1612 is nog sprake van een „onderdoeck”: Item de voirs. Heylke voir Ons Lieff Vrouwen onderdoeck betaelt 37½ stuver.

voorkomen, die wij met zekerheid of waarschijnlijkheid ook in Den Bosch hebben nagewezen. En al is de schrijver van meening (blz. 64), dat het prentje, wat de kleeding van het beeld betreft, geen onwraakbaar getuige is, geloof ik toch daartegenover te kunnen stellen, dat het prentje een tamelijk getrouw beeld van het origineel moet hebben gegeven: het volk immers zal juist in dat prentje een afbeelding bij zich te huis hebben willen bezitten van het Miraculeuze beeld, zooals zij het in de kerk zagen en vereerden.

Maar alvorens nu afscheid te nemen van de rekeningboeken der Ill. L. Vr. Broederschap, die ons zooveel interessants opleverden omtrent de kleeding van het beeld in haar kâpel, moet ik nog een post aanhalen uit de rekening van 1609—1610.

Item overmits den beelde van Onser Liever Vrouwen zeer swaer zynde, alsoo dat die geswooren broeders niet geerne omme en droegen, oock onsen custer Peter Anthonissen door zynen grooten ouderdom int affdoen ende opsetten deszelffs zeer was geprichteert over vallen, alsoo een ander beeldt hebben laeten maken Olyviers, alsoo daer voor betaelt met het stofferen ende vergulden ende tgeene daertoe van node was van yserwerck om vaste te maken, ende eenen banden corff, tsamen 11 gulden 5 stuver.

Hoe naïef klinkt dat! De Broeders zagen er tegen op het zware beeld, (dat telken jare boven van het altaar genomen werd, voor welk werk den koster extra 5 stuiver werd betaald), in den Omgang rond te dragen; de koster was al oud, zoodat het af- en opzetten levensgevaarlijk voor hem werd, daarom besloot de Broederschap een nieuw processiebeeld te laten maken, dat natuurlijk lichter moest zijn, het werd geschilderd en verguld, ijzerwerk werd er bij gekocht om het op de draagbaar te bevestigen, en daarbij ook nog „eenen banden corff”. Waarvoor?, is dan van zelf onze nieuwsgierige vraag. Ik heb die vraag ook gesteld aan twee bevoegde personen, en beiden waren van oordeel, dat die korf, die op de een of andere wijze bij het beeld moet hooren,

gebezigd kan zijn als een soort hoepel rond het beeld, om de kleederen wijder en statiger te laten neervallen. Eene andere verklaring kan ik ook niet vinden voor dien „banden corff”, en wanneer deze de juiste is (dat het beeld gepolychromeerd was behoeft aan deze verklaring niet in den weg te staan, omdat ook het altaarbeeld der Broederschap geschilderd was en tevens ook aangekleed), dan heeft men in Den Bosch in het begin der 17de eeuw reeds alle hulpmiddelen gekend en gebezigd, die men, volgens sommigen, ja toen misschien wel in België gebruikte, maar die onze goede en nuchtere Brabanders eerst in den loop der 18de eeuw zouden hebben overgenomen. Hoe dit ook zij, of nu de kleederen wijd uitstonden, uitgespannen over een mand of staketsel, of in plooiën los neervielen langs het beeld: de kleederen waren er, en wel in alle soort: de manier, hoe die gebruikt werden, doet er dan ten slotte niet veel aan af.

Omstreeks 1600 werden dus in de bossche kathedraal eenvoudige beelden van gilde-altaren compleet met kleederen uitgerust: met hemden en rokken,^o buidels en hoeden. Het beeld der O. L. Vr. Broederschap was, met vrij groote zekerheid, al geheel aangekleed of liever ingekleed. Den Bosch heeft zich dus niet onttrokken aan de algemeene beweging, die in de 16de eeuw in de Nederlanden is aan te wijzen, zooals boven gedaan is. En wat daar geschiedde, mag men met zekerheid ook vooral voor de Mariabeelden van geheel Brabant veronderstellen. Het doet dan wel eigenaardig aan daarnaast eene bewering te lezen, alsof pas in de 17de en 18de eeuw het gebruik van mantels zijn intrede zou hebben gedaan. „In den loop der XVIIe en XVIIIe eeuwen zijn in Brabant de oudste en schoonste wonderbeelden onder die even goed-bedoelde als foei-leelijke mantels bedolven geworden.”¹⁾ Aan stelligheid komt deze uitspraak niets te kort, maar wel aan bewijs. Want men kan toch zeker niet als bewijs laten gelden, dat een Mariabeeld niet met mantels versierd werd,

¹⁾ *Verlagboek, Maria-Congres, a. w., blz. 330. Vgl. Sint Lucas, t. a. p., blz. 293.*

omdat op een zeker tijdstip in de 17de of 18de eeuw een afbeelding daarvan werd gemaakt, waarop zalk beeld ongekleed voorkomt? ¹⁾ Al bestaat er een plaatje van 1750, waarop het bossche wonderbeeld zonder mantels is weergegeven, zoo is het toch meer dan onwaarschijnlijk, dat het beeld toen niet bekleed zou zijn geweest met een der zeven zeer kostbare mantels of een der vijf en dertig rokken van goud- of zilvermoiré, zijde, fluweel of damast, welke op den inventaris van 1736 voorkomen ²⁾ en waarmede het beeld later zeker, weer gesierd was. In denzelfden trant zouden wij nu kunnen redeneeren, dat het beeld in 1854 niet gekleed was, omdat er uit dat jaar een fotografie bestaat van het ongekleede beeld ³⁾, en met hetzelfde recht kan men over 50 of 100 jaar beweren, dat in het begin der 20ste eeuw het beeld niet gekleed werd, omdat er in die jaren, zoowel fotografien als prentjes van het beeld, zonder de siermantels, in omloop zijn gebracht.

Maar — om nu weer terug te keeren tot het bossche wonderbeeld — wat kunnen wij omtrent de wijze van zijne bekleding in de 16de eeuw vaststellen? Zijn er gegevens te vinden, dat toen, behalve de mantel, die zeker, en de hoofddoek of sluier, die met groote waarschijnlijkheid reeds in de 15de eeuw werden gebezigd, ook nog andere kleederen zijn gebruikt. En onder die andere kleederen kan dan worden verstaan een rok voor de L. Vrouw of een voorschoot of halve tuniek alsmede een afzonderlijk kledje voor het Jesus-kindje.

Daaromtrent kan het volgende worden opgemerkt.

Eerstens is uit de bovenaangehaalde citaten van v. d. Noot, van Marnix, van Coolhaes en van Focanus alsmede uit eenige inventarissen gebleken, dat tusschen 1550 en 1600 het algemeen gebruik moet geweest zijn, dat de heiligenbeelden, waaronder dan de Mariabeelden op eene bijzondere wijze

¹⁾ *Sint Lucas, a. d.*, blz. 106, 293.

²⁾ *Taxandria, a. w.*, jrg. 20 (1913), blz. 189—192.

³⁾ Een afdruk bevindt zich in de verzameling Prosper Cuypers-van Velthoven in het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch. Het onderschrift en de dateering is van de hand van C. Smits.

genoemd worden, met allerlei kleedingstukken werden gesierd. Daarbij hebben we ook aangetroffen afzonderlijke Jesus-kleedjes en ook een „schoot” voor een Mariabeeld. Zou nu, zoo is mijne vraag, de versiering van het bossche wonderbeeld niet in het algemeen gebruik hebben gedeeld?

Ten tweeden. In de 16de eeuw kwam het in Den Bosch in de Kathedraal voor, dat gewone beelden van heiligen compleet werden aangekleed. ¹⁾ Het Mariabeeld der Ill. L. Vr. Broederschap stond het heele jaar met een mantel en „cleederen” opgeschikt. Waarom zou men dan ook niet het Miraculeuze beeld, om hetwelk zich toch ongetwijfeld aldaar de algemeene vereering concentreerde, op de wijze, die toen in gebruik was en die men toen mooi vond, hebben versierd?

Ten derden: ook het beeld zelf geeft in deze richting aanduidingen. De oorspronkelijke schildering „op een laagje van krijtwit, waarmede het hout als grondverf bedekt is,” is thans nog aanwezig. ²⁾ Wanneer nu het beeld eerst in Brussel aangekleed is, zooals Smits zegt ³⁾, heeft die teere schildering meer dan twee en een halve eeuw bloot gestaan aan allerlei invloed van buiten, aan stof, kaarsenwalm enz. enz., maar hoe is het dan te verklaren, dat die dan nog zoo frisch bewaard is? Sprekend over het beeldje van Ommel, zegt Smits, dat „de gouden, geschilderde mantel, met fijn Gothiek schilderwerk omboord” bewaard is door de dekmantels, die daarover heen werden gespreid ⁴⁾. Doch de oudere en brozere schildering van het bossche beeld zou bewaard kunnen zijn zonder eenige bedekking?

Ook wanneer het beeld in die 250 jaar slechts met een schoudermantel bedekt is geweest, bleef een groot gedeelte der voorzijde bloot en dan zou m. i. de fraaie polychromie

¹⁾ Het gaat hier ook over gebeeldhouwde beelden, want het beeld van de H. Cunera wordt bij den verkoop aldus omschreven: „t houten *gesneden* belt Sinte Kuneer . . . IX st.” *Taxandria*, jrg. 17, blz. 176.

²⁾ *St. Lucas*, a. d., blz. 297.

³⁾ Zie boven blz. 240.

⁴⁾ *St. Lucas*, a. d., blz. 107.

daar niet in dien toestand geconserveerd kunnen zijn, gelijk zij thans is. Het aannemen van een rok of gedeeltelijke tuniek onder een mantel lost die moeilijkheid op.

Ten vierden. Op die oorspronkelijke schildering zijn volgens Smits in de 15de eeuw nog eenige gouden ornamenten aangebracht. Na dien tijd is er aan de polychromie van het beeld niets meer veranderd, terwijl het toch nog anderhalve eeuw daarna in Den Bosch ter vereering heeft gestaan. Zou men in die 150 jaar het niet noodig gevonden hebben het beeld opnieuw te polychromeeren en de schildering in overeenstemming te brengen met den smaak der 16e eeuw, waaraan de polychromie, die thans nog aanwezig is, toch zeker niet kon voldoen? Het was toch het waardigste bezit van de St. Jan, het kleinood van de stad. Welnu, dat is niet gebeurd. En waarom niet? Ik kan slechts één antwoord vinden: omdat het overbodig was. Men bracht de versiering niet meer aan het beeld zelf aan, waarvan niets meer zichtbaar was, maar aan de kleederen, die het geheel bedekten.

Ten vijfden moeten we nog eens even nagaan, of de documenten uit den tijd, dat het beeld te Brussel vertoefde, ons wellicht nog opheldering kunnen verschaffen. Door Mr. J. P. W. A. Smit zijn in den 20sten jaargang van *Taxandria* (1913) uit het rijksarchief te Brussel eenige inventarissen uitgegeven van de kleinodiën, juweelen en eigendommen, welke het Mirakelbeeld toebehoorden. Uit den inventaris van 29 October 1663 ¹⁾ blijkt, dat toen aanwezig waren 21, voor het meerendeel zeer kostbare rokken, 13 sluiers, 18 kleedjes voor het Kindeken en 1 mantel. Bij sommige dezer kleederen staan de namen der gevers bijgevoegd: het zijn hoog-adellijke personen met de Serenissime Infante Isabella aan het hoofd. ²⁾ Bij andere vinden we b.v. vermeld: „gegeven door een Hollantsche mevrouwe, woonachtich was tot Loven.” ³⁾ Bij andere weer staan geen namen of eenige aanduidingen. Zouden

¹⁾ *Taxandria*, jrg. 20, blz. 108—110, 116—117.

²⁾ *Ibid.*, blz. 108.

³⁾ *Ibid.*, blz. 117.

daarbij geene rokken of Christus-kleedjes kunnen zijn, die met het beeld uit Den Bosch weggevoerd zijn, en waarvan de gevers te Brussel begrijpelijkerwijze niet meer bekend waren? Wanneer heel die verzameling pas gevormd zou zijn te Brussel, waar men volgens Smits eerst het beeld is gaan kleeden, dan zouden er in 31 jaar tijd niet minder dan 21 rokken ten geschenke zijn gegeven: dat is dooreengenomen elk anderhalf jaar één. Wel wat veel, vooral als men er op let, dat men zeventig jaar later (1736) pas tot een getal van 35 rokken gekomen was.¹⁾ Maar nog een andere kleine mededeeling in die stukken is vooral opmerkelijk. Na den dood van kanunnik Ludovicus Smeyers, die zich veel moeite gegeven heeft om het recht van Den Bosch op de Miraculeuze beeltenis te handhaven en voor wien ook de genoemde inventaris van 1663 is opgemaakt, werd in 1664 door zijn erfgenaam aan den proost van het Caudenbergische klooster, waar het beeld berustte, onder andere kostbaarheden nog afgegeven:

Item alnoch twee douskens met cleyn peirlen, wegende negen oncen een halff tsamen, affgefallen van den rock van onse lieve Vrouwe, daervan het roccken van het Kindeken Jesus noch geheel is; item alnoch de loivers, affgefallen van denselven rock, mit eenige andere blommen.²⁾

Hier moeten wij te doen hebben met een zeer kostbaar kleedingstuk van het beeld, hetwelk versierd was met een schat van paarden en waarop ook nog zilveren loovers en bloemen waren bevestigd. Dat blijkt nog uit de vermelding, dat „het roccken van het kindeken Jesus” gaaf en bewaard was, al was dan de rok van het Mariabeeld versleten.

Is de meening van Smits juist, dan is deze „rock van onse Lieve Vrouwe” op zijn vroegst in 1632 gemaakt en dan is hij in dertig jaar tijd geheel versleten geweest, wat natuurlijk bij een gewoon kleedingstuk heel begrijpelijk zou zijn, maar wat niet te begrijpen is bij zulk een kostbaar stuk, dat uit

¹⁾ Ibid., blz. 189—192.

²⁾ Ibid., blz. 119.

zijn aard slechts op eenige hooge feesten van het jaar gebruikt zal zijn en dus aan slijtage al heel weinig onderhevig moet zijn geweest.

Ik geloof, dat wij hier dus zeker een aanwijzing hebben van eene kleeding van het Mariabeeld, die nog uit den bosschen tijd dateert en dus met het beeld de reis naar Brussel heeft gemaakt.

Dat zou nog kunnen worden bevestigd door de paarlen-versiering, waardoor die rok uitmuntte. Het gebruik immers om kerkelijke ornamenten overvloedig met paarlen te versieren, dateert uit de 16de eeuw en was met name in Den Bosch bekend. De bisschopsmijter van Sonnius, welke tusschen 1560 en 1570 vervaardigd moet zijn, geeft van deze manier een voortreffelijk staal, en ieder die heugenis heeft van de tentoonstelling van oude kerkelijke kunst, in 1913 te 's-Hertogenbosch gehouden, zal zich dit prachtstuk van borduurkunst nog herinneren. ¹⁾ Op diezelfde tentoonstelling waren van dergelijk maaksel ook nog misgewaden uit het 2de kwartaal der 16de eeuw ²⁾, en een bursa, palla en kelkvelum en stolen van omstreeks 1600 ³⁾.

Ten zesden. Het Miraculeus beeld is „in 1632 ... aangekleed en terwille van de inkleeding aan de voorzijde besnoeid", zegt Smits ⁴⁾. Maar als wij nu met Smits aannemen, dat het plaatje op het titelblad van het reeds aangehaalde (blz. 241) werk van Otto Zylus (1632) eene getrouwe afbeelding van het bossche beeld is, waarnaast wij dan nog kunnen leggen de titelprent in het boek van Jean Jacques Courvoisier, *Le sacré bocage de nostre Dame de Boisleduc*, Bruxelles 1645, (ofschoon hier het Kindje in plaats van op den linkerarm op den rechterarm is geteekend), dan blijkt uit die twee afbeeldingen,

¹⁾ *Catalogus der Nat. tentoonstelling van oude kerkelijke Kunst te 's-Hertogenbosch, Juni—September 1913*, blz. 89, n. 368. Eene afbeelding van dien mijter kan men vinden in het onlangs verschenen prachtwerk, *De Oude Kerkelijke Kunst in Nederland*, 's-Bosch, 1914 (?), Plaat XIX, fig. 31.

²⁾ *Ibid.*, blz. 104, n. 408.

³⁾ *Ibid.*, blz. 106, n. 414 en n. 415.

⁴⁾ *Sint Lucas, a. d.*, blz. 298.

Titelprint (ware grootte) van J. J. Courvoisier,
LE SACRÉ BOCAGE DE NOSTRE DAME DE BOISLEDUC,
(Bruxellis, 1645).

dat het beeld met een zeer breeden en wijden rok was gekleed, die niet los neerhing, maar noodzakelijk over een onderstel was uitgespreid¹⁾. Welnu voor die inkleeding ware het niet noodig geweest de plooien van den mantel weg te kappen, omdat de hoepel in den omvang, als hij toen had, daar gemakkelijk overheen te schuiven was. Immers bij de tegenwoordige inkleeding, nu de hoepel minder breed is dan in 1632 en 1645 te Brussel, zouden die plooien hoegenaamd niet in den weg zitten. Het weggakken van die plooien moet dan geschied zijn met het oog op een andere wijze van kleeden van vóór 1632, dus nog in Den Bosch, en die wijze kan dan geweest zijn zooals voor het beeld der Ill. L. Vr. Broederschap is aangegeven: een linnen onderkleed of tuniek hing los vóór het beeld (zooals ook op het geciteerde plaatje van het beeld te Maastricht te zien is), en voor zulk kleed vormden de twee vooruitspringende plooien van den gebeeldhouwden mantel, (die thans rond zijn weggekapt), eene hindernis.

Ook kan ik mij in het andere geval niet goed voorstellen, dat, toen de nog ongeschonden bossche schat in Brussel aankwam, men maar dadelijk den heitel zou gezet hebben op dat wijdvermaarde beeld, hetwelk men slechts in bewaargeving bezat, om het aldus pasklaar te maken voor eene versiering, waarvoor de eigenaars het steeds hadden behoed. Neen, ook het feit zelf van die verminking is het gemakkelijkst te verklaren, als men aanneemt, dat die in Den Bosch is geschied.

Ten zevenden moeten wij onze aandacht ook vestigen op hetgeen Zylius omtrent deze versiering van het beeld, zegt en ook niet zegt. Hij spreekt van een mantel, een pallium, dus

¹⁾ De kleeding te Brussel bestond aanvankelijk uit een zeer wijden rok, waarop ter zijden van het hoofd een falie of sluier afhing. In den inventaris van 1663 wordt slechts één mantel vermeld, welke gebezigd werd in de processie met het Miraculeuze beeld. „Item isser eenen blauwen silveren laken mantel met een grooten silveren kant rontomme, met blauw armosijn (fransch: armoisin, zeer dunne zijden stof) gevoyert, ook gegeven door de serenissime infante Isabella, om te gebruycken in den omdraegh van het heilig beelt.” In 1736 blijkt reeds een zevental mantels aanwezig te zijn.

een dichtgeslagen mantel ¹⁾, bij den bovenvermelden (blz. 248) kapelbrand, maar laat nergens uit blijken, dat dit iets vreemds was of iets buitengewoons. „De mantel was verbrand”, zegt hij; eenvoudiger kan het niet, maar uitleg was blijkbaar ook niet noodig: de Bosschenaars waren gewoon het genadebeeld zóó te versieren.

En in het laatste hoofdstuk (p. 359 sqq.) verhaalt Zylius met welke uitbundige vreugde het beeld te Brussel ontvangen en met welke weidsche feestelijkheid het naar de bestemde kerk gebracht werd. Vooral de Infante Isabella deed daarbij hare groote godsvrucht tot de Zoete Moeder blijken. „Imago quantis maximis potuit studiis ab eâdem Principe honorata est.” Tot in de kleinste bijzonderheden beschrijft Zylius de processie met het beeld. Wij vernemen, dat het een regenachtige dag was; wij ontvangen eene opsomming van alle personen en corporaties, die aan den optocht deelnamen, hoe zij gekleed waren en hoe hunne volgorde was; wij worden ingelicht over de personen, die het beeld droegen, en over de wijze, waarop zij het droegen; zelfs wordt verteld, welke kleur en welke versiering de medegevoerde vaandels hadden. Van zulk een minutieus beschrijver zouden wij toch ook zeker mogen verwachten de vermelding van elk feit, hetwelk het beeld zelf aangaat, met name, dat het daar te Brussel voor het eerst met een mantel en kleederen versierd werd. Nu hij daarover zwijgt, moeten wij veronderstellen, dat hieromtrent niets te vermelden was, m. a. w. dat er in dezen te Brussel niets veranderd is en het beeld dus in Den Bosch reeds geheel was gekleed.

Al deze redenen te zamen maken het m. i. hoogstwaarschijnlijk, zoo niet zeker, dat het Wonderbeeld reeds in Den Bosch niet alleen een mantel heeft gedragen, wat voor de 14de en 15de eeuw boven bewezen is, maar ook, dat voor dat beeld geene uitzondering is gemaakt voor de, in de 16de eeuw ook reeds in Den Bosch doorgedrongen mode van

¹⁾ F. Lübker, Reallexikon des klassischen Altertums ⁷, Leipzig, 1891, S. 880. Vgl. J. A. F. Kronenburg, *a. w.*, Dl. VI, blz. 25, noot **).

verdere inkleeding. De bewijsvoering zou gemakkelijker geweest zijn, wanneer een of ander document gevonden ware, waaruit positief bleek, dat het beeld nog vóór 1629 aldus aangekleed is geweest. Nu dat ééne directe bewijs ontbrak, hebben wij een zevental indirecte bewijzen daarvoor bijeengebracht. Maar hierbij verlieze men niet uit het oog, dat voor het gebruik van een mantel in 1495 wel een direct bewijs is gegeven. Tegenover de uitspraak van Smits: „het beeld bleef ontmanteld” ¹⁾, of deze latere op het bedevaartvaantje: „Nooit is het prachtig gepolychromeerde wonderbeeld der Zoete Lieve Vrouw te 's Hertogenbosch van 1380 tot 1629 met dekmantels omkleed geweest, zooals dat heden wél het geval is”, — daartegenover staat in al zijn nuchterheid de tekst van de Broederschapsrekening, waarnaar ook Smits onbegrijpelijkerwijs tweemaal verwees: „ . . . eenen zeer costelyke gulden tabbart om Ons Lieve Vrouwe van mirakel met hoeren lieven zoen Jhesus daeraff te cleden.” Met dit één bewijs valt heel de bewering van het niet-kleeden als een kaartenhuis in een. Niet „de heidensche Barocstijl”, noch het spaansche hof staat dus schuldig aan de ommanteling, maar de eigen bossche inwoners hebben op die wijze hun Mariabeeld vanaf de 14de eeuw versierd. Ook de hoogeerw. pater Kronenburg, wiens gezag in deze historische questie misbruikt is ²⁾, was zoo vriendelijk mij den 28sten Augustus II. te melden, dat hij zijn boven (blz. 242) aangehaald gevoelen omtrent de kleeding van het bossche beeld in allen deele staande houdt.

Doel van mijn onderzoek was de historische waarheid in deze questie aan het licht te brengen en uiteen te zetten, en niet — en dat wensch ik nog eens uitdrukkelijk te verklaren, want men kan voor sommigen niet duidelijk genoeg zijn — om mij voor of tegen de ommanteling van het beeld uit te spreken.

¹⁾ *De Kathedraal van 's-Hertogenbosch*, blz. 26, noot 3.

²⁾ In een ingezonden stuk van Dr. C. F. Xav. Smits in de bossche bladen van 24 Juli 1918.

Laten dus de voorstanders van de ontmanteling voortaan betere gronden trachten aan te halen voor hunne zienswijze dan hun geschiedkundig argument, dan zal eene bewering als deze: „Uit geschied- en oudheidkundig oogpunt is de beeldenaankleeding zoo paradoxaal mogelijk” ¹⁾, zeker ook bij de oude plunje worden opgeborg, om nooit meer te verschijnen.

¹⁾ *Sint Lucas, a. d.*, blz. 299.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. II. AFLEV. 2. NOVEMBER 1918

VOOR VOORWAARDEN, DEZE RUBRIEK BETREFFENDE,
WENDE MEN ZICH TOT DE ADMINISTRATIE DER
« BOSSCHE BIJDRAGEN », SEMINARIE « BEEKVLIET »

:-: :-: ST. MICHIELS-GESTEL. :-: :-:

VERMELDT DEN NAAM VAN DIT TIJDSCHRIFT BIJ UWE
BESTELLINGEN AAN DE HIERVOLGENDE ADVERTEERDERS.

Uitgaven van G. MOSMANS Zoon, 's-Hertogenbosch

Franciscus Sonnius in de pamfletten, bijdragen tot zijne biografie,
door DR. TH. GOOSSENS f 4.25

De lijdende Jezus. Beschouwingen voor den H. Vastentijd, door
R. J. PIERIK, S. J. 2 deelen f 3.—

Het Monisme van Arthur Schopenhauer, door DR. H. DRIESSEN,
Ord. Carm. f 1.90

De Eigendom, wat hij zijn moet en worden kan, door F. DRIJVERS,
R. K. Pr., 2^e druk f 1.75

Beknopt Handboek der Christelijke Maatschappijleer, bekroond
werk van DR. J. M. LLOVERA, Ord. Carm.; uit het Spaansch
vertaald door DR. H. DRIESSEN, Ord. Carm. f 2.25; geb. f. 3.—

Binnenkort verschijnt: Katechetische Schetsen. Beknopte
verklaring van den kleinen en grooten Katechismus, door A. C.
BERTENS, Pastoor en A. HOOTSMANS, Kapelaan.

(Vrij bewerkt naar J. BERNBECH.)

Het werk verschijnt in 2 deelen, prijs f 2.25;
in één deel gebonden f 2.75.

Uitgave van W. BERGMANS, Tilburg.

DIPLOMA'S voor de Aartsbroederschap De H. Familie
en voor de Congregatie van O. L. Vr.

Deze artistieke Diploma's voldoen aan de hoogste eischen en
overtreffen alles wat op dit gebied wordt aangeboden. De uitvoering,
zoowel als de voorstelling, is allerkeurigst en onberispelijk. De Diploma's
zijn gedrukt met goud en zachte kleuren; het formaat is 52 bij 37 cm.

De prijs is 37½ ct. en f 35.— per 100. Ook verkrijgbaar de
heft kleiner à 20 ct.; f 17.50 per 100.

MEDAILLES van de H. Familie, zwaar koper 20 ct.;
f 19. — per 100.

Groote keuze **KERKMUZIEK.**

In voorraad de nieuwe

VATICAANSCH E UITGAVEN.

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG.

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden.

PETIT & FRITSEN, Klokkegieters,

AARLE-RIXTEL (N.-B.)

DE EENIGSTE KLOKKENGIETERSFIRMA IN
N.-BRABANT, TEVENS DE GROOTSTE EN
EENIGST-KATHOLIEKE IN NEDERLAND.

Zware Luidklokken, Angelusklokken, Elevatieklokken etc.

STALEN KLOKKENSTOELEN, volgens de nieuwste
en beste constructie met toebehooren en **kogellagers**,
waardoor zeer gemakkelijk luiden, ook der zwaarste
klokken, mogelijk wordt.

Levering op strengste keur, volgens de regels der
Liturgie, langdurige garantie, aan billijke prijzen.

PRACHT-CATALOGUS OP AANVRAAG VERKRIJGBAAR.

Wil. Schmit-Schendeler

ATELIERS VOOR GLASSCHILDERKUNST

GLAS IN LOOD ✱ ✱ ✱

✱ ✱ ✱ GLAS IN KOPER

KORTE PUTSTRAAT 13 :: 'S-BOSCH.

Firma Erven & C°. Oirschot

STOELENFABRIEK

vervaardigt

~::~~ Stoelen, Tafels, Banken, ~::~~
Oud-Hollandsche Stoelen, Tuinmeubels.

SPECIAAL ADRES VOOR
KERKSTOELEN en Stoelen voor PATRONATEN
—:— en andere Vereenigingsgebouwen. —:—

Elk Quantum in den kortst mogelijken tijd leverbaar.

—:— Vraagt CATALOGUS. —:—

De meest gevraagde Merken zijn:

REGOUT ROOD

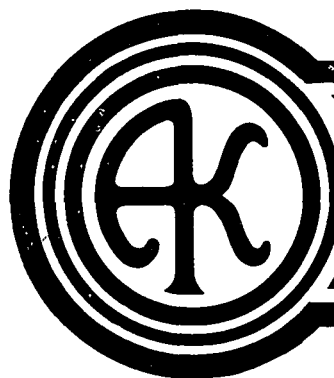
ZILVER

GOUD &

JAARBEURS A B C.

J. J. VAN DER PAS,
's-Hertogenbosch.

Vacant.

ALBERTS & KLUFT

A'DAM
TEL. Z 4391

ELECTRISCH *LICHT*
KRACHT

HELMOND
TEL. 231

SPECIAAL ADRES VOOR KERKEN EN KLOOSTERS

VRAAGT ONZE BEGROOTINGEN

PRIMA REFERENTIËN

TOEPASSINGEN DER ELECTROTECHNIEK OP ELK GEBIED

. Electriscbe Licht en Krachtinstallatiën voor eigen bedrijf of in aansluiting op Centrales

FABRIEK VAN HOOG- EN LAAGSPANNINGSAPPARATEN

HELMOND

VEESTRAAT 38-46 Tel. 231

HELMOND

N. V. Nederlandsche Fabriek van Turnartikelen en Schoolmeubelen, Amersfoort.

Directeuren: W. G. HASPER en H. M. RAGETLIE. (In 1868 te Amsterdam opgericht door H. KEUNEN).

„De Eerste” en „De Oudste”.

Schoolmeubelen (Banken,
Borden, Lessenaars, Kas
ten, etc etc)

Turnartikelen (Volgens
Duitsch en Zweedsch
systeem)

Orthopaedische Toestel-
len (Massagebanken, etc)

Onze

Technische Afdeeling
ontwerpt en bouwt ge-
heel compleet ingerichte
Houten Schoolgebouwen.

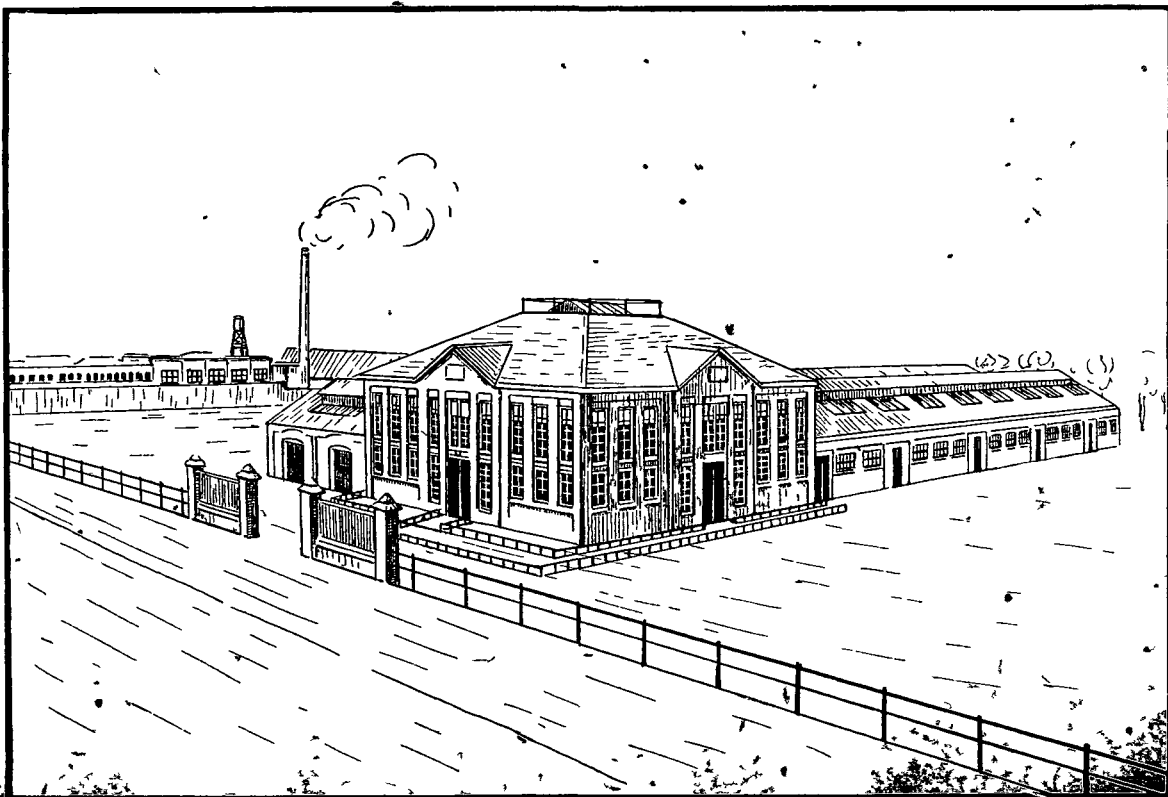
TELEGRAM-ADRES
TURNTIK, Amersfoort.

TELEFOON
AMERSFOORT 328

Amsterdam 1601 N.
C. J. PETERS.
Rozengracht 8

Groningen 1255.
W. MEULMAN.
Munnekeholm

Sittard.
H. GIEZEN.
Kloosterplein

N. V. Nederlandsche Fabriek van Turnartikelen en Schoolmeubelen, AMERSFOORT.

Directeuren: W. G. HASPER en H. M. RAGETLIE. (In 1868 te Amsterdam opgericht door H. KEUNEN)

„DE EERSTE” EN „DE OUDSTE”.

Onze

Technische Afdeling

ontwerpt en bouwt geheel compleet ingerichte

Houten Schoolgebouwen.

TELEGRAM-ADRES
TURNTIK, Amersfoort.

TELEFOON
AMERSFOORT 328

Amsterdam 1601 N.

C. J. PETERS.

Rozengracht 8

Groningen 1255.

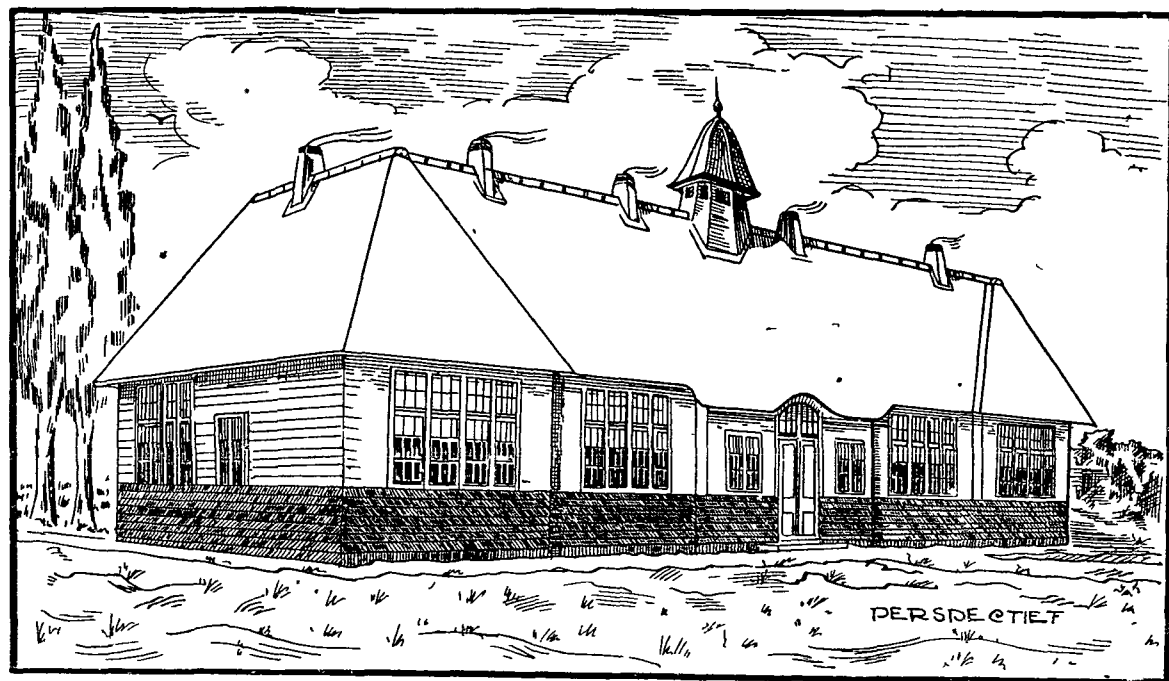
W. MEULMAN.

Munnekeholm

Sittard.

H. GIEZEN.

Kloosterplein

N. V. Nationaal Spaarfonds

Goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 2 October 1913

gevestigd te 's-GRAVENHAGE

Prins Mauritslaan 42

Tel. Sch. 662.

COMMISSARISSEN:

MR. W. VAN BASTEN BATENBURG, Lid van den Centralen Raad van Beroep, Lid der Eerste Kamer der Staten-Generaal, Utrecht.

MR. H. C. DRESSELHUYNS, Lid der Tweede Kamer der Staten-Generaal, 's-Gravenhage.

MR. TH. G. VAN ECK, Oud-Directeur der Nationale Bank, 's-Gravenhage.

O. M. F. HAFFMANS, Notaris, Lid der Eerste Kamer der Staten-Generaal, Helden.

MR. TH. HEEMSKERK, Minister van Justitie, 's-Gravenhage.

MR. A. J. A. A. BARON VAN HEEMSTRA, Burgemeester van en te Arnhem.

PROF. MR. J. PH. SUYLING, Hoogleraar, Utrecht.

Directeur:

Mr. F. Th. M. Rive.

Wiskundig Adviseur:

Dr. D. P. Moll.

Kapitaalvorming door sparen

door stortingen van af f 3.— per maand gedurende slechts 10 jaren. Van deze wijze van sparen wordt door Heeren Geestelijken zeer veel gebruik gemaakt om ten tijde, dat zij tot Pastoor benoemd worden, een klein kapitaal ter beschikking te hebben.

*Uitgebreid prospectus wordt op aanvraag franco toegezonden door het Hoofd-Kantoor te 's-Gravenhage
of door den Inspecteur*

ALPH. POMPE, Molenstraat 138, NIJMEGEN.

AL. HEKKING,
WIJNHANDELAAR — — NIJMEGEN

TELEF. 401 KANTOOR: PLATENMAKERSTR. 31

SPECIALITEIT in MISWIJN.

THEODOR SPIERINGS,

Commissionair in Effecten,

's-BOSCH □ □ HINTHAMEREINDE 3

neemt over leeningen van R. K. Kerken en Kloosters
en bevordert het plaatsen dier leeningen. :-:

Jacques van Mackelenbergh-Souren

Electrisch licht en Kracht installatiën.
Schellen — Telefonen — Bliksemafleiders.

Ornamenten — Gloeilampen.
- Zaklampen — Batterijen. -

———— GEVESTIGD 1883. ————

Hinthamerstraat 146, — 's-HERTOGENBOSCH, — Telefoon 480

Vacant.

J. W. v. Leeuwen (K. Fercken)

Hoogewoerd 89, Leiden.

UITGEVER EN OUDE BOEKHANDEL.

Het Klooster te Windesheim en
zijn invloed, door J. G. R. ACQUOY.
3 dln. f 10.—.

Joannes Brinckerinck en zijn Kloos-
ter te Diepenveen, door W. J.
KÜHLER. Nieuwe uitgave f 3.50.

Het Huisgezin Hersteld in Christus.

VERSCHENEN:

Nieuwe plaatjes met goudrand 6
bij 9 1/2 c M (6 voorstell H Hart) met
gebed, kerk goedgek, ter bevord der
Intronisatie in de Huisgezinnen.
Prijs f 15 per 1000 st, f 175 p 100 st
Bij grootere quantums extra reductie
Zeer geschikt plaatje ter verspreiding
in Scholen en Congregaties, door den
ZEerw Pater Joachim uit Ginneken
dringend aanbevolen

Verkrijgbaar bij **P. GROEN, VENLO.**
Specialiteit in Religieuze Artikelen,
N S Ook voorhanden Emaillé Hor-
logehangers en broschen met
H Hartvoorstelling

Bij inzending van f 1.85
toezending van 100 Plaatjes
franco

Ateliers voor Christelijke Kunst.
Opgericht 1893.

JAN CUSTERS.

Wilhelminastraat Stratum bij Eindhoven.

Artistieke uitvoering van Beeld-
houwwerken en Kerkmeubelen in
alle stijlen in marmer, steen en hout.

*Bekroond met Gouden Medaille en
Eind-Diploma „St. Lucasschool”
Gent (Belgie).*

Vacant.

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN.

Fabriek van Bedden en Matrassen.

Magazijnen van Meubels, Dekens enz.

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN.

MAGAZIJN „ST. JOZEF”.

Speciaal Adres voor Koffie- en Ontbijtserviezen, Keukengarnituren.

BLOEMZUILEN, VAZEN, WASCHSTELLEN, enz. enz.

AZONDERLIJK LOKAAL VOOR TAFELSERVIEZEN.

Kristallen Drinkserviezen in de rijkste tot de gewoonste slijpsels.

Theebladen, Bisquitdoozen, Messenleggers, enz. enz.

Speciaal adres voor Heeren Geestelijken en Kloosters.

L. DERKS v/h. Jacq. Kreybolder.

Hinthamerstraat, 's-Bosch.

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

OUDE DIEZE 4—6 □ □ □ □ 'S-HERTOGENBOSCH.

□ □ □ **BEELDHOUWWERKEN** □ □ □

KERKMEUBELN IN HOUT EN STEEN

□ □ **IN VERSCHILLENDE STIJLEN.** □ □

POLYCHROMIE

□ □ □

KRUISWEGEN

— OOK IN GIPS —

H. FUNNEKOTTER

**ATELIERS VOOR KERKELIJKE KUNST
PARAMENTEN. MEUBILEERING.**

LITURGISCHE GEWADEN

ALBA PLAGATA

**TETRAVELA ALS VERSIERING
OP HOOGHE FEESTDAGEN EN ALS
ROUWVERSIERING. :-: :-:**

ROTTERDAM. Intc. Telef. 236. Nieuwe Haven 109.

LENTJES & DROSSAERTS.

'S-HERTOGENBOSCH.

Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk.

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

Jos. MARGRY – Architect

ATELIERS voor KERKELIJKE KUNST

KERKMEUBILEERING

✦ KERKBOUW ✦

WALENBURGERWEG 3.

ROTTERDAM.

Vacant.

JURGENS' PLANTA

**DE
FUNSTE
PLANTENBOTER**

P. GELDORP

CREDIETVEREENIGING

„DE HANZEBANK”

CENTRALE BANK

'S-HERTOGENBOSCH.

55 Plaatselijke Kantoren.

*Effecten, Coupons, Vreemd Geld,
Rekening-Courant,
Spaarbank, Deposito, Wissels.*

Belast zich met:

Het verhandelen en overnemen van
Provinciale, Gemeente-, Waterschaps-
en Kerkelijke Leeningen.

Aan- en verkoop van alle Binnen-
en Buitenlandsche Fondsen.

Incasseeren van Coupons.

Kosteloos controleeren van Uitlo-
tingen.

Geeft verder de meest uitgebreide
voorlichtingen bij het beleggen van
gelden, zonder eenige verplichting
voor den aanvrager.

HOFLEVERANCIERS.

TELEFOON INTERC. N. 75.

Sigarenmagazijn

GEBR. HOUTMAN

VOORHEEN C. HOUTMAN & ZONEN

'S-HERTOGENBOSCH

HINTHAMERSTRAAT 81

RUIME

SORTEERING

IN:

TABAK

SIGAREN

EN

SIGARETTEN

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs per aflevering bedraagt f 1.25, fr. p. post f 1.35.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

Men teekent in voor minstens één deel; afzonderlijke afleveringen zijn niet verkrijgbaar.

De intekening staat open bij de Administratie in het Seminarie „Beekvliet” te St. Michiels-Gestel en bij den Boekhandel.

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.

DEEL II.
AFLEVERING 3.

ST. MICHIELS GESTEL — APRIL — 1919.

INHOUD:

Een jaar kapelaan te Helmond (1773—1774), door C. J. Zwijsen	blz. 285.
Een geschil over de pastorie van Oyen, door Dr J. S. van Veen.	blz. 305.
Rosmalen, door G. Wuisman Ord. Carm. . .	blz. 318.
De Relikwieën van St. Oda, door A. J. van Erp.	blz. 329.
Het percentage van den doopnaam Maria in vroeger en lateren tijd, door Jan Mosmans.	blz. 332.
Anthוניus van Gils, door H. van Alfen . .	blz. 336.
De troebelen in het Bossche vicariaat tijdens de overheersching van Napoleon I, door Ferd. Franssen.	blz. 338.
Leestafel	blz. 358.
Kroniek van het Bisdom 's Bosch 1918. . . .	blz. 368.
Registers	blz. 386.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift, te adres-
seeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS,
Seminarie „Beekvliet“, St. Michiels-Gestel.

Een jaar Kapelaan te Helmond 1773—1774

door

C. J. ZWIJSEN.

(*Vervolg en slot van blz. 101.*)

Paesch Dagh.

Ben naer de kerk gegaen ten half 6 en heb er geweest tot half 12 en gehoort 75 à 76.

Naer den middagh wort er geen bigt gehoort.

Fer. 2.

's Morgens van half 6 tot 12 uren en 80 gehoort in 1777. 64. Op dezen dagh wort naer 't Lof afgeroepen dat wij zullen bigt hooren van half 5 tot half 7. Op dezen dagh is er *geenen* catechismus.

Fer. 3. (Item 4, 5, & 6)

Van half 6 tot half 12 (1777) 90 gehoort. Dezen naer-middag is 't *kleyngen* catechismus, dat is dan vraegt men de kinderen.

Daer wort naer middagh geen bigt gehoort.

Dom. in Albis.

Ben 1774 ten half 6 gegaen en had 11 lammers en 1776 van naer d'eerste misse 30 lammekens.

N. B. Op dezen dag wagt den Pastoor somtijds met de communie tot *onder* of naer de 8 uren misse.

Naer de leste Misse wort den *Te Deum Laudamus* gezongen.

Als den Pastoor op beloke Paeschen afroept, dat wij 's Maendags (sometijts Dinsdags) den Paeschen (*zullen brengen*) aen degene, die in de kerk niet kunnen komen, dan

zegt hij: dien oft dien dag zullen wij den Paeschen draegen aen de zieken, die in de kerk niet kunnen komen. **En daeronder worden die niet** begrepen, die binnen korten tijd in de kerk zullen kunnen komen en **veel minder de kraemvrouwen**. En dies moeten zy hiervan aan de Pastrij kennis geven.

1777 waeren der veel, tew. wel 5 a 6, die den Pastoor voor 14 daegen en sommige wel 3 weken tijd gaf om in de kerk te komen.

N.B. Die dew. tusschen Palme Zondagh en Dom. in Albis berigt worden, konnen met het viaticum ook hunnen Paeschen houden en dus moet men hun (die intentie te voren samen gemaakt zijnde) den Paeschen niet draegen.

N.B. De *derde part* van 't zuijvelgeld blijft hier voor de kerk, en dus moeten er maer twee derden aen den Deken overgebracht worden. Sed hoc vide adhuc alibi.

Het *Paeshuys* brogt 1777 nog 33 guld. op en dat houdt den Pastoor voor de huer van Pieterneel: en als de boeren eenen mik brengen, dat dient voor *Paeshuys*.

Op Paesavond kan men hier al ondertrouwen, gelijk Claes van Os ondertrouwd is in 78.

't Jaer 1777 waerender Saturdaghs voor belocken Paeschen 4 bruyten (bedoeld zijn bruidegoms) tew. Peer van den Reek, — den knegt uyt de brouwerije, — Peerken van Brussel en nogh een. Den Pastoor lietse 1777, 5 Maert (moet zeker zijn 5 April C. J. Z.) alle vier de bruidegoms in 't eetplaetsken komen en doet dit altijd (als er meer als een is) en vraegt hun uyt den Catechismus (dogh volgens mijn oordeel was 't beter ieder paar apart), maer de getuijgen blijven zóo lang tot dat ze geroepen worden onder de poort; en dan ondertrouwt zijnde volgens 't ritueel van Mechelen, geeft den Pastoor hun een vermaning tew. dat ze geen *voorspel* mogen houden hoegenaemt en zijde 1777 den 5 April, want (zoo) ge 't doet, vervalde in de boet van 3 guld. ieder Persoon.

En eenige daegen te voren vraegden den knegt uyt de brouwerije, oft hy den caffè niet zou mogen geven aen eenige meyskens en dat hij er niet zou bijkomen en den Pastoor zeide: *neen*.

Ulterius.

Dezen naemiddagh de kinderen eerst wat gevraegt hebbende en dan de lesse opgezegd zijnde en de kleyne uijtgezonden, zeg ick hardop: de kinderen, die tot de eerste communie geadmitteerd zijn, zyn de volgende, die ik hard afroep en als er eenige zyn die niet geadmitteerd zijn, tot die zeg ick hartop, dat in gevalle dat ze wel op passen en daegelijcx gaen leeren, hun daernaer tew. te Sinxten of Venerabel (H. Sacramentsdag C. J. Z.) zal laeten gaen en dit niet doende dat ze niet zullen gaen, al was 't nog in geen 2 a 3 jaeren.

Dit gedaen zijnde en regt voor mij gezet zijnde en in 2 ryen staende geve hun een vermaning wegens de bigt en communie etc. etc. en de bereyding tot de H. Communie, hebbe daertoe altijd gebruykt iets en meest alle uijt de Sermoenen te Postel en Luiksgestel.

N.B. Op dezen dagh roept den Pastoor af op wat dagh in de weke, dat wij den Paeschen aen de zieken zullen draegen en daer wort bij gezegt, dat ze een briefken moeten brengen en ieder gaet bij de zijne.

Op dien dag van 't Paeschen-draegen geschiedt de eerste misse ten 7 uren en de tweede ten half 8.

Eerste Communicanten.

N.B. In de weke post *Dom. in albis*, dat is d'eerste weke naer de Paeschweke, doen de kinderen d'Eerste Communie en dat is ordinair geweest altijd Vrydaghs in die weke.

Daghs te voren wort de bigt gehoort 's morgens voor de meyskens en 's naemiddags van de jongers en dit wort afgeroepen dags te voren. De missen op dezen bigtdag geschieden agter malkanderen tew. d'eerste te 7 uren oft half 8.

Men begint de bigt te hooren als men thé gedronken heeft, dogh ick bleef in de kerk en begonst altijd naer mijn misse.

Ieder neemt de helft en ick hader 1774 11, begonst quaert voor 9 uren en had gedaen ten 11 uren en naer middag had 12 jongers, begonst 't quaert naar 4 uren en had gedaen ten 6 uren.

Dagh van d'Eerste Communie.

D'eerste Misse dew. maer een lezende is, begint ten half 8 en de myne te 9 uren. Ben op dezen dag 't quaert voor

7 uren naer de kerk gegaen naer mijnen kleynen bigtstoel, daer ze bynaer nog alle quamen om iets te zeggen en ick ben gebleven somtijds tot dat ze te communie gingen, dog onder de misse quamen er weynige om nog iets te bigten.

De jongers zitten langhs St. Josephs autaer en de meyskens langhs Ons Lieve Vrouwen altaer en als de Misse uyt is, worden ze weerkanten aan den hoogen autaer gezet agtereen, dat is de jongens langhs St. Josephs autaer etc.

En terwijl den Pastoor in 't sacristye naer de misse wat bidt, gaen ze twee aen twee van den hoogen autaer (zittende eerst met het gezicht naer 't schip van de kerk toe) met den bruer en draeijen langhs St. Josephs autaer en langhs mijnen bigtstoel agter om naer den hoogen autaer tot voor de communiebank. Dit alles doen de bruers.

Dan komt den Pastoor uyt het sacristije zyn alb en stoel nog aen hebbende en geeft hun de Communie zonder eenige ceremoniën. Zij en gaen niet twee en twee, maer saemen zoo-veel als er op de communiebank kunnen zitten. Ook wordt hun van de bruers wat wijn gegeven op de communiebank.

Zij komen niemand bedanken.

N. B. D'Eerste Communie geschied altijd op eenen werken dagh, omdat het Sondaghs te vol is en te zeer zou dringen, etc.

1782. hebben de kinderen d'Eerste Communie gedaen Donderdags in de Passie weke en dus 3 weken vroeger als voor dezen, hetgene ick altyd zal doen zonder wettig beletsel, hetgene nauwelijcx is tenzij om de kleermakers 't te druk hebben tegen Paeschen, dog 't is beter voor de kinderen omdat ze dan samen kunnen hunnen Paschen houden.

N. B. Ons Heer in de hand hebbende eer ick zeyde *ecce agnus* hebbe gezezt: Ziet, kinderen, 't Lam Godts. Zegt nu: Jezus, ick geloove in uw, ick hope enz., dog sal dit niet meer doen omdat ze de actën van geloof etc. eerst aan de communiebank verwekt hebben of dat met de bruers beginnen als ick uijt 't sacristye kome etc.

Bight hooren van de klyne Kinderen.

Dit werd Zondags te voren van den Pastoor afgeroepen tew. 's Maendags, Dynsdags en Woensdags altyd 3 daegen en d'eerste in de weke als er geen belet en is.

Ook geschied dit altijd als 't kan zijn de weke naer dat d'eerste Communie gedaen is.

De missen geschieden agter een en worden afgeroepen

tew. d'eerste ten half 8 en de tweede ten 8 uren en als wij gedronken hebben beginnen te 9 uren oft wat daarnaer.

Den bruer zegt het de kinderen aen.

Den eersten dag van de Kerkstraet, Merkt en Veestraet.

Den tweeden, die van de Binderstraet en Steenweg.

Den derden dag alle de buyten Hoeken en dan zyn er het meeste.

Wy hebben 1774 altyd gedaen gehad quaert vóór 11 uren en den derden dag ten 11 uren.

1774 hebbe alle de jongens gehad en den pastoor de meyskens, dog is niet wel en knorsde.

Den Pastoor zit altyd aen de Communiebank en ick ben den eersten in mynen stoel gegaen, in plaets van aen den Heer zijn kooij.

H. Olie haelen.

Eenige daegen te voren eer men dien gaet haelen legt den Pastoor de H.H. Oliën, die men in 't doopen gebruykt heeft op een bord, daer een schoon papier op ligt tw. een vierde van een blad en zet op 2 hoeken van dat papier deze letters, tw. C. sc. Chrisma, O. sc. Oleum Catechum. en legt by ieder van die H. Oliën aen de buyten kant een dikke stup werk en daerop schoon papier van 4 in een vel voor 't stof en dus maekt hy de vasa schoon en maekt ook schoon de enkele busse op zijn kaemer tew. die alleen gebruykt word om den H. Olie te geven en daer geen hostiën in kunnen gedaen worden en dus neemt hy deze busse en de twee andere, die aen malkanderen vast zijn (dat is daer wij mede doopen) mé naer den Deken.

N.B. Het busken, daer Ons Heer in is en daer den H. Olie onder in is dat is daer wij altijd mé naer de zieken gaen, moet thuys gelaeten worden voor alle voorvallen en men doet zóóveel oleum infirmorum in de Groote Busse van zyn kaemer dat men daer de busse, die wij altijd gebruyken, mé voorzien kan.

Zuijvel Geld.

Volgens den Vastenbrief van den Vicarius, uti videre est in Epistola circulari 1778 et aliis posterioribus, zyn twee derde paerten van het zuijvel voor het Vicariaat en een derde part is voor ieder kerk, maer dit derde part, gelijk den Pastoor

mij wel gezeyd heeft, is voor hem en gelyk hy my gezeyd heeft, kan hy daer mé doen wat hij wildt, maer hij geeft het *altijd* aan den Armen.

Het zuivelgeld laet den Pastoor verwisselen en 't zyn gemeynlyk ryksdaelders, die hy geeft, en in het briefken daer het geld in is, zet hy van binnen in hoeveel oblata dat er zijn en cacheteert het geld oft briefken daer het in is. Ook kan hy er van buyten opzetten *oblata van Helmont*.

1777 waeren die oblata 53 guld. salvo justo en dus de oblata, die aan den Deken moesten gegeven worden, waeren 36 guld. 8 st.

De *jura* alias de taefel is 23 stuyvers, maer onzen Pastoor geeft altyd 26 st. Deze *jura* oft taefel neemt hij van de oblata oft zuivelgeld zonder dit aen de kerkmeesters te zeggen.

De karre, want hij die moet krijgen, wort er ook van afgenomen tew. uijt de gemeyne massa van 't zuivelgeld. En dus neemt hij daarvan in toto 30 st. oft eenen Patacon.

Als hy een karre krygt te Helmont oft als Lieshout hem die stuert, dan moet den Pastoor die betalen en den voerman vrij houden en in de herberg 's middags en onder wegen alles betalen ut supra en dus als Lieshout hem zijn karre stuert en schilt het maer 1 sch., want hy geeft aen den knegt 2 sch. somtyds ook maer 2 sestalv voor drinkgeld aen den knegt.

N.B. Onder den prelaat van den Broek is er met de Kerkmeesters en den Pastoor een contract gemaekt, dat het derde part van 't zuivelgeld voor den Pastoor is, 't gene anders zou voor de kerk zijn en dat staet te boek.

Maer den pastoor vroeg, dat eens aen den Vicarius van der Asdonk oft hy het mogt houden en die zeyde: *neen*, maer dat het moest aen den armen gegeven worden en 't zedert heeft het den Pastoor ook altijd aen den Armen gegeven. Ook geeft hy hiervan niets of zegt daarvan niets aen de kerkmeesters oft boekhouder tew. hoeveel zuivelgeld dat er is.

Voor vele jaeren, toen Helmont op 9 guld. getaxeert was, toen heeft hy veel gehad, want toen waren vele pastrijen pro ratâ getaxeert wegens zuivelgeld en dat er over was dat was voor de Pastoors. Ita Past. 1777 den 1° April.

S. Georgius 23 April.

Dit jaer 1778 liet d'oude schut wederom een misse doen *met twee Heeren*, daer zij een ducaton voor betaelden en

omdat dezen feestdag dit jaer 78 viel Fer. 4 in de Paesweke, zoo was de missa de Octava met een collecte van S. Geörgius sub unico per Dominum seu quasi sub unica collecta.¹⁾

Deze Schut heeft 't zedert vele jaeren geen misse laeten doen, omdat er maer 2 of 3 als heymelijk maer meer in waren.

S. Marcus en Crujsdaegen.

Als St. Marcus in de Paesweke valt, gelijk 1778, dan wort hy met de processie uijtgesteld en gehouden op dien dag gelyk in ons cartebelle staet volgens synode van Mechelen, omdat er in de paesweke geen feestdagen mogen gevierd worden.

Dezen dag wort Sondags te voren afgeroepen tew. dat men op doodsonde (gelyk ook op de Crujsdagen) moet vasten tot den middagh en den geheelen dag vlees derven.

Ook roept den Pastoor Sondags te voren af, dat de Misse zal geschieden een weynig na 7 uren oft quart na 7 uren. De tweede misse begint op de gewoonlyke ure ten 9 uren.

De Processie op S. Marcus en de Cruysdagen.

De singende misse, dew. een vrij intentie is, uyt zynde roept den Pastoor de zieken af, maer roept eerst af *pater* en *ave* voor de vrugten der aerde. Den pater noster gebidt zynde zonder de Lytanie van ons L. Vrouw, gaet den Pastoor naar 't sacristye en doet over den Alba een violetten stoel aen en gaet op den tré van den hoogen autaer knielen daer de zangers ook komen en men begint de Lytanie van alle H.H., tew. den voorzanger oft 2 jongens, en S. Maria gesongen zynde gaet den Pastoor agter de zangers langs S. Josephs autaer uyt en dan bruer Hendrik en de jongens en 't volk agter den pastoor midden door de kerk en agter de banken om naer ons L. Vrouwen autaer, den hoogen autaer door en dan naer mijnen bigtstoel en dan wederom door 't midden van de kerk naer den Hoogen autaer en de Lytanie geheel uijt zynde en den Kyrie gesongen, leest den Pastoor zonder iets te zeggen *Pater noster*, daernaer zingt dan *et ne nos* in tono: *a porta inferi* en dan de Collecte uti in Rituali en die gesongen zijnde nog eens *Dom: vobiscum* en dan *Benedicamus Dom.* zonder *alleluja* in tono uti

¹⁾ Volgens den ritus Praemonstr. C J. Z.

in Postel. Ook zonder: *Fidel: animae*. Dan intoneert de Pastoor de Antiph. *Regina Coeli* en die uyt zynde zingt hy den vers: *Gaude et laetare* en de collect. de temp! pax: en dan werpt hij het wijwater.

Zoo is 't ook op de Cruysdagen alles 't zelfde.

Ascensio Domini.

Dags te voren ben ick ten half 9 ure naer de kerk gegaen en bigt gehoord tot half 11.

Zondags onder d'Octave van Ascensio.

Op dezen dag wort de kerk altyd schoon gemaekt oft afgestoft en het lof geschied zoodra de Hoogmisse uijt is en men trekt den casuyfel aen den autear uijt, maar 1774 is het niet zoo geschied, maer naer de misse is den Roozenkrans gebid geweest en den Pastoor had het lof afgeroepen ten 2 uren en 74 zijnen tour zijnde dede hy grooten catechis: maer 75 is geen catechis: geweest, nogh 76 en 77 ook niet.

De kustersse haelt aen de Pastry een stoopken bier voor de schoonmaeksters oft zooveel als zy misschien willen.

Deze 3 dagen van 's Maendags af beginnen de missen agtereen tew. ten half 8 en 8 uren, ook word de kerk niet alleen gestoft maer ook geheel gewit.

Dit, zoo mij dunckt, omdat het Zondag is, moest afgebrogt worden. 1778 heb ick gezien dat de schoonmaeksters ook de muren witten.

Sinxen Avondt.

Den Pastoor gaet ten 7 uren het wijwater weyden en dan de Prophetiën lezen. Vide Missale. Hy doet dan ook een zingende Misse. Hy doet er het Chrisma in en hy weyd de vunt thuys eodem die.

Dezen morgen ben ten half 9 naer de kerk gegaen en tot half 11 gezeten en in 1775 tot 11 uren (en om den eersten zondag van de maent zyn 1776 en 1778 300 hostiën geconsecreert) en daer zijn er in 1778 150 te Communie geweest, omdat het den eersten zondag was.

N.B. Den Pastoor zeyde dat er op dezen dag noijt grooten catechismus is geweest en van Hansken noyt gedaen en dus hebbe dit jaer den grooten catechismus ook afgebrogt.

Als het den Pastoor's tour is van preeken, dan doet hy

dat den tweeden Sinxen dag tew. als dezen Zondag den eersten van de maent is gelijk 1776 en 1778 en daer is dan ook geen grooten catechismus.

Maer op Sinxen dag word behalve bruer Hendrik ook matante ¹⁾ verzogt en omdat zy eens gezeyd had, dat de Caplaans niet genoeg te eten hadden, heeft zy 't zedert dien tijd noyt meer by hun verzogt geweest, maer wordt verzogt op *Trinitat*.

Sinxen dag.

Dezen dag komen de caplaens en hebben gehad 1774 en 1778 kalf soupe en 2 potagies tew. kelen en jonge wortelen witte en gèele; warm gesprengt; somtyds versche ribbekens, ook worst, een groot stuk kalfsgebraed, duijv, en dit is alles. Het dessert; rosijnen, amandelen, 2 schoteltiëns beschuijt, anijszoet, gerookt vlees, dit is alles. Het Diessens bier word ontsteken voor hun en 1777 is er geen en een geweest en 1773 zijn er twee geweest en zeyden zij in possessie te blijven tew. Deursen en Asten.

Hebbe voor dezen tew. 1774 en 76 ook grooten catechismus gedaen als Sinxen op den eersten Zondag van de maent viel; maer Hansken, alias den pastoor van Arendonk, dede op Sinxendag noyt grooten catechismus, nogh ook den tweeden dag, zegt mij bruer Hendrik, 79 en dus hebbe ick dit ook agter gelaten en afgebrogt. En dus is er niets meer als de kinderen te vragen, uti alias.

Van 't Vogelschieten te Sinxen.

Den vogel wordt noyt geschoten als te Sinxen tew. den tweeden Sinxen dagh en dan geschied het Lof den tweeden en derden Sinxen dagh naer de hooghmisse en die de misse gedaen heeft, doet den casuijffel uijt aen den autae en begint het Lof uti alias; maer naer d'eerste benedictie zingen zy niet als o *Sacrum convivium* oft: o *quam suavis*, dan *Regina coeli*, dan *Ave Maria*.

Het lof uijt zynde begint den Roosenkrans. Eer dat het Lof begint, bidt men eerst naer de misse voor de zieken.

De schutten, die schieten, trekken naer den vogel omtrent

¹⁾ Wie deze „matante” is, heb ik niet kunnen achterhalen. Zij komt later nog meer voor. C J. Z.

2 uren oft half 3. Als den vogel af is en als zy 's avonts in komen, wort er aen de pastry niets gegeven.

Den derden Sinxendag trekken zij omtrent half 2 oft 2 uren *in forma eerst* naer 't kasteel, dan allenskens tegen 4 a 5 uren naer de Pastrij, daer schieten ze d'eerscheuten gelijk ook by de borgers, waer zij getracteert worden.

N.B. Den pastoor geeft volgens gebruyk aen ieder schut, als zij schieten, 4 vlessen wijn, maer gaf 1777 en 78 maer van zijnen slegten moezel. Ook presenteeren de meyzens bier aen degene die willen, wit oft bruijn, en omdat S. Georgius' schut, die 't zedert 20 jaer niet geschoten had, dit jaer als zy schoten tew. 1777 ook geen misse hadden laten doen, zoo *delibereerde* den Pastoor oft hy hun wel wilde tracteerren, dog dede het omdat het tog gebruyk is en als regt hebbend.

N.B. Den pastoor gaet noijt een koning feliciteeren, maer als zy d'eerescheuten doen, blijft hy binnen in de groote kaemer en 1773 zat hy in de keuken te rooken.

Hy pleeg dit over 4 a 35 jaren te doen en verzogt den konink, dat hy zou toezien voor ongelukken en dat ze *vroegh naer huys zouden gaen*, maar omdat ze dat niet doen, heeft hy noijt geen konink meer aen de Pastrij oft aldus gaen feliciteeren.

Hooghweirdig oft Venerabel dagh.

Dags te voren oft op den dag in de 8 ure misse consecreert den Pastoor de groote hostie. De hoogmisse geschied met Remonstrantie en de heel weke ook. Ten 8 ure 's avonts d'eerste benedictie.

Triomph van Norbertus.

Op dezen dag geschied de Hoogmis wederom met de Remonstrantie.

St. Jan.

Is maer obligatie van Misse te hooren.

St. Jan en SS. Petrus en Paulus.

Omtrent den feestdag van Petrus en Paulus is den Pastoor gewoon van over vele jaren, 3 zingende Missen te doen en 1774 heeft hy die afgeroepen Sondaghs onder d'octave van

St Jan in de 8 ure misse oft laeste misse en gezeyd *de dry volgende dagen zal der een zingende Mis geschieden, opdat Godt ons wilde bewaeren van alle straffen en plaegen als t ons zaelig is* De Litanye van alle HH wort gezongen

Als er een uijtvaart is, dat is dan altyd in de leste Misse, want deze 3 missen staen vast

Deze 3 missen te doen is geen strikte obligatie, maer heeft die over vele jaren gaen doen om de ziekte van de beesten en andere plaegen en ziktens

N B 1777 riep hy en dede deze 3 dagen de anniv van Gulje Men kan deze 3 missen vroeger doen, dog is gebruyk om dezen tijd

Den Pastoor heeft eens een heel jaer lang alle weken een zingende misse gedaen voor de sterfte van de beesten over 17 a 18 oft meer jaeren en de boeren zeyden eindelyk Den Pastoor die bidt al en hy krygt niets Toen zijn zy rondgegaen en van Deijk, die gereformeert was, vroeg wat zij deden, en de boeren zeyden, ut supra En hy gaf 4 schillingen Deze misse was vrij intentie De wevers hieten deze misse de *koey-misse*, 't welk den Pastoor niet en wiste

N B Als er een kaelyke (kwalyke C J Z) ziekte hier komt, kost men ook wel zoo een misse doen, al was 't eenige weken

Visitatie.

Op dezen dagh doet den Pastoor een zingende Misse gelyk op alle ander Lieve Vrouwe dagen, die hij te voren afroept

Op dezen dag roept den Cappellaen naer zijn misse af, dat er van daeg ten 8 uren zal lof geschieden dit heeft Hansken ingebrogt

Al gaet de processie naer Haendel, zoo wort er dags te voren *naer middag* geen bigt gehoort, ten zij het met den eersten Zondag van de maent valt

Martyres Gorcomienses

Dezen aflaet word Sondagh te voren afgeroepen en ook Norbertus

Op dezen dag is er een zingende Misse en deze doet den Pastoor uyt zijn eygen en is vrij intentie

Op dezen dagh is er ook altyd lof — en dit roep ick af naer mijn misse, — s avonts ten 8 uren En dus met den Eersten Zondag van de maent *en* met den feestdag van deze

Martelaers en met den feestdag van Norbertus zyn er 1774 geweest tusschen de 4 a 5 hondert te Communie en 1777 maer omtrent de 400 en dus moet men met den Eersten Zondag van deze maent ruym 400 hostiën consacreeren.

Norbertus.

(Zal voortaan geen quezels meer verzoeken. Jaloesie.)

Den pastoor doet de tweede misse met het Venerabel en de Remonstrantie blijft maer eenen dag in de kerk. De misse is met 2 Heeren en den Pastoor zong 1774 den *Gloria*, *Credo*, *Prefatie* en den *Pater Noster* en de 2 laeste collecten, waeronder d'eene de *Venerabili*.

Den Pastoor moet deze Misse doen en preken en den eersten dag het Lof, maer om zynen ouderdom heb ik het dezen dag ook gedaen 1776.

Het sermoen begint naer den Epistel en den Diaken zingt niets als het Evangelie naer het sermoen en den *Ite missa est*.

Den cappellaen roept dags daarnaer af naer zyn misse tw. *gedurende* deze octave zal er 's avonts ten 8 uren lof geschieden en dit is maer met den zilveren kop.

Dezen dag zyn er 140 geweest.

Op dezen dag 1777 wezende Vrijdag gaf den Pastoor een dunne Ertsoupe, Abberdaen met witte wortelen, een portie snoekxkens met een petercelie-sause: ook 4 a 5 gebraden snoekxkens oft viskens.

Het decert uti alias. Ook moezelwijn en dus is dezen dag niets byzonders.

Op dezen dag komt matante en Mechel van Eyndhoven aen taefel, maer bruer Hendrik niet.

Zijn predikatie was 1777: *Ecce nos reliquimus omnia*, en begost: Al is Norbertus geen apostel geweest, hy heeft nogtans alles verlaten en is Christus gevolgd; hy is alles verlatende arm geweest, ootmoedig. Hy zeyde ook hoe dat hy het woort Gods verkondigde, hy heeft ook Tanchelinus overwonnen etc.

Den Pastoor houdt hier vastendag, maer te Lyrop niet nogh Lishout. Dags te voren wort de groote hostie geconsacreert.

St. Anne en St. Jacob.

Dags voor S. Jacob gaet de meijt van den Pastoor met

de kustersse om 't geldt van de keersen en hebben 1774 begost op eenen Zondag ('t welk mij mishaeft) en dit doet de meijt met de kustersse 3 dagen agtereen. En de kustersse wort by ons aen taefel verzogt, dog bleef altyd in de keuken eten en den Pastoor heeft haer den 2^{en} dag eenen steert van wijn gegeven en den derden dag 1774 een volle fles voor hun beijen en bedankt haer 's avonts den derden dag.

De boeren van Binderen gaven dit jaer 1774 maer een dubbeltiën, omdat het graen maer 12 st. 't vat geld en dus waren er maer 2 schillingen en de vorige jaeren wel 1 gulden en meer. Den Pastoor geeft hun oft presenteert alle wijn, ut supra, en den Pastoor haer 74 bedankend gaf haer nog eenen nieuwen haring mé.

N.B. 1777 heb ick het geld wel getelt van de keersse en bragt in toto het jaer 1777 op 27 guldens geen 10 st. nog onder nog over.

Ieder van deze 2 keerssen moet 7 pont wegen, die den Pastoor moet laten maken en den overschot is voor den pastoor en daer doet hy alle maenden tew. d'eersten Zondag van de maent een misse voor, die hy rekent pro communitate en anders leest hy er geen pro communitate.

Alle eerste Zondagen van de maent doet den Pastoor de laeste Misse pro benefactoribus Ecclesiae en verzoekt alle Zondagen en heiligidagen eenen *Pater* en *Ave* voor de wel-doeners van deze kerke en dit is en wort gerekent de missa *pro comunitate*.

D'oude groote keerssen oft de stukken, die er over schieten, zyn vóór den Pastoor en die laet hy alle jaer met de nieuwe verwerken, maer laet 3 stuyver per pond vallen en geeft dat zooveel minder als het nieuw wasch kost.

1782 waren d'oude keersen nog 5 pont swaer en moest maer 10 guld. en stuyvers suppleeren. Daer was 30 guld. omgehaelt en vont dat geld naer den dood van den jubilarus. ¹⁾ Dus was voor niet.

Biddagen in nood van 't weder.

1777 heeft den Pastoor dags voor St. Jacob afgeroepen 3 daegen een zingende misse om schoon weder te bekomen, vermits het gedurig regende en de Lytanie van Onse Lieve Vrouw wiert begost aen de ablutio en den Pastoor zig in 't Sacristye den casuijffel en manipel afgedaen hebbende ging

¹⁾ Pastoor Fr. Ludolphus Vervlassen. C. J. Z.

omtrent het eindje van de Lytane aen den autae de preces zingen pro serenitate ut in Rituali. De misse is vrye intentie en die doet den Pastoor uyt zijn eigen.

S. Petri ad vincula.

Dags voor dezen dagh wort de misse bestelt van de kleermaekers en hoedemaekers, die onder dat ambagt gerekent worden, en op den dag doet den Pastoor een zingende misse. Naer de misse voor alles een *Pater* en *Ave* voor d'afgestorve vrienden van kleermaekers en hoedemaekers-ambagt. Dan werpt hy ook wywater.

N.B. Claes Hollaers verzogt eens met een briefken aen den Pastoor, dat hy zou afroepen: voor d'afgestorve vrienden van 't wollen ambagt, dog dede het niet.

Assumptio B. V. Mariae.

Op dezen dag geschied het lof met remonstrantie en ook de hoogmisse. Daer geschied noijt groote catechismus.

Daer hebben er hier maer 200 ten hoogsten gecommuniert, de rest gaet naer Handel.

De geheele weke komt er dagelijcx volk en dus moet wat vroeger naer de kerk 'gaen.

St. Rochus, dags naer Assumptie.

Op dezen dag doet den Pastoor een zingende Misse en de Reliquiën van S. Rochus worden onder de Misse ook uytgeziet en deze misse word dags te voren afgeroepen.

Nativitas B. M. Virginis.

1778 hiel den Pastoor geen magerdag, maer 's avonts collatie en gaf ansjovis. 's Middag 1 portie minder, zeyde: wij zullen bidden.

Exaltatio S. Crucis.

Op dezen dag is d'eerste misse altijd een zingende aen S. Josephs autae en als den Pastoor op den autae komt, eer hy den boek teekent, zet hij het Cruys met de Reliquiën uijt die er in zijn en als de misse uijt is, zingen ze boven *Ave spes unica* en dan geeft hy de benedictie met het Cruys met een hand.

St. Lambertus 17 7ber
Patroon der Kerke.

Is geboden heijligdag en vollen aflaet, die Sondaghs te voren afgeroepen wort, maer geen en vastendag. Waren er 300 geweest, is geen sermoon nog catechis tew. geen grooten.

Roozenkrans. ¹⁾

Daer waren 300 hostiën geconsacreert en zooveel gebigt, maer daer gingen er wel 50 naer Handel. De Hoogmisse en Lof geschieden met de Remonstrantie, ook Magnificat en de groote Hostie blijft in den. Kop tot St. Franciscus.

1781 zynder 410 geweest, dogh misschien omdat den rooden loop op sommige plaetsen was.

St. Franciscus.

Op dezen dag preekt den Pastoor en doet de laeste Misse te 9 uren met de Remonstrantie en dezen Pastoor is den eersten geweest, die dit gedaen heeft. ²⁾

D'eerste misse doet den caplaen en wort te voren afgeroepen ten 7 uren en 's avonts ten 6 uren doet den Pastoor ook het Lof, doch ick 't zedert 76 propter pastoris etatem.

Ieder bruer en quezel geeft op den dag oft dags te voren een briefken met geld in voor de misse en 't preken ordinair n'en schelling.

En 1777 was er eene die maer 2 dubbeltiëns gaf en daer knorsde den Pastoor over en zijde, dat hy noijt minder dan 1 a 2 sch. van ieder had gehad. Een was er die 26 st. gaf, maer met obligatie van nog een misse.

Dit plagt voor dezen, zeyde den Pastoor 1774, wel 50 guld. op te brengen.

Van bruer Jan in de Cluys ³⁾ wilt den Pastoor 't zedert eenige jaren ook niets, omdat hy altyd presenten brengt.

Ook bruer Joannes Eyndhoudt en Peter van Laer heeft hy 1777 ook gezeijd, dat ze zouden wagten tot dat de tyden

¹⁾ De Confraternitas van den Rozenkrans is te Helmont opgericht in 1634 door P. fr. Reginaldus Leovardinus. Het eerste Register der leden berust in het Archief van St. Lambertus te Helmont. C. J. Z.

²⁾ Hij heette ook Franciscus nl. Franciscus Ludolphus Vervlassen. C. J. Z.

³⁾ Cluys nog voortlevend in de benaming de Cluisstraat te Helmond. C. J. Z.

wat beter zyn en van hun niets gewilt. 1780 heef den Pastoor van Franciscus gepreekt Zondags daernaer, omdat hy toen jubileerde.

St. Severus den 22 October altijd.

8 oft eenige daegen te voren komen de twee dekens van het Hoog Ambagt de misse 's avonds oft namiddagh bestellen en hun wort Renschen, dat is moezel oft franschen wijn gepresenteert en een pijp.

De misse doet den pastoor alleen ten 9 uren en den Pastoor die preekt. Ick en assisteere niet. Den Pastoor moet voor deze missie hebben 3 guld. en 3 stuyv., dat is eenen ducaton en 1775 toen Jan de Willem Sanders en Joes Raymakers Dekens waren, quamen zij Sondags 8 dagen voor Severus op eenen Sondag, als wij nogh aen taefel waeren en gaven een 3 guld. stuk, waerover den Pastoor knorsde, en zeyde aen Pieternel: zegt hun, dat er moeten 3 guld. en 3 stuyv. zyn. En de Dekens zeyden, dat er maer 3 guld. op de rekening stond, dogh gaven nogh 3 stuyv. En den Pastoor zeyde: Ick heb dat eens gedaen, maer zonder consequentie.

Voor deze misse hebben de zangers maer 1 schelling en gene twee, 't gene zy gewilt hebben.

Naer de misse een *Pater* en *Ave* voor, d'afgestorvene vrienden van 't weversambagt, werpt dan ook wijwater.

25 October. Crispinus en Crispinianus.

Dags te voren comt den deken van 't schoenmaekers-, leertouwers-, haememaekers- en velbrijders-ambagt de misse bestellen. 1778 was Evert Goren Deken. Hy bragt omtrent 6 schell. voor de misse, en voor dezen maer 28 a 30 stuyv., omdat er nu meer bazen zijn. Den offer was dit jaer een dubbeltien, 3 stuijvertiens en de rest duijten.

Alderheiligen.

Daer waren 1774 1000 hostiën geconsacreert. De Hoogmisse en 't lof geschied met de Remonstrantie en den grooten Kop met duijzent hostiën blijft in de kerk en den kleynen kop wort dags te voren oft 2 dagen schoon gemaect en thuis gebragt.

Op dezen dag 1774 heb ick in 't geheel geen catechismus gedaen. De bruers komen aen de Pastry eten.

Den Pastoor roept Alderzielen op dezen dag alleen af tew. ten half 7 d'eerste dw. een zingende mis en de mijn uti alias ten 9 uren. Dog den Pastoor die begint ordinair tegen een quartier voor 7 uren.

Ook preekt den pastoor en is door 't gebruyk zijn functie. Voor de misse reijkt hy de Communie uijt, hy heeft 1774 niets gezongen als de collecte zonder Epistel, maer wel het Evangelie en den *Pater noster* niet en begost zyn sermoon naer de Epistel en 1774 gepreekt de *misericordia*.

Men moet op Alderh. en Alderzielen staet maeken, dat er gaen over de 800 en dus zynder 1774 1000 hostiën gecon-sacreert en daer zyn er over de 800 geweest, maer 1775 waren der maer 700 geweest.

Als den Sondag kort op den feestdag valt, dan gebruykt Sondags in de misse en lof de remonstrantie nog.

Verders Alderzielen dagh.

Den Pastoor zeyde my 1776, dat men hier noyt officium defunctorum zingt, dogh dat hy dikwijls gehoopt had, dat het de Theologanten, die los zijn, dit zouden doen, omdat wij geen tijd hebben en ick zeyde, dat het betamen zou, dat wij het deden, tew. de vespers en 3 Nocturni en op dezen dag de Laudes, doch hij viel daer niet in.

Als den Pastoor preekt, dan zingen ze aan den *Ave* boven *Miseremini* en naer de Misse en Lof den *Miserere* en de profundis; maer wij zingen niet.

Op dezen dag is er een uijtvaert geweest van Mari Colen, dogh ick leesde mijn eigen intentie en den Pastoor heeft de Misse daernaer gehouden, omdat ick ze voor mijn eijgen zong, ook leest hy dezen dag altijd pro oibus fidel. dftis.

Nota. Den cappellaen pleeg ook op dezen dagh altyd een zingende Misse te' doen, dogh Hansken noijt.

Den offer met den Alderh. en Alderzielen en St. Huyberts-misse bragten 1778 nog iets over de 15 guld. op.

St. Huybert dags na Alderz., beste Misse voor den Pastoor.

Op Alderheilighendagh roept den Pastoor deze Misse af ten half 7, en noyt vroeger heeft ze den Pastoor willen doen omdat ze togh niet vroeger ter jagt gaen als om half 8 en op 't Stadhuijs oft elders maer gaen zitten genever poijen. En gelyk den Pastoor mij 1776 zeijde, is 't gebeurt, dat als

den Pastoor de misse niet vroeger wilde doen, dat ze dan niet en zouden offeren en zoo zijn ze eens onder de misse heymelijk uijtgegaen en daer gonck er maer eenen ten offeren.

Piet Swinkels, brouwer, zijde 1776 dat als den Pastoor de misse wilt doen tew. ten half 6, dat hij dan een schelling zou offeren, en den Pastoor zijde: dat hy zijnen schelling houdt!

1776 was er niemand die wilde omgaen om de misse en ten laesten hier oft daer bij een zynde in een herberg, zijde zij aen Nol Sluijers, die dit jaer lange honden had gekregen, dat hy nu ook jaeger was en hy zeyde: als niemant wilt, dan zal ick het doen oft iemant rond stueren en dit quamp Nol op Alderh. dagh zeggen, op welken dagh altyd het geld gebragt wort tew. 's avonts, waerop den Pastoor antwoordte aen Sluijers: Willen ze niet omgaen, ick zal tog een misse doen! Al patientie! Dog ten laesten is op Alderzielendag Kees van Moorzel en den Bakker Peer Schepers rond geweest en bragten omtrent 4 guld. aen.

Als St. Huybert op eenen Zondagh valt gelyk 1776, dan wort d'eerste misse van St. Huybert ten half 7 gezongen, gelyk ick toen gedaen, want hy wort, zoo men zegt, noyt uijtgesteld.

Naer de misse roept men af *Pater* en *Ave* voor de zielen van d'afgestorve jaegers.

Degene die op alderh. dag het geldt voor de misse brengen, hebben een fles wijn oft twee en tabak.

1774 gonck den rentmeester voor af en daer waeren 2 schell. in den offer tew. 1 van Rentmeester.

Als ze omtrent 4 guld. aenbrengen, dan is den offer altyt slegt en 1775 2 dubbeltiëns en 30 duyten.

1776 bragten ze omtrent 4 guld: en den offer bestont in 1 dubbeltiën, 1 stuyvertiën en 9 duyten. 1777 bragt Stars 4 guld: en 10 stuijv. aan.

Voor dezen, toen er nogh assistenten van Postel quamen, heeft *Eenus* (?) die misse gedaen ten 5 uren, dogh den Pastoor zeyde, dat hij ze noyt zou vroeger doen als half 7 oft 1 quaert voor 7 uren.

Het broodt wort naer de misse geweyd en den Pastoor doet ze:

1777 viel Alderh. op eenen Saterdag en dan wort Alderzielen op den *Maendagh* gehouden en alsdan wort St. Huybers misse sondays in de 8 ure misse gehouden volgens oud gebruik en dus, in dit geval, eenen dag vroeger als St. Huybert valt. Stars en sneyder Schepers waren 1777 rondgeweest.

1778 bragt Stars en den Philosoph Verhoizen 4 guld. voor de misse en den offer was 1 schell. 3 dubb. en 4 stuiv. De misse is de oibus SS.

S. Caecilia.

Is vrij intentie. Op dezen dag zingt den Pastoor *Gloria* van duplex, *Credo* en *Collecte*. De misse doet den Pastoor. Zij begint te 9 uren. Ick assisteere gratis.

Naer de Misse roept den Pastoor *Pater* en *Ave* voor de zielen van d'afgestorve zangers.

8 daegen te voren komt den voorzanger ons verzoeken om 's avonds bij hun te komen en vraegt altijd hoe zij 't zullen maeken en den Pastoor die antwoordt: volgens d'oude gewoonte.

Als er Theologanten oft Philosophen thuis zijn, dan worden er die ook bij verzogt. Wij gaen ten 5 uren oft half 6 daernaertoe en den Pastoor is 1776 en 77 ten 9 uren naer huys gegaen en ick ten half 10.

Daer komt niets op tafel als den eersten 1 a 2 stukken warm oft koud gesprengt, dan 2 geroekte tongen, 5 a 4 fransche brooden en boter. Den Pastoor snijt alles voor en drinkt de gezondheid in 't generael.

Voor dezen plegen de vrouwen daer ook te komen, maer 't zedert eenige jaeren niet meer; ook wort er niemant ge-admitteert om mé te teren.

Als Cecilia op eenen Vrijdag valt oft Zaterdag gelijk 1776, dan stelt den Pastoor het op Zondag en Maandag, doch 1776 hadden de jongers eenige kannen bier gedronken en 1776 hadden zij den Pastoor een ham verzogt en wiert hun toegestaen, maer waren daer bijna alle ziek van geworden. 1776 hadden wij met ons tweenen diesters bier, dogh van den Eventuyn had dit gemerkt en ick zeyde dat van Brussel (waarschijnlijk de kastelein bij wien geteerd werd C. J. Z.) dit niet meer zou doen.

Den voorzanger heeft van de kerk 6 guld: voor het voorzingen en dan nog 3 a 4 guld: van de missen, zoodat men dat op 2 ducaten rekent.

Op dezen dagh wordt volgens gewoonte quezel matante en Catrien Meeussen verzogt, maer hebben 't zedert 1774 geen wijn gehad. 't Was beter dit af te brengen.

Siardus mijnen patroon.

Op dezen dag geve ick den chocolaet aen de meyssens,

alhoewel het gebruyk maer is van den caffè. Ook geve hun gelijk mijn voorzaet een fles wijn. Moet ook bij den chocolaet roomen geven en beschuyten.

1779 heeft nog Pastoor, nog mejten iets gezegt van Siardus en heb ook niets gegeven.

1790 Hebbe gezegt als den dag valt op Saterdag of Zondag dan 's Maendags. En op Vrijdag dan verzogt op stokvis en aberdaen. Was present Mierlo, Stiphout, Ale (Aarle-Rixtel), caplaen Mierlo, vader van Hoek, Guljé doctor.

Hebbe gezegd dezen dag te vieren semel pro semper.

S^a Catharina.

Deze misse van S. Catharine-schut begint te 9 uren en zij hebben alle verzogt die misse te doen 't quaert na 9 uren gelijk ook die van S. Sebastiaen, dogh den Pastoor heeft dit noyt willen doen, omdat, zeyde hij, zy daer alle jaeren mé zouden aenkomen.

Ik doen d'eerste misse en assistere en heb daer 10 stuyv. van.

Den Pastoor zingt den *gloria* van duplex, credo, en de prefatie, maar geen *Paternoster*.

Als zij de misse komen bestellen, krijgen zij wijn en tabak. Voor de misse moeten zij eenen ducaton geven dat is 3 guld: en 3 st:

Naer de misse roept den Pastoor af: eenen *Pater* en *Ave* voor d'afgestorve *broeders* van S. Catherina gulde of schut en werpt wijwater.

1778 heeft den Substituut Boon Akker (schoon zij het privilegie hadden) voor den eersten keer verboden van in de groote kerk (!) niet meer te spenen, dat is olie aen d'Arme uyt te deylen en dus hebben zij dit in de herberg moeten doen.

De schutbruers moeten alle wit geld offeren.

De zangers hebben 2 sch: van deze misse, maer niet van Severus.

(!) D.i. de protestantsche kerk, die echter weldra, in 1799, in handen der Katholieken zou overgaan. Zie over die naasting de stukken in het Archief v. S. Lamb. Helmond.

Een geschil over de pastorie van Oyen

door

Dr. J. S. VAN VEEN.

Met de vraag, of Oyen al dan niet tot Gelderland behoorde, behoeven wij ons hier niet bezig te houden; veel is daarover getwist, maar het doet in dit geval niets ter zake ¹⁾: wij hebben ons te houden aan het feit, dat door den verongelijkten pastoor hulp en recht werden gezocht bij het Hof van Gelderland.

De omstandigheid, dat Schutjes aangaande de geschiedenis der kerk van Oyen en Tefelen uit de zestiende eeuw niets weet mede te deelen en dat hem uit dien tijd zelfs niet één pastoor bij name bekend is, heeft mij doen besluiten het een en ander over het geschil tusschen Walraven van Gent, pandheer van Oyen, en heer Ulrich van Schaeren te verhalen ²⁾.

Het begin wordt gevormd door een klaagschrift, dat namens Ulrich van Schaeren, kanunnik van O. L. Vrouw te Maas-tricht, door zijnen gemachtigde Jacob Everartss, kapelaan van den Gelderschen stadhouder, aan het Hof werd overgereikt. Hij zette daarin uiteen, hoe hij, in het jaar 1525 te Rome zijnde, door paus Clemens VII. als collator met de „curen” van Oyen en Tefelen begiftigd was; hoe hij op grond daarvan door eenen procurator op de voorgeschrevene wijze het bezit van genoemde kerken had aanvaard, maar in het gebruik en genot daarvan was verhinderd door Walraven van Gent, ambtman van Oyen, die, „vele jaeren die

¹⁾ Zie de bij Schutjes V, blz. 478—481, aangehaalde bronnen.

²⁾ Mijne bronnen zijn een bundel stukken onder de civiele processen van het Hof van Gelderland en de brieven van dat Hof met het kwartier van Nymegen.

kercke selver besittende, treect die renten ende vruchten", terwijl hij „eenen slechten priester" met den dienst had belast; hoe hij, van Schaeren, bij herhaling getracht heeft herstel van dat onrecht te verkrijgen, maar „te verre geseten wesende" en ten gevolge van oorlogen en onlusten in den lande tot heden zijn doel niet heeft kunnen bereiken, terwijl hij bovendien door van Gent „mit sommige fraudulente contracten, by Walraven tusschen hem ende her Ulrich ghenomen ende by hem niet ghehalden" om den tuin is geleid. Ten slotte verzoekt hij het Hof den usurpator te gelasten door afstand van zijn aangematigd bezit hem recht te laten wedervaren.

Dit stuk werd aan den heer van Oyen toegezonden met verzoek om bericht over de zaak. Bij schrijven van 25. November 1545 antwoordde hij persoonlijk te zullen komen om inlichtingen te geven.

Van Gent heeft op 3. December aan de oproeping gevolg gegeven en zich mondeling willen verantwoorden, hetgeen het Hof hem niet wilde toestaan. Aan den last om schriftelijk te antwoorden heeft hij blijkbaar niet voldaan, hetgeen den gemachtigde van heer Ulrich noopte in Maart 1546 opnieuw bij het Hof aan te kloppen. Dit gelastte den heer van Oyen bij schrijven van 24. Maart alsnog van antwoord te dienen. Ditmaal kwam het: op 3. April schreef hij, dat de presentatie der kerkgift van Oyen den heer dier plaats toekwam, ten bewijze waarvan hij afschrift van eenen brief van hertog Arnold van 6. April 1430 ¹⁾ aan het Hof deed toekomen; dat hij bij het leven van hertog Karel op verzoek van den requestrant aan 's hertogen raden zijne bewijsstukken had getoond, waarop van Schaeren „ter tiit teruggestalt" was.

Op dit antwoord volgde de repliek van heer Ulrich, die bij schrijven van 14. April aan van Gent werd gezonden. Uit dit stuk blijkt, dat hij inderdaad gedurende eenigen tijd in het ongestoorde bezit van de pastorie is geweest, hetgeen

¹⁾ Zie bijlage I.

uit het eerste door hem ingediende verzoek niet met zekerheid is uit te maken. Aan deze repliek ontleen ik het volgende:

„Op welke allegacie (nl. dat de presentatie den heer van Oyen zoude toekomen) wy segghen, dat hy, Walraven, niet en kan proberen, dat het in menschen memorie is, dat die heere van Oyen dieselfte cure geconfereert heeft, ende posito et concessio, dat het alsoe waere, dat schoen die collatie den heeren tot Oyen toebehoerden (des geensins neen), soe heeft hy dees reyse sulcx niet moghen attenteren oft hem der collacien oft possessien onderwinden, gemerckt dat dees her Ulrich, actor, metter selver curen by resignacie ziins lesten predecesseurs (namentlich her Joris van Dommelsberch), doen tesamen in urbe residerende, ende behoerende te geschien ende geschiet wesende in den handen van alsdoen onsen vader, den paus Clemens die VIIde, uuyt speciale gracie geprovideert is, uuyt crachte van welcke Apostolicque resignacie ende provisie die voers. her Ulrich geinstituteert ende rustelicken ende vredelicken die voers. cure metten vruchten ende emolumenten gebruickt ende beseten heeft ter tiit toe dat die voers. Walraven, hem seggende heere van Oyen, denselven her Ulrich violenter ende sonder alle recht ende reden van der voers. curen gespolieert heeft”.

Ten aanzien van de tweede bewering van den beklagde, nl. dat eischer door de raden van hertog Karel afgewezen zou zijn, zegt hij, „dat des geensins waer en is” ¹⁾, waarop hij aldus voortgaat:

„Ende dat meer is, en is in siinder macht niet dat met ennigen scriften oft beschede te bewysen, ende midts dien dat in niemants macht en is die betamelicke ende behoorlicke resignacie der voers. curen, in handen onses vaders den paus Clemens voers. als generael ende primeur collateur aller beneficien gedaen, ende voirts den voers. her Ulrich uuyt speciale redenen of gracie metter selver geprovideert, die te infringeren.”

Het schijnt, dat het Hof begon te vinden, dat het recht

¹⁾ Aangaande al het vroeger gebeurde heeft hij zynen gemachtigde ingelicht in eenen brief, die hierachter als bijlage II volgt.

aan des eischers zijde was; althans op 21. Mei ontving van Gent bevel om of aan het verlangen van heer Ulrich te voldoen of met zijne dupliek en nader bewijs op 25. Juni voor het Hof te verschijnen om tegen dezen te worden gehoord.

Het antwoord hierop is min of meer duister: het schijnt, dat van Gent den last van zijne schouders op die van den door hem met de kerk begiftigde heeft willen overbrengen. Men oordeele zelf:

„Fuege U. E. W. toe guetlycker antwoirdt te weeten, dat diezelve die kerck gegeven ziinde sich toe Loeven verhelte, und heb dem niet cunnen becoemen, wairomme dat ick wes her U. E. W. met geender antwoirdt en heb cunnen bejegenen; dan ick wil my binnen eenen dach off twe toe Bruyssel fuegen; soe werdt ick demselven, die kerck gegeven is, by my bescheyden und wil dan zoe met hem spreken, dat hy sich op den aengestemden dach fuegen sall und ick met hem der zaeken ontledicht te ziin. Dunckt my nuedich ziin, dat men oock eenen brieff aen demselven schreeff, die zynen naem is Stoffel van Gendt.”

Wat tusschen Mei en September 1546 is voorgevallen, onttrekt zich aan de waarneming, maar op 20. September werd aan van Gent geschreven, dat de uitspraak tusschen hem en van Schaeren bepaald was op 12. October en dat hij zich tegen dien dag met al zijn bewijs en bescheid te Arnhem moest vervoegen. Weder maakte de gedaagde gebruik van zijn geliefkoosd middel, nl. uitvluchten: op 11. October, dus daags vóór den dag der uitspraak, schreef hij aan het Hof, dat hij wegens dringende zaken naar Brabant moest vertrekken, waarom hij uitstel van den verhoorsdag vroeg.

Weder bleef de zaak een half jaar rusten: toen werd de eischer ongeduldig en liet opnieuw door zijnen gemachtigde stappen doen bij het Hof, dat daarop 28. Maart 1547 voor de behandeling van de zaak vaststelde.

Wie meent, dat er toen eindelijk een einde aan deze zaak van langen adem is gekomen, vergist zich zeer: in Juli 1548 was de zaak nog in statu quo. Wij vernemen dit uit een

schrijven van het Hof aan den weerspannigen van Gent van den 14. van genoemde maand. Het Hof schrijft:

„Ende want ¹⁾ ghy u altiit halven entschuldigt hebt op Christoffel (van) Ghendt, den ghy gesacht dese zaeck (aen to) gaen ende u nit ende her Ulrich ons . . . heeft zekere missive Christoffels, wellicke hy bekent totte kercke van (Oyen gheene) gerechticheyt to hebben ende dat hy in ses jaeren van die fructus niet geboirt en heeft, soe is van wegen (Keys. Maj.) ons ernste meynonge, dat ghy gemelten heren in possession ende besitt der kercke vurs. kommen laet.”

Bij dezen brief ligt een verzoekschrift van heer Ulrich, dat tamelijk veel licht werpt op de gebeurtenissen van den laatsten tijd, waarom ik hier een gedeelte daarvan aanhaal:

„Hoe dat hy sekere lange jaeren questie ende proces heeft moeten sustineren tegens eenen Christoffel van Ghendt, preterenderende, als dat de voirs. kercke van Oyen hem toebehoirde, zulcs dat eenen joncker Walraven van Gent, beleent hebbende ²⁾ de heerlickheyt van Oyen, hem der saicke antreckende, hem, suppliant, geperturbeert ende gespolieert hadde van den vruchten, daervan comende, sonder hem daertoe vorder te willen admitteren; dan hadde gesocht alle manieren ende middelen om den voirs. Christoffel van Ghendt in de possessie van dien te stercken, hoewel de voirs. Christoffel noyt enige possessie off perceptie van vruchten pendente lite heeft connen gehebben, zulcx dat duer die lange abtrication ³⁾ gehouden zijn ende vele dagen metten voirs. heren van Oeyen ende hem, suppliant, te mogen overcomen ⁴⁾, ende ten lesten, een verdrach mit hem gemaickt ziinde (ende nyet gehouden), weder ad lites ziin gecomen, 'twelck sciint duer geen saicken anders gedaen dan om hem, suppliant, omme de menichfoldicheyt der oncosten (zoe hy verre geseten is) hem die kercke te doen verlaten ende zulcs op te voeden lites immortales, ende dat den dienst Gods daerentusschen nyet gedaen en werde in detrimente der armer gemeenten.

¹⁾ omdat.

²⁾ = beleend zijnde met.

³⁾ Dit woord bestaat niet Wellicht bedoelt hij altercatien, d. i. woordenwisselingen.

⁴⁾ tot overeenstemming geraken.

Nu eest zulcx, dat de voirs. Christoffel van Ghendt, bekende ziin onduechdelycke procedueren ende ongelieck totter kercken van Oyen voirs., hadde by syne missive, in date altēra Palmarum ¹⁾ aen den suppliant gescreven, daerby opentlyck bekende ende confesserende, als dat hy totter kercke van Oyen geen recht en hadde ende hem oick daerop wel geconsulteert hadde, ende wel wetende daeromme 't goet recht van hem, suppliant, begerende was, dat hy met recht ende justicie ziin recht ende saicke soude vervolgen. Volgende dien zoe hadde hy, suppliant, geobtaineert op ziin te kennen geven ende requeste, Uwer Eer. heeren onlancs gepresenteert, provisie aen den voirs. heere van Oyen, daerby hem bevolen is geweest hem, suppliant, te maintenir in perceptione fructuum, ende heeft hy, suppliant, mit hem nemende eenen gesworen bode te voete van desen Hove, ten eynde hy te bat de meninge ende wille des heeren van Oyen weten zoude, hem daernae te reguleren; ende nadien de presentatie derselver gedaen heeft geweest aen den heere van Oyen, heeft hem, suppliant (onder 't dexel van mit hem te accorderen) dāer gehouden leggen twee off drie dagen, zonder anders vorder te willen doen, sonder te omptempereren ²⁾ die bevelen van Uwer Eer. heeren."

Walraven van Gent, die nooit om een voorwendsel verlegen was, had er ook nu aanstonds een bij de hand. Bewerende, dat hij eene aanzienlijke som gelds aan de stad 's Hertogenbosch schuldig was en dat hij bezig was met het bijeenbrengen daarvan, vroeg hij een uitstel van zes weken, belovende dan te zullen medebrengen „alle bescheyt, dat her Ulrich ende Stoffel aentreffende siin sall."

Op dit schrijven ontving hij geen ander antwoord dan een herhaald bevel om heer Ulrich in het bezit van de kerk te stellen, waarop hij 22. Juli, ziende dat zijne uitvluchten hem niet langer baatten, mededeelde, dat hij en van Schaeren overeengekomen waren omstreeks St. Bartholomeus met al hunne bewijsstukken te Arnhem te komen, waaraan hij nog toevoegde, dat hij eenen brief van Christoffel zoude medebrengen, „contrarie den brief van heeren Ulrych," waarmede

¹⁾ 26. Maart.

²⁾ Hij bedoelt obtempereren.

hij blijkbaar bedoelt: van gansch anderen inhoud dan die van Christoffel aan heer Ulrich.

Op 8. September 1548 is het eindelijk gekomen tot het verhoor van de partijen door het Hof, met dit gevolg, dat van Gent in het ongelijk werd gesteld. Het door het Hof gevevene reces ¹⁾ bevat o.a.:

„dat die vurs. Walraven van Ghendt den vurs. hern Ulrich wederomme sall laeten kommen in possessie ende gebruyck der vurs. kercken ende dat derselve her Ulrich sal moeghen stellen eenen gueden ende bequamen priester om in siin plaetze ende in synen naem die vurs. kercke tho bedienen; welverstaende, off daer questie off twist gevele op die bequaemheit ende nutheit van denghenen, die her Ulrich in siin plaetze setten wirdt, dat sullicke questie staen sall tot erkentenis van miin hern den Statholder, Cantzler ende Raeden vurs.; behoudelick oick dat her Ulrich den vurs. Walraven van Ghendt off denghenen, hy (als pretenderende collator to siin der vurs. kerck) dieselve gegeven mucht hebben, in petitorio te rechte staen sal voir Statholder, Cantzler ende Raeden vurs. ende oick dat her Ulrich die vurs. kerck nit en sal resigneren dan mit furweten ende consent des vurs. Walraven van Ghendt.”

Deze geschiedenis heeft een naspel gehad, waarvan ik echter niet veel weet mede te deelen. In 1550 heeft Walraven van Gent gebruik gemaakt van de bepaling in het reces van 8. September 1548, waarbij hem vergund werd nader het bewijs van zijn collatierecht te leveren. Bij schrijven van 10. Mei 1550 werd aan Ulrich van Schaeren met verwijzing naar een verzoekschrift van den heer van Oyen gelast op 10. September met zijne bewijsstukken te Arnhem te komen, ten einde tegen van Gent te worden gehoord, en op 9. Juni verzocht het Hof het kapittel van Turnhout ²⁾ aan van Gent zekere afschriften te verstrekken.

De houding van den eischer was als doorgaans weder min

¹⁾ Recessen 1545—1552, fol. 184 verso.

²⁾ In Juli 1398 was de kerk van Oyen door hertogin Maria, weduwe van Reinald III, als vrouw van Oyen, bij het kapittel van St. Petrus te Turnhout ingelijfd (Schutjes V, blz. 482). Zie ook bijlage I.

of meer zonderling. In plaats toch van op 9. September voor het Hof te verschijnen, schreef hij daags te voren:

„Begeer ich denstlich innd vruntlich, dat U. W. innd. L. gemelten heren Ulrich willen bevelhen miin overgegeven supplication to beantwoorden innd dat ich die antwort in schriftten hebben mach umb my dairup mit myner vruntschap tho beraden ind volgens to repliciren, schiin ind bewiis in to bringen.”

Over den afloop van dit proces heb ik niets kunnen vinden.

BIJLAGE I.

1430—April 6.

Arnoldus, Dei gratia dux Gelrie, comes Zutphanie et dominus Oyen, notum facimus universis presentes literas visuris et audituris, quod pro parte venerabilium viro-
rum, dominorum Decani et Capituli ecclesie sancti Petri in Turnhout, Cameracensis diocesis, extitit noviter significatum, quod dudum pie memorie dilecta consanguinea nostra, domina Maria de Brabantia, ducissa Gelrie, comitissa Zutphanie et dicti domini de Oyen domina, necnon Franco Mariscalli, persona, et Johannes Pauli, rector seu curatus predictae ecclesie in Turnhout, eandem ecclesiam tunc simplem parochialem in ecclesiam collegiatam erexerunt necnon in illa duodecim canonicatus et prebendas totidem canonicis seu personis idoneis conferendos et collatos instituerunt, inter quos fuerunt et sunt duo canonicatus et prebende presbiterales, videlicet sancte Crucis et de Oyen communiter nuncupati; disponentes etiam et ordinantes inter cetera, quod iam dictorum duorum canonicatum et prebendarum presentatio ad dominum pro tempore dicti domini de Oyen ac illorum presentatorum admissio et institutio ad memoratos dominos Decanum et Capitulum pertinere(nt).

Et cum parochialis ecclesia de Oyen, Leodiensis diocesis, que consuevit habere rectorem et perpetuum vicarium curam parochialem loci exercentem et cuius ecclesie de Oyen presentatio ad prefatam dominam ratione dicti domini pertinebat, tunc vacaret, eadem domina ad augmentum cultus divini predictam ecclesiam de Oyen cum omnibus iuribus et perti-

nentiis suis collegio seu capitulo predictae ecclesie sancti Petri, salvis presentationibus supradictis, donavit et appropriavit, volens, ut cure animarum predictae ecclesie de Oyen nedum per vicarium predictum, sed et aliunde, quantum opus esset, provideretur, quod ex fructibus predictae ecclesie de Oyen una prebenda ad valorem viginti sextariorum siliginis, mesure de Turnhout, reciperetur; ita tamen quod exinde omnia iura episcopalia et archidiaconalia de et ex eadem ecclesia prestari consueta, eorum debitis tempore et hora consuetis occurrentibus, per dictum Capitulum prestarentur et exolverentur et quod residuum fructuum predictae ecclesie de Oyen ultra onera excrescens ad distributiones servientium matutinales cotidianas converteretur tam canonicis quam capellanis et aliis deputandis equaliter et communicandis; quodque etiam felicitis recordationis dominus Bonifacius papa nonus in sua obedientia nuncupatus ad petitionem domine Marie et Franconis ac Joannis predictorum erectionem, dotationem, donationem et appropriationem predictas ac omnia et singula alia in eorum, domine et Franconis et Joannis, literis desuper confectis contenta, etiam si aliquorum aliorum, quorum intererat, forsan consensus in premissis non intervenerit, Apostolica auctoritate et tenore literarum Apostolicarum suarum ex certa scientia confirmavit ac earundem literarum suarum patrocinio communivit; supplens etiam dominus papa predictus omnes et singulos defectus, si qui forsan intervenerint in eisdem, prout hec et alia in Apostolicis et aliis literis predictis latius dicebantur ac sufficienter informati sumus contineri.

Quare nobis fuit pro parte dictorum dominorum Decani et Capituli humiliter supplicatum, quatenus nos etiam erectioni, dotationi, donationi et appropriationi prefatis ac aliis omnibus et singulis in huiusmodi Apostolicis et aliis literis prefatis contentis nostros etiam consensum et assensum benigniter adhibere dignaremur.

Nos igitur Arnoldus, dux et comes ac dominus, supradictus supplicationibus antedictis rationi consonis favorabiliter annuentes erectioni, donationi, dotationi et appropriationi predictis necnon omnibus et singulis aliis in huiusmodi Apostolicis et aliis literis predictis clarius contentis ad honorem Dei et divini cultus augmentum ac nostre et nostrorum heredum et successorum animarum salutem nostros consensum pariter et assensum, prout et in quantum ad nos ratione predicti domini nostri de Oyen ac etiam domini nostri ducatus Gelrensis aut alio quovis modo vel iure pertinuit et pertinet ac pro nobis

et nostris heredibus et successoribus, Gelrie ducibus ac prefati domini de Oyen dominis, adhibuimus et per presentes adhibemus, salvis semper et reservatis nobis et nostris successoribus prefati domini de Oyen decimis sancte Crucis et de Oyen canonicatum et prebendarum supradictorum presentationibus prescriptis. .

In quorum omnium et singulorum premissorum veritatis testimonium sigillum nostrum presentibus literis duximus appendendum, sub anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo tricesimo, sexto mensis Aprilis.

Per dominum ducem, presentibus de suo consilio domino Joanne Schelart de Oppendorp, milite, magistro curie, et Udone Talholt, reddituario.

BIJLAGE II.

1546.—Mei 4.

Fruotelicheit ende allen dienst.

Beminde heer Jacop, Ick heb U. L. brief van datum XXIII. Aprilis ontfanghen, bedanckende mich hartelick uwer goeder diligentie ende biddende vrientlick uwer L., dat ghy alsoe continueren wilt. Ich wilt, zoe mich Godt gespaere, allet aen uwer L. verdienen ende vergelden soedan aen uuytgelachte costen soedan aen U. L. arbeyt. Soe dan, beminde heer, der heer van Oyen scriftelick geantwort heeft, als dat hy by seligher gedechtenis hartoghen Kaerl van Gelre miin aengelachde clacht met synen goeden bescheyde herlacht hedde, kan ich mich niet genoch verwonderen, want naedenmael dat wir beyde beschreven waeren ¹⁾ om personaliter tho compareren ende malcanderen reden ende wederreden tho geven, heeft hy zynen scoltis Joris den Overlender gesant met eender missiven, hem excuserende, dat hy niet commen en mochte. Soe hadt der Raet miins allergenadichsten heeren van Gelre gevraecht, waer siin bescheet ware, dat hy wolde tseghen my exhiberen; antwondende derselver scoltis, dat siin joncker hem anders egheen bescheyt erlangt en hedt; soe heeft men ons beyden uuyt der raetkameren doen gaen ende heb doen eenen besloten brieve gesant met

¹⁾ Vermoedelijk heeft dit omstreeks 1529 plaats gehad. Zie bijlage III. Uit dezen brief blijkt, dat van Gent, aanvankelijk althans, niet eigenmachtig handelde.

denselven scoltis, als dat hy mich solde setten in miin alde possessie ende myne retardate renten wederom tho geven. Binnen middelen tzyden zoe ben ich wederom nae huys gereyst ende heb die saecke mynen heer, heer Vernero van Boetsberghen ¹⁾, bevolen. Soe balde als doen der joncker vernomen heeft, dat ich weder naer huys gereist was, soe is der heer van Oyen terstont tot Arnhem gecommen (gheliick mich Boetberghen schreef) associatus multis militaribus ²⁾, zekere cedulen, vermeldende ³⁾ der kercken. Zoe ben ich weder commen tot Arnhem ende doen is hy tot my gecommen und heeft gesacht, hy wilde die saecke stellen aen twee goede mannen: dat ich oick alsoe dede. Soe heb ich geantwerdt, dat hy name vier raetsheeren miins genadigen heeren: ich sol daer twee uuyt nemen und thovreden wesen wes die goede mannen deden. Des en heeft hy niet willen aenverden, maer heeft geseyt, dat hy M. Jacop Canis ⁴⁾ nemen wolde met noch eenen anderen ende heeft mich alsoe op siin huis bescheyden. Daer commende zoe heeft hy mich daer VIII daghen laten wachten ende heeft doen gesacht, ich most op een ander tziit wedercommen tot des Hertoghenbosch: het en were M. Jacop niet geleghen op dit pas, maer hy moste binnen den genoemden daghe van zynen wegghen ten Bossche commen — dat mich daer weder gefailleert is — my allet soe grote costen aen te doen, dat ich hem niet volghen en mochte. Soe is de saecke berost bleven tot den landaghe, gehalden tot Nimmeghen ⁵⁾. Daer ben ich commen ende heb over hem gesupplieert; daer heeft hy miin supplicien durch siin solliciteren thoruggegehalden, dat ich daer heb moeten blyven tot XIII daghen toe wes op het alderleste; doen ben ich in den raet geroepen, daer hy oick syne reeden met eynen momboir in bywesen van veel syne vrienden uuytlacht. Soe heb ich, staende alleen, miin woert opgedaen; overal soe hebben die heeren van den rade gesproken, ich most daer uuyt laten maecken eenen pays. Soe han ich geantwert, dat ich den pais niet af en sloeghen; soe heeft den raet geordonneert II eerlicke jonckeren, als met

¹⁾ Mr. W. van Boetbergen, doctor, was raad van hertog Karel.

²⁾ riddersmatigen.

³⁾ Hier heeft de brief een groot gat.

⁴⁾ Jacob Canis, sedert 1524 burgemeester van Nymegen, gest. 1543. Hij was een heftig tegenstander van den hertog.

⁵⁾ Vermoedelyk wordt die van December 1537 bedoeld.

namen joncker Frederick van Keppel ende joncker Otto van Mekerem, diewelcke geordonneert hebben, als dat hy mich oft die achtergelaten huisvrouw Art van Ghendt solde assigneren op een goet cloester IX Brabans gulden pensien, allet nae uuytwiis der cedulen, die Uwer Liefden heeft. Dit geschiet siinde, heb ich hem die wedercedule geseint mit der stadt Nimmeghen secretario. Doen hy doen hoerde, dat der raet op were ende ewech vertoghe, doen heeft hy weder nedergeworpen dat geordonneert ende gesloten was, nerghens nae vraghende.

Daernaen ben ick weder commen tot Arnhem op den lantdaghe ¹⁾ ende hebbe wederom gesuppliceert, als dat hy my niet voldoen en hadde, waeraf sich M. Jacop Canis ende meer andere sich seer verwonderde. Doen is hy weder metten cortsten tof mich commen voer die Papegay ²⁾, seggende, dat ich wolde laten aenstaen miin supplicatien ende wolde commen tot Oyen op siin huis: hy wolde fruntlich met my overcommen. Daer commende en is hem weder niet geleghen geweest, stekende mich weder eenen anderen dach, waervan ich mich seer hoghelic beclaecht heb; doch heeft hy my een hantschrift gegeven, dat ghy by U. L. hebt, als dat ich den (da)ch weder quame, waert saecke dat hy miin rechte niet konde nedergelegghen, alsdan sol wederom commen op den ge synen neve. Aernt van Ghendt soen, den hy die kercke gegeven hadde, maer hy toech die meeste profiten, als mich derselver sacht; ende heeft mich doen weder met schonen worden ewechgesant. Hieruuyt mach men wel considereren siin goet recht. Zoe heb ich nu gehoert, als dat hy synen neve die kercke weder genomen heeft ende heeft die synen bastaertsoen ³⁾ gegeven, niet kennende archidiaconum loci noch iemants tho presenteren, anders niet dan sit pro ratione voluntas. Hieruuyt mach U. L. horen, wat groter onkosten hy mich gedaen heeft, omdat ich miin goet recht solde verlaten etc.

Hiermede blyvet Gode bevolen.

Den IIIIden dach Maii, anno 46.

Uw goetwilligh
Heer Ulrich van Scharen.

¹⁾ in Juli 1539.

²⁾ huis te Arnhem.

³⁾ de meer genoemde Christoffel.

BIJLAGE III.

1529—Juni 21.

Kairle, herttouch van Gelre, van Guylich ind grave van Zutphen etc.

Lieve getrouwe, Soe ghy onse pastorie van Oyen vergeven hebt, verstaen wy, etzlicke anderen komen solden, die dairtoe rechtz vermeynen durch dat hiirbevoeren eyner, die die pastorie gehatt hieft, to Romen off aver 't gebercht gestorven mach siin. As wy dan siin der meynonge ons in die giffen ind collacien van allen provende to halden as andere onse nabuerheren, te weten dat wy alle datghoene, sus langhe to Romen vergaen is, in onse landen selfz dencken to geven; bevelen wy u mit gantzen ernst, dat ghy nyemantz in der pastorien toelaet, wie hy oick zy, dan denghoenen, ghy dieselve van onser wegen gegeven hebt.

Ind off zy dairenboven enighe citacien brechten ind hem mit recht aenspreecken wolden, bevelen wy u, dat ghy soe dairaan ziidt, dat zy tsamen buyten die ampten gehalden werden. Dan vermeyndt yemantz recht off reden totter kercken to hebben, moighen vur ons oer schiin ind bewiis brengen: wy sullen dairaan siin, dat nyemantz verkort sall werden. Hyrynne laet geen gebreck, want wy idt alsoe gedaen willen hebben. Des verlaiten wy ons intlicken.

Gegeven in onser stadt Arnhem den XXIsten dach Junii, anno etc. XXIX°.

CHARLES.

Muylickom.

Onsen lieven, getrouwen
Walraven van Ghent, heren
tot Oyen ind Dieden.

Op den rug staat nog:
Bevelschrifte hertog Carlen, dat Walraven van Gent, her tot Oyen, die kerck van Oyen van Paws wegen nyemant sal doin besitten. Gegeven anno XV^cXXIX ¹⁾).

¹⁾ Oorspr. op papier in *Charters* N° 3, letter e (Archief der Rekenkamer van Gelderland), uitgegeven door Nijhoff in Gedenkw. VI, N° 1561.

Rosmalen

door

G. WUISMAN Ord. Carm.

Memorie van het Contract tusschen Pastoor Roosen en de gemeente Rosmalen op 1 Sept. 1713.

Deze memorie berust in het archief der R. K. Pastorie te Rosmalen. Blijkens een vergelijk met het Annotatieboek over de gegeven recognitiepenningen en met het trouwboek door Pastoor Roosen geschreven, is ook deze memorie van zijne hand.

Judocus Tossanus Roosen (ook Rosa, Rosen) werd 31 Juli 1667 in 's-Hertogenbosch geboren, trad in het Birgittijnenklooster te Coudewater onder den naam Mattheus, alwaar hij 29 Juni 1699 werd geprotest en het jaar daarop den 18^{den} Juli priester werd gewijd. Vanaf 1708 tot zijn dood in 1730 bediende hij de parochie Rosmalen. ¹⁾ Daar hij eerst in 1713 met deze gemeente contracteerde, schijnt eene aantekening in het Annotatieboek veel waars te bevatten, dat Roosen namelijk tusschen 1708 en 1712 klooster en pastorie bediende ²⁾, dus nog niet als pastoor was gevestigd.

Deze memorie is geschreven op dubbel folioblad, hetwelk als watermerk vertoont een gekroond schild, waarover van boven naar beneden een baan loopt met twee X daarin, terwijl aan beide zijden een opstaande leeuw het schild vasthoudt. Het stuk is nog geheel gaaf.

Verder is in hetzelfde archief aanwezig een copie ³⁾ van

¹⁾ Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch*, Deel V, blz. 588.

²⁾ De paters van Coudewater hadden zich in 1652 naar Hoboken begeven. De zusters mochten blijven wonen en door een pater bediend worden. Zij vertrokken 15 Sept. 1713. Ibidem, blz. 594.

³⁾ De copie is blijkens vergelijk met het trouwboek, geschreven door pastoor Rogerius van Zuilen, opvolger van pastoor Roosen.

deze memorie eveneens op folioblad met een watermerk als boven. In deze copie staan de namen der contracteerenden vermeld. Het stuk luidt als volgt;

Memorie van het inghegaen accord tussen den heer Matthieus Judocus Toesijn van den Roosen, pastoir van Roosmalen ende des selve gemeente op den 1 September 1713.

Eerstelijck sal den H. pastoor Rosa van de ghemente ghenieten jarelijx de somme van hondert en vijftigh guldens om te halen ofte betalen in vier ofte twee termijnen aenvanck nemende prima September 1713, waer voor den H. pastoor sal betalen 16 guld. huijshuer jarelijx, waer van wij hem belooven met den iirsten te óntlasten en gheen huer voorder te verwoonen ofte betalen, ende daer en boven alle Wonsdaghen tot intentie der ghemente lesen het H. Sacrificie der Misse, als mede doen de ordinarisse reparatie van het kerken huijs, bestande in lapperijen der selver, blijvende de extra-ordinaire tot last van de ghemente.

Item sal den H. pastoor alle jaer ontrent S. Marten den omgang van koren ghenieten.

Item sal den H. pastoor jarelijx eens ofte twe mael om boter omgaen ontrent Meij en October, alsoo wij uijtsuijveren ende toe segghen 100 guld. voor den omgang van koren en boeter.

Item sal den H. pastoor ghenieten en profiteren het gene de schael onder de dinsten opbrengt, alsmede het offergelt van lijken en gulden en als ander sints gheoffert wort; ook sal den H. Pastoor van ider lijck met het sevende ende het opschrijven op den zielboek ghenieten drij guld. sestien stuijvers.

Item sal den H. pastoor genieten van een lijck sonder sevende, schrijvende den overleeden op het zielboek ende ontstekende vier kersen om de baer en vier op den Autaer, doende het H. Sacrificie der Misse 2 guld. 2 stuijvers.

Item sal hij ghenieten voor het dopen van elck kint ende inhalen der Craemvrouwen, ende administreren der zieken ten minsten 6 stuijvers voor den dinst ende begravelijcke cermonie der onnosel kinderen sal den H. pastoor ghenieten 12 stuijvers, ten sij dat hij het licht selver doe, als dan sal hij genieten 18 stuijvers.

Item sal ider communicant op de hooghtijden voor communiegeel geven eenen halven stuijver naer auder ghewonten ghelijck op andere platsen oock gheschit.

Hier af ende van de andere dinsten is den H. pastoor excipierende der armen ofte die het uijt armoeden om Godts wil van hem sullen versocht hebben, als dit van sellif compassie verweeckende de loon van Godt vergheldinghe te boven gaet.

Item blijft tot last van de gemente het besorghen van alle kerckelijcke ornamenten ende notsakelijcke dinghen dienende tot den goddelijcken dinst ende het repareren der kerckelijcke ornamenten.

„Alnoch sal den H. Pastoor jarelijx leveren 3 vat rogh ¹⁾ ten behoven van de ghemente voor het cantoir van de H. van Deurssen, welcke 3 vat rogh moeten in valeur afgetrocken worde van de 16 gul. huijsheur boven ghenoeft, soo nochtans als den H. pastoir van de huijschhur ontlast sal wesen als boven beloft is, sal hij dese 3 vat rogh blijven gheven.

Voorders hebben de contracteerende wel expresselijck be-
loft, wel voorsiende en hun voorseggende, dat ick om den slechten staet der gementen niet ghewoon te gheven tot onderhout van den pastoor tot dien tijd toe, daer meden oock sparelijck het huijshouden anstellende niet soude toe komen, daar in te voorsien ende op de een of ander manier het te verbeteren.

Met andere hand geschreven volgt :

Nota. Dit is het schrift van pastoor van den Rozen of Roza, maar de namen der contracteerende zijn in de copie uitgeschreven door zijn opvolger Rogerius van Zuilen.

Sprokkelbosch.	Hintum.
Jan v. d. Heuvel.	Sijmen Winkels.
Sejer Claesen.	van Grinsven.
Arien Roeleff Glaudemans.	Cornelis Libergen (Hens-
Jan van der Doelen.	van Asch. (bergen?)
Willem Marten.	Hendrik van Balcum.
Dirck Ariens.	Kerkenhoeck.
Item.	Hermen Wouders.
Hendrik van der Doelen.	Harck Geurts.
Aert Ariens.	Antonis Gerit Heijmans.
Aert Franse.	Rut Gerit Maes.
Dirck van den Hurk, als scepenen etc.	

¹⁾ In margine: Deze zijn nu ten lasten van de doopsche gemeente. Zie besluiten over de groote kerk door Goubaan in 1823.

Annotatie van de Recognitiegelden betaald door pastoor Roosen te Rosmalen.

Het boek, waarin deze annotatie geschreven is en dat berust in het archief der R. K. Pastorie te Rosmalen, heeft den vorm van een kasboek in perkamenten omslag met twee koperen sluitingen. Aan den buitenkant staat: „Boek, waarin men kan zien, wat er gegeven is ad redimendas vexas onder pastoor Rosa”. Een anderè hand voegde er bij: „En merkwaardige dingen ten opzichte van de pastorij en kerk van Rosmalen”. Tusschen dit opschrift door zijn nog sporen te zien van een ander opschrift, hetgeen niet meer te ontcijferen valt.

Op de eerste bladzijde vindt men een soort beknopte inleiding. Daarna begint pastoor Rosa of Roosën vanaf 1708 met op te sommen, wat hij aan recognitiegelden tot 10 Mei 1726 betaald heeft. Vreemd, dat hij met het jaar 1726 ophoudt, hoewel hij in het trouwboek, eveneens op de pastorie aanwezig, nog op 20 Aug. 1730 een huwelijk inschreef. De nota, welke op het einde volgt en naar het schrift te oordeelen van recenten datum is, maakt melding van een briefje, waarin de recognitiegelden tot 1728 vermeld waren, doch dat spoorloos verdwenen schijnt. Na de annotatie volgen nog een 15 bladzijden met aantekeningen van verschillende pastoors in de 19de eeuw, betreffende kerkornamenten, bijzondere gebeurtenissen enz., doch zijn alle minder belangrijk, wijl het meerendeels geen oorspronkelijke gegevens zijn, maar uit meerdere schrijvers zijn geput. Op het eind van het boek in omgekeerde richting staat een doodenlijst van de jaren 1827—1860.

Uit de gegevens dezer annotatie blijkt duidelijk, dat de recognitiegelden een zware last waren voor den pastoor en zijn kúdde. De totale som bedraagt f 2651, 19 stuivers, 8 penningen, welke besomming een klein verschil maakt met bovengenoemde nota. Voor zijn erkenning als pastoor had pastoor Roosen f 400 te storten, de kwartierschout ontving jaarlijks f 50, de stadhouder van 's Hertogenbosch als hoofdschout f 40. Van een stadhouder van Rosmalen is slechts

sprake in de jaren 1708—1713. De fiscaal ontving nog in 1708 f 22, doch verlichtte dezen last wegens armoede der gemeentenaren en bepaalde, dat jaarlijks 16 gulden, 16 stuivers en 8 penningen in het vervolg moest worden betaald.

Annotatie van het geene, dat gegeven is door mij Rosa als pastoir van de roomsche gemeente in Roosmalen: als oock van de selve roomsche gemeente van Roosmalen, om te genieten en te continueren onse roomsche dinste, ofte godts dinste, in de selve gemeente ende in het kerckenhuijs: naer het vercoopen van de Abdije ofte Closter van Kaudewater aen de Ed. Heeren viscaal quartier-schouten ende stathouder van 's Hertebosch voor jarelijckse recognitie* ofte vereringhe etc. ad redimendam (!) vexas.

A°. 1708 den 14 Mert heb ick uijt commissie van E. H. Pastoir Jegers (Segers?), mijn voorsaet gegeven aen den heer Quartier-schout 50 gul. voor de jarelijke recognitie van de roomsche gemeente van Roosmalen, ende dat aen hem selver getelt.

A°. 1708 op den 18 April ofte den 4 der selver mant 400 gul. aan den heer Quartier-schout, sijnde heer van Hesick ende Dinter, selver in handen voor de acceptatie van mij als pastoir van Roosmalen gegeven, waer toe de gemeente niet gecontribueert en heft.

A°. 1708 den 18 April uijt mijn eijgen burs gegeven aen menheer Klockwijck een pistol als pastoir van Roosmalen.

A°. 1708 den 29 November heb ick gegeven voor de gemeente van Roosmalen aan Monsuer van Heumen 68 gul. tot Osch in praesenti van Joannes van der Donck en Mathijs van Gerwen tot voldoeninge van 3 jaeren achtersteel van de jarelijckse recognitie voor den heer viscal gelijk alle de dorpen van het Mæsquartier elck voor sijn portie hebben moeten doen, waer mede inclusive betalt was de recognitie van het jaer 1709, welcke penninghe de bovengenoemde Lindert van Heumen over transporterden aen den onderviscal tot Tilburgh ende alsoo de jarelijke recognitie van 22 gul. is jarelijcks gestelt van den heer viscal om de armoede van de dorpen op 16 gul. 16 st. 8 pen.

A°. 1709 den 25 Mart door mij Rosa ende Joannes van Donck gegeven aen den heer Quartier-schout in handen de som van 50 gul. voor de jarelijke recognitie van de roomsche gemeente van Roosmalen.

A°. 1709 de laste Mart heb ick in praesentie van Joannes van der Donck gegeven aan den heer secretares Klockwijck 9 gul. voor de jarelijcks roomsche recognitie van de gemente van Roosmalen.

A°. 1709 de 2 Julij heb ick gegeven in de praesentie van van der Donck aen menheer Tullekens, stathouder van 'sHertogenbosch 40 gul. voor de jarelijkse recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1710 den 23 Mert door mij Rosa gegeven aen den heer Quartier-schout de som 50 gul. voor de jarelijke recognitie van de roomsche gement tot Roosmalen.

A°. 1710 2 Junij gegeven door Mathijs van Gerwen aen Monsuer Lindert van Heumen tot Osch voor de heer viscal 16 gul. 16 st. 8 pen. voor de jarelijke recognitie van de roomsche gemente te Roosmalen. Vertert den brenger als boven Mathijs van Gerwen 6 st.

A°. 1710 5 Julij heb ick gegeven aen den heer secretaris als stathouder (te weten Klockwijck) 11 gul. 10 st. voor de jarelijke recognitie van de roomsche gemente van Roosmalen.

A°. 1710 den 19 Julij gegeven aen menheer Tullekens door mij Rosa 50 gul. voor de jarelijke recognitie van de roomsché gemente tot Roosmalen.

A°. 1711 den 25 Mart door mij Rosa gegeven aen den heer Quartier-schout 50 gul. voor de recognitie van de roomsche gemente Roosmalen.

A°. 1711 den 6 Majj door Mathijs van Gerwen als kerckmester gegeven aen Monsuer van Heumen tot Osch 16 gul. 16 st. 8 pen. voor de jarelijke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen. Door de bovengenoemde vertert 12 st. 8 pen.

A°. 1711 den 6 Julij heb ick gegeven aen menheer Tullekens, stathouder tot 's Hertogenbosch 40 gul. voor de jarelijke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1711 den 13 Julij door mij in de praesentie van Joannes van der Donck gegeven aen den heer Klockwijck, stathouder tot Roosmalen 11 gul. voor de jarelijke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1712 den 15 Mart gegeven door Joannes van der Donck ende Mathijs van Gerwen aen den heer Quartier-schout 50 gul. voor de jarelijke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A . 1712 den 15 Majj gegeven door Joannes van der Donck aen Mons. van Heumen voor de heer viscal 16 g. 16 st.

8 pen. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen. En 6 st. 8 pen. door de bovengenoemde bringer vertert.

A°. 1712 den 5 Julij door mij Rosa gegeven aen menheer Tullekens, stathouder van 's Hertogenbosch 40 gul. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1712 den 12 Julij gegeven door mij Rosa in de praesentie van Joannes van der Donck ende Mathijs van Gerwen 11 gul. aen de heer Klockwijck, stathouder tot Roosmalen voor de jarelijcke recognitie voor de roomsche gemente van Roosmalen.

A . 1713 den 4 Mart gegeven door Joannes van der Donck aen de heer Quartier-schout 50 gul. voor de jarelijcke recognitie voor de roomsche gesinde tot Roosmalen.

A°. 1713 den 2 Maij heb ick in praesentie van Mons. van Lendt gegeven aen Mons. van Heumen 16 gul. 16 st. 8 pen. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente van Roosmalen voor den heer viscal.

A°. 1713 den 6 Julij heb ick gegeven aen menheer Tullekens, stathouder van 's Hertogenbosch 40 gul. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1714 den 22 Mert door mij Rosa in de praesentie van Joannes der Donck gegeven aen den heer Quartier-schout 50 gul. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1714 den 2 Junij door mij Rosa gegeven aen Monsuer van Heumen tot Osch 16 gul. 16 st. 8 pen. voor den heer viscal voor de roomsche gemente van Roosmalen rakende de jarelijcke recognitie.

A°. 1714 den 5 Julij gegeven door mij Rosa ende Joannes van der Donck 40 guld. aen menheer Tullekens, stathouder tot 's Hertogenbosch rakende de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1715 den 11 Mert door mij Rosa ende Joannes van der Donck gegeven aen den heer Quartier-schout 50 gul. voor de jarelijcke recognitie van den roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1715 den 23 Maij heb ick gegeven aen Mons. van Heumen ter praesentie van Mons. van Lendt 16 gul. 16 st. 8 pen. voor de heer viscal rakende de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1715 in het leste van Augusti ofte het begin van September, hetwelck ick om mijn quaet been belet sijnde op nen

dach, noch Joannes van der Donck en wete, welcke Joannes van der Donck aen menheer Tullekens op den voor genoemden tijt 40 gul. gegeven heft rakende de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente van Roosmalen.

A°. 1716 den 12 Mert door mij Rosa ende Joannes van der Donck gegeven aen den heer Quartier-schout 50 guld. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente van Roosmalen.

A°. 1716 den 14 Maij door mij Rosa ende Mathijs van Gerwen gegeven aan Mons. Lindert van Heumen 16 gul. 16 st. 8 pen. voor de heer viscal rakende de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen. 6 st. heft Mathijs van Gerwen in het mede gaen vertert.

A°. 1716 den 4 Septem. door mij Rosa ende Joannes van der Donck gegeven aen menheer Tullekens, stathouder van 's Hertogenbosch 40. gul. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. Dni 1717 den 15 Mert gegeve door Hendrick van der Dolen, schepe, ende door Arian Scuppens, borgemester van Roosmalen aen de heer Quartier-schout 50 guld. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1717 den 23 Maij door mij Rosa gegeven aen Mons. van Heumen in de praesentie ende door sijn sontie (?) overteelt 16 guld. 16 st. 8 pen. voor de heer viscal rakende de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1717 den 5 Septemb. gegeven door Joannes van der Donck als kerckmester aen heer Kramers, stathouder van 's Hertogenbosch voor de heer hogschout 40 gul. rakende de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente van Roosmalen.

A°. 1718 den 24 Mert door mij Rosa ende Dirck van den Hurrick, kerckmester gegeven aen de heer Quartierschout 50 gul. rakende de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1718 den 20 Maij door mij Rosa gegeven aen Mons. Lindert van Heumen tot Osch voor de heer viscal 16 guld. 16 st. 8 pen. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1718 5 Septemb. heb ick gegeven aen de heer Kramers, stathouder tot 's Hertogenbosch 40 gul. rakende de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1719 den 4 Junij gegeven door Joannes van der Donck, schepen en kerckmester aen de heer Brockhuijsen, drossart tot Dinter ende stathouder van het Maesquartier de som van

50 gul. voor de heer Velters, Quartier-schout van het Maesquartier rakende de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente van Roosmalen, dewelcke de heer Broeckhuijsen als substitut quartier-schout ontfanck (ende van Mert tot Junij vertrocke en verschove was om de sieckelijcke absentie van de heer Broeckhuijse) gelijcke occasie heft verorsaeckt, dat mij menheer Tullekens, stathouder van 's Hertogonbosch heft toegestaen in het jaer 1715 (waarschijnlijk 1719), dat ick de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente ontrent de mant September soude brengen in de plats van Bosch-kermis ofte Julij ende oock omdat de boeren in den hoytijd so belet waren.

A°. 1719 den 29 Majj gegeven door mij Rosa aen Mons. van Heumen tot Osch voor de viscal 16 gul. 16 st. 8 pen. voor de jarelijckse recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1719 den 22 Septemb, gegeven door Joannes van der Donck, kerckmester en Scepen, aen de heer Kramers, stathouder tot 's Hertogonbosch 40 gul. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1720 den 23 April door mij Rosa gegeven aen menheer Broeckhuijsen, drossart van Dinter ende substitut Quartier-schout van het Maesquartier 50 gul. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1720 den 16 Majj door mij Rosa ende Joanna van Heeswijck, meulderin tot Roosmalen, ende dochter van Mons. van Heumen gegeven aen Mons. Lindert van Heumen tot Osch, haer vader, 16 gul. 16 st. 8 pen. van de jarelijcke recognitie voor de heer viscal van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1720 den 7 September door mij Rosa gegeven aen heer Kramers, stathouder tot 's Hertogonbosch 40 gul. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1721 den 22 April door mij Rosa gegeven aen menheer Broeckhuijsen, drossart tot Dinter ende substitut Quartier-schout van het Maesquartier 50 gul. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemeijnte tot Roosmalen.

A°. 1721 den 8 Majj door mij Rosa en Joanna van Heeswijck, meulderin tot Roosmalen ende dochter van Monsuer van Heumen, gegeven aen Mons. Lindert van Heumen tot Osch, haer vader, 16 gul. 16 st. 8 pen. voor de jarelijcke recognitie voor de heer viscal voor en van de roomsche gemeijnte tot Roosmalen.

Door Joannes van der Donck in praesentie van Joannes van As den 30 Augusti 1721 gegeven aen de E. heer Kramers, stathouder tot 's Hertogenbosch 40 gul. voor de jarelijcke recognitie voor de roomsche gemente voor het plegen van haren godsdinst tot Roosmalen.

A°. 1722 den 10 April door mij Rosa gegeven aen de heer Broeckhuijsen, drossart tot Dinter ende substitut Quartierschout van het Maesquartier 50 guld. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemeijnte tot Roosmalen.

A°. 1722 door mij Rosa gegeven aen Mons. Lindert van Heumen op den 10 Julij 16 gul. 16 st. 8 pen. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen voor de heer vischal. Dese penninghe ofte som had Monsuer Lindert van Heumen verschoten op den 16. Maij 1722 op mij versock ende heb die door sijn dochter's man Petrus van Heeswijck hier bij mij in passant komende ende gaende naer sijn vrouwe vader tot Osch wederom gerestituert.

A°. 1722 den 18 Septemb. door mij Rosa ter praesentie van Antonij Heijmans gegeven aen de heer Kramers, stadthouder tot 's Hertogenbosch, 40 gul. voor de jarelijcke recognitie wegens het plegen van den roomschen godsdinst voor de gemente tot Roosmalen.

A°. 1723 den 9 April door mij Rosa gegeven aen de heer Broeckhuijsen, drossart tot Dinter ende substitut Quartierschout van het Maesquartier 50 gul. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemeijnte tot Roosmalen.

A°. 1723 den 16 Maij gegeve door mij Rosa, gegeve segh, aen Monsuer Lindert van Heumen tot Osch 16 gul. 16 st. 8 pen. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen voor de heer viscal.

Door mij Rosa gegeven aen menheer Kramers, stadthouder tot 's Hertogenbosch, op den 4 October 1723 40 gul. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemente tot Roosmalen.

A°. 1724 den 26 April door mij Rosa gegeven aen de heer Broeckhuijsen, drossart tot Dinter ende substitut Quartierschout van het Maesquartier 50 gulde voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemeijnte tot Roosmalen.

Door mij Rosa gegeven aen menheer Kramers, stathouder van 's Hertogenbosch op den 25 Septemb. 1724 40 gul. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemeijnte tot Roosmalen.

A°. 1725 den 4 Maij door mij Rosa gegeven aen de heer Broeckhuijsen, drossart tot Dinter en substitut Quartierschout

van het Maesquartier 50 gul. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemeijnte tot Roosmalen.

Door mij Rosa op den 14 October 1725 gegeven aen Jacobus van Heumen, soon van Mons. Lindert van Heumen, aenghestelt door de heer viscal tot het ontfanghen van de jarelijcke recognitie van de roomsch gesinde in het Maesquartier 33 gul. 13 st. voor de recognitie van 2 jaer der roomsche gesinte tot Roosmalen, dit jaer staat dubbel aen getekent alsoo voorlede jaer het gelt ghepresentert was aen Mons. Lindert van Heumen, maer begerden het niet te ontfanghen om datter soo veel inghebreken van betalingh bleven ende nu door de heer viscal aanghemant wiert ende door hem en sijn substitut tot Tilburgh wonachtigh, uijtghevoerdert wirt.

A°. 1725 den 20 October door mij Rosa gegeven aen den heer Kramers, stathouder tot 's Hertogenbosch 40 gul. voor de jarelijcke recognitie van de roomsche gemeijnte tot Roosmalen.

Door mij Rosa gegeven op den 10 Maj 1726 aen de heer Broekhuijsen, substitut Quartier-schout van het Maesquartier en drossart van Hesick en Dinter 50 gul. voor de jarelijcke recognitie voor de roomsche gemeijnte tot Roosmalen.

Nu volgt een aantekening van andere hand:

Nota. Tot hiertoe Rosa. Van hem in een briefje nog gevonden

1726	11 Nov.	gegeven	40 gulden
1727	6 Mei	„	50 gulden
1727	item nog	„	50 gulden
1728	17 Decemb.	„	80 gulden
totaal door Rosa gegeven			2641 g. 16 st. 8 pen.

De Relikwieën van St. Oda

door

A. J. VAN ERP.

In het Kerkelijk Officie van St. Oda lezen we, dat het lichaam der H. Oda omtrent het jaar 1100 door Otbertus, Bisschop van Luik, uit het graf werd opgenomen en naar de collegiale kerk overgebracht. Deze twee feiten kunnen echter niet door denzelfden Bisschop zijn verricht. Op de grafzerk toch, welke door Everardus van Amelrode, vice-Deken van 't Kapittel, in 1507, boven het gebeente van Hildeware, de stichteres der St. Odakerk, werd gelegd, staat te lezen, dat die collegiale kerk 70 jaren na de verheffing van 't Gebeente van St. Oda werd gebouwd.

Er moesten dus minstens 70 jaren verlopen zijn, vooraleer de overbrenging der H.H. Relikwieën van den St. Odaberg naar de collegiale kerk kon plaats hebben. Het feit dier overbrenging werd door 't Kapittel der St. Odakerk jaarlijks gevierd den 14 Mei en het jaargetijde van Hildeware den 20 Augustus.

De Relikwieën van St. Oda werden door den Bisschop van Luik uit het graf opgenomen en in een houten kist boven het graf geplaatst binnen een houten kapelletje. Dit geschiedde volgens Brock in 1103.¹⁾ De overbrenging van deze kist met de Relikwieën had dan plaats omtrent het jaar 1173. Geen wonder, dat dit feit jaarlijks werd gevierd tot den dag van heden toe.

Alhoewel de Relikwieën van 't begin af in een kist werden opgesloten, zoo zien wij toch, dat de schedel steeds apart werd bewaard. Bij den brand der kerk in 1583 werden de

¹⁾ Handschrift „De geschiedenis van St. Oedenrode” 1832.

overblijfselen van het lichaam uit den brand gered door een soldaat en de Relikwieën van den schedel door een priester.

De overblijfselen van 't Gebeente en van 't Hoofd, eenigzins door 't vuur beschadigd, werden nu door den Deken van 't Kapittel, Gualtherus van der Elst en den Scholaster Jacobus Gerardus Wijfflets bijeen gedaan in eene leeren beurs, verbindende met een draad, aan de buitenzijde, de hersenpan.

Dit geschiedde 'den 14 Mei 1584.

Het getuigschrift, dat bij de Relikwieën in de beurs werd gelegd en dat nog in het archief der kerk van St. Oedenrode berust, luidt als volgt:

„Reliquiae extrinsecus filo affixae Capitis S. Odae virginis, Ecclesiae nostrae Patronae, collectae per quemdam sacerdotem ex incendio suscitato a Geusiis, catholicae fidei inimicis, ipso die S. Jacobi Apostoli 25 Julii 1583 et ut apparent ab omnimodo incendio pene miraculose reservatae: quae vero intrinsecus sunt a predecessoribus nostris in magno habitae sunt honore et sunt e capsula quidem lignea praescripta die ab iisdem Geusiis ablatae et postea nobis restitutae et incendium, et intelligimus Schotus erat, qui praescriptas inferius Reliquias nobis restituit, testans easdem fuisse S. Odae, Schotarum Reginae, divino numine motus. Reliquiae vero St. Odae tum capitis quam totius corporis seorsum sunt in corio positae, suo tempore in capsula conveniente juxta morem antiquum collocandae”.

„His testamur manibus nostris, prius Gualterius van der Elst, vicedecanus emeritus, et Jacobus Gerardi Wijfflets Scholasticus.”

In het jaar 1776 den 22 Juni werd de beurs door den vicaris apostolicus Andraeas Aarts geopend.

Bij het oude perkament werd een nieuw getuigschrift gevoegd, met de vertaling van het oude stuk, dat met moeite nog te lezen was, op één woord na.

Het getuigschrift van den vicaris luidt aldus:

„Die 22 Junii 1776, facta visitatione Reliquiae, judicavi eas esse sinceras et publicae fid. venerationi posse exponi.”
A. Aarts Vic. Gen. Buscod.”

De toenmalige Pastoor Jacobus Aarts heeft daarna de Relikwieën volgens oud gebruik in eene kast geplaatst op het St. Oda-altaar in de schuurkerk, op Emmaus. Zelf heeft hij het volgend getuigschrift daaraan toegevoegd:

„In hac adjuncta charta pargamento fere deleta legenda sunt: „Suo tempore in capsula conveniente juxta morem antiquum collocandae.”

„Jacobus Aarts Pastor S. Odae Rode, 22 Junii 1776.”

Op gelijke wijze werden de overblijfselen van St. Oda ook bewaard in de kerk, welke in 1808 door Pastoor Pijnenborgh werd gebouwd. Maar in 't jaar 1866 gaf Freule de Kuyper een zeshoekige koperverzilverde kast, om de beurs met de Relikwieën te bewaren. De overblijfselen der H. Oda bleven dus altijd aan 't gezicht der geloovigen onttrokken en het bleef onmogelijk, om de Relikwieën op de gewone manier te doen vereeren. Dit werd veranderd in 't jaar 1907, toen de beurs werd geopend en de Relikwieën opnieuw werden gevisceerd door Z. D. H. Mgr. W. van de Ven. Volgens oud gebruik worden zij nog in eene kast bewaard, maar gedeeltelijk zichtbaar ten toon gesteld; zoodat zij door de geloovigen op de gewone manier kunnen vereerd worden. De kast staat nu niet meer op 't altaar, maar in 't midden der St. Odakapel op een pedestal.

Bij de laatste visitatie werd alles conform bevonden met de oude getuigschriften: de hersenpan was wit van kleur en zeer dun.

Aan een paar stukken van 't gebeente is het duidelijk te zien, dat zij in het vuur gelegen hebben. De Relikwieën van de hersenpan blijven ook nu van de overige gescheiden.

Het percentage van den doopnaam Maria in vroeger en lateren tijd

door

JAN MOSMANS.

Zoo veelvuldig als men den doopnaam Maria aantreft onder de tegenwoordige bevolking van Noord-Brabant, zoo weinig zal men hem vermeld vinden in onze archiefstukken van eeuwen terug.

Dit laatste wil zeggen, dat men heele reeksen XIVe en XVe eeuwſche documenten kan doorlezen en daarin talrijke vrouwenamen tegenkomen, zonder daartuſſchen ook maar ééne Maria aan te treffen.

Dit feit kunnen zij, die geen origineele ſtukken te hunner beſchikking hebben, controleeren uit gedrukte verzamelingen, waarin regeſten van oude acten, oude naamlijſten en dergelijke voorkomen.

Indien men bijv. den *Nieuwen Catalogus der Oorkonden beruſtende in de Boekerij van het Provinciaal Genootſchap, Eerſte Supplement* ter hand neemt, dan zal men daarin, van 1319 tot 1485 in allerlei Noordbrabantsche acten, ongeveer 120 vrouwelijke perſonen vinden optreden als: Jutta, Hilla, Hadewich, Oda, enz. (en andere, met namen van nog veel vreemder klank voor onze tegenwoordige ooren, als: Beenne, Erke, Foyſſa, Goeste, Godescoedis, Lana, Lysmoda enz.) en daaronder ſlechts 3 Maria's, nl. eene Hertogin, verder de echtgenoote van den Heer van Boxtel, en ééne burgerdochter Maria op het jaar 1463.

De reden daarvan is, dat er ten aanzien van het geven van den doopnaam Maria, vroeger eene praktijk in de kerk beſtond, geheel tegenovergeſteld aan die van thans. Oud-

tijds nl. een eerbiedige *schroom* om hem te gebruiken, heden-daags een groote *voorliefde*.

„Door diepen eerbied voor de allerheiligste Maagd” zegt J. A. F. Kronenburg C. SS. R. in zijn standaardwerk: *Maria's Heerlijkheid in Nederland* ¹⁾ „zijn eenige harer vereerders weerhouden geweest dien naam te dragen of aan anderen te geven; de Polen deden het nooit, en hun koning Casimir, evenals Alphonsus VI, koning van Castilië, wilden niet, dat hunne vorstelijke bruiden Maria's naam zouden behouden of aannemen. Geen sterveling toch, meenden zij, was waardig zulk een heiligen naam te dragen.”

Betreffende ons vaderland deelt dezelfde auteur mede: „In de 14de en zelfs in de 15de eeuw is bij ons het dragen van dien heiligen naam nog verre van algemeen. Wij hebben lange naamlijsten van personen uit dien tijd doorloopen, zonder er eene enkele Maria aan te treffen. In een *Liber vitae* der 14de eeuw te Kampen en op de ledenlijst van de Broederschap der H. Cunera aldaar, die gaat tot 1456, vonden wij onder de honderde namen geen enkele Maria.”

Intusschen heeft de oudere opvatting, die uit eerbied schroomde Maria's naam te doen dragen, voor de nieuwere strooming in de ideeën moeten onderdoen.

Thans wordt niet slechts veelvuldig aan kinderen van het vrouwelijk geslacht, maar soms ook aan personen van het mannelijk geslacht (dan echter als tweede of derde voornaam, vooral in Limburg) de naam Maria gegeven, uit „eerbiedige dankbaarheid, hartelijke liefde, bede om bescherming en den wensch om Maria na te volgen.” ²⁾

„In den tijd, toen onze vaders om des geloofs wille door de Protestanten vervolgd werden”, aldus schrijft Pater Kronenburg verder ten opzichte van ons land in zijn geheel, „begonnen de trouwgebleven ouders in Nederland meer algemeen dien beminnelijken naam aan hunne dochters te

¹⁾ VIe Hoofdstuk, bldz. 237.

²⁾ Kronenburg, Op. cit. VI, bldz. 239,

geven. 't Was hun een protest te meer tegen den smaad, destijds door zoovelen de Moeder des Heeren aangedaan." ¹⁾

Wat nu in 't bijzonder het tegenwoordige Bisdom 's Hertogenbosch betreft, is het voor hetzelfde van kerkelijk-historisch belang te weten, hoe groot het percentage van den doopnaam of *voornaam* ²⁾ Maria hier in vroeger en lateren tijd was, en op welk tijdstip het geven van den naam Maria meer algemeen is geworden in het „Mariaansche Brabant."

Om daarvan een klein overzicht te hebben, verzamelde ik (uit een paar willekeurige oudere en nieuwere bronnen) enkele gegevens, waarmede ik het volgende staatje opmaakte. Zij hebben meestal betrekking op de stad 's Hertogenbosch.

Nr	JAAR	BRON	PERCENTAGE
1	1300—1350	Duizenden losse schepenacten en andere stukken.	Vermoedelijk nog niet 1 ⁰ / ₀
2	1399	Lijst van „gegeven lijfpensien" door de stad 's-Hertogenbosch. Stadsrekening Paesschen 1399—Remeijs 1399.	
3	1552—1553	Lijst van Uitgegeven „lijf, erf ende losrenten" stadsrekening. (Honderden namen).	Ruim 3 ⁰ / ₀
4	1570—1585	Naamlijsten van verschillende kloosters, voorkomende in Coeverincx Analecta, pars II.	Ruim 7 ⁰ / ₀
5	1685—1694	Doopboek der St Jan. (Register N ^o 17, ten stadhuize).	Ruim 16 ¹ / ₂ ⁰ / ₀
6	1830 en '31	Gedrukte Maandboekjes der stad 's-Hertogenbosch.	18 ¹ / ₄ ⁰ / ₀ ³⁾
7	1879	Idem. Idem. Idem.	ongeveer 19 ⁰ / ₀
8	1916	Meisjesscholen te 's-Hertogenbosch met ± 800 leerlingen.	16 ¹ / ₂ ⁰ / ₀
			17 ⁰ / ₀

Uit het bovenstaande blijkt, in het bijzonder voor de stad 's Hertogenbosch, (doch dit kan misschien als doorsnee gelden voor het geheele bisdom):

¹⁾ Kronenburg, Op. cit. VI, bldz. 239.

²⁾ Het gaat hier over den *eersten* doopnaam, dus den eigenlijken *voornaam*.

³⁾ Dit hooge percentage wordt veroorzaakt door de jaren 1687, 1688 met 20⁰/₀ en 1689 met 30⁰/₀. Zonder die buitengewone verhooging, (die ik voorloopig niet kan verklaren), zou het percentage over het tijdperk 1685—1694 meer normaal 16⁰/₀ zijn.

1° dat de groote toename (van 7⁰/₀ op 16¹/₂⁰/₀) ligt tus-
schen volgnummer 3 en 4 van het staatje. Neemt men aan,
dat de personen, die voor Nr. 3 en 4 gegevens leverden,
(dus zij, die lijfrenten trokken of reeds meerdere jaren in de
kloosters leefden) door elkander genomen 50 jaar oud waren;
dat derhalve de groepen 3. en 4. gedoopt zijn, resp. om-
streeks 1500 en 1530, dan kan men — voorloopig althans —
aannemen, dat men in ons Bisdom begonnen is, meer algemeen
den Maria-naam te bezigen in de jaren, dat Luther het hoofd
opstak;

2° dat het gemiddelde cijfer der laatste twee, drie eeuwen
van 16⁰/₀ tot 18⁰/₀ bedraagt.

Bovenstaand staatje kan door velen gemakkelijk uitgebreid
worden, waardoor deze voorloopige gegevens slechts aan
nauwkeurigheid kunnen winnen.

Anthוניus van Gils

door

H. VAN ALFEN.

Hieronder volgt het paspoort, waarom de ZeerEerw. Heer v. Gils in zijn door prof. Franssen op blz. 109 jrg. I afgedrukt briefje aan zijn collega Smits zoo gepresseerd was en dat wel toont, hoe overbodig de bezorgdheid van den Bredaschen vicaris was, of er nu ook voor zijnen weggevoerden vriend een der „vervaartmakers“, die hem in de ellende gebracht hadden, zich zou opmaken hem te volgen. Denzelfden dag toch, dat hij dit schreef, had v. Gils zijn eigen signalement in den vroegen morgen naar het Seminarie gezonden om met den grootsten aandrang op de secretarie van Gestel het paspoort met attestatie te verwerven en nog op denzelfden datum treffen wij in het verbaal van den Landdrost (Rijksarchief 's-Hert. portef. A 119, 16 Grasmaand, litt. B) de vermelding, dat hem een paspoort verleend is, terwijl het door Schout en Schepenen van Gestel overgelegde origineel onder de ingekomen stukken van den Landdrost berust.

Het laatste wordt hier curiositeitshalve afgedrukt.

Klein-folio, een vel met omslag voor suppletoir-zegel, in portef. Rijksarchief 's-Hert. A 599.

Attestatie en Rije passe van den Heere Antony v. Gils.

Wij ondergetekende Schout-Civiel en Schepenen Leden van de Municipaliteit van s. Michiels-Gestel, voormalig Département van Hollands-Brabant, thans behorende onder het Fransch Kijzerrijk, verklaren en certificeeren bij dezen, dat den WelEerwaarden Heer Antony van Gils, geboortig van Tilborg oud 52 jaren, dragende een zwarte Paruyk, lang 5 voet 7 duim, hebbende ligte bruine wenkbrauwen en Baard,

groot rond voorhoofd, blauwe ogen, een wijzig spitse Neus en Kin, ordinaire mond, een wijzig lang van aangezicht, gezond van Couleur, dat Denzelve is van een zeer stigtig en voorbeeldig deugdzaam gedrag en wandel, den welke aan ons heeft te kennen gegeven tot verrigting van particuliere affaires voornemens te zijn te gaan na Parijs en elders in Vrankryk, en daartoe heeft versogt deze onze attestatie, dewelcke wij hem niet hebben kunnen nog willen wijgeren, versoeckende derhalven alle Militaire en Politique Officieren, den voorn. Heere Antony van Gils, vrij en onverhindert te laten passeeren en repasseeren, en hem alle hulp en assistentie te verlenen.

S. Michiels-Gestel den zestiende van April 1800 en Tien.

(w. g.) N. Dierkens, Schout-Civiel.

F. V. D. Kammen.

P. van Rooy.

J. Meurs, secr^{ts}.

(Zegel van St. Michiels-Gestel, met zelfde wapenschild als van 't Klein-Zegel, in rood lak).

De Troebelen in het Bossche Vicariaat tijdens de Overheersching van Napoleon I

door

FERD. FRANSSEN.

Slotartikel.

Het doel van dit, ons laatste artikel, is de geschiedenis der troebelen in het Bossche Vicariaat tijdens de overheersching van Napoleon, die wij volgens de beide handschriften Smits en Moser zoo nauwkeurig mogelijk weergaven en met authentieke bescheiden aanvulden en bevestigden, eenigszins af te ronden en haar aldus een gewenscht slot te geven. Aan de wettelijke teruggave der St. Janskerk en aan de beide persoonlijkheden van Camp en deken Hoogaerts dienen wij nog een enkel woord te wijden. De vragen: Hoe is het dan verder met de St. Janskerk gegaan; wat gèwerd er van „bisschop” v. Camp, en hoe gedroeg zich deken Hoogaerts na den terugkeer van den Vicarius, mogen wij niet geheel onbeantwoord laten.

Dat antwoord geven wij echter in den vorm van eenige losse, merkwaardige stukken, die bij een geschiedenis der St. Janskerk tot hare teruggave en bij latere monografieën van de heeren van Camp en Hoogaerts zeker niet zonder nut zijn zullen.

Tot de wettelijke teruggave der St. Jan.

Smits verhaalt, dat Hoogw. Heer A. v. Alphen, „eene natuurlijke antipathie had tegen de groote kerken en zijne

afkeuring niet onduidelijk te kennen" gaf „wegens de provisioneele verordening" die omtrent de St. Janskerk gegeven was.

De meening van den Vicarius omtrent deze kwestie blijkt ons uit een schrijven zonder datum en onderteekening ¹⁾, en gericht aan deken Hoogaerts:

„Nadat mijn brief was geschreven, ontvange ik UEw. missive.

Het is tijd, dat die zaak eens finaal beslist worde en hoe eerder hoe beter. Intusschen is het de . . . (?) . . . commissie, met dewelke iemand belast kan worden, en ik weet niet, wat hierop te antwoorden. Ik zal morgen naar het Seminarie gaan om daarover te spreken; kan UEerw. zonder opspraak daar komen, zal dan aangenaam zijn; zoo niet, zal dan morgen nader schrijven.

Op den eersten opslag is 't mij voorgekomen best te zijn zich daarvan te excuseeren: dan, dat ik maar een invallend gedacht.

Onder de diepste geheimhouding zal ik mijne gedachten voor u openleggen, zonder nochtans iets te beslissen. De groote kerk is sedert lang een twistappel geweest tusschen Roomschen en Gereformeerden; blijft dezelve aan de Roomschen, zoo zal zij een twistappel worden tusschen de Roomschen. — Zij vernietigt genoegzaam St. Jacob zoo schoon en welgelegen; zij is al te vast en te groot, en wat men voorgeve voor de instructie gansch niet geschikt; zeer kwaad gelegen ter gelegenheid van de parade, die den dienst zeer stoort, wat men dan ook mag zeggen.

Alle hare effecten en obligatiën zijn zoek geraakt; van de schaal, stoeltjes en banken blijft genoegzaam niet over na aftrek der geëmployeerden. — Er blijft dus niet over dan de begravenissen. Zoo het mogelijk was de gereformeerde lijken daaruit te weeren, zullen toch de begravenissen niet of weinig opbrengen: dan, dit zal niet mogelijk zijn en die kerke zal dagelijks door soortgelijke lijken geprofaneerd worden, hetgeen alleen ons zou moeten weerhouden. Waaruit dan dien grooten bouw onderhouden? Wie zal er directie over hebben? Zal de Magistraat, zooals van ouds, de ad-

¹⁾ Eigendom van Dr. v. Gils. Roermond.

ministratie niet pretendeeren en in dat geval al de revenuen van schaal, stoeltjens en banken tot onderhoud van het fabriek niet eigenen?

Ja, al bleef de groote kerk onder de directie der Roomschen, zouden alle die zwarigheden plaats moeten hebben, en men zoude nooit de kerken en den godsdienst kunnen onderhouden zonder eenen algemeenen kerkeraad over alle de kerken, van welk kwaad: *Libera nos, Domine!* — Dit zijn alle zwarigheden, die mij onder het schrijven invallen en vrij meerdere zullen invallen aan dengene, die met aandacht en zonder vooroordeel dit mediteere.

Konde men het daarheen dirigeeren, dat de St. Catharina-kerke aan de Roomschen bleef en de rechten van begravenissen wierden overgebracht tot die van St. Jan, en dat men verder eene som uitkeerde uit de geestelijke of andere goederen om voor de Roomschen de kerk van den heer van Cuyck in behoorlijke order te brengen of eene nieuwe te bouwen, dan zoude men aan onze religie in de stad het grootste geluk toebrengen, dat aan dezelve zoude kunnen bewezen worden.

Daartoe is nu juist de tijd."

De pogingen tot oprichting van een algemeenen Kerkeraad en de onmiddellijke verheffing van St. Jan tot parochiekerk werden later inderdaad (1823 en 1824) beproefd. In een antwoord op een „vertrouwelijk aanschrijven" van den Gouverneur, alsook in een officieel adres ¹⁾ verdedigt de Vicarius zijn recht en zijne meening. Uit deze stukken deden wij vroeger reeds enkele aanhalingen. Op het adres van 22 Juli 1824 komen wij straks nog terug.

Vooraf ga echter het volgende „gebod" namen der Gouverneur gezonden aan de Heeren v. d. Meulen en v. d. Heyden, Roomsche priesters en pastoors te 's Bosch op 12 Aug. 1815 ²⁾, waaruit ons blijkt, welke verwarring te 's Bosch aanvankelijk in den kerkelijken toestand bleef bestaan.

¹⁾ Zie Deel I, blz. 3 en blz. 9. Adres 22 Juli 1824 en 9 Sept. 1823. Arch. Bisd. 's Bosch.

²⁾ Arch. Bisd. 's Bosch.

N° 527.

's Hertogenbosch den 12 Aug. 1815.

De Heer Gouverneur dezer provincie heeft mij bij hoogst deszelfs missive van den 7 dezer no 8 op eene zeer nadrukkelijke wijze, zijne misnoegen te kennen gegeven, dat U^{eerw.} op eigen gezag heeft kunnen goedvinden Uwe Kerk, ten gevolgen van een keizerlijk en nog bestaande decreet gesloten, weder te openen, en in dezelve publieken dienst te verrichten, en heeft mij tevens gelast om te zorgen, dat gemelde Uwe Kerk onverwijld gesloten worde en blijve, tot dat daar omtrent door het Gouvernement nader zal zijn beslist.

Aan deze onaangename plicht voldoende, moet ik de eer hebben U^{eerw.} bij deze aan te schrijven, om zonder uitstel aan het verlangen van zijne Excell. ten deze te beantwoorden, ten einde onaangename maatregelen voor te komen, welke het mij zal aangenaam zijn, dat mogen worden vermeden.

De Burgemeester der Stad 's Hertogenbosch
A. G. Verheyen.

Aan dezen verwarden toestand werd echter een einde gemaakt door de provisioneele schikking, gemaakt door Vicarius v. Alphen op 27 Nov. 1815, waarvan wij hier 't origineele ontwerp laten volgen. ¹⁾

Provisoria Dispositio pro Clero Civitatis Buscoducensis.

Prostrato, anno praeterito, homine illo, Dei et hominum inimico, sperabamus brevi omnia in pristinum et in integrum restitutum et discordiarum semina eradicatum iri; ast spes nostra fefellit eventus.

Ab exilio rediens, invenimus Ecclesiae nostrae statum de quâ gloriabamur apud externos, in civitate praecipue vestra, haud parum immutatum.

Nihil equidem tum temporis suscipere voluimus, cum nihil certi statui posset in incerto illo rerum statu, qui in dies immutandus praevidebatur. Interim incertus hic rerum status perseverabat. — Fideles illi et omni laude digni, qui per Napoleonem, religionis ac Dei magis quam hominum osorem, e statu suo tam injuste ejecti erant, omnibus subsistentiae suae mediis destituti permanserunt.

Vix fuit, qui misertus est eorum. Ex turbato illo antiquo

²⁾ Arch. Bisd. 's Bosch

et bono ordine ecclesiastico, aliisque intercurrentibus circumstantiis, dissensiones in Clero exortae sunt, quae ut in similibus fieri natum est, ceteris fidelibus se communicarunt.

In hisce circumstantiis nihil non fecimus ut per exhortationes nostras discordiarum semina eradicaremus, pacem et concordiam pro praesente restitueremus et pro futuro conservaremus; ast conamina nostra et exhortationes non eum habuerunt effectum, quem sperare nobis licebat. Dissensiones et discordiae in clero et populo perseverant quibus, vel quantocius finis imponatur fidelium et religionis bonum a Nobis exigit et officii nostri ratio imperiose nos jubet.

R. Dnum van der Heijden amore pacis alio evocanimus et alibi, quantum potuimus et providimus. — R. Dni van der Meulen miserti, meliori quo poterimus modo, eidem providebimus. — Cum in hac incertitudine nihil certi statui possit pro pace redeunda et concordia in clero et populo fidei conservanda, provisorie ordinandum et statuendum duximus, uti per praesentes provisorie dispositione et salvo uniuscujusque jure ordinamus et statuimus: R. D. v. Cuyck cum suo aut suis capellanis, solus solita ab antiquo divina officia, provisorie in Ecclesia S. Joannis peraget ea qualitate eoque pede, quo ibidem a sesquianno constitutus et missus est. Pastoris nomen non sibi arrogabit.

Pastores et Rectores civitatis in suis respective Ecclesiis officia divina peragent ea libertate, eaque independentia, qua ab antiquo gaudent. — Admonitos autem eos volumus ut amore pacis prae oculis semper habeant apostolicum illud dictum: „Omnia mihi licent sed non omnia expediunt.”

Diebus dominicis et festivis Missae fixae et ordinariae celebrabuntur eis horis, eoque tempore, quo in praesenti obtinet. Cum mutatio temporis divinorum officiorum in una Ecclesia, ordinem aliarum Ecclesiarum perturbare aut praepjudicium verum vel apparens afferre possit, pro conservanda pace nulli licitum erit statuta divinorum officiorum tempora immutare, si non de Amp^m D. Decani, caeterorumque consensu communi. Quod si convenire non possint, ad Ordinarium negotium deferetur.

In unaquaque Ecclesia diebus dominicis et festivis tres Missae fixae, si fieri possit celebrabuntur, in quem finem quantocius penuria ministrorum id permiserit, necessarios, vicarios ad volentes mittemus.

Interea sacerdotes non functionarii, in civitate degentes rogabuntur ut diebus, quibus eorum servitium in una alterave

ecclesia necessarium fuerit, ibidem illud praestent, salva extra necessitate libertate, Missam celebrandi, ubi elegerint cum consensu eorum, quorum interest.

Beneficium hoc pro communi fidelium et religionis bono a pietate et charitate praefatorum sacerdotum praestolamus. Praeter tres Missas, diebus festivis fixas, sacerdotes non functionarii, diebus praememoratis fixa et determinata hora non celebrabunt, ne populus fidelis ab ordinariis parochialibus officiis et missis abstrahatur. Sacerdotes extranei et incogniti ad celebrandam Missa non admittentur, sicut nec illi, quorum vita probata non est.

Sicuti contuberniorum militarium, Nosocomiorum, hospitalium aliarumque domum piarum institutionum ad laudem vestram provide a vobis cura habetur, partito ex aequo inter vos onere; ita pariter attentionem nostram zelumque vestrum et charitatem invocant miseri illi, qui in domo detentionis (tucht-huis) occluduntur; ea magis nostra commiseratione digni cum plerique a tramite virtutis deerraverint, suorum facinorum promerentem ferentes poenam. Ratione situs onus hoc convenientius feretur a Domino Pastore S. Catharinae, qui hanc in se suscipere curam omnino se paratum praebet, modo, uti justum apparet, pro parte sublevetur ab onere communi, quod in praesenti fert cum ceteris.

Quo conventiori modo miseris illis succurri poterit, communi vestrae deliberationi subjicimus.

En hier achten wij het 'de geschikte plaats om ten slotte uit het schrijven van den Vicarius van 22 Juli 1824, bovenbedoeld, in te lasschen eene korte beschrijving van de wijze, waarop de St. Janskerk definitief in de handen der Roomschen gesteld werd:

„In het jaar 1814. behaagde het den goeden God ons van Napoleon te verlossen en de genomineerde Bisschop was van de eersten, die zich zoek maakten.

Door het vertrek van den Bisschop werd de steen des aanstoots en de voorname zwaarigheid weggenomen, waarom de uit hare kerken ontzette geestelijkheid en de meeste leeken de kerk van St. Jan schuwden; waarom dan ook de Katholijken van St. Jan opkwamen en den Heer van Cuyck instantelijk verzochten om zijne vorige functiën, welke hij in het gebouw in de Kerkstraat als Rector had uitgeoefend, in

de kerk van St. Jan in diezelfde hoedanigheid als nu zoude uitoefenen.

Daar zijn vorig gebouw in de Kerkstraat vervallen was en van alle noodige ornamenten en meubelair beroofd, daar hij in het wettig bezit van al zijn kerkelijk gezag en jurisdictie door geheel de stad, altijd was gebleven; daar de Katholieken van de kerk van St. Jan reeds in bezit waren, heeft de heer van Cuyck om aan het vurig verlangen der Katholieken te voldoen, geene zwaarigheid gemaakt zijne vorige functiën, welke hij in zijne vorige kerk als Rector had uitgeoefend, in diezelfde hoedanigheid als Rector in de kerk van St. Jan uit te oefenen hetgeen geschied is, en zonder oppositie van iemand en tot genoegen van alle Katholieken.

In dezen staat heb ik de zaken bevonden bij mijn retour uit Frankrijk, en daar ik wel voorzag de moeilijkheden, welke wellicht over gemelde kerk vroeg of laat stonden geboren te worden en alreeds begonnen tusschen de Katholieken en Protestanten, vermeende ik, dat de voorzichtigheid mij gebod mij zelf buiten alle twisten te houden en de voorziene moeilijkheden over te laten aan de directie der Commissie ¹⁾ door de Katholieken van 's Bosch uit de voornaamste en bekwaamste onder de Katholieke burgers, om de meer gemelde kerk te naasten, verkozen en aangesteld en kennis dragende van hetgeen wederzijds gepasseerd was opzichtens het naasten van meer gemelde kerk.

Wanneer nu de Commissie door de Katholieken aangesteld door hare aanhoudende werkzaamheid het zoover gebracht had, dat Zijne Majesteit, onze geëerbiedigde Koning, om aan deze voor hoogstdezelver zoo onaangename kwestie een einde te maken, de kerk van St. Jan aan de Katholieken toegekend had onder uitkeering van 60,000 gld.; —

Wanneer Hunne Excellentien de Heeren Ministers van Hervormden en Katholieken eeredienst, om zonder bezwaar van 's lands kas en van de Katholieken, zoo veel mogelijk

¹⁾ De Katholieke Regelingscommissie bestond uit de heeren M. J. Sassen, G. v. d. Horst, Mr. v. Meeuwen, H. de Wijs en Mr. B. S. v. Son,

Gecommitteerde leden van den Kerkeraad der Nederduitsche Hervormde Gemeente te 's Bosch, de heeren: Zeger de Jongh, v. d. Velden en C. J. v. Heusden.

Tot de Commissie van Liquidatie werden benoemd

Van de Roomsche-Katholieken de heeren, A. Loutermans en H. A. A. v. Ertwyk

Voor de Nederduitsche Hervormden Jhr. J. v. d. Dussen, Lid der Staten-Generaal 1^e Kamer en Notaris van de Bergh.

te vinden deze penningen, het geschikste middel oordeelden, dezelve te nemen uit de toelagen aan de geestelijken van ons Bisdom toegekend, maar om redenen door hen niet aangenomen ¹⁾, —

Wanneer men verlegen was, hoe deze penningen in rekening van uitgaaf te brengen, en om zich uit deze verlegenheid te redden, men mij proponeerde de ordonanteeringen op mijnen naam als Vicaris Generaal af te schrijven, maar *in confidentie*, dat ik de penningen telkens aan het Gouvernement zou overmaken, heb ik van Hunne Excellentien vernemende, dat zulks aan Zijne Majesteit aangenaam zoude wezen, verlangende vurig aan deze contestatie een einde te maken, geen moment gearzeld het voorstel aan te nemen en ten uitvoer te brengen.

Noch op deze, noch op eenige Conferentie over de kerk

¹⁾ Het desbetreffende Besluit des Konings van 5 Sept 1817 luidt aldus „Wij Willem enz. Gehoord het verslag van den Commissaris Generaal, provisioneel belast met de zaken der Hervormde Kerk en van den Directeur Generaal voor de zaken van den Catholyken Eeredienst ten aanzien van hunne *te 's Bosch*, dato 23 July jl. gehoudene conferentie, met eene Commissie uit de Roomsche Catholyke Leden aldaar en den Vicarius Generaal Apostoliek, geassisteerd met den Professor A. v. Gils, waarmede gemelde Roomschen hun verlangen hebben te kennen gegeven om ten behoeve van het Roomsche Catholyke Kerkgenootschap in het Vicariaat van *'s Bosch*, alsnog te mogen ontvangen de gelden, welke in voornoemd ressort voor dat kerkgenootschap over de jaren 1815, 1816 en 1817 waren toegestaan, doch niet ontvangen zijn geworden;

Gelet op ons besluit van den 16 Sept 1815 n° 39 houdende, dat het montant der aldus voor den Lande uitgewonnene gelden, zal strekken ten nutte van Roomsche Catholyke Geestelijken of Gemeenten, welke onderstand behoeven en verlangen,

Gezien den staat van derzelver bedrag, zynde; 55648,66 fl.

En het Roomsche Catholyke kerkgenootschap in het Vicariaat van *'s Bosch* volgens deszelfs verlangen tegemoed willende komen;

Onzen Minister van Financien gehoord (3 Sept 1817 n° 1239 secreet)

Hebben goed-gevonden en verstaan.

1°. Den Directeur Generaal voor de Zaken van den R. C. Eeredienst te autoriseeren, zooals dezelve geautoriseerd wordt bij deze, om ten name van A. v. Alphen, Vic. Gen. Apost. van het Bisdom van *'s Bosch* af te geven twee ordonantien te zamen ten bedrage van gezegde som van vijf en vijftig duizend zes honderd acht en veertig guldens zes en zestig cents ten einde dezelve te doen strekken, ten behoeve van het R. C. Kerkgenootschap en deszelfs ressort.

2°. Te bepalen, dat gemelde penningen zullen worden betaald uit de onvoldane sommen op de staatsbegroting van het Departement van den R. C. Eeredienst over den jare 1816 en wanneer dezelve daaruit niet mogten kunnen worden gevonden, alsdan uit die over 1817 ten behoeve van het R. C. Kerkgenootschap toegestaan.

van St. Jan is er ooit gehandeld over de hoedanigheid van Parochie of Parochiale Kerk. De Katholieken hebben de kerk van St. Jan genaast en houden dezelve niet anders naasten dan om in dezelve hun godsdienst uit te oefenen, zoo en op dezelfde wijze als die nu sedert twee eeuwen in alle andere Katholieke kerken der stad rustig wordt uitgeoefend."

Over den benoemden Bisschop M. F. v. Camp.

Over den heer *van Camp* nog de volgende bijzonderheden :

„In het jaar 1814 behaagde het den goeden God ons van Napoleon te verlossen en de genomineerde bisschop was van de eersten, die zich zoek maakten." Aldus Vicarius v. Alphen. ¹⁾

Toch deed de voortvluchtige heer van Camp weer spoedig van zich spreken en lang nog duchtte men diens wederkomst in den Bosch. Hiervan vinden wij het bewijs in de volgende brieven. De eerste is van deken Hoogaerts aan den Vicarius en gedateerd 's Bosch 18 Aug. 1815.

Hoogwaardigste Heer,

Mijnheer de pastoor Molenmakers en mijnheer van Cuyk kwamen gisteren mij vertellen, dat zij voor zeker gehoord hadden en ook vast geloofden, dat Mijnheer van Camp alhier in de Peperstraat een huis had laten huren en dus hier zou komen. Zij verzochten mij dit aan UHoogw. te laten weten en tevens te vragen, hoe wij ons in dat geval zouden behooren te gedragen en vooral of wij hem zouden mogen toelaten of moeten weigeren. Mis te lezen, indien hij zulks vroeg.

Ofschoon ik er behalve van die twee heeren niets van gehoord heb en er ook niets van geloove, meen ik toch bij deze aan UHoogw. de bovenstaande vraag te moeten doen voor het mogelijke geval, dat hij bij een of andere gelegenheid eens hier kwam.

Ik heb de eer mij met de meeste hoogachting te noemen, enz.

¹⁾ Zie blz. 343.

Evenals deze brief is ook gedateerd 18 Aug, 1815 het volgend schrijven van den Vicarius ¹⁾)

Aan

Den Heer Deken en de Heeren Staessens,
Molemakers en van Cuyk:

Necesse est ea, quae sequuntur vobis intimare et simul sub obedientia gravissima et strictissima inhibere ea ulli revelare. Prudentia secundum, ratio officii nostri et conscientia jubent primum.

Notum vobis erit Dominum van Camp, qui titulum sibi olim arrogabat quandoque *Episcopi* simpliciter, quandoque *Episcopi nominati* Dioecesis Buscoducensis, arbitraria potestatis laicalis erectae, circumscriptae atque organizatae, nullibique existentis si non in imaginatione Domini van Camp; notum, inquam, vobis erit praefatum Dominum annua pensione a regia sua majestate non tantum fuisse donatum, (quod regiae munificentiae testimonium est et beneficentiae) sed et conservatione tituli *Episcopi nominati* fuisse decoratum.

Notum pariter erit vobis, quam graves fuerint, quantumque affligerunt paternum cor SS. Patris nostri anti-catholicae illae nominationes et usurpationes, eo unice tendentes ut divinam illam hierarchiam funditus subvertant, Ecclesiam liberam illam Saram veluti alteram Agar in durissimam servitutem redigant et tandem in apertam schismam inducant.

Recentiora sunt deploranda mala, scandala gravissima et dissensiones, quibus occasionem praebuit apparitio illius qui ad ficticiam dioecesim nominati episcopi titulum sibi arrogabat, illiusque regimen omni studio ambiebat, — recentiora, inquam, sunt quam ut necesse sit ea denuo rememorare.

Eadem et majora mala, scandala et dissensiones oriantur si van Camp sibi in animum induceret denuo apud et inter nos apparere, maxime si ante datam SS. Domino nostro satisfactionem functiones ecclesiasticas apud nos publice exercere tentaret.

Amore itaque pacis et pro conservanda Ecclesiae auctoritate vos rogo et si necesse, inhibeo, ne eum ad functiones publicas in Ecclesiis vestris admittatis casu quo, (quod Deus avertat!) sese ad id praesentare auderet. Sed potuis eo in

¹⁾ Eigenhandig afschrift Arch. Btsd. 's Bosch.

casu eum rogetis, ut amore pacis et pro conservanda Ecclesiae unitate ab omni functione publica sese abstineat.

Quae futura sint penitus ignoro, unice per modum prudentiae in omnem eventum haec vobis intimo.

De vestro religionis zelo et pro conservanda Ecclesiae libertate plurimum in Domino confido et me etc."

Eene mededeeling, die nieuwe ongerustheid wekken kon, vinden wij in een brief van Chr. v. d. Horst, dd. 14 Jan. 1816: ¹⁾

„Men verneemt, dat de Heer Directeur Goubau zich sterk maakt de Jansenisten met ons vereenigd te krijgen; men werkt hiervoor te Rome.

Overigens kan ik UHoogerw. sub rosa melden, dat er reeds bij den Raad van Staat een plan voor de organisatie van onzen Eeredienst bestaat, hetgeen hoofdzakelijk hierop zou neerkomen: Er zouden zijn drie bisschoppen: één te Groningen, één te 's Hage, en één te 's Bosch, en een Aartsbisschop van Utrecht. Te 's Hage zou men dan voor hen de nieuwe kerk afstaan en men despicieert reeds den Heer Lexius; te 's Bosch wordt de heer van Camp gedesigneerd. Dit plan is ook reeds opgezonden."

In Rome was men nog langen tijd niet gerust over van Camp. 't Is hierom dat kardinaal Litta, in een brief van dankbetuiging en gelukwensch na het relaas der gebeurtenissen in zijn vicariaat, den Vicarius inlichting vraagt: ²⁾

Rev. Dmne

Non sine maxima voluptate accepimus eorum omnium narrationem, quae sub elapso Gubernio in isto vicariatu acciderunt, ac magnopere gavisi sumus, audientes tum animi tui fortitudinem, tum cleri constantiam in contemnendis intrusi episcopi minis et adversariorum conatibus repellendis.

Quamquam S. huic Congregationi satis perspecta esset D(ominatio)nis Tuae pietas ac studium, ea tamen, quae dudum praeuisti eximiae tuae firmitatis, virtutisque augmenta Emos Patres magis magisque in praeclara, quam de te jam dudum acceperant opinione, confirmant, iique Dni Tuae pro hujusmodi

¹⁾ Extractum ex litteris Hagae Comit. Hs.-Moser.

²⁾ Arch. Bisd. 's Bosch.

tuorum meritorum accessione plurimum in Dno gratulantur.

Cum autem intrusus episcopus Mathias van Camp hodierni quoque regiminis gratia imo et pensione gaudeat, titulumque retineat nominati episcopi Sylvaeducensis, scire cupio an ille, permittente Gubernio, aliquam adhuc in isto vicariatu jurisdictionem exercere praesumat. Maximo vere moerore afficimur, quod licet teterrima illa tempora effluerint, tamen et nunc orthodoxa religio in quodam persecutionis statu versatur et exhibitorum subsidiorum specie illam in captivitatem adducere moliantur". etc.

Deze brief is gedateerd

Romae ex aedibus S. Congr. de Prop. Fide die 10 Martii 1817.

En op 23 Juli 1817 bracht de „Merkuur van Antwerpen" nog het volgende berichtje: ¹⁾

„Men beschouwt als zeker, dat den heer van Camp, oud-pastoor van de parochie van St. Jacob binnen deze stad, en onder de regeering van Bonaparte twee jaren benoemd bisschop van het bisdom van 's Bosch, op nieuw tot deze waarheid in genoemd bisdom zal worden benoemd."

Geen dezer berichten werd gelukkigerwijze bewaarheid.

M. F. v. Camp behield zijn pensioen tot aan zijn dood. Hij stierf op 73jarigen leeftijd te Antwerpen.

Over Deken J. Hoogaerts.

Omtrent Deken Hoogaerts ten slotte nog een enkele opmerking.

Schutjes ²⁾ schrijft: „Tijdens den ingedrongen, door keizer Napoleon I benoemden Bisschop van Camp droeg de handelwijze van den deken-plebaan de goedkeuring der geestelijken niet weg; Hoogaerts zag later de verkeerdheid daarvan in, schreef in 1814 deswege een brief van verschooning, werd den 4 julij 1829 ridder van den Nederlandschen Leeuw en stierf in den leeftijd van bijna 82 jaren. Ofschoon de cathedraal in 1814 door Hoogaerts kon betrokken worden, verkoos

¹⁾ Opgenomen in Hs.-Moser.

²⁾ D. IV, blz. 318.

hij in zijne kerk achter Tolbrug te blijven en liet de St. Janskerk door een rector en kapellanen bedienen."

„De handelwijze van den deken" tijdens het verblijf van den heer van Camp in de stad 's Bosch is onzen lezers thans voldoende bekend; in hoever Deken Hoogaerts „verkoos" in zijn kerk achter Tolburg te blijven, is uit het verhaalde ook genoegzaam duidelijk. Onze opmerking geldt dan ook slechts den „brief van verschooning" in 1814 door den deken geschreven en berustende in het Archief van het Bisdom, gelijk Schutjes in een voetnoot aanteekeent. ¹⁾

Welken „brief van verschooning", in 1814 geschreven, Schutjes hier op het oog heeft, weten wij niet. Het blijkt wel dat er in genoemd jaar meerdere van zulke brieven geschreven zijn. Wij vinden echter in het Archief slechts een enkelen, dien we hier onder laten afdrukken, maar waarin over een vroeger „peccavi" gesproken wordt. Ook elders zochten wij vergeefs. Met die brieven schijnt men echter niet bijster tevreden te zijn geweest. Dit blijkt ook uit het feit, dat de Vicarius naar het „Groot Seminarie" schreef en de meening van president van Gils en van de professoren omtrent zulken „brief van verschooning" gevraagd heeft.

Aldus luidt gemelde schrijven van Deken Hoogaerts:

's Bosch 1 Aug. 1814.

Hoogwaardigste Heer

Den vereischten *peccavi* had ik in mijn laatsten reeds gegeven en wil desnoods denzelven graag herhalen, als daarmede alles gedaan is. Intusschen blijft het mij altoos smarten, dat Uw Hoogeerw. aan mijn gansch gedrag oogmerken toeschrijft, die ik zelf (God is getuige mijns harts) altoos en zelfs dikwijls openlijk verfoeid heb.

En dit bewustzijn zal ook altoos mijn troost zijn. Niet minder smart mij, dat mij vele dingen worden aangewreven, die de meeste menschen weten, dat ze de onwaarheid zelf zijn. En hetgeen mij nog het meeste smart is, dat de be-

²⁾ t a. p.

handeling jegens mij bij vele voorname, bestmeenende burgers zoo verschillig en ten nadeele der goede zaak wordt opgenomen. Ondertusschen heb ik nooit opgehouden, noch zal ik ophouden van voor UHoogw. te doen al wat in mijn vermogen is en blijf dus met aanbieding van alles, dat ik heb of kan

Hoogw. Heer

UHoogw. onderdanigste Dienaar
J. Hoogaerts.

Naar aanleiding van dezen brief schreef de Vicarius aan president van Gils, die in zijne Ephemeridae zijn antwoord gecopieerd heeft en aan 't einde er bij aanteekeent: Missa 3 Aug. 1814. — Hier volgt het schrijven van den president:

Hoogw. Heer. In het vooruitzicht, dat de zaak van den Hr. Deken nog ernstige gevolgen kan hebben en vermits UHoogeerw. wenscht ons gevoelen daarover te weten, heb ik Uw HEerws brief en dien van den Hr. Deken aan ieder van de Heeren: Moser, Smits, van de Ven en de Bont medegedeeld en verzocht ieder zijn gevoelen in een gesloten brief aan UHoogeerw. te zenden. Wij hebben ons zelf onthouden van hierover met malkander te onderhandelen of te raadplegen, opdat UHE. zekerlijk den eigen zin en het gevoelen van ieder van ons zonder opstoking of aanraden van iemand anders zoude bekomen.

Ik vind mij dan genoodzaakt mijn gevoelen in dezer voege te uiten.

Er is in Uw HEerws kerk een groote verergermis gegeven met naast gevaar van een scheuring (gelijk de omstandigheden alsdan waren), die werkelijk vele geloovigen van de onderwerping aan de wettige geestelijke overheid en van de eenheid der Kerk zou hebben afgescheurd. In deze verergermis heeft de Hr. Deken een zeer groot deel genomen; en deze verergermis, thans nog eenigszins voortdurende, oordeel ik, Hoogeerw. Heer, dat het Uw HEerws plicht is dezelve te herstellen door een gepaste wijze van misnoegen en afkeuring daarvan bewijzende, tenzij de Hr. Deken dezelve genoegzaam zelf wegneme, hetgeen mijns oordeels tot nu toe niet geschied is.

Dat de verergermis in onze kerk heeft plaats gehad met gevaar van scheuring, zal zeker geen bewijs noodig hebben;

geheel Nederland en geheel de Kerk zijn er getuigen van geweest, UHEerw. zelf en anderen zijn slachtoffers geweest van de standvastigheid, waarmede zij die hebben [bestreden].

Dat de Hr. Deken een groot deel in deze verergernis heeft gehad, is ook wereldkundig voor geheel de stad en voor geheel Uwe kerk en elders. Er waren openlijk in deze kerk twee partijen of gezindheden onder de oude Catholieken. De eene, zijnde verre het meeste deel en bijna de algemeenschap der geloovigen, gehoorzaamde aan het oude en alleen wettig gezag van UHEerw. en van die UHE. en de H. Stoel tot deszelfs uitoefening gesteld had; de tweede partij in weinig getal, die in vele zaken van dit gezag openlijk afging, en zelfs (gelijk het gewoonlijk gaat) deszelfs verrichtingen afkeurde en tegenging. Het is openlijk, zeg ik, dat de Hr. Deken deze tweede partij aanhing, involgde of beter: aanleidde. Dit is in menige gevallen gebleken, alwaar hij tegen Uw HEerws personeel gevoelen en tegen het gebod van het gezag, door U aangesteld, kennelijk inwerkte; een gezag, wiens aanwezen en wil en verrichtingen aan den Hr. Deken genoegzaam bekend was en ook in andere zaken erkend werd.

Twee gevallen zou men alleen moeten aanhalen; het intreden en gebruiken van de St. Janskerk met hetgeen er uit gevolgd en er in verricht is en het erkennen van de benoeming en van veele verrichtingen van den Heer van Camp, bijzonder van wege de studenten in het Seminarie, tegen der bekenden wil der Overheid, door UHEerw. aangesteld.

De verergernis hieruit ontstaan is nog voortdurende, hetgeen blijkt, vermits nog velen de handelwijs van den Deken en van die partij nog aankleven en goedkeuren, niet zonder kleinachting van het ware, geestelijke gezag; het als overdreven en met passie voortgegaan te hebben wordt gelaakt, ook niet zonder gevaar van dezelfde wegen in te gaan, indien dezelfde omstandigheden werden herboren.

Bij mijn weet is ook de verergernis door den Deken geenszins hersteld. Immers niet in zijn laatsten brief van 1 Aug. 1814, alwaar hij vele voorwerpen van *smart* aanhaalt, waarin UHEerw. ongelijk heeft, — maar geenszins zijn misslag of misdaad of verergernis. Die brief zelfs schijnt, hoewel in onduidelijke woorden, de voortdurende verergernis te getuigen, als hij zegt: *dat de behandeling wegens hem* (ongetwijfeld de handeling van UHEerw. in zijn gedrag af te keuren), *bij velen, waarvan bestmeene burgers, zoo verschildend en ten nadeele der goede zaak wordt opgenomen.*

Uw HEerws afkeuring wordt dan nog door velen afgekeurd. Mijns dunkens zou het bekend maken van den brief als voldoende, bij velen eer als eene herroeping van het gedrag van UHEerw. als van des Dekens worden aangezien; wel is waar hij u zijnen *peccavi*, te voren reeds gegeven desnoods wil herhalen, onder voorwaarde, dat daarmede alles gedaan is. Maar ik heb nooit gehoord, dat bij UHEerw. de vorige *peccavi*, die hij hier wil herhalen, als voldoende aangezien is. Ook voor den H. Boetvaardige, die eerst den *peccavi*, gebruikt heeft, was daarmede niet *alles afgedaan*.

Mijn gevoelen is dan, dat de Heer Deken noodwendig de gegeven verergernissen met meer openlijke rechtzinnigheid en leedwezen moet herstellen. Wat daartoe noodig is, zal UHEerw. met volle vrijheid oordeelen. Doch indien Uw HEerws inzicht is, dat ik ook daarover mijn gevoelen uite, denk ik, dat de Heer Deken zou behooren, openlijk, op eene wijze UHEerw. voldoende, zijn schuld en misslag te erkennen in de voorwerpen te voren aangehaald; daarover ontslag en verschooning te verzoeken aan UHEerw. met belofte van volle herstelling der verergernis (zoo veel in hem is) bij de verdere priesters van 's Bosch, bijzonder ook bij den Heer Staessens en bij zijne parochianen en andere geloovigen, zelfs ook bij den Heer van Camp, overal met het verzoek van deze zijne herroeping tot herstel der verergernis ook bij anderen verders uit christelijke liefde bekend te maken. Dit middel ken ik alleen om de gegeven ergernis te herstellen en het misnoegen UHEerw. aangedaan, te voldoen en zijn eigen eer en achting bij alle weldenkende geloovigen ten volle te herstellen. Indien de Heer Deken tot deze of dergelijke herroeping (volgens Uw Hw. oordeel) niet wil besluiten, dan blijft UHEerw. (mijns dunkens) verplicht de ontstane en, nog eenigszins voortdurende verergernis zelve door gepaste bewijzen van misnoegen te herstellen.

Dit is mijn gevoelen, Hoogw. Heer, hetwelk ik, dus van UHEerw. gëeischt zijnde, uit gehoorzaamheid, zonder personeele ingenomenheid, gunst of afkeur, UHEerw. onder verzoek om geheimhouding te kennen geve, met volkomen onderwerping aan Uw HEerws doorziende oordeel, eindelijk nochtans verzoekende en UHEerw. radende, eer UHEerw. een verderen stap, bijzonder van gewicht of gevolg, in deze gewichtige zaak doet, van verderen raad in te winnen, van wege vertrouwde, welmeenende en kundige geestelijke personen, bijzonder van die in dit onderwerp nooit regelrecht

zijn gemiddeld geweest en dus buiten alle verdenking van partijzucht of ingenomenheid. Missa 3 Aug. 1814.

Dat Deken Hoogaerts zich ten slotte naar de wenschen en verlangens van den Vicarius gevoegd heeft en een „voldoenden brief van verschooning” heeft geschreven, willen wij aannemen. Toch treffen wij een correspondentie aan ¹⁾ tusschen Deken en Vicarius, gevoerd in October 1820, waaruit ons blijkt, dat ook zes jaar later nog niet alle misverstand is weggenomen. 't Geschil waarover deze correspondentie liep, de kwestie omtrent rentmeester H. v. Geffen, raken wij niet verder aan, daar dit een geheele geschiedenis op zich zelf is. Wij ontleenen aan die brieven slechts enkele zinsneden.

5 Oct. 1820 schrijft de Vicarius aan deken Hoogaerts:

„Principia illa tua vere gladius doloris sunt qui transit animam meam quem dolorem meum latius exposuisssem statim, si non amore pacis et antiquae inter nos amicitiae ex consilio amici nostri communis, retentus fuisssem. Nunc autem cum video principia illa ad praxin deduci, silentium interrumpere cogor, jubetque me conscientia Te ut amicus, ut pater et ut superior rogare et deprecari ut ad sana redeas principia, tuis ea inculces et Matris tuae Ecclesiae, quae in Christo te suscepit et peperit, libertatem et impendentiam pro viribus defendas et antiquam inter nos amicitiam restituas.”

Op dezen brief antwoordde de Deken reeds den volgenden dag, verzocht zich en schrijft:

„Ik betuig UHoogw. heiliglijk, dat ik er niets in voor gehad heb dan gevreesde onaangenaamheden, ware het mogelijk, te voorkomen en UHoogw.'s gezag te handhaven, gelijk ik in alle gevallen, — mijne benijders mogen aan UHoogw. zeggen, wat zij willen, — met de beste intentie heb trachten te doen. God kent mijn hart en mogt het UHoogw. ook kennen, dan zoude UHoogw. daarin zien met welke opregtheid ik ben

UHoogw's onderdanigste en welmeenendste Dienaar”.

¹⁾ Arch. Bisd. van 's Bosch.

Toch schrijft de Vicarius in zijn antwoord van 27 Oct.:

„Sedert lang heb ik bij mij zelve opgevat zekere vreeze, dat UEerw. niet sinceer en ten volle was wedergekeerd tot de gezonde principes van onze Moeder de H. Kerk, gevolgd door alle de geestelijken van dit Bisdom. Deze mijne vreeze werd niet weinig gesterkt door UEerw's gegeven advies, hetgene in alles wilde doen herleven dat hatelijk en aan het gezag onzer Kerk zoo injurieus decreet van Napoleon, zelfs ook met opzicht der collectes, liefdegiften enz., welke UEerw. aan Kerkmeesters en Rector wil onttrokken hebben en overgemaakt aan den Rentmeester

Herinnert U, mijnheer de Deken, deze gelukkige gevoelens, welke over deze en soortgelijke zaken in die gelukkige tijden UEerw. had met alle de overige heeren. Keert tot dezelve terug; staat en werkt niet op U zelf, maar veeleer vereenigd met mij en alle andere uwe confraters; komt uit voor de vrijheid van uwe Moeder, tegen dewelke alles samenspant om die onder de slavernij te brengen.”

Waarop de Deken zich opnieuw verontschuldigend schrijft, dateerend 28 Oct.:

„Ik weet niet meer, wat ik aan UHoogw. moet antwoorden. UHoogw. zegt, dat ik het Decreet van Napoleon wil doen herhalen. En het is juist om het hier buiten werking te houden, dat ik aan Mijnheer Verheyen het bewust middel had in bedenking gegeven. Hierdoor werd alles, zoo de aanstelling van Kerkmeesters als de continuatie van den Rentmeester en de wijze van Rekening aan UHoogw. alléén overgelaten.

Hopende dat UHoogw. nu toch zal voldaan zijn heb ik de eer” enz.

Uit verschillende stukken van lateren datum, welke wij in het Archief aantreffen, blijkt ons, dat „de oude vriendschap” tusschen den Vicarius en deken Hogaerts werkelijk hersteld werd en de deken „vereenigd” met den Vicarius „uitkwam voor de vrijheid der Kerk”.

Deken Hoogaerts stierf op 81jarigen leeftijd den 30^{en} Augustus 1840.

En in elk opzicht verrassend schrijven besluite deze aan-

teekeningen omtrent deken Hoogaerts, hetwelk noch hier
 'hoeh bij het ontwerpen eener monografie mag worden ge-
 mist. ¹⁾

's Hage den 19 Maart 1822.

WelEerwaarden Heer, Hooggeachten Vriend,

Secreet.

Dewijl ik vroeger de eer had UEerw. te kennen te geven, dat na allen schijn het Concordaat niet zoo spoedig zoude getroffen worden, zoo hope ik zal het UEw. niet ten kwade duiden, dat ik insgelijks het omgekeerde van die gissing mededeelde; het is eigenlijk meer dan gissing, want al hoewel ik het daarvoor houde, dat het Ministerie nimmer het Concordaat gezocht of verlangd heeft, zoo is het nog zekerder, dat de koning er thans de behoeften van erkennende, hetzelfde *wil hebben*. Men had dan in de eerste plaats noodig geoordeeld ten einde verder alle moeilijkheden te applaneeren den minister Gobau in de afgelopen week te ontbieden; deze op den bestemden tijd aangekomen heeft bereids Zaterdag met de ministers van Maanen, Falck, Nagell en Mollerus eene lange conferentie gehouden, waar men onder anderen stellig is overeengekomen UEw. tot Bisschop aan den koning voor te dragen. Den indruk, welke deze heugelijke gebeurtenis op mijne ziel heeft gegeven, kan ik niet beschrijven en moet mij derhalve met een stille vreugde vergenoegen; ik kan echter niet nalaten UEw. kennis gevende, nog eenmaal te herhalen, hetgeen ik de eer had UEw. zoo dikwerf in de moeilijkste tijdstippen van ons leven te verzekeren, namentlijk, dat ware godsvrucht, ongeveinsde deugden en herkende bekwaamheden eenmaal zegevieren. Ik heb de eer mij in de voortduring van UEw's veelgeëerde vriendschap aanbevelende met de meeste hoogachting te zijn

UEw.'s onderdanige Dienaar
 A. G. VERHEIJEN.

Aan het einde van dit geschiedverhaal gekomen mag de schrijver wel danken voor de waardeering van zijn werk, waarvan reeds zoo menige recensie getuigde. Den aandachtigen lezer zal het echter niet ontgaan zijn, dat het schrijven

¹⁾ Eigend. Dr. P. v. Gils.

dezer geschiedenis, waarvan nog zoo weinig bekend en tot dusver nagenoeg niets gepubliceerd werd, en die uit zoo intieme bescheiden moest worden opgebouwd, geheel eigenaardige moeilijkheden met zich brengen moest. Of de schrijver deze alle heeft kunnen ontwijken?

Wat echter den lezers verborgen bleef, was de moeilijkheid om de noodige gegevens voor deze geschiedenis bij elkander te garen. Wanneer hij nu hierop wijst, is dit alléén, om voor de toekomst eene aannemelijke verontschuldiging te doen gelden, als mogelijk bij het ontdekken van nieuwe gegevens een of ander feit minder juist weergegeven of onvermeld zou blijken.

Wat de schrijver vermocht, deed hij en deed dit met animo, aan de latere geschiedvorschers in goed vertrouwen het eindoordeel overlatend.

Leestafel.

Genealogieën van eenige voorname, aan elkaar verwante Meierijsche Geslachten door A. M. Frenken, pr. en met medewerking van Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van Ysselt, oud-lid van de tweede Kamer der Staten-Generaal, lid van de Provinciale Staten van Noord-Brabant, enz. C. N. Teulings, 's-Hertogenbosch, z. j. [1919].

Het is een lust, in dezen surrogaten-tijd met zijn slecht papier, geurenden drukinkt en oogen-bedervende letters, als men weer eens een boek in handen krijgt, dat met kloeke letter op stevig hollandsch-papier gedrukt ons herinnert aan de goede dagen van olim, ook op het gebied van drukwerk. De firma Teulings heeft alle eer van haar werk, en wanneer zij het jaar van uitgave op het titelblad had geplaatst, zou ik absoluut geene aanmerking hebben ¹⁾). Op den inhoud van het werk heb ik misschien wat meer op te merken, doch dat zij dan tevens een bewijs van mijne waardeering voor dezen arbeid, die ook voor onze locale kerkgeschiedenis van belang is door de opgave van vele geestelijken, kloosterlingen enz., die uit deze families blijken te zijn voortgekomen.

Allereerst zou ik bezwaar willen maken tegen den titel van het werk, tenminste als ik juist zie met onder *Meierijsche geslachten* te verstaan uitgebreide families, die van ouder tot ouder in de Meierij geboren en getogen als het ware zijn vergroeid met de geschiedenis daarvan. Als ik dan zie, dat de genealogie Van den Heuvel begint met 1720, toen een zekere Hendrik Janszn. van den Heuvel huwde met Maria

¹⁾ Men zorge er voor ook het juiste jaartal op den titel te plaatsen, en daarom niet 1914 te zetten op een boek, dat eerst in 1918 uitkomt, gelijk geschied is met *De Oude Kerkelijke Kunst in Nederland* (Teulings, 's-Bosch).

Anna van Esch (blz. 39), zonder dat gezegd wordt, waar die persoon vandaan kwam of woonde, dan ben ik niet overtuigd, dat dat geslacht onder de Meierijsche geslachten is te rangschikken; maar zelfs dit daargelaten, is de ouderdom van deze familie niet dusdanig, dat men kan spreken van een geslacht, dat tot een zekere landstreek behoort. Zeker is dit niet het geval met de familie Pollet (blz. 42), hoewel deze toch blijkbaar met de familie Bogaers (blz. 16) de spil van heel het boek vormt. De stamvader van het „Meierijsch geslacht” Pollet heeft zich eerst omstreeks 1800 toevallig te Tilburg gevestigd op zijne omzwervingen, nadat hij uit zijn geboorteplaats Tourcoing in Frankrijk gevlucht was: geen enkele reden is er dus, meen ik, om deze familie onder de „Meierijsche geslachten” op te nemen. De genoemde families Pollet en Bogaers (welke laatste ook pas in het eerste kwart der 18e eeuw begint) zijn echter tot op onzen tijd toe nauwkeurig bijgewerkt: zij vormen het middelpunt van deze uitgave, waaromheen dan eenige andere families zijn gegroepeerd. Daarom zou m. i. de titel: „De Families Pollet en Bogaers en eenige verwante geslachten” juister den inhoud van het boek weergeven.

Een oud familiehandschrift, dat „in menig opzicht juist bleek te zijn”, is door de beide schrijvers herzien en aangevuld, zoodat nu van verscheidene geslachten belangwekkende stamboomen gegeven worden. Doch hebben wij nu ook de zekerheid, dat alles ook wezenlijk zoo is, als het hier staat afgedrukt? Heeren genealogen hebben de hebbelijkheid zoo weinig mogelijk of liefst geen bewijzen te geven bij het resultaat hunner vaak ondankbare en moeilijke onderzoekingen. Daardoor brengen zij zelf hun werk in discrediet, vooral omdat er op het gebied der genealogie zoo ontzaggelijk veel onkruid tusschen de tarwe is opgeschoten. Een stamboom zonder bewijzen is oncontroleerbaar en heeft voor een historicus weinig waarde. Ik had de goede hoop, dat de schrijvers hier eens model-genealogiën zouden hebben geleverd; en waarlijk, hier en daar vond ik verwijzingen naar de bossche

schepenregisters of naar gedocumenteerde artikelen van *Taxandria* ¹⁾, doch blijkbaar hebben zij nog niet kunnen besluiten geheel met den ouden, onwetenschappelijken sleur te breken. Ik wil aannemen, dat alles is, zooals zij schrijven, doch ik kan het een ander niet kwalijk nemen, als deze alles zoo maar niet gelooft. Met weinig moeite hadden de schrijvers dat kunnen voorkomen en daardoor tevens hun werk van meer blijvende waarde doen zijn.

Volledigheid kan bij stamboomen van oude geslachten niet geëischt worden: altijd treft men weer nieuwe takken of nieuwe spruiten, die bij den ouden boom thuis hooren, en zoo zal het niemand kwalijk nemen, dat van sommige geslachten veel gegeven wordt, van andere (b.v. Van der Sterren) weinig. Toch waren er met een klein beetje moeite hier en daar wel wat meer complete opgaven te leveren geweest. Als voorbeeld wijs ik op blz. 11, waar zes kinderen gegeven worden van Dr. Henricus Immens († 1902) en Maria v. Baar. Van het eerste kind wordt de datum (dag en jaar) van geboorte gegeven met dien van zijn huwelijk. Bij het tweede alleen de datum van het huwelijk. Bij het derde slechts het jaar van het huwelijk, en bij vier, vijf en zes geen enkel jaartal meer. Deze ongelijkheid van behandeling valt aanstonds in het oog: een enkele navraag op de plaatselijke secretarie zou zeker de ontbrekende data hebben aangevuld.

En zoo zou men misschien nog hier of daar wel wat kunnen vinden, dat men anders of beter zou wenschen, maar dewijl ik bij ondervinding weet, hoe lastig en tijdroovend het is een goede genealogie bijeen te zoeken, wil ik liever een woord van dank richten tot de schrijvers, dat zij dat werk hebben ondernomen. Gelijk een verzamelaar van penningen liever een zeldzaam stuk dan de uitbundigste lofprijzingen

¹⁾ De verwijzing op blz. 20 naar *Taxandria* XXV, 109 is niet op haar plaats, omdat de stukken t. a. p. afgedrukt niet dienden om den familienaam v. Breugel te rechtvaardigen, maar om de verwantschap dezer familie met de familie Van Grinsven te bewijzen.

van een bewonderenden bezoeker ontvangt, zoo zullen, meen ik, aan de schrijvers eenige toevoegingen aan hun werk meer welkom zijn dan vele vriendelijke woorden. Met die bedoeling mogen dan de volgende korte aanvullingen hier eene plaats vinden.

Blz. 53, Belia, dochter van Gielis Kievits en Anna van Boort, huwde met Jan Egbertsen van Wieringen (Bosch Schepenregister n° 235 f° 427 verso) en hare zuster Barbara met Cornelis Jans Jans Adriaensen (ibid.), bij wien zij twee kinderen had: Elisabeth' en Judith, in 1603 nog minderjarig, toen de moeder reeds was overleden.

Blz. 54, Jeronimus van Kelst was secretaris te Oirschot. Zijn zoon Gerard van Kelst, gehuwd met Maria, dochter van Dirck Heuvelmans of Hovelmans, had, volgens de opgave op blz. 54, zes kinderen. Doch minstens heeft hij er acht gehad; misschien zijn deze twee laatste jong gestorven. Er ontbreken nl. Beatrix, te 's-Hertogenbosch in de St. Jan gedoopt 11 Juni 1632, en Jan, terzelfder plaatse gedoopt 1 December 1636. Ook nog van drie der zes opgegeven kinderen vond ik de doopakten in de doopboeken der St. Jan, nl. van Dirk 12 October 1629, Catharina 22 Augustus 1634 en Hieronymus 28 Augustus 1639.

Van Symon Gerards van Kelst worden wel de twee kinderen genoemd, maar niet de echtgenoóte: deze was Mechtelt Robberts van den Berckenbosch.

Dit weinige zij een teeken van mijne belangstelling in dit schoone werk, eene belangstelling, welke bij velen navolging moge wekken.

Th. G.

Het Gildeboek, Tijdschrift voor kerkelijke kunst en oudheidkunde. Orgaan van het St. Bernulphusgilde. Afl. 1. April 1918.

Dit tijdschrift, voorloopig viermaal per jaar verschijnend, dat zoowel in Noord als in Zuid de kerkelijke schoonheid

wil bevorderen, zij op deze plaats nog eens warm aanbevelen aan alle minnaars van waarachtige kunst. Ook Mgr. W. v. d. Ven betuigde zijn instemming met de uitgave van dit Gildeboek.

De bibliotheek van het departement der Monden van den Rijn te 's-Hertogenbosch, 1812—1816, door G. A. Evers. Overdruk uit „Het Boek”, jrg. 7 (1918), blz. 50 vlgg., blz. 208 vlgg.

De schr. toont aan, hoe bij decreet van Napoleon van 3 Januari 1812 de opheffing gelast werd der kloosters, die nog bestonden in de departementen, bij het fransche keizerrijk gevoegd. De aanwezige bibliotheken werden geïnventariseerd en gedeeltelijk naar Den Bosch overgebracht om daar te dienen tot verrijking der bibliotheek, in den titel van de lezenswaardige studie van den hr. Evers genoemd, . . . en om vervolgens spoorloos te verdwijnen. Zoo bevat dit artikel vele bijzonderheden over den omvang en de lotgevallen der bibliotheken van het Maria-refugie-klooster der Brigitinessen te Uden, der Kruisheeren te Uden, van het Emmaus-klooster der Capucijnen te Velp, het Minderbroederklooster te Megen, der Carmelieten en Carmelietessen te Boxmeer en van het Kruisheerenklooster te St. Agatha, hoewel dat klooster zelf niet gesupprimeerd werd.

In *Bijdragen van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant*, 1918, ¹⁾ komt o. a. voor eene autobiografie (blz. 12—55) van Mr. Johannes Franciscus Rudolphus van Hooff, een der voornaamste katholieke patriotten in Noordbrabant. Mr. A. F. O. van Sasse van Ysselt voorzag deze biografie van eene inleiding. Deze zelfde schr. gaf ook een inleiding en aantekeningen bij een: Beschrijving

¹⁾ Wordt dit eene periodieke, jaarlijksche uitgave, als b.v. van het genootschap *Gelre* e. a.?

der Meierij van 's Hertogenbosch door Philips baron van Leefdael, waarin ook gesproken wordt over de kerken, gestichten enz. in verschillende dorpen van ons diocees.

Het oxaal van 's-Hertogenbosch, door P. Buschmann in *Onze Kunst*, jrg. 17 (1918), dl. XXXIV, blz. 1—35.

De schr. geeft hier het resultaat van een nauwkeurig onderzoek, dat hij te Londen in het Victoria-and-Albert Museum, South-Kensington, aan dit monument uit de St. Janskerk wijdde. Door Coenraet van Noremborg, uit Namen geboortig, tusschen 1610—1613 gebouwd, is het tijdens de protestantsche overheersching gedeeltelijk van zijn beelden ontdaan en in 1866 verkocht. De schr. wijst in zijn artikel op het verband van dit oxaal met dat van Doornik en van Antwerpen, welk laatste ook de fabriekmeesters der bossche St. Jan uitdrukkelijk als voorbeeld hadden gesteld. Onder de talrijke illustraties zijn vooral merkwaardig de afbeeldingen van een drietal der reliëfs, die aan de koorzijde van het oxaal moesten worden geplaatst (de zeven werken van barmhartigheid en het laatste Oordeel) en in 1917 te Londen zijn teruggevonden.

De Kruiskerk. Geschiedenis, iconographie der vernieuwde St. Catharina-kerk te 's Hertogenbosch, 's-Bosch, z. j. [1918].

J. Stuijt, De Kruiskerk te 's-Hertogenbosch. *Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond*, serie 2, jrg. 10 (1917), blz. 282—283.

H. P. Coster, Nog eens: de St. Catharina of Kruiskerk te 's-Hertogenbosch, *a. w.*, jrg. 11 (1918), blz. 41—45.

O. Braunsberger, S. J., Petrus Canisius. Ein Lebensbild. Freiburg in Breisgau, 1917.

Leven van den zaligen Petrus Canisius, met toestemming

van den schrijver O. Braunsberger, S. J. uit 't Duitsch vertaald door A. Hulsebosch, S. J., Bussum, 1918.

L. v. Miert, Canisius-portretten, *Studiën*, jrg. 51, dl. XCI (1919), blz. 144—154.

A. F. O. van Sasse van Ysselt, De Illustre Lieve Vrouwe Broederschap [te 's-Hertogenbosch], *Provinciaal Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant*, 30 November 1918, Derde blad.

K. Azijnman, De achttien oude wijnkannen der Illustre Lieve Vrouwe Broederschap te 's-Hertogenbosch, *Oude Kunst*, Dl. IV (1918—1919), blz. 20—23.

Batenburg. Uitwendige restauratie der oude collegiale kerk. *Bulletin van den Nederlandsche Oudheidkundigen Bond*, jrg. 11 (1918), blz. 98.

P. A. [Ibers] over de latijnsche school te *Boxmeer*, die van 1653 tot 1832 door Carmelieten bestuurd is en daarna door een seculier priester, Jacobus Herraets. Na diens aftreden in 1838 traden leeken als rector op. *Studiën*, jrg. 50, dl. XC (1918), blz. 192—196.

[.]. Het H. Bloed te *Boxtel*, S.S. *Eucharistia*, jrg. 13 (1917), blz. 214—222, 239—244, 281—288, 313—320, 341—349.

[Kardinaal] Willem van Enckevoirt, (geb. te *Mierlo*). *De Nieuwe Eeuw*, jrg. 1, n. 44, blz. 819 (29 Juni 1918).

L. v. Miert, Communiedagen en communicanten te *Nijmegen* in de 14de—16de eeuw. Uit de rekeningen der stad, die den ablutie-wijn bekostigde, maakt de schr. de gevolgtrek-

king, dat het communiceeren allengs toenam, zoodat in 1538 alle geloovigen dooreen genomen tweemaal in het jaar te communie gingen. *Studiën*, jrg. 50, dl. XC (1918), blz. 475—481.

De gilde van St. Lucia te *Ravenstein*, 1718—1918. *Provinciaal Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant*, 16 Maart 1918, Tweede blad.

Taxandria, *Tijdschrift voor Noordbrabantsche geschiedenis en volkskunde* bevat:

Ch. C. V. Verreyt. Aanteekeningen betreffelijk Noordbrabantsche R. K. Geestelijken, jrg. 24 (1917), blz. 244—253, jrg. 25 (1918), blz. 21—29, 56—75, 115—123, 175—181, 215—224, 260—270.

J. v. d. Hammen. Maria van Nassau, oudst bekende priorin van het klooster „Nazareth” te *Waalwijk*, ($\pm$ 1523— $\pm$ 1556), jrg. 24 (1917), blz. 270—273.

J. J. Heeren. Een belangrijk handschrift [berustend in de kloosterbibliotheek der Paters Capucijnen te Handel en bevattend de — eenigszins onhandige — teekeningen van de meeste kerken en kapellen, welke omstreeks 1800 in Noord-Brabant nog bestonden. De maker er van is Hendrik Verhees (geb. 9 Nov. 1744 te Boxtel en aldaar overleden 23 April 1813)], jrg. 25 (1918, blz. 29—35.

C. Rijken. De Roomsche Katholieke en Protestantsche kerken en pastoriën te *Veldhoven*, a. w., blz. 89—97, 136—146, 181—189.

Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van Ysselt. Akten, betreffende de Bossche familie Tielmans, zich noemende van Breugel en hare verwantschap met Hester van Grinsven [beurzenstichtster], a. w., bl. 109—114.

G. C. A. Juten. Huiskapel van *Oirschot*, 1483, a. w., blz. 135.

G. C. A. Juten. Huiskapel in *Loon-op-Zand* a. w., blz. 146.

G. C. A. Juten. Eene bijdrage tot de geschiedenis van Mariënkroon [Cisterciënserklooster] te *Heusden, a. w.*, blz. 241—245.

De kerk van Oisterwijk vindt in den weleerw. heer A. Huijbers, kapelaan aldaar, een keurig en fleurig beschrijver. In veertiendaagsche bijvoegsels bij het kerkklokje van Oisterwijk verhaalt ons de schrijver de roemrijke geschiedenis van deze kwartier-hoofdplaats der Meierij. Eerst en vooral over „de Capel van Onze Lieve Vrouw van Mirakelen aan de Lind” en de geschiedenis van het nu weer ten troon geheven miraculeuze beeld. Vervolgens over de pastoors en kapelaans, welke tot het midden der 17^e eeuw benoemd werden door den abt der H. Gertrudis-abdij te Leuven.

In de beschrijving van hun leven wordt de kerkelijke geschiedenis der plaats ingevlochten, die naast veel ramp en leed, toch ook veel geluk in ronde roomschheid te boeken heeft. Pittige Thijmsche tooneeltjes (misschien met hier en daar wat veel schaduw) laten ons meeleven de merkwaardigste gebeurtenissen dier tijden, als b.v. de geboorte en jeugd van Adrianus Poirters, de verwoesting der groote kerk, door Hohenlohe in 1587 in brand gestoken, het uitdrijven van den eersten protestantschen predikant, en nog zoovele andere, die de dichterlijke pen van den schrijver ons voor de oogen tooverst.

Misschien zou bij het een of ander onderdeelje wel een vraagteeken te plaatsen zijn, b.v. of in den hexameter (n° 20, 8 Dec. 1918) *En nunc Zelandi reparor sic; indole Pauli* de kommapunt niet moet worden weggelaten en *Zelandi* in plaats van door „O Zeeuwen” te worden vertaald, niet liever bij *Pauli* moet worden getrokken; — of het wel juist is (n° 21, 15 Dec. 1918), dat het bossche Fraterhuis bestond uit twee afdeelingen: het rijk en het arm Fraterhuis, terwijl toch naast die twee ook een „mediocris-huys” vermeld wordt, — maar liever dan dit alles nog verder uit te spinnen, wil ik even er op wijzen, dat de schrijver zijn studie heeft gesierd met de

wapens der adellijke pastoors en met een tweetal portretten van Nicolaas van Esch (1507—1578), van den pastoor Josephus Geldolphus van Rijckel (1581—1642), en van Joannes van Oisterwijk, in 1572 te Brielle gemarteld, en dat ook de voormalige kerk en kapel naar oude gegevens in teekening zijn gebracht.

Een navolgenswaardig voorbeeld wordt hier in Oisterwijk gegeven, dat den eerbied voor het voorgeslacht, hetwelk in lijden en druk zijn geloof bewaard heeft, ongetwijfeld zal doen groeien.

Th. G.

Kroniek van het Bisdom 's Bosch 1918.

I

Einde 1918 was het Bisdom 's Bosch ingedeeld in 278 parochien. De zielzorg werd uitgeoefend door 278 Pastoors, 102 Rectoren, 288 Kapelaans en Assistenten

Dekenaten	Parochien	Commun- canten ¹⁾	Doop- sels ¹⁾	On- wetti- gen ¹⁾	HH Com- munien ¹⁾	Non-pa- schan- tes ¹⁾	Huwe- lijken ¹⁾	H Vorm- sel
s Bosch	6	20 255	1 075	28	1 086 800	797	219	2 121
Asten	11	10 234	516	2	379 571	2	111	—
Bladel	12	5 631	286	3	352 000	0	58	—
Boxtel	18	25 425	1 278	22	1 028 900	31	240	3 254
Cuijk	22	16 227	826	7	861 830	23	171	1 988
Druten	19	13 737	534	4	449 708	10	109	—
Eindhoven	27	33 070	2 026	23	1 312 015	265	414	—
St Geertruiden- berg	18	24 294	1 177	19	859 175	50	285	—
Helmond	12	18 419	875	10	660 642	48	184	—
Heusden	13	10 178	422	7	328 550	50	91	—
Nijmegen	23	34 746	2 092	67	1 582 650	979	430	4 839
Oirschot	10	10 109	384	7	563 165	4	88	—
Oss	16	16 249	983	14	609 550	25	169	—
Ravenstein	20	13 884	703	7	610 800	13	136	—
Tilburg	13	34 550	1 803	15	1 775 225	322	466	—
Valkenswaard	16	12 049	714	9	386 450	7	124	—
Veghel	14	13 900	618	1	686 820	1	137	—
Zalt-Bommel	8	5 358	244	6	177 150	39	56	—
Totaal	278	318 315	16 556	251	13 711 001	2 666	3 488	12 202

¹⁾ Deze cijfers zijn gebaseerd op de verslagen der visitatie s, door de Zeereerw Heeren Dekens gehouden in 1918. Zij betreffen dus het jaar 1917.

II.

NIEUW OPGERICHTE PAROCHIEËN.

1. H. Antonius van Padua te Stratum (Villapark) bij akte van 17 Mei 1918, met ingang van 23 Mei 1818. Zie onder III, 3.

2. H. Familie te Langenboom (gemeente Escharen) bij akte van 9 Augustus 1918, met ingang van 15 Augustus 1918. Te voren was deze parochiekerk eene rectoraatskerk.

III.

KERKWIJDINGEN.

1. 29 April parochiekerk van den H. Antonius van Padua te Leeuwen (Boveneind).

2. 13 Mei parochiekerk van de H. Catharina te 's Bosch.

3. 23 Mei parochiekerk van den H. Antonius van Padua te Stratum (Villapark). Zie onder II, 1.

NOTA. Consecrator van deze drie kerken: Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen, Titulair-Bisschop van Danaba, Coadjutor van den Bisschop van 's Bosch. Relieken van de HH. Martelaren Eustachius en Maximianus.

IV.

BEKEERINGEN.

182 Andersdenkenden bekeerden zich tot het R. K. Geloof.

V.

VERANDERINGEN IN HET PERSONEEL DER GEESTELIJKHEID.

1. STERFGEVALLEN

Namen	Laatste Bediening	Overleden
P. van de Gevel	Em.-Past. Middelbeers	9 Jan. te Tongelre
H. J. H. J. Bolsius	" " Duizel	10 Jan. te Stratum
H. van Lieshout	" " Milheze	11 Febr. te Eindhoven
A. Spierings	Past. Uden	13 Febr.
H. Rovers	Em.-Past Lage-Mierde	24 Febr. te Geldrop
L. J. Klaassen	Em.-Rector Latijnsche school Gemert	1 Maart te Nederasselt
P. Verhoeven	Past Druten	2 Maart
J. L. van Grevenbroek	Kap. Mill	28 "
J. A. Smulders	Past. Vierlingsbeek	20 April
P. W. van Coll	" Overloon	29 Mei
A. J. M. J. Raymakers	" Berkel	29 Juni
J. C. Martens	" Balgoy en Keent	4 Sept.
P. Kriellaers	" Hooge-Zwaluwe	26 "
P. J. van Hassem	" Lith	30 "
G. de Bruijn	Em.-Past. Erp	14 Oct. te Handel
A. J. Claesen	Past. Deursen	27 Oct
J. G. van Rooijen O. F. M	Kap. Nijmegen (H. Franciscus)	10 Nov
F. D. de Louw	" Afferden	11 " te Oss
C. A. M. van Tilborg	" Someren (Dorp)	13 Nov.
G. A. A. Bots	Deken en Past. Deurne (H. Willibrordus)	14 Dec.
C. J. M. Eras	Past. Gestel en Blaarthem (H. Hart v. Jezus)	25 Dec.

2. BENOEMINGEN, VERPLAATSINGEN ENZ

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
C. J. C. van Oerle	Rector Bortel (Ursulinen)	Eervol ontslag	4 Jan.
Th. F. M. Lamers	Kap. St. Oedenrode	Rector Bortel (Ursulinen)	id.
J. P. M. van der Marck	" s Bosch (H. Leonardus)	Kap. St. Oedenrode	id.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
L. M. J. Janssen	Kap. Waspik	Kap. 's Bosch (H. Leonardus)	4 Jan.
Th. A. C. I Wolters	Priester Seminarie	" Waspik	id.
C. J. Vromans	" Tilburg	Rector St. Oedenrode (Augustinessen)	id.
H. Th Swinkels	Past. Oploo	Past. Uden	1 Maart
H. de Jong	Kap. Heeze	" Oploo	id.
L. J. de Rooij	Priester Seminarie	Ass. Heeze	id.
E. J. C. de Quay	Kap. Stratum	Past. Druten	15 Maart
V. C. van der Wee	" Udenhout	Kap Stratum	id.
A. J. Verhagen	" Someren (Dorp)	" Udenhout	id.
C. A. M. van Tilborg	" Den Dungen	" Someren (Dorp)	id.
E. J. Rath	Priester Seminarie	" Den Dungen	id.
H. G. M. van Swelm	Kap. Millingen	Ass. Woensel (St. Petrus) en Rector Rijkskrank- zinnigengesticht	id.
H. J. van Heusen	" Waalre	Kap. Millingen	id.
G. A. van Rooij	Priester Seminarie	" Waalre	id.
G. M. Bazelmans Ord. Praem.	" Heeswijk	Rector Gemert (Franciscanessen)	25 Maart
P. J. M. van den Boer	Kap. Liessel	Kap. Mill	12 Apr.
Th. H. G. van Amstel	Priester Seminarie	" Liessel	id.
A. van Hout	Conrector Tilburg (Moederhuis Zusters van O. L. Vr. Moeder v. Barmh.)	Eervol ontslag	19 Apr.
W. J. J. J. de Klijn	Kap. Tilburg (Broekhoven)	Conrector Tilburg (Moederhuis Zusters van O. L. Vr. Moeder v. Barmh.)	id.
A. J. J. Michels	Leeraar Inst. v. Doofstom- men St. Mich. Gestel	Kap. Tilburg (Broekhoven)	19 Apr.
H. J. A. Schoenmakers	Vice-prefect Seminarie St. Mich. Gestel	Leeraar Inst. v. Doofst. St. Mich. Gestel	id.
I. C. M. Broekman	Priester Seminarie	Vice-prefect Seminarie St. Mich. Gestel	id.
W. van Hoof	Rector Ravenstein	Rector Leeuwen (Boven- eind)	26 Apr.
W. J. H. Gijssbers	Priester Tilburg	" Ravenstein	id.
A. J. F. Hansen	Professor Seminarie St. Mich. Gestel	Past. Vierlingsbeek	3 Mei
G. A. Haenraets O. F. M.	Kap. Nijmegen (H. Franciscus)	Eervol ontslag	10 Mei
J. G. van Rooijen O. F. M.	Priester Woerden	Kap. Nijmegen (H. Franciscus)	id.
C. J. C. van Oerle	Tijdelijk buiten bediening	Past. Stratum (H. Antonius)	23 Mei
A. A. M. v. Mackelenbergh	Kap. Valkenswaard	Kap. Stratum (H. Ant)	id.
J. van de Sande	" Volkel	" Valkenswaard	id.
G. M. J. Cox	Priester Seminarie	" Volkel	id.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
A F J van Amstel	Kap Kaatsheuvel	Eervol ontslag	23 Mei
P Hoekx	Beek (bij Helmond)	Kap Kaatsheuvel	id
F J C J de Klijn	Luyksgestel	Beek (bij Helmond)	id
E H van Mol	Priester Seminarie	Luyksgestel	id
J W A Kuyte		Ass Boerdonk	id
J Schalkwijk O F M	Kap Wijchen	Eervol ontslag	30 Mei
A J Noordermeer O F M	Priester Wijchen	Kap Wijchen	id
J Hesselmans	Kap Vught	Past Overloon	14 Juni
J Th van der Weerden	Zeeland	Kap Vught	id
A J C Goossens	Past Milheze	Past Berkel	12 Juli
J P Simonis	Kap Leende	Milheze	id
P J F A van der Wielen	Rector Tilburg (Carmel- litsessen)	Kap Leende	id
P J L M Goulmy	Kap Druten	Rector Tilburg (Carmel- litsessen)	id
H J Smits	Gemert	Kap Druten	id
J J M Sicking	Priester Seminarie	Gemert	id
J A J M Schellekens		Zeeland	id
C A J M van der Heijden	Rector Beek bij Nijmegen (Chan de S Aug)	Rector te Budel (Dorplein)	19 Juli
J E Schepens	Kap Het Hout	Rector Beek bij Nijmegen (Chan de S Aug)	id
A P W van Thiel	Priester Seminarie	Kap Het Hout	id
J H van Gent Ord Praed	Rector Langenboom	Past Langenboom	15 Aug
W J van Oss Ord Praed	Ass	Kap	id
M W A Sengers	Priester Seminarie	Vice-prefect Seminarie St Mich Gestel	id
G H Daandels	Kap Nijmegen (Groes- beeksche Weg)	Eervol ontslag	30 Aug
F J W Hoffmans	Kap Tilburg (Heikant)	Kap Nijmegen (Groesb Weg)	id
P H van de Rijt	Priester Seminarie	Kap Tilburg (Heikant)	id
A van der Meijden		Professor Seminarie St Mich Gestel	id
Th C Helsloot S J	Ass Nijmegen (H Ign)	Eervol ontslag	6 Sept
L Th de Groot S J	—	Ass Nijmegen (H Ign)	id
G van Acht	Kap Kaatsheuvel	Past Balgoy en Keent	20 Sept
A E J van Erven	Millingen	Kap Kaatsheuvel	id
P A F Zijlmans	Alphen	Millingen	id
F W J Houbraken	Schaik	Alphen	id
H J M van Kemenade	Priester Seminarie	Schaik	id
J Chr Strick S J	Kap Nijmegen (H Ign natus)	s Hage (O L Vr Onb Ontv) (Bisdom Haarlem)	26 Sept
H Janssen S J	—	Nijmegen (H Ign)	id
J M Huygens S J	—	Ass (Hulpkerk H Jozef)	id
N M J Crefcoeur	Past Goirle	Eervol ontslag	27 Sept
C A J Peters	Rector s Bosch (Reimer van Arkel)	Past Goirle	id

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
F. J. M. Franken	Kap. 's Bosch (St. Jacob)	Rector 's Bosch („Reinier van Arkel")	27 Sept.
A. J. Pessers	Kap. Drunen	Kap. 's Bosch (St. Jacob)	id.
J. H. B. van Welie	Priester Seminarie	„ Drunen	id.
M. F. Sengers	Kap. Asten	Past. Hooge-Zwaluwe	11 Oct.
A. J. J. M. Verhoeven	Priester Seminarie	Kap. Asten	id.
P. Pulskens	Kap. Strijp	Eervol ontslag	id.
A. C. de Bont	„ Beuningen	Kap. Strijp	id.
W. H. Damen	„ Loon-op-Zand	„ Beuningen	id.
J. C. A. van der Veeke	Priester Seminarie	„ Loon-op-Zand	id.
H. J. A. van Hapert	Professor Seminarie Haaren	Past. Lith	18 Oct.
A. J. M. de Beer	Kap. 's Bosch (St. Jan)	Prof. Seminarie Haaren	id.
G. J. Suetens	„ Helmond (H. Hart)	Kap. 's Bosch (St. Jan)	id.
H. F. M. Goossens	„ Boxtel (H. Hart)	„ Helmond (H. Hart)	id.
F. A. J. Pessers	Priester Seminarie	„ Boxtel (H. Hart)	id.
N. J. van Erp	Past. Hatert (St. Anna)	Eervol ontslag	8 Nov.
J. L. van Mulukom	Rector Groesbeek („Dek- kerswald")	Past. Hatert (St. Anna)	id.
W. L. A. M. Timmermans	Kap. Made	Rector Groesbeek („Dek- kerswald")	id.
A. W. Smits	Priester Seminarie	Kap. Made	id.
P. J. van Stiphout	Ass. Hatert (St. Anna)	„ Hatert (St. Anna)	id.
A. P. Hamers	Rector Oisterwijk (Gast- huis)	Past. Deursen	15 Nov.
M. J. Piggen	„ Reek	Rector Oisterwijk (Gast- huis)	id.
L. van Sleeuwen	Kap. Winssen	„ Reek	id.
F. J. Verhofstad	„ Nistelrode	Kap. Winssen	id.
A. P. J. Kluytmans	Priester Seminarie	„ Nistelrode	id.
A. H. Beyer	„ "	„ Someren	22 Nov.
H. J. H. Smits O. F. M.	Prof. Gymnasium Megen	„ Nijmegen (H. Franciscus)	27 Nov.
A. J. J. Michels	Kap. Tilburg (Broekhoven)	„ Afferden	13 Dec.
P. J. van der Wee	„ Raamsdonk	„ Tilburg (Broekho- ven)	id.
H. G. A. Verhoeven	Priester Seminarie	„ Raamsdonk	id.

VI.

PRIESTERWIJDINGEN.

Den 25 Mei diende Z. D. H. Mgr F. A. Diepen, in opdracht van Z. D. H. Mgr W. van de Ven, het H. Priesterschap toe aan de navolgende Eerwaarde Heeren Diakens van het Seminarie te Haaren:

Namen	Geboorteplaats	Geboortedatum
Arnoldus Henricus Beyer	Beuningen	1 Oct. 1891
Wilhelmus Josephus Maria Bergmans	Tilburg	26 Maart 1893
Lambertus Joseph Apollinus Cornelius Bijnen	Aalst	14 Mei 1893
Hendrikus Johannes Maria van Kemenade	Nuenen	17 April 1892
Arnoldus Petrus Johannes Kluytmans	Oisterwijk	12 Juli 1893
Adrianus van der Meijden	Olland	5 Juli 1894
Franciscus Albertus Josephus Pessers	Tilburg	2 Dec. 1893
Petrus Hendrikus van de Rijt	St. Oedenrode	15 Jan. 1893
Johannes Adrianus Josephus Maria Schellekens	's Bosch	8 Nov. 1892
Marianus Willem Aloysius Sengers	Gemert	20 Juni 1894
Jacobus Josephus Maria Sicking	's Bosch	17 Juni 1894
Antonius Wilhelmus Smits	Den Dungen	24 Mei 1892
Arnoldus Petrus Wilhelmus van Thiel	Cuyk	20 Maart 1891
Johannes Cornelis Aloysius van der Veecken	Made	2 Dec. 1892
Arnoldus Josephus Jacobus Maria Verhoeven	Heusden	21 Aug. 1893
Henricus Gerardus Antonius Verhoeven	Hilvarenbeek	5 Juni 1893
Johannes Henricus Bernardus van Welie	Dreumel	28 Sept. 1892

VII.

MISSIE-BISSCHOPPEN.

Tot de Bisschoppelijke waardigheid werden verheven Pater Pacificus Ord. Min. Cap. (Joannes Bos), sinds 10 April 1905 Apostolisch Prefect van Nederlandsch Borneo, en Wilhelmus Cornelius Hieronymus Arthur Drossaerts, pastoor van de St. Jozef-kerk van Baton Rouge in het Bisdom New-Orleans. Het getal Missie-Bisschoppen uit het Bossche Bisdom is daarmede tot acht gestegen.

Bij pauselijk schrijven van 13 Maart 1918 werd de Apostolische Prefectuur van Nederlandsch Borneo verheven tot Apostolisch Vicariaat, waarvan Pater Pacificus, geboren te Uden 9 Sept. 1864, tot (eersten) Vicaris benoemd werd bij pauselijke breve van 14 Maart 1894. 18 Maart volgde zijne verheffing tot Titulair-Bisschop van Capitolias. Te Pontianak, zijne residentie, ontving hij 17 November de H. Bisschopwijding uit de handen van Mgr. E. S. Luypen S. J., Apostolisch Vicaris van Batavia en Titulair-Bisschop van Orope.

Mgr Arthur Drossaerts werd wel geboren te Breda 11 Sept. 1862, maar genoot zijne opleiding tot het H. Priesterschap op de Seminariën van het Bisdom 's Bosch, van 1877 tot 1883 te St. Michiels-Gestel en van 1883 tot 1889 te Haaren. 15 Juni 1889 werd hij door Z. D. H. Mgr Adrianus Godschalk priester gewijd in de kathedrale kerk van St. Jan te 's Bosch. Hij was eenigen tijd werkzaam als assistent te Raamsdonksveer, vanwaar hij in 1890 als missionaris naar Amerika vertrok. Benedictus XV benoemde hem tot Bisschop van St. Antonio (Texas U. S.) bij decreet van de S. Congregatio Consistorialis dd. 18 Juli 1918.

VIII.

PAUSELIJKE ONDERSCHIEDINGEN.

Namen	Woonplaats	Onderscheiding	Datum
1. A. Th. Panken, Em.-Regent Seminarie St. Michiels-Gestel	Geffen	Geheim-Kamerheer van Z. H.	18 Jan.
2. J. H. Selten, Deken en Pastoor	Drunen	idem	16 Apr.
3. J. Pompen, Vicariss-Generaal	's Bosch	Huisprelaat van Z. H.	10 Juli
4. A. W. van Thiel	Helmond	Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Groote	19 Aug.
5. E. Goulmy	's Bosch	idem	12 Oct.
6. P. J. W. de Wit	Helmond	Commandeur in de Orde van den H. Gre- gorius den Groote.	17 Dec.

IX.

ZIELZORG MILITAIREN.

In zijne mededeelingen voor de Congregatio Parochorum dd. 9 April wees de Bisschop zijne geestelijkheid op het groote gewicht van de geestelijke verzorging der soldaten; en 21 April werd onder alle HH. Missen vanaf den preekstoel de medewerking daartoe ingeroepen van de ouders, van de betrokkenen zelf en van alle geloovigen.

In samenwerking met de eerw. directeuren van de verschillende R. K. Militairen-vereenigingen en Tehuizen, en, waar deze ontbraken, met de parochiale geestelijkheid, werden de godsdienstige belangen der gemobiliseerden vooral behartigd door de van regeeringswege aangestelde divisie-aalmoezeniers B. Som (uit het aartsbisdom Utrecht) en G. Huys (uit het bisdom Breda). Tijdens de binnenlandsche November-woelingen werden ook de hulpaalmoezeniers tot actieven dienst geroepen. Het waren Pater G. M. J. Daelman C. SS. R. ('s Bosch) en de Kapelaans A. J. Lange ('s Bosch), W. H.

A. Smulders (Boxtel) en F. J. A. Werners (Nijmegen). Evenals de divisie-aalmoezeniers voerden zij den rang van Majoor.

X.

ZIELZORG VLUCHTELINGEN.

1. Begin 1915 werd te Uden een „*Belgisch Vluchtoord*” geopend. De Zusters van het Arme Kind Jezus (moederhuis te Simpelveld) verleenden er hare gewaardeerde diensten. Met de zielzorg dezer talrijke kolonie waren belast:

Naam	Hoedanigheid	Bediening	Benoemingsdatum
Bernardinus Mets	Conventueel	Pastoor	20 Jan. 1915 ¹⁾
A. Hofman	Lazarist	Kapelaan	13 Febr. 1915
Dionysius Kool	Conventueel	idem	26 Maart 1915
Johannes Hoogenberg	Bisdóm Luik	idem	27 Apr. 1915
Victor Maes	—	idem	22 Mei 1915
idem	—	Pastoor	18 Oct. 1915
Hathebrandus Tak	Benedictijn	Kapelaan	11 Febr. 1916 ²⁾

2. Als aalmoezeniers der Belgen werden aangesteld, eveneens op voordracht van den Zeereerw. Heer A. Bruynseels te Bergen-op-Zoom, die als vertegenwoordiger optrad van Z.Em. Kardinaal D. J. Mercier, Aartsbisschop van Mechelen en Primaat van België:

Standplaats	Naam	Hoedanigheid	Benoemingsdatum
's-Bosch	Gonzalvus Nackaerts	Conventueel	24 Febr. 1917
Eindhoven	L de Scheemaecker	Bisdóm Luik	18 Aug. 1916
Nijmegen	Sebastianus de Beugher	Passionist	28 Aug. 1916
Tilburg	Josephus Bloquaux	Aartsbisdóm Mechelen	20 Nov. 1916
„	Dr. Leo Deckers	„	21 Apr. 1918
„	J Ed Delafaille	Missionaris van het H. Hart	— 1918
Veghel	Hathebrandus Tak	Benedictijn	11 Nov. 1916
Waalwijk	Augustinus de Bast	Congr der HH Harten	15 Maart 1917

3. In de tweede helft van October 1918 kwam een stroom van *Fransche* vluchtelingen over onze grenzen. Onze

¹⁾ 10 Sept. 1915 plotseling overleden te Huissen.

²⁾ Bleef slechts korten tijd in deze functie. Zie onder 2.

vrouwelijke religieuzen verleenden bereidvaardig goede hulp aan de Ridders der Souvereine Orde van Malta in het verbinden en verzorgen der zieken en gewonden onder deze ongelukkigen. Den priesters, onder 1 en 2 genoemd, werd de geestelijke verzorging ook van deze vluchtelingen toevertrouwd.

XI.

KLOOSTERHUIZEN.

Het aantal kloosterhuizen bleef hetzelfde als in November 1917, namelijk 80 van 32 mannelijke Orden en Congregaties en 237 van 55 vrouwelijke.

XII.

ONDERWIJS. ¹⁾

1. Het aantal katholieke scholen van *lager onderwijs* beliep op 15 Januari 1918 268, waarvan 237 bestuurd worden door religieuzen; 18757 jongens en 37471 meisjes ontvingen daar onderricht van 1544 mannelijke en vrouwelijke onderwijzers.

2. Op de 182 katholieke *bewaarscholen* werden 11365 jongens en 12516 meisjes ondergebracht.

3. De *R. K. Leergangen*, 4 Juni 1912 te Amsterdam gesticht en 4 April 1913 gevestigd te 's Hertogenbosch, verhuisden in 1918 naar Tilburg, waar de eerste cursus 28 September geopend werd. Deze stichting staat onder gezag en bescherming van den Bisschop van 's Bosch en wordt bestuurd door een Curatorium, benoemd door Z. D. H. Zij omvat vier afdeelingen: algemeene wetenschappen, een psychologisch-paedagogisch instituut, eene handelshoogeschool en eene academie voor beeldende kunsten. Zij heeft een

¹⁾ Deze gegevens zijn gedeeltelijk ontleend aan het „Jaarboek van het R. K. Onderwijs in Nederland en de Kolonien” 1918, St. Michiels-Gestel.

psychologisch-paedagogisch en een natuurkundig laboratorium, en beschikt over eene uitgebreide boekerij.

4. De vereniging „Ons Handelsonderwijs in Noord-Brabant”, gevestigd te 's Hertogenbosch, voor het eerst koninklijk goedgekeurd 29 Mei 1914, breidde op de ledenvergadering van 19 Februari 1918 haar doel en werkring aanmerkelijk uit, zooals blijkt uit, haar nieuwen naam „*Ons Middelbaar Onderwijs in Noord-Brabant*”. Zij bevordert het bijzonder middelbaar onderwijs overeenkomstig de katholieke beginselen. In het Bisdom 's Bosch stichtte zij reeds eene middelbare handelsschool met vierjarigen cursus (waarvan één jaar voorbereidingsklas) te *Waalwijk* en eene middelbare- en hogere handelsschool, met respect. drie- en vijfjarigen cursus te *Eindhoven*. In 1918 kwamen daarbij hare inrichtingen te *Helmond* en *Den Bosch*.

Te Helmond werd de katholieke hogere burgerschool met middelbare- en hogere handelsschool 5 September geopend, bij welke plechtigheid Mgr J. Pompen, Vicaris-Generaal, namens Z. D. H. Mgr W. van de Ven tegenwoordig was en de inzegening der gebouwen verrichtte.

Vijf dagen later verrichtte Z. D. H. Mgr A. F. Diepen de plechtige inzegening van het St. Jans-lyceum voor jongens en het Maria-lyceum voor meisjes te 's Bosch. Deze lycea omvatten gymnasium, hogere burgerschool en handelsschool. Als een historische bijzonderheid merkte Dr Th. Goossens op in „Het Huisgezin” van 10 Sept. 1918, dat de voorloopige scholen dezer lycea „bijna op dezelfde plaats staan, waar zich vroeger de bloeiende latijnsche scholen bevonden der Fraters van het Gemeene Leven.”

5. Dr Th. J. A. J. Goossens, professor aan het Seminarie te St. Michiels-Gestel, werd 19 Juni benoemd tot (eersten) *Inspecteur* van het R. K. Hooger- en Middelbaar Onderwijs in het Bisdom 's Bosch.

6. De opleidingsscholen tot het H. Priesterschap verheugden zich over het algemeen in een grooten toevloed van studenten. In het *Seminarie* te St. Michiels-Gestel waren

bij den aanvang van het studiejaar 1918—1919 alle beschikbare plaatsen ingenomen. 19 Juni 1918 werd eene nieuwe regeling vastgesteld van het studieplan voor het geheele Seminarie, teneinde dit program meer in overeenstemming te brengen met dat van andere Seminarie's en met de ontwikkeling der gymnasiale studiën; met behoud evenwel van de meer noodzakelijke voorbereiding voor de priesterlijke wetenschappen en bedieningen.

XIII.

MISSIE-ACTIE.

1. In het Vasten-mandement van 4 Februari zette de Bisschop nog eens zijn standpunt uiteen door de opwekking tot algemeenen steun aan de twee groote Genootschappen tot Voortplanting des Geloofs en der H. Kindsheid, en daarnaast aan de verschillende vereenigingen, die de Indische en andere afzonderlijke missiën op het oog hebben. Niemand minder dan de Kardinaal-Prefect van de H. Congregatio de Propaganda Fide, Z. Em. W. van Rossum C.SS.R., prees dezen opzet als „het model van alle missie-actie in Nederland.” ¹⁾ Dit model vond dan ook spoedig navolging in de andere bisdommen onzer kerkprovincie.

2. Onder leiding van het ijverige Missiecomité werd de nieuwe beweging krachtig doorgevoerd. Missiedagen werden door de parochiale geestelijkheid georganiseerd, o.a. te Tilburg, Helmond, Boxtel, Vught, Dommelen en Oss. De Vereeniging van R. K. Onderwijzeressen richtte missie-sectie's op in hare afdelingen. In Tilburg, kreeg iedere parochie haar missie-naaikring. Men plaatste missie-bussen in winkels en vereenigingslokalen. Er werden voetbalwedstrijden gespeeld ten bate der missiën o.a. in Den Bosch, Tilburg, Nijmegen, Veghel en Rosmalen.

¹⁾ Schrijven dd. 27 Maart 1918 van Dr J. M. Drehmans C.SS.R., Secretaris van den Kardinaal, aan Mgr A. Hermus.

3. Bij de „Congregatio Decanorum” werd afgedragen:

	1917	1918
Voor de Voortplanting des Geloofs		
(bijdragen der leden)	6.516 gld.	18.494 gld. ¹⁾
„ „ Africaansche Missiën	6.821 „	8.963 „
„ „ Indische „	1.656 „	4.331 „ ²⁾
Het aantal leden der Voortplanting		
bedroeg in October ³⁾	13.250	28.380
Het aantal leden der Kindsheid be-		
droeg in October ³⁾	105.744	112.452

XIV.

DRANKBESTRIJDING.

1. 21 Januari werd 't Bossche Priesterkruisverbond „St. Jan de Dooper” opgericht. Deze vereeniging, die door den Bisschop „met bijzondere sympathie” werd goedgekeurd, wil hare leden (seculiere en reguliere priesters, in dit Bisdom verblijvend) tot bekwame leiders vormen in de katholieke drankweer.

2. September was over het geheele Bisdom ingeluid als „de blauwe maand”, waarin bijzondere propaganda werd gemaakt door woord en geschrift. Zij bereikte haar hoogtepunt op den drankbestrijdersdag te Tilburg (22 September).

XV.

JEUGDORGANISATIE.

1. Ingetrokken werd de goedkeuring, 7 October 1915 verleend aan den grondslag voor samenwerking tusschen patronaten en r. k. vakorganisatie met betrekking tot de

¹⁾ Na aftrek der uitgaven kon in het bisdom 's Bosch in het geheel verzonden worden als ontvangen aan giften, legaten en contributies in 1917 7419.12½ gld., in 1918 47117 15½ gld.

²⁾ Hierbij dient opgemerkt, dat begin 1918 den Pastoors werd toegestaan de bijdragen voor de Indische Missiën voortaan rechtstreeks op te zenden aan den secretaris der Indische Missievereëning.

³⁾ Vgl. Annalen van het Genootschap tot Voortplanting des Geloofs van 15 Nov. 1918 (uitg. te St. M.-Gestel) blz. 251.

r. k. aspiranten-afdeelingen, en een nieuwe grondslag voor de r. k. jeugdorganisatie werd vastgesteld. Een en ander geschiedde op de vergadering van het Doorl. Episcopaat van 27 Mei 1918 te 's Bosch. In November werd aan eene commissie (met Mgr C. C. Prinsen als voorzitter) opgedragen, om op den nieuwen grondslag eene regeling te ontwerpen van de jeugdorganisatie in haar geheelen omvang in het Bisdome.

2. Onder goedkeuring van het Doorl. Episcopaat kwam 15 Juli eene R. K. Federatie van Bonden voor Lichamelijke Opvoeding tot stand. Zij is gevestigd te 's Bosch, maar strekt haar werkkring over geheel Nederland uit. In haar doel, de bevordering der lichamelijke opvoeding, ziet zij tevens een middel tot zedelijke en maatschappelijke verheffing.

3. 9 September werd de Bisschoppelijke goedkeuring geschonken aan de nieuwe diocesane jeugdvereniging voor katholieke middenstanders, genaamd „Onze Jonge Middenstand.”

XVI.

VERKIEZINGEN VOOR DE TWEDE KAMER DER STATEN-GENERAAL OP 3 JULI 1918.

1. In het communiqué van 5 Februari 1918 uitte het Episcopaat zijn ernstigen en uitdrukkelijken wensch, dat alle katholieke sociale organisatie's de zuiver-politieke actie steeds zouden houden buiten hare sociale werkzaamheid.

2. Onze Bisschop ondersteunde een verzoek van de hoofdbesturen der rijkskieskringen Den Bosch en Tilburg aan de resp. Zeereerw. Heeren Pastoors, om op Zondag 30 Juni in alle gestelde HH. Missen van den kansel hunne parochianen dringend uit te noodigen, hunne stem uit te brengen op de katholieke lijst en wel — ter wille van de eendracht in de katholieke partij en tot steun der katholieke organisatie — op nummer één van die lijst.

3. Eenige cijfers ¹⁾ van den uitslag der stemming op

¹⁾ Van de officieele stembureau's in de hoofdplaatsen der kieskringen, volgens „De(n) Tijd” 6 Juli 1918 derde blad.

3 Juli in die rijkskieskringen, welke geheel (Den Bosch) of gedeeltelijk (Tilburg en Nijmegen) binnen de grenzen van ons Bisdom vallen.

Kieskring	Kiezers	Geldig uitgebrachte stemmen	Op de katholieke lijst	S. D. A. P.	Antirevolutionairen	Christ.-Historischen
Den Bosch	82.642	76.027	63.457	2.809	3.071	1.062
Nijmegen	83.075	74.873	35.173	10.452	6.966	2.767
Tilburg	77.778	69.763	56.039	5.330	1.710	2.304
Totaal	243.495	220.663	154.669	18.591	11.747	6 133

XVII.

VARIA.

1. Wegens de tijdsomstandigheden moest op 10 April de „Congregatio Parochorum” worden afgelast. De noodmaatregelen in zake kerkolie en was bleven van kracht. De regeering beloofde hare medewerking om het dreigend gebrek aan gegarandeerden miswijn te voorkomen; intusschen werd toegestaan om bij de ablutie in de H. Mis anderen goeden wijn te gebruiken. Vele kerkbesturen en andere kerkelijke instellingen kwamen in geldelijke zorgen wegens het niet uitbetalen der Russische coupons.

2. Met Pinksteren 19 Mei trad het Wetboek van kerkelijk Recht in werking. Dientengevolge werd een „consilium administrationis” ingesteld en een „promotor justitiae” en „defensor vinculi” benoemd. Het aantal verplichte feestdagen werd met twee uitgebreid: St. Jozef (19 Maart) en H. Sacramentsdag (Donderdag na H. Drievuldigheidszondag). De meest-te-pas-komende „canones” werden voor de geestelijken gepubliceerd, terwijl eene hollandsche vertaling verscheen van de nieuwe vastenwet en van de „canones” betreffende de Eerw. Broeders en Zusters.

3. Op zijne vergadering, gehouden 4 Juni te 's Hertogenbosch, besloot de Noord-Brabantsche Christelijke *Boerenbond* met algemeene stemmen zich te reorganiseeren in een bond, dié de twee Bisdommen Breda en 's Bosch zou omvatten.

Op dien datum telde de provinciale bond 204 afdeelingen met ongeveer 30.000 leden. Door de uitbreiding der grenzen waren deze getallen op 1 Augustus 1918 gestegen tot 245 afdeelingen met 38.559 leden.

4. 29 Juni (HH. Petrus en Paulus) biddag op verlangen van Z. H. den Paus Benedictus XV, tot het verkrijgen van den vrede en de verbroedering der volkeren.

5. Bij schrijven dd. 22 Augustus moedigde Monseigneur den Weleerw. Pater Joachim Kaptein C. SS. CC. aan, „om de diepgevoelde godsvrucht tot Jezus' H. Hart nog meer te verspreiden en te bevestigen" door de *Intronisatie* van het Goddelijk Hart in de huisgezinnen.

6. Op 28 en 29 Augustus werd in Den Bosch het tweede Nederlandsche R. K. *Middenstands-congres* gehouden. De slotvergadering werd bijgewoond door Mgr A. F. Diepen. In zijne toespraak herinnerde Z. D. H. o. a. aan het feit, dat zestien jaar geleden (1902) de eerste R.K. Middenstands-vereeniging in Nederland tot stand kwam op aansporing van Mgr W. van de Ven.¹⁾

7. De diocesane Bond van mannen- en die van vrouwen-afdeelingen van „*Voor Eer en Deugd*” hielden op 8 September 8 gewestelijke congressen tegen de vroegtijdige en zondige verkeerung, te 's Bosch, Boxmeer, Eindhoven, St. Geertruidenberg, Helmond, Oss, Veghel en Waalwijk.

8. In verband met de ook in dit Bisdom hevig woedende „*Spaansche griep*”, die zeer vele jonge levens opeischte (vooral rondom den dertigjarigen leeftijd), maande Mgr J. Pompen Vicaris-Generaal de geloovigen op 8 November dringend aan tot boetvaardigheid en gebed. Als „*Imperata*” werd voor de Novembermaand aangegeven de oratie uit de „*Missa pro vitanda mortalitate vel tempore pestilentiae*.” Vele scholen moesten tijdelijk gesloten worden, o.a. de beide Seminaries en de Bisschoppelijke Kweekschool te 's Bosch. In Tilburg werden de leden der gezinnen, waar de griep heerschte, en de verplegers van grieplijders door de geeste-

¹⁾ Verslag van het Tweede Nederlandsche R. K. Middenstandscongres. Eindhoven. p. 182.

lijke overheid verzocht om ook des Zondags de heilige diensten in de kerken niet bij te wonen.

9. Zondag 17 November werd in alle kerken een schrijven voorgelezen van het Doorl. Episcopaat, waarin alle geloovigen en vooral de mannen der katholieke vereenigingen werden opgeroepen tot den strijd voor gezag en orde, voor vrijheid en recht. Door vurig gebed moest de nieuwe ramp der *revolutie* worden gekeerd van ons vaderland, dat door Gods Barmhartigheid voor den oorlog gespaard bleef.

Overal werden burgerwachten opgericht en velen uit ons Bisdom meldden zich aan om in de groote steden het wettig gezag te verdedigen.

Een gelukkig gevolg der mislukte revolutie van de socialisten is geweest, dat zeer vele katholieken uit alle standen in theorie en praktijk gingen waardeeren de groote kracht van het katholieke vereenigingsleven.

10. Op voorstel der christelijke regeering met haar katholieken premier Jhr. Mr. Ch. J. M. Ruys de Beerenbrouck werd Donderdag 28 November een nationale biddag gehouden als uiting van erkentelijkheid, boete en smeeeking van het geheele geloovige volk tegenover den goeden, rechtvaardigen en almachtigen God. In de kathedrale kerk van St. Jan te 's Bosch werd deze plechtige bidstond in tegenwoordigheid van geestelijke, burgerlijke en militaire autoriteiten gesloten door een pontificaal „Te Deum”.

11. Zondag 22 December werd voor de eerste maal in alle kerken op de gebruikelijke wijze van den preekstoel afgekondigd het schrijven van het Doorl. Episcopaat van 10 December 1918, waarin tegen het steunen van anarchistische of socialistische vereenigingen ernstig gewaarschuwd wordt en nadrukkelijk gepleit voor de aansluiting bij katholieke organisatie's. Dit schrijven zal telken jare worden voorgelezen op den vierden Zondag van den Advent.

W. MUTSAERTS.

Register van Plaatsnamen.

- Aalburg, 150 vlgg., 153,
 —, kerk 151.
 —, Mir. Mariabeeld, 150.
 —, Willebrordusput, 152.
 Aalst, 374.
 Aardenburg, oud Mariabeeld,
 261.
 Aarle-Rixtel, 304.
 Achel, begijnen, 142.
 Aerle, 106.
 Afferden, 1, 5, 10 vlg., 307, 373.
 —, kerspel, 1.
 St. Agatha, kruisheeren, 362.
 Agterbroek, 41.
 Aken, oud Mariabeeld, 261.
 Ale, zie: Aarle-Rixtel.
 Alphen, 372.
 Altötting, oud Mariabeeld,
 261.
 Amsterdam, klooster Maria
 Magd., 207.
 St. Antonio (Texas U. S.), 375.
 St. Antony, 46.
 —, parochie, 44, 47.
 Antwerpen, 66, 78, 135, 159,
 172, 197, 236, 363.
 —, St. Jacob, 349.
 —, Jezuïten, 149 vlg.
 —, Predikheeren, 148.
 —, klooster der Spinsters, 232.
 Arendonk, 83, 88 vlg., 293.
 Arnhem, 308, 310 vlg., 315
 vlgg.
 Artois, 136.
 Asten, 293, 373.
 —, dekenaat, 368.
 Averbode, Maria-Congres 239.
 Baardwijk, 201.
 Balgoij en Keent, 370, 372.
 Batavia, 375.
 Batenburg, Colleg. kerk, 364.
 Baton Rouge, 375.
 Beek (bij Helmond), 372.
 — (bij Nijmegen), Chan. de
 St. Aug. 372.
 België, 50.
 Berghaeren, Bank van, 8.
 Berkel, 370, 372.
 Berkenwoude, 41.
 Berlicum, 127, 155 vlg., 170.
 —, huiskerk, 127.
 Bern, abdij, 206.
 Best, 40.
 Beuningen, 373 vlg.
 Binderen, 105, 297.
 —, abdij, 106.
 Blaarthem, zie: Gestel.
 Bladel, dekenaat, 368.
 Boerdonk, 372.
 Bohemen, 137.
 Boxmeer, 44, 384.
 —, Carmelieten, 42, 362, 364.
 —, Carmelitessen, 362.
 —, latijnsche school, 364.
 Boxtel, 18, 36, 170, 174 vlg.,
 178, 182, 197, 365, 380.
 —, dekenaat, 39, 368.
 —, H. Hart, 373.
 —, vereering H. Bloed, 364.
 —, Ursulinen, 370.
 Borneo (Ned.-Ind.), 375.
 Brabant, 67, 72.
 —, kanselarij van, 74.
 Breda, 16, 20, 168, 190, 213,
 375 vlg., 384.
 —, bisdom, 383.
 —, groote kerk, 262.
 Brielle, 211 vlg. 367.
 Broekhoven, 371.
 Brugge, 133.
 Brussel, 42, 51 vlg., 74, 115

- vlg., 119, 127, 159, 229, —, dekenaat, 368.
 240, 249, 308. Ecsel, 142.
 —, klooster Caudenberg, 278. Erp, 370.
 Budel (Buel), 372. Esch, 34 vlg., 170.
 —, kerk, 141—145. Escharen, 369.
- Danaba, 369. Floreffe (abdij), 102, 104, 106.
 Deest, 1 vlg., 4, 6. Fontainebleau, Concordaat,
 —, St. Ant. kapel, 1, 3. 165 vlg.
 —, school, 4.
 Delft, 149. Gansoyen, huis van, 220.
 Dessener, 226—229. Geel, 182.
 Deurne, 83. St. Geertruidenberg, 384.
 —, H. Willebrordus, 370. —, dekenaat, 368.
 Deursen, 293, 370, 373. Geffen, 156, 376.
 Dieden, 317. Geldrop, 370.
 Diessen, 39 vlg. Gelre, hertogdom, 312, 317.
 Dijon, 158, 160. Gemert, 372, 374.
 Dinter, 322, 325—328. —, Franciscanessen, 371.
 Doesburg, 109. —, Latijnsche school, 370.
 Doeveren, 201 vlg. Genderen, 201 vlgg.
 Dommelen, 380. Gent, Seminarie, 190.
 Doornik, 363. Gestel, (bij Eindh.), 190.
 —, bisdom 50. Gestel en Blaarthem, H. Hart,
 Dordrecht, Agneten (later 370.
 Augustinessen), 207. Goes, 133.
 —, Appelkoopersgild, 259. Goirle, 372.
 —, Kuipersgild, 259 vlg. Gorichem, classis, 148.
 —, oud Mariabeeld, 259. Grauwbunderland, 136.
 Doveren, zie: Doeveren. Grave, 41, 44, 46.
 Dreumel, 374. —, Apost. vic., 41—48.
 Drunen, 373, 376. —, residentie bisschop, 42.
 Druten, 1, 42, 370 vlgg. —, Hervormden, 48.
 —, dekenaat, 368. 's-Gravendaal, abdij, 1, 4, 5.
 Duizel, 370. 's-Gravenhage, 149, 187, 190
 Den Dungen, 371, 374. vlg., 198, 263, 348.
 —, O. L. Vr. Onb. Ontv.,
 372.
 Eemstein, klooster, 211 vlg. —, oud Mariabeeld, 263.
 Eersel, 80, 110. 's-Gravenzande, oud Maria-
 Eethen, 201. beeld, 260.
 Eijnhout, 83. Groesbeek (Dekkerswald), 373.
 Eindhoven, 18, 113, 178, 190, Groningen, 348.
 370, 379, 384.

- Gulick, hertogdom, 317.
- Haaren, 35.
—, Seminarie, 373 vlg., 375, 384.
- Haarlem, bisdom, 52, 372.
—, oud Mariabeeld, 260.
- Hage, de (bij Helmond), Augustinessenklooster, 106.
- Halder, 123 vlgg., 181.
—, Seminarie, 13—40 passim, 123, 126, 163—199 passim.
- Hamont, 142.
- Handel, 295, 298, 370.
—, Capucijnen, 365.
- Hapert, St. Anna, 373.
- Hasselt, 166, 226 vlg.
- Hatert, St. Anna, 373.
- Heeswijk, 127, 322, 328, 371.
- Heeze, 168, 371.
- Helmond, 61, 79, 103—130, passim, 285—300 passim, 376—384 passim.
—, dekenaat, 102, 368.
—, H. Hart, 373.
—, St. Lambertus, 79 vlg., 86, 107, 304.
—, Broedersch. St. Ambrosius, 84.
—, — H. Rozenkrans, 299.
—, „Bruers en quezels” van St. Norbertus, 83, 98, 299.
—, gilden, 83, 85, 91, 97, 290 vlg., 293 vlg., 298, 300, 304.
—, heer van, 132.
—, vrouwe van, 118.
—, kasteel, 112, 116.
—, kerkmeesters, 80 vlg.
—, kerkvergadering (1597) 112.
—, processien, 291, 295.
—, vogelschieten, 293.
- Henegouwen, 136.
- Herpt, 157.
- ’s-Hertogenbosch, 52, 76 vlgg., 104, 109 vlg., 112, 124, 126, 155, 158—199 passim, 216, 310, 315, 318—328 passim, 340 vlg., 348, 362 vlg., 371, 374, 377 vlgg., 380, 382 vlgg.
—, overgave, (26 Jan. 1814) 175.
—, bisdom, 26 vlg., 42, 111, 133, 148, 153, 179, 181, 194, 198, 334, 345, 349, 379, 381 vlg., 383.
—, vicariaat, 12—40 passim, 158—199 passim, 289, 338—356 passim.
—, provicarius, 160.
—, kapittel, 221.
—, dekenaat 368.
—, St. Janskerk, 14—40 passim, 162—199 passim, 217, 251, 266, 274, 276, 350, 373, 385.
— —, provis. regeling (1814), 189, 339, 341 vlgg.
— —, reconciliatie, 27 vlg.
— —, teruggave, 338—346.
— —, altaren der gilden, 221, 266.
— —, oxaal, 363.
— —, begraven in de, 27, 29.
— —, grafkelders, 198.
— —, Mirac. Beeld O. L. Vr., 237—284 passim.
— —, Mirakelenboek, 243 vlg.
—, St. Jacobskerk, 14 vlgg., 18, 23, 170—192 passim, 339, 373.
—, St. Catharina, 14, 19, 171, 340—369 passim.
—, St. Leonardus, 370.
—, St. Pieter, 23, 163—189

- passim, 261, 350
 — —, oud Mariabeeld, 261
 —, kerk „achter de Tolbrug”,
 zie St Pieter
 — Kruiskerk, zie St Catharina
 — indeeling parochien, 14
 —, rectoraatskerk Kerkstraat,
 343 vlg
 — —, Boerenmouw, 14
 —, huiskerken, 173
 —, oratorium, 14 vlg
 — kapel Reinier v Arkel,
 372 vlg
 —, klooster „achter de Tol-
 brug”, 221
 — —, Wintmolenberg, 221
 —, kerkgoederen, 183
 —, organisatie der kerken,
 14—26 passim
 — regeling kerkel aangelegen-
 heden, 169—175, 184 vlg
 —, Begijnen, 259
 —, Predikheeren, 221, 259
 —, Fraters van het Gemeene
 Leven, 379
 —, Fraterhuis 366
 —, Ill L Vr Broedersch,
 237 vlg, 364
 — —, doodschuld, 249, 271
 — —, processiebeeld, 273
 —, Hervormden, 193, 198
 —, beeldenstorm, 266 vlg
 —, korenkoopersgild, 265
 —, linnenweversgild, 266
 —, kroniek van het bisdom,
 368—385
 —, R K Leergangen, 378
 —, St Jans-Lyceum, 379
 —, Maria-Lyceum, 379
 Heusden, 147, 155 passim, 374
 —, dekenaat, 368
 —, kerken, 152 vlg, 156
 —, Begijnenhof, 148,
 —, Cistercienserklooster, 366
 —, Mirac Mariabeeld, 153,
 157
 —, reliquieen der H Barbara,
 156
 —, voetboog St Joris, 147.
 —, Hervorming, 147, 201
 —, land van, 147
 Hilvarenbeek, 39, 197, 374.
 Hintham, 170
 Hoboken, 318
 Hoecken, 109
 Hoirn, 53, 68 vlg
 Hohenberg, 229
 Holland, 58
 Hooge-Zwaluwe, 370, 373
 Het Hout, 372
 Huissen, 377
 Kaathoven, 127
 Kaatsheuvel, 372
 Kamerijk, 312
 Kampen, 333
 —, broedersch H Cunera, 333
 Capitolias, 375
 Castilhe, 333
 Keent, zie Balgou
 Kempen, 166
 Kempenland, aartsdiakonaat,
 146
 Kerkdriel, 157
 Keulen, 134
 Corssendonck, klooster, 211
 vlg
 Coudewater, klooster, 318,
 322
 Cuyck, 42, 43, 374
 —, dekenaat, 368
 —, district, 48
 —, kerkel inkomsten, 46
 Lage-Mierde, 370
 Laibach, 138

- Langenboom, 372.
 —, H. Familie, 369.
 Leende, 372.
 Leeuwen, 371.
 —, H. Antonius van Padua, 369.
 Leuven, 308.
 —, bisdom, 54.
 —, St. Michiel, 134.
 —, abdij H. Gertrudis, 366.
 —, Universiteit, 50, 53.
 —, Jezuïeten, 134 vlg.
 Lier, 249.
 Lierop, 296.
 Lieshout, 106, 290, 296.
 Liessel, 371.
 Lith, 161, 370, 373.
 Londen, 363.
 Loon, graafschap, 226 vlg.
 Loon-op-Zand, 40, 210, 215, 373.
 —, huiskapel, 365.
 Loreto, Jezuïeten, 136.
 Luik, 205 vlgg., 211, 329.
 —, bisdom, 105, 141, 143, 166 vlg., 312.
 —, land van, 226 vlg.
 Luiksgestel, 287, 372.
 Maastricht, 40.
 —, kanunniken, 305.
 —, oud Mariabeeld, 272.
 Made, 373 vlg.
 Magny, 162.
 Mechelen, 16, 21, 29, 37, 156, 160 vlg., 163 vlg., 286, 291, 377.
 —, Cellebroeders, 158 vlg.
 —, Groote Raad, 262.
 Megen, Minderbroeders, 362.
 —, land van, 44.
 Meierij van Den Bosch, 90, 191—225 passim.
 St. Michiels-Gestel, 123, 126, 336 vlg., 371.
 —, seminarie, 371 vlg., 375, 379 vlg., 384, (zie ook: Halder).
 Middelbeers, 370.
 Middelburg, bisdom, 52.
 Middelrode, 127.
 Mierlo, 304, 364.
 Milheze, 370, 372.
 Mill, 48, 370 vlg.
 Millingen, 44, 46, 371 vlg.
 Morbegno, 136.
 Munster, 164 vlg., 219.
 Murcia, oud Mariabeeld, 261.
 Namen, 363.
 —, bisdom, 105 vlg.
 Nederhasselt, 370.
 Netersel, 133.
 New-Orleans, 375.
 Nieuwklooster, zie: 's-Graven-daal.
 Nijmegen, 10, 42, 46, 133, 315 vlg., 364, 372, 377, 380, 383.
 —, dekenaat, 368.
 —, district, 44.
 —, St. Jozef, 372.
 —, St. Franciscus, 370 vlg., 373.
 —, hulpkerk, 372.
 —, St. Ignatius, 372.
 —, St. Jozef, 372.
 —, St. Stephanus, 1.
 —, gymnasium, 373.
 Nistelrode, 373.
 Nuenen, 374.
 St. Oedenrode, 40, 370, 374.
 —, kapittel, 57, 329.
 —, St. Oda, 329 vlgg.
 —, Augustinessen, 371.

- Oybin, Cisterciënsers, 138.
 Oijen, heerlijkheid, 309, 312, 317.
 —, kerk, 305—317 passim.
 Oirschot, 169, 188, 190, 192, 361.
 —, dekenaat, 39 vlg., 368.
 —, huiskapel, 365.
 Oisterwijk, 219, 374.
 —, kerk, 366.
 —, gasthuis, 373.
 —, mirak. Mariabeeld, 261, 366.
 —, kwartier, 220, 223, 225, 230.
 Olland, 274.
 Ommel, oud Mariabeeld, 276.
 Oploo, 371.
 Oroppe, 375.
 Osch, 197, 322—327, 370, 380, 384.
 —, dekenaat, 368.
 Overloon, 370, 372.

 Parijs, 159, 337.
 Polen, 333.
 Pont-à-Mousson, 230.
 Pontianak, 375.
 Postel, 287, 292, 302.
 —, abdij, 46, 79 vlg., 91.
 Praag, St. Clemensklooster, 136.
 —, Dominicanessen, 136 vlg.
 —, Jezuïeten, 136 vlgg.

 Quincy, 136.

 Raamsdonk, 373.
 Raamsdonksveer, 375.
 Ravenstein, 371.
 —, dekenaat, 368.
 —, kruisheeren, 164.
 —, gilde St. Lucia, 365.
 —, land van, 44.

 Reek, 373.
 Rheims, 160.
 Renkum, oud Mariabeeld, 251.
 Rixtel, 103 vlgg.
 —, moederkerk van Helmond, 102, 105 vlg.
 Roermond, 113.
 —, bisdom, 41, 43 vlgg.
 —, apost. vic. van Grave, 42.
 —, Hervorming, 44.
 Rome, 51, 134 vlgg., 160, 198, 305, 348.
 Rosmalen, 318—328 passim, 380.
 Rugge (bij Brielle), klooster, 211 vlg.

 Santen, zie Xanten.
 Schaik, 372.
 Schijndel, 197.
 Simpelveld, 377.
 Someren, 370 vlg., 373.
 Son, 123 vlg., 126.
 Sprang, 208, 210, 215.
 Stiphout, 304.
 Stratum, 168, 370 vlg.
 —, St. Ant. v. Padua, 369, 371.
 Strijp, 373.

 Tefelen, 305.
 Tervueren, 109.
 Thuin, 136.
 Tilburg, 13, 322, 328, 336, 359, 371 vlg., 374, 377 vlg., 380—384.
 —, dekenaat, 368.
 —, Carmelitessen, 372.
 —, Zusters O. L. Vr. Moeder v. Barmhartigheid, 371.
 — (Broekhoven), 373.
 Tongelre, 370.
 Tongerlo, 79.
 —, abdij, 149, 151.

- Tourcoing, 359.
 Trente (concilie), 49.
 Turnhout, 197.
 —, kapittel, 311 vlg.
 St. Truijen, abdij, 147.

Uden, 370 vlg., 375.
 —, Brigitinessen, 362.
 —, Kruisheeren, 362.
 —, Belgisch vluchtoord, 377.
 Udenhout, 40, 123 vlg., 175, 371.
 —, dekenaat, 37.
 Utrecht, 53, 348, 376.
 —, St. Jacob, 69 vlg.
 —, St. Johannes, 60.
 —, St. Maria, 53, 60, 67.
 —, St. Salvator, 53, 55 vlg., 60 vlg., 67.
 —, Dom, 75.
 —, Domkapittel, 49 vlg.
 —, Regulieren, 212.

Valkenswaard, 371.
 —, dekenaat, 368.
 Valtellina, 136.
 Vechel, 377, 380, 384.
 —, dekenaat, 368.
 Veen, 148.
 Venlo, 42.
 Veldhoven, 365.
 Velp, Capucijnen, 164, 362.
 Velflin, 136.
 Vierlingsbeek, 370 vlg.
 Volkel, 371.
 Vucht, 264, 372, 380.
 —, Carthuizers, 216.

Waalre, 371.
 Waalwijk, 215, 377, 379, 384.
 — parochiekerk, 209, 219 vlg., 223.

 —, Augustinessen, 204—236, 365.
 —, Franciscanessen, 207.
 —, begrafenisboeken (1690—1810), 233.
 —, gasthuis, 209.
 —, geestel. en kerkel. goederen, 220—223.
 —, heer van, 207.
 —, Vrijheid van, 217.
 Wanze, 106.
 Waspik, 371.
 Weenen, 137, 139 vlg.
 Weert, Minderbroeders, 142.
 Westerhoven, kapel, 146.
 Westerlo, 67.
 Westfriesland, 58 vlg., 66, 68, 73.
 —, proostdij, 52.
 Wezel, 190.
 Wijchen, 372.
 —, oud Mariabeeld, 251.
 Wijk-bij-Duurstede, Dominicanessen, 262 vlg.
 —, oud Mariabeeld, 262, 270.
 Windesheim, kapittel, 211.
 Winssen, 373.
 Wintelre, 83.
 Wintershove, 226.
 Woensel, St. Petrus, 371.
 —, klooster, 206.
 Woerden, 371.
 Worms, 50, 70.

Xanten, heeren van, 6.

Zaltbommel, dekenaat, 368.
 Zanten, zie: Xanten.
 Zeeland, 58, 372.
 Zeelst, 168, 190.
 Zon, 53.
 Zutfen, graafschap, 312, 317.

Register van Personen.

- Aarts, Andreas, vic. apost. v. Den Bosch (1776), 330.
 —, Jacobus, past., St. Oedenrode (1776), 331.
 Abeelen, W. v., priest. (1813), 165.
 Acht, G. van, priest., 372.
 Adriaan Peeters, 222.
 Adriaans, zie: Margaretha.
 —, zie: Nicolaas.
 Adriaensen, Elis., 361.
 —, Jan, 361.
 —, Judith, 361.
 —, Corn., 361.
 —, zie: Kievits.
 Adriaenssens, zie: Adrianus.
 Adriana v. Haestrecht, echtg. van Jan, bastaard van Nassau, 210.
 Adrianus VI, paus, 54.
 Adrianus Adriaenssens, 135.
 — Godschalk, bisschop van 's-Hertogenbosch, 375.
 — Johannis, priest. (1488), 209.
 Adrianus Wilhelmi, 78.
 Aeghen, L. van der, 156.
 Aerssen van Hoogerheyde, Corn., 230.
 Aggere, Arn. Theod. de, benef. te Helmond (1586), 110.
 Agneten te Dordrecht, 207.
 Alfen, Geertruijt van, relig., 216.
 Alphen, A. van, vic. bisd. Den Bosch (1820), 14—40 passim; 159—198 passim; 338—355 passim.
 —, van, past. te Osch (1814), 190, 197.
 Alphonsus VI, koning, 333.
 Alva, zie: Alvarez.
 Alvarez de Toledo, hertog van Alva, 52.
 Amelrode, Ever. van, Vice-deken, kap. St. Oedenrode (1507), 329.
 Amerongen, Anth. de, Kan. (1553), 61, 65.
 Amstel, A. F. J. v., kap., 372.
 —, Th. H. G. van, kap., 371.
 Andel, Adriana van, 203.
 —, Franc. van, past. te Genderen (XVIe e.) 200, 201.
 —, Joh. van, pred., 200—203.
 —, familie van, 200.
 Andelius, zie: van Andel.
 Anna Carels, echtg. van Johan Legru, 151 vlg.
 Anneke Geeraerts, relig., 216.
 Anthonis Willems, 114.
 Antonis, zie: Peter.
 Aquaviva, 262.
 Arberg-Valanijen, familie, 94.
 Archangelus, Capuc., 164.
 Ariens, Aert, 320.
 —, Dirck, 320.
 —, Jenneke, relig., 216.
 —, zie: Geert, Gerrit.
 Arckeleus, Maur. de, 63, 65.
 Arnoldus, hertog van Gelre, 306, 312, vlg.
 — F. Diepen, Coadj. v. d. bisschop van 's Hertogenbosch (1918), 369, 374, 379, 384.
 Arts, Maria, relig., 224.
 As, Joan. van, 320.
 Asch, van, 327.
 Asdonck, Gisb., vic. apost. v. 's Hertogenb. (XVIIIe e.), 290.
 Asten, J. van, past. te Heus-

- den, later deken, (1840), 149, 153, 155.
- Augustinessen te Waalwijk, 204—236, 365.
- Augustinus, Capuc. te Velp, (1813), 164.
- Axelius, Joh., (1569), 76.
- Baar, van, 40.
- , Maria van, echtg. van Dr H. Immens, 360.
- Badaff, Joh. v., kap. († 1762), 234.
- Bader, S. J., Georges, (1583), 262.
- Bacx, Lysken, relig., 206, 213, 215.
- Balgoyen, Aert Corn. v., 129.
- Balcum, Hendrik van, 320.
- Bardoul, Mart., secretaris bisd. 's Hertogenb. (1591), 111.
- Baselmans, diak., (1813), 165.
- Bast, Aug. de, 377.
- Bazelmans, G. M., Ord. Praem. rect., 371.
- Beek, Gerardus, pr., (1545), 56.
- Beelien, Joh. de, 55.
- Beenbakker, Carel de, zie: de Wael.
- Beer, A. J. M. de, Prof. Sem. Haaren, 373.
- Beerenbrouck, zie: Ruys.
- Begijnen, 142, 148, 259—271 passim.
- Beijer, A. H., kap., 373 vlg.
- , Joan., Kan. (1554), 55—67 passim.
- Beck, Michaël, 61.
- Becx, W. Jacob, 104 vlg., 110.
- , Lamb., 112, 118.
- , Lysken, 112.
- , Margriet, 104.
- Benedictus XV, paus, 375, 383.
- Berg, Jos. v. d., priest. (1813), 165.
- , Graven van den, heeren van Boxmeer, 44.
- Bergh, v. d., 344.
- Bergis, Rob. a, proost St. Salv., Utrecht (1550), 60 vlg.
- Bergmans, W. J. M., priest., 374.
- Berkenbosch, Mecht. Robberts van den, echtg. van Symon Gerards van Kelst, 361.
- , Rob. van den, 361.
- Berse, S. J., Casper, 133.
- Best, Mr. J. van, priest. (1610), 148.
- Beugher, Seb. de, passion., 377.
- Bich: schuilnaam Vic. A. v. Alphen, 31 vlg.
- Bigot de Préameneu, Graaf, 166.
- Bye, Johanna de, echtg. van Joh. Ferd. v. Casteren, 129.
- Bijnen, Joan. Corn., past. te Heusden (1889), 154 vlg.
- , L. J. A. C., priest., 374.
- Birgitta: schuilnaam provic. H. de Wijs, 160.
- Blausonneveldt, Alida van, echtg. van Hub. van der Linden, 229.
- Bloquaux, Jos., 377.
- Boer, P. J. M. v. d., kap., 371.
- Boerakker, Lamb., past. te Waalwijk († 1759), 234.
- Boerenbond, Noordbr. Christ., 383.
- Boest, Phil., benef. te Helmond (1586), 110.
- Boetbergen, Mr. W. v., 315.
- Bogaers, familie, 359.
- Bolsius, H. J. H. J., past., 370.
- Bonifacius IX, paus, 313.

- Bont, A. C. de, kap., 373.
 —, H. de, Prof. Sem. St. M.
 Gestel (1814), 184, 351.
 —, Hendr. de, 156.
 Boom, Antonia, 228 vlg.
 Boome, Lamb., dek. v. Uden-
 hout (1814), 175.
 Boonakker, 304.
 Boons, Willem Adams, 132.
 Boort, Anna van, echtg. van
 Gielis Kievits, 361.
 Borret, A. J., 168.
 Bos, zie: Joannes.
 Boshuisen, Anna, relig., 213.
 Bots, G. A. A., deken, 370.
 Bourbon, zie: Ludovicus.
 Bowier, Mr. M., 178 vlg., 183.
 Brancadoro, kard., 160.
 Brandenburg, zie: Otbertus.
 Breugel, familie van, 365.
 Breugels, Hendrik, 130.
 Brievincx, Johanna, relig., 213.
 Brigitinessen te Uden, 362.
 Broegelmans, zie: Brogelmans.
 Broecheven, Jud., benef. te
 Helmond (1586), 110.
 Broeck, H. van den, 209.
 —, Johanna, van den, relig.,
 224 vlg., 227.
 —, Cath^a, van den, relig., 209.
 —, Marg., van den, relig., 209.
 —, Mich., van den, 225.
 —, van den, zie: de Champ.
 Broek, zie: Isfridus.
 Broekman, I. C. M., vice-pref.,
 Kl. Sem., 371.
 Brogelmans, S. J., Corn., (1514-
 1578), 133—140 passim.
 Broghelmans, zie: Brogelmans.
 Brock, Christ., relig., 227.
 Bro(e)ckhuisen, 325 vlgg., 328.
 Brouwers, Mr Adrianus, O-
 penb. Not. (1608), 110, 119.
 Bruegelmans, zie: Brogelmans.
 Bruijn, G. de, past., 370.
 Bruijnseels, A., past., Bergen-
 op-Zoom, 377.
 Brussel, van, 303.
 Buel, Stoffel van, 130.
 Buys, Catharina, 233.
 —, Corn., 220.
 —, Joan., priest., (1889), 154.
 —, Lodewijk, 252, 254.
 —, familie, 154.
 Buyten, Marg. Willemsd. van,
 echtg. van Claes Verjuys,
 236.
 —, Willem, 236.
 Burg, Wed. N. van der, 233.
 —, v. d., zie: Castro.
 Burgh, Mich. van der, past. te
 Holiënberg (1720), 228 vlg.
 Brock, Wouter, 78.
 Bruhezen, Engelb. a., (1569), 76.
 —, Joh. a. kan., (1569), 65,
 74, 76.
 Champ, Oye de, echtg. van
 Mich. van den Broek, 225.
 Charloys, Karel, priest. te
 Waalwijk (1571), 206, 210,
 214.
 Cisterciënsers, 138, 366.
 Daandels, G. H., kap., 372.
 Daelman, G. M. J., C. SS. R.,
 hulp-aalmoezenier, 376.
 Daem, 'zie: Damians.
 Damen, zie: Damians.
 —, W. H., kap., 373.
 Damians, Alida, relig., 216
 vlg., 221.
 Dampierre, 161.
 Daniels, Jean Bapt., 116 vlg.
 Deckers, Dr Leo, 377.
 Dekkers, 186.

- Delafaille, J. Ed., 377.
 Delph, Henricksen van, relig., 213.
 Denen, Mr Jan, 216.
 Derrick Wilhelmss, 5.
 Desideratus J. Mercier, aartsbissch. van Mechelen, 377.
 Deursen, Gijsb. Aerts v., 127.
 —, van, 320.
 Deventer, Ernst van, 130 vlg.
 Dierkens, N., 337.
 Dijk, L. van, diak. (1814), 190.
 Diepen, zie: Arnoldus.
 Dickbiers, Ermgaert, 258.
 Dirc, zie: Gheerlinck.
 Dirckx, zie: Jacob.
 Dirk Simons, 113.
 Doelen, Hendrik van der, 320.
 —, Jan van der, 320.
 Does (Dousch), Maria van der, relig., 216, 224 vlg.
 Dolen, Hendrik van, 325.
 Dominicanen, 136 vlg., 262.
 —, zie: Predikheeren.
 Dommesbergh, Joris v., 307.
 Dongen, A. van, Apost. vic. Breda (1812), 20 vlg., 336.
 Donck, Magd., relig., 215.
 —, Joan. van der, 322—327.
 Doncx, Leenken, relig., 214.
 Donk, Theod., prior van Eemstein (1570), 211 vlg.
 Dordraco, Jac. de, kan. (1545), 56, 68.
 Dottis, Casp. de, 136.
 Driel, Anna van, 271.
 —, Claes van, 271.
 Driessen, Claes Gerrit, 127.
 Drossaerts, zie: Wilhelmus.
 Drunen, van, kap. (1812), 36.
 Dubois: schuilnaam van A. van Gils, 158.
 Duijnen, Lambertus ten, 61.
 Dussen, Jhr. J. van der, 344.
 Edmundus J. Luypen S. J., Tit. biss. van Orope en apost. vic. van Batavia, 375.
 Eenus, 302.
 Eersel, van, zie: Honorius.
 Eijck, van, zie: Quercu.
 Eijndhoudt, Joan., 299.
 Eijndhouts, H., past., Waalwijk (1607), 206.
 Eijndhoven, Mechtel v., 296.
 Elst, Gualth. van der, deken kapit., St. Oedenrode (1584), 330.
 Emmechoven, Joh. van, prior Carthuizers te Vucht (1618), 216.
 Emmichoven, Elis. van, relig., 206, 213, 215 vlg.
 Enckevoirt, van, zie: Willem.
 Eras, C. J. M., past., 370.
 Ermgaerde, begijn, 268.
 Erp, N. J. van, priest., 373.
 Ertwijk, H. A. A. van, 344.
 Erven, A. E. J. van, kap., 372.
 Esch, Maria Anna van, echtg. van Hendr. Jansz. van den Heuvel, 358 vlg.
 Eventuijn, van den, 303.
 —, Jan van den, 82.
 Everart, zie: Jacob.
 Evert Seberts, 124 vlg.
 Everts, zie: Frans.
 —, zie: Jan.
 Fabri, Marten, Openb. Not., 116 vlg.
 Falck, 356.
 Ferdinand I, keizer, 136, 138.
 Focanus, Frans, 123—126.
 —, Jacobus, 264 vlg., 275.
 Fokkens, zie: Focanus.

- Frans Everts, 130.
 Franciscanessen te Waalwijk, 207.
 Franciscus de Borgia, H., Gen. der Jezuïten (1565), 140.
 Franciscus Sonnius, kan. te Utrecht, later bisschop van 's-Hertogenbosch (1569), 49—78 passim, 279.
 Franck, Wolff, 118 vlg.
 Franken, F. J. M., rect., 373.
 Franse, Aert, 320.
 Frémin de Beaumont, 37.
 Frentze, 67, 75.
 Frienten, Jan Peter, 132.
 Frits, zie: Hendrick.
- Galena, kan. te Utrecht (1553), 65.
 Galle, Georg., Offic. te Budel (1468), 143 vlgg.
 Gast, subd. (1813), 165.
 Gauda, Herm. de., deken te Utrecht (1544), 53 vlg.
 Geeraerts, zie: Anneke.
 Geert Ariëns, 127, 129, 150.
 Geertruy Peeters, relig., 225.
 Geffen, van, 186.
 —, H. van, 354.
 —, Joseph van, 114, 118.
 —, Willem Janssen van, 126.
 Gellius, Gaspar, past. te Helmond (1606), 113—120 passim.
 Gendt, Stoffel v., priest. (1550), 308—311.
 Gent, J. H. v., Ord. Praed., 372.
 —, Walraven van, heer van Oijen, 305—317 passim.
 Gerardus, pater te Waalwijk (1572), 206, 215, zie ook: Rueremundi.
 — van Groesbeek, prins-biss. van Luik (1560), 206, 211.
 Gerlacus, zie: Gheerlink Dirksen.
 Gerrit, zie: Jan.
 Gertrudis Cornelis, relig., 213.
 Gertrudis Peters, relig., 215.
 Gerwen, Mathijs v., 322—325.
 Gestel, Franc., aartspriester (1615), 206.
 Geurts, Harck., 320.
 Gevel, P. van de, past., 370.
 Gheerlinck Dirccsen, prior van Corssendonck (1570), 211 vlg.
 Ghendt, Art van, 316.
 Giessen, Dithmarus van, 148.
 Gijsbers, W. J. H., rect., 371.
 Gijsbertus Masius, biss. van 's-Hertogenbosch (1606), 112, 115 vlgg., 206.
 Gils, A. van, pres. Sem. St M. Gestel (1817), 12—40 passim, 158—199 passim, 336—351 passim.
 Glaudemans, Ariën Roeloff, 320.
 Goch, van, zie: de Cock.
 Godefridi, Henricus, kan. te Utrecht (1553), 63, 65.
 Godefroy, priest. (1811), 32.
 Godschalk, zie: Adrianus.
 Goeyaertsz., zie: Jan.
 Goessens, Mr. Geraerd, 119.
 Goethals, subd. (1814), 190.
 Goisson, S. J., Ursmanus, 136.
 Goossens, A., 154.
 —, A. J. C., past., 372.
 —, H. F. M., kap. 373.
 —, Dr. Th., prof. Seminarie St. Michiels-Gestel, 379.
 Goren, Evert, 300.
 Gorisse, J. T. Wouter, relig. te Tongerlo (1657), 149 vlgg.

- Goubaan, 320, 348, 355.
 Goulmy, P. J. L. M., rect.,
 372, 376.
 Govarts, Dr Petrus, vic. apost.
 bisd. 's-Hertogenb. (1718),
 155 vlg.
 Graeff, Jorien van den, 2—10
 passim.
 —, Peter Faessen van de, 127.
 Graft, Franciscus van der,
 relig. 227.
 Grancy, Baron de, 13, 36.
 Grevenbroek, J. L. van, kap.,
 370.
 Greveraerts, Franc., - kap.
 (1687), 127.
 Grijnsvelt, zie: van Grinsven.
 Grinsven, van, 320.
 —, Hestèr van, 365.
 —, Petrus van, kan. (1557), 70.
 Groeff, Mauritius, 62.
 Groesbeek, zie: Gerardus.
 Groot, S. J., L. Th. de, 372.
 Grooten Akkers, 94 vlg.
 Guldemans, Peter, 127.
 Guljé, 295.
 —, Dr. 304.
 Haeften, Cath., relig., 206, 216.
 Haenraets, O. F. M., G. A.,
 kap., 371.
 Haerl, Michaël v., prior regul.
 Utrecht (1566), 211 vlg.
 Haestrecht, zie: Adriana.
 Hagaerts, Corn., 220.
 —, Peter Cornelisz., 220.
 Hagenbergh, Willem v., 125.
 Hagesteijn, de, 75.
 Hackfort, Alart, 10.
 Hal, Gertrudis, relig., 227.
 Hamers, A. P., past., 373.
 Hanrick Jacobs, 127.
 Hansen, A. J. T., past., 371.
 Hapert, H. J. A. v., past., 373.
 Harsolt, 125.
 Hassem, P. J. van, past. te
 Lith († 1918), 161, 370.
 Hedebooldt, Gilb., past. te
 Heusden (1663), 153.
 Hedel, Jacob Hanrix v., 127.
 Heeren, J. A., kap. (1813), 170.
 —, W., 186 vlg., 190.
 Heesbeen, van, priest. (1814),
 175.
 —, W. v., priest. (1813), 165.
 Heesters, Hendrik Hendriks,
 130.
 Heeswijck, van, zie: Heumen.
 —, Petrus van, 327.
 Heij, Johan die, 2, 5, 9 vlg.
 Heyden, zie: Heyen.
 —, J. A. van der, past. te Oe-
 denrode (XIXe e.), 40.
 —, C. A. J. M. van der,
 rect. 372.
 —, G. van der, past. Den
 Bosch (1815), 169—190 pas-
 sim, 340, 342.
 Heyen, Steven, kan. (1557),
 1—10 passim.
 Heylken, begijn, 271 vlg.
 Heymans, Ant. Gerit, 320, 327.
 Heymelkens, Petrus, 144 vlg.
 Heynrici, zie: Johannes.
 Hein Simonsz., 288.
 Helias, Peterken, relig., 213.
 Helmond, Juffrouw v., echtg.
 van Chrisp. Hoekwater, 233.
 —, Gillis van, 233.
 Helmont, Hanrick Willems
 van, 127.
 —, Lysbeth van, 256 vlg.
 Helsloot, S. J., Th. C., 372.
 Hendrick Frits, 125.
 — Jan Peeters, 127, 129.
 —, zie: Marten.

- Henricus, zie: Godefridi.
 —, zie: Johannis.
 —, zie: Theodorus.
 — Michaëlis, 145.
 Hensbergen, 320.
 Hensen, Piet, 84.
 —, H. J. van, 371.
 Herbert, 257, 259.
 Hermans, zie: Johannes.
 Herraets, Jacobus, priest.,
 (1838), 364.
 Hervormden, 176, 182.
 Hesselmans, J., past., 372.
 Hessels, Hendrina, 233.
 Heumen, Jacobus van, 328.
 —, Joanna van, echtg. van
 Petrus van Heeswijk, 326.
 —, Lindert v., 322—328 passim.
 Heusden, C. J. van, 344.
 Heuvel, van den, 189, 358.
 —, Hendrik Jansz. v. d., 358.
 —, Jan van den, 320, 358.
 —, van den, zie: van Esch.
 Heuvelmans, Dirck, 361.
 —, Maria, echtg. van Gerard
 van Kelst, 361.
 Hijnsberch, Hendrik, pr., 221.
 Hildeware, gravin van Rode,
 vrouw v. Hilvarenbeek, 329.
 Hoek, van, 304.
 —, Wilh. van, 82.
 Hoekwater, Chrisp., 232 vlg.
 —, zie: van Helmond.
 Hoekx, P., kap., 372.
 Hof van Gelderland, 305.
 Hofman, A., laz., kap., 377.
 Hoffmans, F. J. W., kap., 372.
 Hohenlohe, graaf van, 363.
 Hollen, Bartholomeus, vic. te
 Budel (1449), 142 vlg.
 —, Wilhelmus, offic. te Budel
 (1449), 141, 143.
 Honorius, Barth., past. te Hel-
 mond (1586), 110.
 Hoof, W. van, rect., 371.
 Hooff, van, kap. (1812), 19.
 —, Mr Joh. Fr. Rud. van, 362.
 Hoogaerts, J., deken en pleb.
 te 's-Hertogenb. († 1840),
 14—40 passim, 162—190
 passim, 338—356 passim.
 Hoogenberg, Joh., kap., 377.
 Hoogerheijde, zie: Aerssen.
 Hoorn, Anna, echtg. van Ja-
 cobus de Witt, 234.
 Hoppenbrouwers, Matth., 141.
 Horst, Chr. v. d., 348.
 —, G. v. d., 171 vlg., 186, 344.
 Houbraken, F. W. J., kap., 372.
 —, J., vic. apost. 's-Hertogen-
 bosch (1662), 153.
 Hout, A. van, correct., 371.
 —, Maria van den, 234.
 Hovelmans, zie: Heuvelmans.
 Huijgens, S. J., J. M., 372.
 Huys, G., divisie-aalmpze-
 nier, 376.
 Huysmans, Jac., past. te Waal-
 wijk (XVIe e.), 215.
 —, Marg., relig., 215.
 Hulscher, Herman ter, aarts-
 priester (1811), 28.
 Hurk, Dirick van den, 320.
 Hurrick, Dirk van den, 325.
 Ignatius, H., Stichter der S. J.,
 135 vlg.
 Immens, Dr. Henricus, 360.
 —, zie: van Baar.
 Impen, L. v., diak. (1814), 190.
 Ingen, Corn. van, 155 vlg.
 Ypelaar, Mr. Johan, 147.
 —, Aldegondis v., 150—153.
 —, Hildegondis van, 150 vlgg.
 —, familie van den, 147.
 Isabella, Infante, 277, 281 vlg.

- Isfridus van den Broek, prelaat van Postel ($\pm$ 1744), 290.
- Jacob Dirckx, 130, 132.
— Everartss, kap. (XVIe e.), 305.
- Jacobs, zie: Hanrick.
- Jan, bastaard van Nassau, (zie: Adriana), 210.
- Jan Ariën Joesten, 127.
— Arntz, 270.
— Everts, 127.
— Geeritsoen, priest. (1566), 210, 214.
— Goeyaertsz, 208.
— Theunis, 132.
— Willems, 112.
- Jannen Arntss, 271.
- Jans, zie: Willem.
- Jansen, Pauwels, 271.
- Janssen, S. J., H., kap., 372.
—, L. M. J., kap., 371.
—, Lucia, 130.
- Jegers, Th., past. te Rosmalen ($\pm$ 1706), 322.
- Jezuïeten, 133—150 passim.
- Joanna van Castilië, echtg. van Philips den Schoonen, 251 vlgg.
- Joannes Bos, (Pacificus Ord. Min. Cap.), Tit.-Bisschop van Capitolias, Apost. vic. van Ned. Borneo, 375.
- Joesten, zie: Jan Ariën.
- Johannes, zie: Adriaenus.
—, zie: Rodolphus.
—, Bapt. Rob., baron van der Velde de Melroy, bisschop v. Roermond (1811), 28, 41.
— Heynrici, 209.
— Hermans, priest. (1612), 206.
— Moors, prelaat van Berne (1630), 206.
- Johannes Pauli, rector te Turnhout (1430), 312 vlg.
— Theodorici, openb. not. 209.
- Johannis, Henricus, vic. v. h. kap. te Utrecht (1546), 56.
- Jong, de, priest. (1813), 165.
— H. de, past., 371.
- Jongh, Zeger de, 344.
- Jonckers, Henr., benef. te Helmond (1586), 110.
- Joseph II, keizer, 232.
- Judith Christiaensen, relig., 216.
- Jutta, echtg. van Henric. van den Broeck, 209.
- Kammen, F. v. d., 337.
- Camp, Math. Franc. van, benoemd bisschop van 's-Hertogenbosch (1814), 13, 15, 28, 172—198 passim, 338—353 passim.
- Kamp, van, zie: Champ.
- Campingny, Rodolphus, 65.
- Campo de, zie: Sonnius.
— de, zie: Van der Velde.
- Pompejo Justinanio, de, 113.
- Canis, Jacop, 315 vlg.
- Canisius, S. J., Petrus (1550), 50, 133 vlg., 136 vlg., 363 vlg.
- Capellen. Mr. Godert A. G. Th. baron van der, 41.
- Cappon, 35.
- Kaptein, C. SS. CC., Joach., 384.
- Capucijnen, 164, 362, 365.
- Carels, zie: Anneke.
—, zie: Wael de.
- Karel V, keizer, 58.
—, hertog van Gelre, 306, 314 vlg. 317.
— van Croy, bisschop van Doornik (XVIe e.), 50.

- Carmelieten, 362, 364.
 Carmelietessen, 362.
 Carpi, kardinaal (1554), 136.
 Carthuizers, 216.
 Casimir, koning van Polen, 333.
 Casteren, 129.
 — van, zie: Johⁿ. de Bijc.
 — Johan Ferd. van, 129.
 Castilië, zie: Johanna.
 Castro, de, zie: Nicolaas.
 Kelst., Beatrix van, 361.
 —, Dirk van, 361.
 —, Gerard van, 361.
 —, Hieronymus van, 361.
 —, Jan van, 361.
 —, Catharina van, 361.
 —, Symon Gerards van, 361.
 —, van, zie: van den Bercken-
 bosch.
 — —, zie: Heuvelmans.
 Kemenade, H. J. M. van, kap.,
 372, 374.
 Kenens, Seger, 146.
 — Wilhelmus, 146.
 Kennis, V., 32.
 Keppel, Jhr. Fredrik van, 316.
 Keppelfox, zie: Vreda Elis
 Scholt.
 — Warner, Arent van, 130.
 Kerkhof, Peter van de, 132.
 Kerkhoven, theol. (1814), 190.
 Ketelaer, Jan de, 132.
 Keteler, Goert, 110.
 Ceulen, A. van, deken van
 Heusden (1718), 155 vlg.
 Kievits, Barbara, echtg. v. Cor-
 nelis Jan Andriaensen, 361.
 — Bela, echtg. van Jan
 Egbertsen van Wieringen,
 361.
 —, Gielis, 361.
 —, zie: van Boort.
 Christiaen, zie: Judith.
 Klaasen, L. J., rect., 370.
 Claes, zie: Nelleken.
 —, zie: Petronella.
 — Pauwelsz, 208.
 Claesen, A. J., past., 370.
 —, Seger, 320.
 Claessens, Maria, relig., 227.
 Clemens, VII, paus, 54, 305,
 307.
 Clemens Crabeels, bisschop
 van 's-Hertogenb. (1586),
 103 vlg., 106, 110 vlg.
 Klijn, F. J. C. J. de, kap., 372.
 —, W. J. J. de, correct.
 371.
 Clivo, Wilhelmus, 234.
 Klockwijck, 322 vlgg.
 Cluys, Jan in de, 299.
 Kluytmans, A. P. J., kap., 373-
 vlg.
 Clumpers, Joost, 82.
 Koene J., priest. (1813), 165.
 Coenen, Elis., relig., 206, 215
 vlg.
 Coeverincx, G. (1612), 206.
 Cock, Maria de, 216.
 —, Salome de, relig., 206, 216
 vlg., 221, 224.
 Colen, Henrixken, relig., 210,
 212.
 — Johannes, 142, 144 vlg.
 — Laurentia, relig., 230.
 — Maria, 301.
 Kolff, 34.
 Coll, P. W. van, past., 370.
 Coolen, M. A. priest. (1813),
 165.
 — N., priest. (1813), 165.
 Coolhaes, Joh., 232.
 —, Caspar, 264, 275.
 Kool, Dion., Conv., kap., 377.
 Coofs, Joan. Bapt., past. te Aren-
 donck (1773), 292 vlg., 295.

- Cooten, Jan van, 224.
 Cornelis, zie: Gertrudis.
 Cortenbach, Adolf, heer van
 Helmond, 108 vlg.
 Courvoisier, J. J., 279.
 Couwenberg, Dymphna, relig.,
 225, 227.
 Cox, G. M. J., kap. 371.
 Crabeels, zie: Clemens.
 Kramers, 325—328.
 Cranenbroeck, Aerdt van, 118.
 Crefcoeur, N. M. J., past., 372.
 Krey, van, priest. (1813), 165.
 Kriellaers, P., past., 370.
 Croy, van, zie: Karel.
 Croymans, Capucijn (1813),
 164.
 Cronenborch, Henricus, kan.
 (1559), 73.
 Kruisheeren, 164, 362.
 Cuyck, van (1812), 18.
 —, J. van, rect. Den Bosch
 (1815), 169—190 passim,
 340—347 passim.
 Kuyper, freule de, 331.
 Kuypers, Joan., past. te Zeelst
 (1814), 190.
 Kuijte, J. W. A., 372.
 Custodis, Joh., vic. te Budel
 (1460), 143 vlgg.

 Labrue, ingedrongen bisschop
 en groot vic. van Gent
 (1814), 190.
 Laer, Pieter, relig., 84, 299.
 Lainez, Jac., Gen. der Jezuïten
 (1556), 140.
 Lamers, Th. T. M., rect., 370.
 Lamotis, Barbara, relig., 216.
 Lamzweerde (1558), 61, 66,
 68, 72.
 Lange, A. J., kap., hulpaal-
 moezenier, 376.

 Langel, Ursula v., relig., 227.
 Lange(n), Theresia van, relig.,
 234.
 Lathouders, 190.
 Laurentius Metsius, biss. van
 's-Hertogenbosch, 206, 211
 vlg., 214.
 Leefdael, Phil. baron v., 363.
 Legru, zie: Anneke.
 —, Johan, 151 vlg.
 Leyten, kruisheer (1813), 164.
 Lejeas, François Ant., be-
 noemd biss. v. Luik (1813),
 166 vlg.
 Lemmens, Godefridus, 142.
 —, Henricus, 141.
 Lenaert Willemsz., 208.
 Lendt, van, 324.
 Leo X, paus, 54.
 Leuw, Antonius die, past.
 (1558), 5.
 Lewe, die, zie: Leuw.
 Lexius, 348.
 Libergen, Corn., 320.
 Lieshout, H. van, past., 370.
 —, P. van, 82.
 Lyclama à Nyehoff, Tinco,
 230.
 Lyntken Aertss, begijn, 267,
 269.
 Lysbeth, begijn, 259.
 Lysken Reynders, 112.
 Linden, v. d., zie: Blausonne-
 veldt.
 —, Hub. van der, 227 vlg.
 —, Jan van der, 105 vlg.
 Lith, van, past. (1813), 165.
 Litta, kardin., 348.
 Liwert, An. de, not., 55, 57.
 Lobe, Wilh., 55.
 Lodewijk Napoleon, koning,
 41, 163, 187.
 Loeyen, Jan, Not., 117 vlg.

- Loekemans, Godefridus, 146.
 —, Johannes, 146.
 —, Walterus, 146.
 Loutermans, A., 344.
 Louw, F. D. de, kap., 370.
 Louwe, Marten, 119.
 Ludovicus v. Bourbon, prins-
 , bisschop van Luik (1471),
 205, 207.
 Luycas Peeters, 222.
 Luypen, zie: Edmundus.
 Luyssinck, Egbertus, 55.
 Luiben, Harmen, 5.
 Luther, 335.
 Luwere de, zie: Liwert.
Maanen, 356.
 Maes, Rut Gerit, 320.
 —, Vict., past., 377.
 Mackelenbergh, A. A. M. v.,
 kap., 371.
 Malen, Petrus de, kan. te
 Utrecht (1544), 53, 55 vlg.
 Malsen, Theod. de, Vic. te
 Utrecht (1546), 54—57.
 Manare, S. J., Oliverius (1556),
 136.
 Marten, Willem, 320.
 Margaretha van Parma, land-
 voogdes, 32.
 — Adriaans, 151 vlg.
 Maria van Brabant, hertogin
 van Gelre, echtg. van Rei-
 nould III, hertog van Gel-
 re, 311 vlg.
 Maria Peters, relig., 206.
 Mariken Hein Simonsz., 208.
 Mariscalli, Franco, persona v.
 Turnhout (1430), 312 vlg.
 Mark, J. P. M. van der, kap.,
 370.
 Marnix van St. Aldegonde,
 263, 275.
 Martens, J. C., past., 370.
 Masius, zie: Gijsbertus.
 Maximiliaan, keizer, 252.
 Medenblick, Henricus, (1569),
 77.
 —, Joh. de, (1556), 68.
 Meeussen, Cathrien, 303.
 Meeuwen, Mr. van, 344.
 Meijden, A. van der, prof.
 Sem. St. M. Gestel, 372, 374.
 Meijerij van 's Hertogenbosch,
 124, 126 vlg., 130, 363, 366.
 Meyssen, Loy Jan, 110, 112.
 —, Peter Jan, 110.
 Mekerens, Jhr. Otto van, 316.
 Melroy, zie: Joh. Bapt. Rob.
 v. d. Velde.
 Merten Hendrixsz., 217.
 Mertens, Jan, 118.
 —, Siardus, past. (1781), 79
 vlg.
 Merevoert, Thom. van, 108.
 —, Willem van, 110.
 Mercier, zie: Desideratus.
 Meser, Maria Aug., relig., 227.
 Mesmekere, zie: Paulus.
 Mets, Bern., Conv., past., 377.
 Metsius, zie: Laurentius.
 Meulen, J. van der, past. Den
 Bosch (1815), 169—176 pas-
 sim, 340, 342.
 —, Syken van der, echtg. van
 Corn. v. d. Valck, 230.
 Meurs, J., 337.
 Michael Ophovius, prior der
 Predikheeren te Antwerpen,
 later bisschop van 's-Her-
 togenbosch (1644), 148 vlg.,
 206, 217.
 Michaëlis, zie: Henricus.
 Michels, A. J. J., kap., 371, 373.
 Middegael, Constantia van de,
 relig., 227.

- , Cornelia van de, relig., 227.
 —, Bartholomeus Claes van de, 127.
 Mierlo, van, diak. (1813), 165.
 —, Dirck van, 231 vlg.
 Mylart, Rodolphus, kan. (1560), 74.
 Myropius, Corn., proost en aartsdiaken, Utrecht (1550), 60.
 Millincx, Agnes, relig., 212, 235.
 Millinx, Lamb., heer van Waalwijk, 235 vlg.
 Minderbroeders te Megen, 362.
 —, te Weert, 142.
 Mispelen, Jan van, relig., 208.
 Moelo, Wilh. de, 145.
 Moens, Soetken, relig., 213.
 Mol, E. H. v., kap., 372.
 Molengraef, Johan, 227.
 Molenmakers, G., past. Den Bosch (1815), 14, 15, 36, 182—192 passim, 346 vlg.
 Mollerus, 356.
 Mom, Walraven, 4.
 Monicx, Joan., pater (1647), 206, 211.
 Moot, Catharina, relig., 215.
 Moors, zie: Johannes.
 —, Arn. Fr., kap., Den Bosch (1818), 15 vlg., 161.
 Moorsel, A. van, diak., (1813), 165.
 —, Pieter van, 82.
 Moorzel, Kees van, 302.
 Moreels, S. J., Martinus (1657), 149 vlgg.
 Moser, G., Prof. Sem. St. Mich.-Gestel (1814), 13—40 passim, 151—198 passim, 338, 351.
 Mughoevel, Agnes, relig., 213.
 Mughovel, Maria, relig., 213.
 Muylickom, 317.
 Mulders, Daniël, 231.
 Mulukom, J. L. v., past., 373.
 Nadal, S. J., Hier. (1566), 134, Nagell, 356.
 Nackaerts, Gonz., Conv., 377.
 Napoleon I, keizer, 12, 14, 158—190 passim, 338—355 passim, 362.
 Nassau, Maria van, relig., 206, 210, 235, 365.
 Nederveen, Dirk van, 224.
 Neelken, beginj, 269.
 Nelleken Claes, relig., 213, 215.
 Neven, Christiana, echtg. van A. Stellingswerf, 226 vlg.
 Nyehoff, zie: Lyclama.
 Nyenclooster, vrouwe van, 3 vlgg., 7.
 Nyenrode (1556), 68.
 Nyeroide, Cornelius de, kan. (1560), 65, 68, 74.
 Nyevelt, zie: Zuijlen.
 Nieuwenhuyse, Godschalk, past. Waalwijk (1591), 215.
 Nieuwkuijk, Wouter, 231.
 Nicolaas V, paus (1448), 141.
 — de Castro, biss. van Mid-delburg (1557), 69.
 — Adrianus, 151 vlg.
 — Zoësius, biss. van 's-Her-togenb. (1644), 206, 217.
 Nicols, Adriaen, 220.
 —, Johan, 234.
 —, Maria, 234.
 Noordermeer, O. F. M., A. J., kap., 372.
 Noot, Eleon. van der, relig., 213.

- Noot, Jan van der, 263, 275.
 Noremberg, Coenraet v., 363.
 Oda, H., relikwiën der, 329 vlgg.
 Oerle, C. J. C. van, rect., 370 vlg.
 Oirschot, H. van, subd. (1813), 165.
 Oisterwijk, Maria van, 215.
 Oistrum, Alex. de, 55.
 Olifiers, Pieter, 82, 130.
 Olyviers, 273.
 Oomen (1813), 16, 18, 37, 162 vlg., 175.
 Onbesch: schuilnaam van A. van Alphen, 160.
 Ophovius, zie: Michaël.
 Oppendorp, zie: Schelart.
 Osch, Jan van, 82.
 Oss, W. J. van, Ord. Praed., kap., 372.
 Otbertus, prins-bisschop van van Luik (1100), 329.
 Otten, Joanna, relig., 213.
 —, Catharina, relig., 213.
 Oudart, Jacobus, heer van Rixtel, 103, 105.
 Oudenhoven, not., 130.
 Outheusden, Marg. van, 213.
 Ouwen, Zween v., relig., 235.
 Overlender, Joris den, 314.
 Pacificus, zie: Joannes Bos.
 Paesman, Jan, 130.
 Panken, A. Th., Em. Regent, Sem. St. M. Gestel, 376.
 Pancratius, Gregorius, 273.
 Partoens, 167.
 Pas, Gerarda van der, relig., 213.
 Paters, Tryuken, relig., 210.
 Pauli, zie: Johannes.
 Paulus IV, paus (1556), 137.
 — de mesmeker, 142.
 Pauwelsz, zie: Claes.
 Peerken Thonissoon, 132.
 Peeters, zie: Adriaen.
 —, zie: Hendrick Jan.
 —, zie: Lucas.
 Peijnenborch, Johan, 220.
 Pelgrom, Hendrick, 231.
 Pels, Lysken, relig., 210, 212, 215.
 Penninx, Petrus, 144 vlg.
 Persoels, Thomas, vic. Utrecht (1544), 54.
 Pessers, A. J., kap., 373.
 —, F. A. J., kap., 373 vlg.
 Peter Anthonissen, 273.
 Peters, C. A. J., past., 372.
 —, Gertrudis, relig., 213.
 —, zie: Hendrik Jan.
 —, zie: Maria.
 Petersen, 75.
 Petri, Godefridus, benef. te Helmond (1586), 110.
 Petronella Claes, relig., 206.
 Philips de Schoone, koning, 242.
 — II, koning, 44, 51—71 passim.
 Piggen, M. J., rect., 373.
 Pijnappel, Jan, 118.
 Pijnenborgh, Henricus, past. St. Oedenrode (1808), 331.
 Pius II, paus (1460), 143.
 — VI, paus (1791), 163.
 — VII, paus (1814), 22, 165, 198.
 Poel, Joan. Ferd. v. d., past. te Heusden, later deken, († 1888), 154, 157.
 Poelenborch, Jacobus de, (1569), 76.
 Poirters, Adrianus, 366.

- Poirters, Aert Ariën, 144.
 Polanco, S. J., (1556), 136.
 Poll, Harman van den, 2, 3.
 Pollet, familie, 359.
 Pompen, Mgr. J., vic. gen.
 Den Bosch, 376, 379, 384.
 Praser, Adriaen Diercsz, 210.
 —, Corstiaen Diercsz, 210.
 —, Thonis Diercsz, 210.
 —, Jan Geritsz, 210.
 Préameneu, zie: Bigot.
 Predikheeren te Antwerpen,
 148.
 — te 's Hertogenb., 221, 259.
 Prinsen, Mgr. C. C., past. te
 's Hertogenbosch, 382.
 Proyen, Johan van, 230.
 Prusers, Magd., relig., 213, 215.
 Pudt, Maria Joseph van der,
 relig., 227.
 Pulsers, priest. (1813), 164.
 Pulskens, P., kap., 373.
- Quaij, E. J. C. de, past., 371.
 Quercu, Franc., kan. te Utrecht
 (1514), 48 vlgg., 53 vlgg.
 Quenseler, Thonis Jansz, 210.
- Raad van Brabant, 115, 116—
 119, 132, 229.
 — — State, 218, 226.
 Raesvelt, Lucia Agnes v., 224.
 Raymakers, A. J. M. J., past.,
 370.
 —, H., subd. (1813), 165.
 —, Joes, 300.
 Rams, Catharina, 233.
 Rath, E. J., kap., 371.
 —, M., past. en deken te
 Helmond (1918), 80.
 Raveschot, past. te Berlicum,
 156.
 Raveswey, Joh. van, 130.
- Redemptoristen, 376.
 Reek, Jan van den, 82.
 Reep, Hendrick in den, 231.
 Reynders, zie: Lysken.
 Reys, priest. (1813), 165.
 Reinald III, hertog van Gelre,
 311.
 Remund, zie: Rueremundi.
 Renauld, 35.
 Reverend, subd. (1814), 190.
 Riemen, Joh., past. Loon-op-
 Zand en Sprang (1581), 215.
 Riet, Aelberts van, 126.
 —, Willemyn van, 126.
 Rümsdück, Jacob van, 4.
 Ryckel, Jos. Geld. van, past.
 te Oisterwijk († 1642), 367.
 Rijckevorsel, J., 186, 189, 190.
 Rijcoldus, Ger., priest. (1545),
 56.
 Rijt, P. K. van de, kap., 372,
 374.
 Rixtel, Barbara van, 225, 228
 vlgg.
 Robberto, 252, 254.
 Rodolphus Johannis, priest. te
 Waalwijk (1488), 209.
 Roeffs, Matth., 110.
 Roelens, Jan, 127.
 Roeloff Roelofs, 208.
 Roemen, van, zie: Roemer.
 Roemer, Johan, kap., 2, 5, 6.
 Roy, Elis. van, 213.
 —, Maria Peters van, relig.,
 213, 215.
 Romen, van, zie: Roemer.
 Rooij, G. A. van, kap., 371.
 —, Johan de, 227.
 —, L. J. de, ass., 371.
 —, P. van, 337.
 Rooijen, J. G. van, Cap., kap.,
 370 vlg.
 Roosen, Jud. Tossanus, past.

- te Rosmalen (1730), 318—
328 passim
—, Matth, zie Roossen, Jud
Roovers, Peter, 127 vlg
Rosa, zie Roosen
Rossum, van, zie Wilhelmus
Roubaix, Mr Andries de, 262
Rovers, 189
—, deken te Oirschot (1841), 39
—, H, past, 370
Rudimunda, zie Rueremunde
Rueremunde, Gerrit van, pater
te Waalwijk (1525), 290 vlg,
235 vlg
Ruys de Beerenbrouck, Jhr
Mr Ch J M, 385
Rumpst, Seger de, 63
Ruffijn, Eliz, relig, 216 vlg,
221

Sande, J van de, kap, 371
Sanders, Jan, 300
—, Willem, 300
Sandijk, theol, 190
Sas, Bernard, 227 vlg
Sassen, M J, 344
Schaeren, Ulrich van, kan
(1548), 305—316 passim
Schalkwijk, J, O F M, kap,
372
Scheemaecker, L de, 377
Schelart de Oppendorp, Joh
ridder, 314
Schellekens, J A J M, kap,
372, 374
Schepens, J E, rect, 372
Schepers, Peter, 302
Schimmelpenninck, 187
Schoenmakers, H J A, leeraar
Institut Doofstommen, 371
Scholte, Vreda Elis, echtg
van Warner Arent van Kep-
pelfox, 130

Schutteput, Joh, past te Hel-
mond (1586), 110, 121
Scuppens, Arian, 325
Sebert, zie Evert
Segers, zie Jegers
Secq, 132
Selten, J H, deken (1918),
376
Sengers, M F, past, 373
—, M W A, vice-pref Sem
St M Gestel, 372, 374
Sicking, J J M, kap 372, 374
Sille, Laurens de, 227
Simonis, J P, past, 372
Simons, zie Dirk
—, zie Hein
Siongers, Luc (1674), past
Berlicum, 127—156 passim
Syne (Zijpe), Ghysb, not en
past te Achel (1463), 142,
146
Sixtus IV, paus, 54
Sleeuwen, L van, rect 373
Sluijers, Nol, 302
Smeets, Anna, relig, 212
Smeyers, Lud, kan (XVIIe),
278
Smits, A W, kap, 373 vlg
—, H J, kap, 372
—, H J M, O F M, kap,
373
— J H, reg Sem St Mich
Gestel (1814), 12—40 pas-
sim, 158—197 passim, 336,
338, 351
Smulders, J A, past, 370
—, W H, kap te Bokstel,
hulp-aalmoez (1918), 377
Som, B, divis -aalmoez (1918),
376
Son, Mr B van, 171 vlg,
177, 186, 190, 344
Sonnius, zie Franciscus

- Soogen, Ther., relig., 227.
 Sopers, 186.
 Spettoir, H. D., diak. (1814), 190.
 Spierings, A., past., 370.
 Spinola, Ambr., 113.
 Sporenberg, Daniël, kap. Den Bosch (1812), 15, 16, 18, 163, 178.
 Sprengers, priest. (1813), 165.
 —, V., past. Kerkdriel (1918), 157.
 Staessens, W., past. Den Bosch (1815), 15, 19, 347, 353.
 Stars, 302, 303.
 Staten-Generaal, 217 vlg., 220, 223, 228, 235.
 Stellingswerf, Adam, 226 vlg.
 —, zie: Neven.
 Stevens, bissch. secret. (1812), 15.
 Stiphout, P. J. van, kap., 373.
 Stockum, Sim. v., 123 vlg., 126.
 Straesborch, Jan van, 271.
 Strate, Joh. Op Gheen, priest. (1448), 142.
 Strick S. J., J. Chr., kap., 372.
 Striip, Jac. van, 116.
 Suetens, G. J., kap., 373.
 Suijs, kap. (1813), 168.
 Swaans, kap. Den Bosch (1812), 15, 19.
 Swart, Adriana de, 234.
 Swinkels, H. Th., past., 371.
 —, Joan. B., 82.
 —, Leon., past. (1780), 83.
 —, Petrus, 82, 302.
 Swelm, H. G. M. v., rect., 371.
 Tak, Hathebrandus, bened., kap., 377.
 Talholt, Udone, 314.
 Teeuwens, Jan, 127 vlg.
 Teffelen, Steph. van, 124 vlg.
 Tempelaer, Hendr., 112.
 Textor, zie: Urban.
 Theodorici, zie: Johannes.
 Theodoricus Henrici, priest. te Waalwijk (1488), 209.
 Theunis, zie: Jan.
 Theunisse, schuilnaam van A. van Gils, pres. Sem., 34.
 Thiel, A. P. W. v., kap., 372, 374.
 —, A. W. van, 376.
 Thienen, Jhr. Philips van, 127 vlgg.
 Thim, W., 63.
 Thonissen, zie: Peerken.
 Thoren, Jan van, vice-curat. Waalwijk (1487), 208.
 Tielmans, familie, 365.
 Tilborg, C. A. M. van, kap., 370 vlg.
 Tilen, Theod., 141.
 Timmermans, Mariken, relig., 213.
 —, W. L. A. M., rect., 373.
 Tongeren, Johanna van, relig., 227.
 Tongerloo, Joan. van, prior van Rugge (1570), 211 vlg.
 Tullekens, 323—326.
 Udenhout, zie: Boome.
 Urban Textor, biss. van Laidbach (1557), 138.
 Valck, van der, zie: van der Meulen.
 —, Corn. van der, 230.
 Valanijen, zie Arberg.
 Veeken, J. C. A. van der, kap., 373 vlg.
 Vechta, Joh. de, 63, 66 vlgg.
 Velde, Christ. van de, kan. te St. Oedenrode (1546), 57.

- Velde, Jacobus van der, 84
 —, Corn van den, kan, (1581),
 53, 77 vlg
 —, —, zie Franciscus Sonnius.
 —, zie Johannes Bapt. Rob
 van der Velde de Melroy.
 Velden, van de, 344
 Velters, 326
 Ven, van de, zie Wilhelmus.
 —, — (1814), 351
 —, —, priest (1813), 165.
 —, Henricus van de, 39
 —, Joost van de, 126 vlg
 —, Phil van de, prof Sem
 St Mich Gestel (1814), 18
 —40 passim, 158, 178, 184.
 Vendic Aertsz Aert, 208
 Verhagen, A, J, kap, 371
 Verhees, Hendr, 365
 Verheijden, zie Heijen, Steven
 Verheijen, J B, 178—189
 passim, 341, 355 vlg
 Verhoeven, 177, 186
 —, A J J. M, kap, 373 vlg
 —, H G. A, kap, 373 vlg
 —, P past, 370
 Verhofstad, F J, kap, 373
 Verhoizen, filos (1778), 303
 Verhoyzen, 84
 Verjuys, zie Buyten van
 —, Claes, 236
 —, Maria, relig, 206, 210,
 212, 236
 Vercamp, Wilh, priest (1718),
 155 vlg
 Verlenius, Hier, kan (1559),
 73
 Vermeulen, rect Den Bosch
 (1814), 185, 189
 Vervlassen, Fr Lud zie J
 F Vervlassen
 —, J F, past (1781), 80, 89,
 297, 299
 Verwey, 127
 Verwiel, J, 231
 Vet, Jan de, 231
 Vighius, 52
 Vischhaven, S J, Corn (1542),
 134
 Vissers, J, kap te Schijndel
 (1812), 18, 20, 23, 36—39,
 175
 Vittoria, S J (1561), 139
 Vloot, Peter, 220.
 Vloot, Willem Petersz, 220
 Voet, L, landdeken († 1785),
 234.
 Vogels, G, priest (1813), 165.
 Volders (1812), 16
 Vol[he?], de la, 189
 Vooght, Casp heer van Geffen,
 156
 Vorst, van der, 84
 Vorst, van der, kan Utrecht
 (1546), 57
 Vorstius, Alb, 61, 63
 Vries, Jac de, 224
 Vrolyck, Stoffel, 130
 Vromans, C J, rect 371
 Vuchts, Theunis Lamberts, 128
 Waegemaeckers, Gillis, 220
 —, Jan Gielis, 220
 Wael, de, zie Anna Carels
 —, Carel de, (zie ook Been-
 hakker), 151 vlg
 Wallen, Jan van der, 82
 —, Petrus van der, 82
 Walschappele, Max a, kan.
 (1569), 78.
 Wandelen, Cath v, relig, 227
 Wassenberg, pestpater, 122
 We, Joh de (1569), 76, (zie
 ook Wede)
 Wede, Joh de (1569), 78,
 (zie ook We).

- Wee, P. J. van der, kap., 373.
 —, V. C. van der, kap., 371.
 Weer, Jan die, 110.
 Weerden, J. Th. van der, kap., 372.
 Wees, Jan van, 4.
 Wel, Pieter van, 231.
 Welie, J. H. B., past., 373 vlg.
 Werners, F. J. A., kap., 377.
 Wesselman, familie, 94.
 Westwesel, Corn. van, 130.
 Wichmans, past. te Mierlo en deken van Helmond (XVIIe e.), 102.
 Wiel, van, 124.
 Wielen, P. J. F. A. van der, kap., 372.
 Wieringen, Egbert, 361.
 —, Jan Egbertssen van, 361.
 —, van, zie: Kievits.
 Wijer, Jenneken van de, relig., 216.
 Wijffelts, Jac. Ger., Scholaster St. Oedenrode (1584), 330.
 Wijk, Jan van, 231, 233.
 Wijnants, Peter Jan, 110.
 Wijs, Franc. de, kap. te Vechel, provic. van Den Bosch, deken van Oirschot (1814), 12—40 passim, 160—198 passim.
 —, Henri de, 171—190 passim, 344.
 —, de (Oude), 186.
 Wilhelms, zie: Derrick.
 Wilhelmus, zie: Adrianus.
 — van Rossum, kardin., 380.
 — van de Ven, bisschop van 's Hertogenbosch, 331, 362, 374, 379, 384.
 Willem Corn. H. A. Dros-saerts, biss. van St. Antonio (Tex. U. S.), 375.
 — I, koning, 178—198 passim, 344 vlg., 355.
 — van Enckevoirt, kard., 364.
 — Jans, 126.
 Willemaers, Peter, past. (1665), 130 vlg.
 Willems, zie: Anthonis.
 —, zie: Jan.
 Willemszn, zie: Lenart.
 Winkels, Sijmen, 320.
 Wissen, Marten Ten, 125.
 Wisschaven, Petrus de, past. van Lieshout (1586), 106.
 Wit, P. J. W. de, 376.
 With, Gijsb. de, 230.
 — Gijsbertusz, Mr. Johan B., 230 vlgg., 234.
 Witt, Jac. de, 234.
 —, de, zie: Hoorn.
 Woensel, Maria v., relig., 227.
 Wolff, zie: Franck.
 Wolffs, Henrixken, relig., 210.
 Wolters, Th. A. C. J., kap., 371.
 Wouders, Hermén, 320.
 Wouteren, 259.
 Wouters, past. te Heusden, 155.
 —, Anneken, relig., 217, 221, 224.
 Woutken, broeder, 243, 245.
 Wrechen (Wrege), Joh., 144 vlg.
 Wullen, Fr. van, 125.
 Zeeuw, de, priester. (1813), 165.
 — —, past. te Heeze, (1813), 165, 168.
 Zegers, Lynske, relig., 213, 215.
 Zylius, Otto, 241—282 passim.
 Zijlmans, P. A. F., kap., 372.

- Zoësius, zie: Nicolaas.
 Zomers, Mechelken, relig., 216.
 Zuerbeeck, H., 63.
- Zuylen, Rog. van, past. te Rosmalen (XVIIIe e.), 318, 320.
 — de Nyevelt, Amelius, 65.

Register van Zaken.

- Aalmoezeniers, Leger —, 376.
 Aankleeden van Mariabeelden, 153, 237—284.
 — van heiligenbeelden, 265 vlg., 274, 276.
 Aartspriesters, Competentiën der, 43.
 Albutiewijn, 364.
 Aflaat van den Zoeten Naam te Helmond (XVIIIe e.), 90.
 Afnemen van kerkrekeningen, 80 vlgg.
 Apostolisch vicariaat Grave, 42.
 Armoede der pastoors in het vic. Grave (XIXe e.), 47.
 Aschkruisje, 93 vlg.
- Bedevaart naar Rome, 71 vlg.
 Beeld der Z. L. Vrouw van Den Bosch, Mirakuleus, 237—284.
 Beelden, oude „Lieve Vrouwe”, 150, 152, 153, 251, 259—263, 272, 276, 366.
 Beeldenstorm te Aalburg, 151 vlg.
 — te 's-Hertogenbosch, 266 vlg.
 Begraffenisboeken van Waalwijk (1690 tot ± 1810), 233.
 Begraven in de St. Janskerk te 's-Hertogenbosch, Recht van, 27.
- Bekeeringen, 369.
 Biddag der Gereformeerden, 93 vlg.
 —, (1918), 385.
 Bidplaatsen in het bisdom Roermond, toelaten van, 44.
 Boerenbond, 383.
 Boete te Helmond (XVIIe e.), openbare, 116.
 Boom van Jesse te Breda (XVIe e.), 262.
 Broederschappen, 84, 153, 237, 299, 333, 364.
- Deservitor-benoeming, 142 vlgg.
 Dispensatie der Vastenwet, 92.
 — aan zieken in de Vasten, 98.
 Doopgeld, 46.
 Doopnamen, 332—335.
 Doopvont, Wijding der, 101.
 „Dootscult” te voldoen door leden der Ill. L. Vr. Broederschap Den Bosch, 249, 271.
 Drankbestrijding, 381.
- Gebeden voor de zieken op Kerstdag, 87.
 Gebrek aan priesters i. h. Bisd. Den Bosch (XIXe e.), 164.
 Geestelijke goederen, fonds van, 163.

- Geestelijke en Kerkelijke goederen te Waalwijk door de H^o. M^o. aangeslagen, 220, 223.
- Geestelijke personen door de H^o. M^o. verdreven, 219.
- Geestelijken voor het wereldlijk gerecht, 141.
- Geslachten, Meierijsche, 358—361.
- Graf, H. (op Witten Donderdag), 99.
- Grafkelders in St. Janskerk te 's-Hertogenbosch, moeilijkheden wegens de, 198.
- Gremisten (rectoren der beneficiën), 107 vlgg., 115.
- Griep, spaansche, 384.
- Hervorming, 44 vlg., 48, 147 vlg., 152, 201, 217 vlg., 223.
- Heusdensia, 147—157.
- Hierarchie in de Nederlanden, nieuwe, (XVIe e.) 51 vlg.
- Horisten, 107 vlgg.
- Inkomsten der Geestelijken in het vic. Grave (XIXe e.), 45 vlg.
- v. h. klooster Nazareth te Waalwijk (XVIIe e.), 222.
- Inquisitie in de Nederlanden 58 vlg., 60 vlg., 66, 70.
- te Utrecht, 69.
- Inventarisatie en verkoop van kloostergoederen te Waalwijk, 226—229.
- Jaargeld, vierdeels—, 46.
- Jansenisme, 348.
- Jeugdorganisatie, 381.
- Johannes, patroon van 's-Hertogenbosch, Feestdag van den H., 87.
- Jozef, verplicht mishooren, Feestdag van den H., 97.
- Jubilé te Helmond (1776), 88 vlg.
- Jurisdictie, 12, 164.
- Jus stolae, 43 vlg., 46.
- Kanunniken te Nijmegen (XVIe e.) 1.
- te Utrecht, 55—70.
- Katholieke Godsdienst in de Meierij verboden, 218 vlg.
- Kerkelijke aangelegenheden, regeling (1813), 169.
- goederen, inkomsten der Pastoors uit, 44.
- zaken, Regeling (1814), 184 vlg.
- Kerken, sluiten van, 14, 218 vlg.
- Kerkgang van kraamvrouwen, gebruik bij den (XVIIe e.), 121.
- Kerkhof, aanleggen van een, 1.
- Kerkstoringen (XVIIe e.) 122—132.
- Kerkvergadering te Helmond (1597), 112.
- Kerkwijdingen, 367.
- Classisvergadering te Gorichem (1604), 148.
- Collatiën, 1.
- Collatierecht te Oyen, 305—316.
- Communiegeld te Rosmalen, 319.
- Communicanten, 95, 287 vlg., 364 vlg.
- Communiën in den Kersttijd te Helmond, aantal, 87.
- Concilie van Trente, 62.

- Concordaat van Fontainebleau, (1813), 165 vlg.
 Constitution du Clergé, Schismatieke, 163.
 Koorgestoelte in de Dom te Utrecht, 74.
 Lammeren (= zij, die op Beloken Paschen hun paschen houden), 285.
 Landdekens, zie: Aartspriesters.
 Leven, kerkelijk (XVIIIe e.), 80—101, 285—304.
 Maandstonden, afroepen der, 87, 91.
 Meditatiepreeken, 96.
 Middenstandscongres, 384.
 Militairen, zielzorg van, 376.
 Mirakelboek te 's-Hertogenbosch, 243.
 Misbrood, zie: Wijn.
 Missen, stichten van Heilige, 1—4.
 Missie-actie, 340 vlg.
 Moederkerken, 102—106.
 Oblatiën te Helmond, 114 vlg., 290.
 Offeren bij het communiceeren te Helmond (XVIIe e.), 118—121.
 Offergiften op Kerstdag te Helmond, 87.
 Olie (H.), Wijding, 101.
 —, halen van den, 289.
 Olie aan de armen te Helmond, uitdeelen van, 304.
 Onderscheidingen, Pauselijke, 376.
 Onderwijs, Bijzonder, 378—380.
 Ontkleeding van aangekleede Mariabeelden, 154, 283 vlg.
 Opbrengst der geestelijke en kerkelijke goederen, door de H^o. M^o. verkocht, aangewend voor traktementen aan hervormde ambtenaren, 223.
 Opheffing van Kloosters, 362.
 — van het bisdom Roermond (1802), 41.
 Organisatie van den godsdienst door Napoleon I, 162, 164, 188.
 — der Bossche kerken, schismatieke, 14—40.
 Overgave van 's-Hertogenbosch, (1814), 175.
 Paaschkaars, Wijding der, 101.
 Paeshuijs, 268.
 Parochiën te Den Bosch, indeeling der, 14.
 —, nieuwe, 369.
 Passiepreken op Witten Donderdag, 99 vlg.
 Pateenkussen in lijkmissen, 91.
 Patronaat van kerken, 102—106.
 Pest, St. Antonius Abt, patroon tegen de, 90.
 Pestpaters (XVIIe e.), 122.
 Plakkaten der H^o. M^o. tegen de katholieken, 218 vlg.
 Preeken in de Kerstmis, 86.
 Prijzen voor het opzeggen van den catechismus, (XVIIIe e.), 86.
 Processiebeeld der Ill. L. Vrouwe Broederschap te 's-Hertogenbosch, 273.
 Processiën, 157.
 Provicariaat bisdom 's-Hertogenbosch, 12.

- Put te Aalburg, Willebrordus-, 152.
- Regels voor de Zusters v. h. Augustinessenklooster te Waalwijk, 214.
- Recognitiegelden wegens het uitoefenen van de R. K. Godsdienst te Rosmalen, 322—328.
- Reconciliëeren van kerken, 27.
- Relikwieën der H. Oda, 329.
- , verdeeling van, 156.
- Renten en geestelijke beneficiën in de Meierij vervallen aan de H^o. M^o., 219.
- Salvum fac Imperatorum voor Napoleon I te Hasselt geweigerd, 166.
- Scheiding van Moeder- en Dochterkerk te Rixtel en Helmond (XVIe e.), 104 vlg.
- Schikking omtrent de St. Janskerk te Den Bosch, Provisioneele, 173, 186, 197.
- Scholasters (Nijmegen XVIe e.), 1.
- „Te Deum” voor Koning Willem I, 179 vlg.
- te Luik voor het gesloten Concordaat (1813), 166.
- Theologanten tot de H. Wijding niet toegelaten, 164.
- te Gent tot den krijgsdienst gedwongen, 190.
- Toelagen aan Geestelijken, Geldelijke, 41—44, 163 vlg.
- — — weigering, 194, 196.
- Toelaten der H. Mis, oogluikend, 122—126.
- Toestand der Geestelijkheid bisdom Roermond, financiële, (1809), 41.
- Translatie der kerk te Helmond, 105 vlg.
- Trouwgeld, 46.
- Twistgesprek te Worms, 70 vlg.
- Uitvaartgeld 46.
- Universiteit te Leuven, privileges der —, 54.
- Vasten wenschen, Zalig, 94.
- Vastenavond, 92 vlg., 139 vlg.
- Vastenbrief afkondigen (Helmond), 92.
- Verkiezingen voor de Tweede Kamer, 382.
- Verwaarloozing eener Parochie (XVIe e.), 103.
- Vinalia der kanunniken te Utrecht, 60 vlg.
- Vluchtelingen, zielzorg, 377.
- Vogelschieten te Helmond 293 vlg.
- Wijdingen, H., te Munster, 164 vlg.
- Wijn, zie: ablutie.
- bij de Eerste H. Communie te Helmond, 288.
- en Misbrood door kerkmeesters te verstrekken aan de pastoors (XVIIe e.), 108 vlgg., 118 vlgg., 121.
- Witte Donderdag, 98 vlg.
- Zegel, gebruik van eens anders, 146.
- Zuivelgeld, 286, 289 vlg.

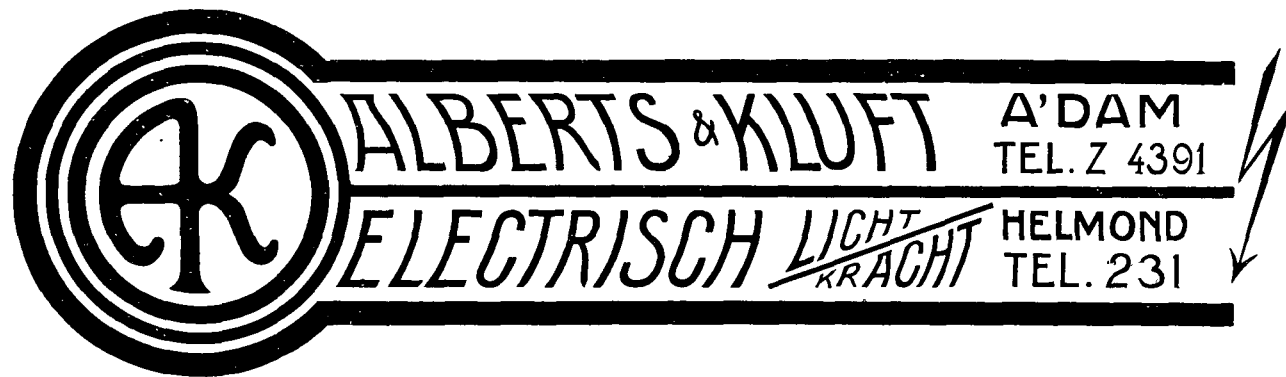
ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. II. AFLEV. 3. MAART 1919.

VOOR VOORWAARDEN, DEZE RUBRIEK BETREFFENDE,
WENDE MEN ZICH TOT DE ADMINISTRATIE DER
« BOSSCHE BIJDAGEN », SEMINARIE « BEEKVLIET »
:- :- ST. MICHIELS-GESTEL. :- :-

VERMELDT DEN NAAM VAN DIT TIJDSCHRIFT BIJ UWE
BESTELLINGEN AAN DE HIERVOLGENDE ADVERTEERDERS.

SPECIAAL ADRES VOOR KERKEN EN KLOOSTERS

VRAAGT ONZE BEGROOTINGEN

PRIMA REFERENTIËN

TOEPASSINGEN DER ELECTROTECHNIEK OP ELK GEBIED

Electrische Licht en Krachtinstallatiën voor eigen bedrijf of in aansluiting op Centrales

FABRIEK VAN HOOG- EN LAAGSPANNINGSAPPARATEN

HELMOND

VEESTRAAT 38-46 Tel. 231

HELMOND

CREDIETVEREENIGING

„DE HANZEBANK”

CENTRALE BANK
'S-HERTOGENBOSCH.

55 Plaatselijke Kantoren.

*Effecten, Coupons, Vreemd Geld,
Rekening-Courant,
Spaarbank, Deposito, Wissels.*

Belast zich met:

Het verhandelen en overnemen van
Provinciale, Gemeente-, Waterschaps-
en Kerkelijke Leeningen.

Aan- en verkoop van alle Binnen-
en Buitenlandsche Fondsen.

Incasseeren van Coupons.

Kosteloos controleeren van Uitlo-
tingen.

Geeft verder de meest uitgebreide
voorlichtingen bij het beleggen van
gelden, zonder eenige verplichting
voor den aanvrager.

Uitgaven van G. MOSMANS Zoon, 's-Hertogenbosch

KATECHETISCHE SCHETSEN

Beknopte verklaring van den kleinen en grooten Katechismus door A. C. BERTENS, Pastoor, en A. HOOTSMANS, Kapelaan, vrij bewerkt naar J. BERNBECK.

2 deelen ingenaaid f 2.25; gebonden in één halffinnen band f 2.75.
..... Die deze lessen heeft samengesteld, is een kinderpsycholoog van het zuiverste water. Dat is de edele kunst der opvoeding tot deugd in haar edelsten vorm.... Moge hun werk slechts die waardeering vinden, die het verdient, en geen enkel pastoor of kapelaan zal dit boekje willen missen. (P. GERVASIUS O. M. Cap. in de Maasbode).

Prospectus en proefvel verkrijgbaar bij den uitgever G. MOSMANS ZON, 's Hertogenbosch.

Bij denzelfden uitgever is verschenen:

Het Katechismus-Onderricht voor onze Kinderen

Proeve van een volledig leerplan, ingeleid en verduidelijkt met eenige gedachten over klassen-indeeling, leerplan en methode, door M. NABUURS, Rector der Bissch. Kweekschool, 's Bosch.

Prijs f 0.35; franco per post f 0.37.

Uitgave van W. BERGMANS, Tilburg.

POELL, CHRISTUS' LIJDEN I en II f 1.25.

DE GROOD, WEGWIJZER BIJ 'T HOLL. MISSAAL 10 ct.

DIPLOMA'S v. d. H. Familie en Congregatie.

Deze artistieke Diploma's voldoen aan de hoogste eischen; voorstelling en uitvoering zijn onberispelijk.

Het formaat is 52 × 37 cm. en maakt geen kosten voor een groote lijst noodig. Prijs 37⁵ ct, en per 100 f 35.

Ook verkrijgbaar de helft kleiner à 20 ct. (f 17.50 per 100).

MEDAILLES v. d. H. Familie in koper en aluminium.

Nog voorhanden de BREVIERS van PUSTET en DESCLÉE in de echt leeren banden van vroeger.

Wil. Schmit-Schendeler

ATELIERS VOOR GLASSCHILDERKUNST

GLAS IN LOOD ✱ ✱ ✱

✱ ✱ ✱ **GLAS IN KOPER**

KORTE PUTSTRAAT 13 :: 'S-BOSCH.

Jos. MARGRY – Architect

ATELIERS voor KERKELIJKE KUNST

KERKMEUBILEERING

✱ **KERKBOW** ✱

WALENBURGERWEG 3. ROTTERDAM.

SPECIALITEIT in MISWIJN.

*Bekroond met Gouden Medaille en
Eind-Diploma „St. Lucasschool”
Gent (België).*

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN.

Fabriek van Bedden en Matrassen.

Magazijnen van Meubels, Dekens enz.

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN.

MAGAZIJN „ST. JOZEF”.

Eetserviezen, Koffie-, Thee- en Ontbijtserviezen, Waschstellen, Vazen enz.

Kristallen Drinkserviezen, Olie- en Azyinstellen,

-- Messenleggers, Vazen, Druivenspoelers. --

Tafelmessen } Hertshoorn
Fruitmessen } en
Ebbenhout

Tafelcouverts
Suikerlepeltjes
Soeplepels
Sauslepels
Taartscheppen

Zwaar
Verzilverd
en
Alpacca

L. DERKS v/h. Jacq. Kreybolder.

Hinthamerstraat 70, 's BOSCH.

Vacant.

PETIT & FRITSEN, Klokengieters,

AARLE-RIXTEL (N.-B.)

DE EENIGSTE KLOKKENGIETERSFIRMA IN
N.-BRABANT, TEVENS DE GROOTSTE EN
EENIGST-KATHOLIEKE IN NEDERLAND.

Zware Luidklokken, Angelusklokken, Elevatieklokken etc.

STALEN KLOKKENSTOELEN, volgens de nieuwste
en beste constructie met toebehooren en **kogellagers**,
waardoor zeer gemakkelijk luiden, ook der zwaarste
klokken, mogelijk wordt.

Levering op strengste keur, volgens de regels der
Liturgie, langdurige garantie, aan billijke prijzen.

PRACHT-CATALOGUS OP AANVRAAG VERKRIJGBAAR.

De meest gevraagde Merken zijn:

REGOUT ROOD

ZILVER

GOUD &

JAARBEURS A B C.

J. J. VAN DER PAS,
's-Hertogenbosch.

JURGENS'
PLANTA

**DE
FIJNSTE
PLANTENBOTER**

P. GELDOORP

LENTJES & DROSSAERTS.

'S-HERTOGENBOSCH.

Firmanten : J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk.

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden.

P. GROEN, VENLO

Gesloten Zaak

Lomstraat 27

Specialiteit in Religieuze Artikelen.

Herinnerings- en Wijdingsplaatjes met en zonder goudrand

Uitgebreide sortering Schoolplaatjes vanaf $\frac{1}{2}$ ct

Intronisatieplaatjes (2 ct) - en Schildjes (carton) 6 en 12 ct

Schapulier- en Devotiemedailles alum en z oxyd

Gedenkplaten voor Communie en Catechismus 15 à 20 ct

Eucharist- en Bijbelkaarten 6 ct

Nakbeeldjes en Broschjes

Iedere keuze in Kerst- en Paaschkaarten

Nieuwe en Oude Verbond (Serieplaatjes) f 2 per 100 st

Bij inzending van f 1.— *franco* toezending van 50 plaatjes goudrand met gebed ter bevordering der *Intronisatie in de Huisgezinnen*, waarvan de verspreiding door den ZEerw. Pater JOACHIM der Congr H. Harten te Ginneken *dringend* wordt aanbevolen (f 15.— p. 1000 st., 6 voorst.)

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG.

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden.

Firma Erven & C°. Oirschot
STOELENFABRIEK

vervaardigt

Stoelen, Tafels, Banken,
Oud-Hollandsche Stoelen, Tuinmeubels.

SPECIAAL ADRES VOOR
KERKSTOELEN en Stoelen voor PATRONATEN
en andere Vereenigingsgebouwen.

Elk Quantum in den kortst mogelijken tijd leverbaar.

Vraagt CATALOGUS.

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

OUDE DIEZE 4—6 □ □ □ □ 'S-HERTOGENBOSCH.

□ □ □ BEELDHOUWWERKEN □ □ □

KERKMEUBELN IN HOUT EN STEEN

□ □ IN VERSCHILLENDE STIJLEN. □ □

POLYCHROMIE

□ □ □

KRUISWEGEN

— OOK IN GIPS —

H. FUNNEKOTTER

ATELIERS VOOR KERKELIJKE KUNST
PARAMENTEN. MEUBILEERING.

LITURGISCHE GEWADEN

ALBA PLAGATA

TETRAVELA ALS VERSIERING
OP HOOG FEESTDAGEN EN ALS
ROUWVERSIERING. :- :-

ROTTERDAM. Intc. Telef. 236. Nieuwe Haven 109.

HOFLEVERANCIERS.

TELEFOON INTERC. N. 75.

Sigarenmagazijn

GEBR. HOUTMAN

VOORHEEN C. HOUTMAN & ZONEN

'S-HERTOGENBOSCH

HINTHAMERSTRAAT 81

RUIME

SORTEERING

IN:

TABAK

SIGAREN

EN

SIGARETTEN

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs per aflevering bedraagt f 1.25, fr. p, post f 1.35.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

Men teekent in voor minstens één deel; afzonderlijke afleveringen zijn niet verkrijgbaar.

De intekening staat open bij de Administratie in het Seminarie „Beekvliet” te St. Michiels-Gestel en bij den Boekhandel.